T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

RUSYA'NIN ORTADOĞU'YA YÖNELİK DİNİ POLİTİKALARINDA MİSYONER KURUMLARI (1840-1917)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet AKSIN

HAZIRLAYAN
Arzu ÇETİNKAYA

ELAZIĞ-2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

RUSYA'NIN ORTADOĞU'YA YÖNELİK DİNİ POLİTİKALARINDA MİSYONER KURUMLARI (1840-1917)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet AKSIN

HAZIRLAYAN
Arzu ÇETİNKAYA

Jürimiz, 30/05/2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
2.Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
3. Doç.Dr. İlknur ÖNER
4. Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ
5. Prof. Dr. Ahmet AKSIN (Danışman)

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun …... tarih ve …….sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Rusya'nın Ortadoğu'ya Yönelik Dini Politikalarında Misyoner Kurumları (1840-1917)

Arzu ÇETİNKAYA

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Elazığ-2016; Sayfa: XX+267

Sanayi İnkılabı Batılı devletlerin hammadde ve pazar ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu durum sanayileşmeye başlayan devletlerin sömürge arayışı içerisine girmesine neden olmuştur. 1699 Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Avrupa kıtasından yavaş yavaş çekilmeye başlayan Osmanlı Devleti batıdaki teknolojik ve bilimsel yenilikleri takip edememesi, kapitülasyonların Avrupalı devletlerce sömürü aracı olarak kullanılması nedeniyle 19.yüzyılda çöküş sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya hakim stratejik coğrafi konumu, teknolojik yetersizlik nedeni ile işletilmemiş yer altı ve yer üstü zenginlikleri sömürgeci devletler için bulunmaz fırsatlar sunmaktaydı. Kapitülasyonlarla sağladıkları imtiyazların yanı sıra merkezi otoritenin zayıfladığı Osmanlı ülkesinde arzularını daha kolay gerçekleştirecekleri ve nüfuzlarını daha fazla arttırabilecekleri başka bir vasıtaya ihtiyaçları vardı. Sonuçta kapitülasyonlar Osmanlı Devletinin iradesine bağlı hukuki bir işlemdi. Bu noktada, dinin devlet çıkarlarını gerçekleştirmenin bir vasıtası olarak dış politikaya girmesi ve Fransız Devrimi'nin ürünü olan milliyetçilik fikriyle birleşmesi Osmanlı içerisindeki azınlıkların kaderini değiştirmişti.

Avrupalı Devletler İmparatorluk içerisinde kendi nüfuz alanlarını oluşturmak için Hıristiyan azınlıklar üzerinde dinsel politikalarını alabildiğine uygulamışlardır. Bunu kimi zaman 19.yüzyılda Osmanlı ülkesini istila eden dini misyonları aracılığıyla,

misyonların yetersiz kaldığı durumlarda ise diplomatik temsilcilikleri ile Hıristiyanların azınlıkların uhrevi ve dünyevi reislikleri olan Patrikhaneler vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Batılı devletlerin her biri kendi mezhebini etkin kılmak ve yaymak için başta "Kutsal Topraklar" olarak tabir edilen Suriye ve Filistin[1] olmak üzere İmparatorluk genelinde kıyasıya bir mücadeleye girmişlerdir. Bu dinsel mücadele siyasi, diplomatik, ideolojik ve askeri yönlerden de desteklenmiş Osmanlı Devletinin yıkılmasının en büyük sebeplerinden biri olmuştur.

Bu bağlamda Batılı Devletlerin yayılmacı ve sömürgeci siyasetleri karşısında Osmanlı İmparatorluğunun kuzeyinde gittikçe güçlenen, ticaret yolu ile ekonomisini güçlendirmek isteyen bu nedenle de sıcak denizlere açılmayı milli politikası haline getiren Rusya'nın din, etnik köken ve kültür olgularını dış politika aracı olarak kullanmaması düşünülemezdi. Üstelik Osmanlı'ya olan coğrafi yakınlığı, nüfuz edebileceği Ortodoks nüfusun fazlalığı, Doğu Kiliselerinin Rusya'ya olan sempatisi nedeni ile diğer ülkelere göre daha avantajlı durumdaydı. Rusya için önemli olan bu avantajı çıkarlarını en yüksek düzeyde maksimize edecek şekilde diğer devletlere karşı kullanmaktı.

Bu nedenle Rusya başta aynı mezhebe mensup oldukları Ortodokslar olmak üzere Ermeniler, Süryaniler ve diğer azınlık Hıristiyanları kullanarak Osmanlı İmparatorluğu içerisinde nüfuz alanları oluşturmaya çalışmıştır. Bu Hıristiyan azınlıklar da Rusya'ya kurtarıcı gözüyle bakmışlar, ileride kendi bağımsız devletlerini kurmak ümidiyle himayesini talep etmekten çekinmemişlerdir.

Rusya'nın misyoner faaliyetleri Suriye, Filistin ve Urmiye'de yoğunlaşmış din, eğitim, iletişim ve bilimsel alanda çalışmalar yapmışlardır. Ancak 1905 Rus-Japon Savaşı ve I.Dünya Savaşı Rusya'nın kaderini de etkilemiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte İtilaf Devletleri tarafında yer alması nedeniyle bütün diplomatik ve dini temsilcilikleri kapanmış 1917 Bolşevik İhtilali ile de bir daha açılmamıştır. Diplomatik temsilcilikler ancak Rus Çarlığı yerine kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adına yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nde açılmıştır. Savaş sonrası ayakta

---

[1] Çalışmamız da kullanılan yabancı kaynaklarda Osmanlıdöneminde Filistin ve Suriye olarak adı geçen bölge idari bakımdan Şam eyaletine bağlı Kudüs, Gazze, Nablus ve Safed sancaklarına ayrılmış olan Filistin'dir. 1887'de ise merkeze bağlı bir mutasarrıflık olan ve kutsal toprakların güney kısmını içine alan Kudüs ile bir yıl sonra oluşturulan ve Nablus ve Akka'yı içine alan Beyrut Vilayetinden oluşmaktaydı. Bu ayırıma göre Kudüs sancağına bağlı önemli şehirler Kudüs, Yafa, Gazze ve Halilürrahman: Akka sancağına bağlı olanlar Akka. Hayfa, Safed. Nasıra ve Taberiye: Nablus sancağına bağlı olanlar ise Nablus. Benlsab, Cemmain ve Cenln idi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt. 13, s. 92

kalabilen dini temsilcilikler ise Sovyet rejimi tarafından değil Amerika'da Kurulan Rus Ortodoks Kilisesi tarafından desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ortadoğu, Rusya, Osmanlı Devleti, Ermeni, Rum, Süryani, Ortodoks, Misyoner

ABSTRACT

Doctorate Thesis

The Missionary institutions in Russia's Religion Policies for Middle (1840-1917)

Arzu ÇETİNKAYA

Fırat University
Social Sciences Institute
History Department
Department of Modern History
Elazığ -2016; Page: XX+267

Industrial Revolution has brought the need of the raw materials and market for Western States. This has led to enter into the colonial quest of the states began to industrialization. Following the signing of the Treaty of Karlowitz in1699, the Ottoman Empire that slowly began to withdraw from the European continent has entered the process of collapse because of it can not follow western technological and scientific innovations, the capitulations that was used as an exploitation tool by the European states in 19.th century. Strategic geographical location of the Ottoman Empire dominated the three continents, why not run with the technological deficiencies of underground and above-ground riches offered unique opportunities for colonial states. Beside they provided privileges with the capitulations in Ottoman territory where weakened the central authority, they needed another way will more easily realize their desires and increase their influences more. As a result the capitulations were a legal process depended on the will of Ottoman Empire. In this context, the religion which was into foreign policy as a means of achieving the interests of the state and unification with the idea of religious nationalism that was a product of the French Revolution changed the fate of of minorities in the Ottoman.

European States to create their own spheres of influence in Empire had with a vengeance implemented their religious policies on Christian minorities. They some

time tried to carry that through their religious missions which invaded the country of Ottoman in 19.th century and some time through diplomatic missions and the Patriarchates that was Christian headship of the worldly and otherworldly if in case of failure of the missions. Each of the Western States to enable and spread their sect throughout the Empire first Syria and Palestine which was expressed as "Holy Land" entered a fierce struggle. This religious struggle was supported by political, diplomatic, ideological and military tools and had been one of the biggest causes of the collapse of the Ottoman Empire.

In this context, it was unthinkable which Russia increasingly strengthening, wishing to strengthen his the economy in North of the Ottoman Empire against expansionist and colonialist policies of Western States and therefore trade that made him a national policy of opening to the warm sea couldn't used to phenomenas of religious, ethnicity and culture as a foreign policy tool. Moreover, because of Russia's geographical proximity to the Ottoman, excess of the Orthodox population will be able to it penetrate, her sympathy with the Eastern Churches was more advantageous position compared to other countries. Which is important for Russia used so as to maximize highest level her interests against other states to this advantage.

Therefore, Russia had attempted to create spheres of influence in the Ottoman Empire using Armenians, Assyrians and other minorities of Christians, Orthodox Christians the first they belonged the same sect. This Christian minorities had also seen as a savior to Russia not hesitate to demand her patronage in the hope of establishing their own independent state in the future.

Russia's missionary activities concentrated in Syria, Palestine and Urmia, had made religion, education, communication and scientific studies. However, the First World War affected the fate of Russia in the beginning of the war because of she taken place at the Allies side was closed all her diplomatic and religious missions, It is also sealed with a 1917 Bolshevik Revolution. But the diplomatic representations was reopened in Turkey on behalf of the Union of Soviet Socialist Republics to the new establishment instead of the Russian Empire. The religious representative offices that could survived the post-war was supported by the Russian Orthodox Church in America not by the Soviet Government.

Key Words: Middle East, Russia, Ottoman, Armenians, Greeks, Assyrians, Orthodox, Missionary

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖNSÖZ

Mevcut çalışma, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu tebaası olan Hıristiyanlara yönelik dini ve kültürel faaliyetlerini incelemeyi ve bu faaliyetler ışığında Yakın Doğu ve Ortadoğu'da izlemiş olduğu siyaseti ortaya koymayı amaçlamaktadır. Rusya'nın dini siyaseti 19. yüzyıl öncesine dayanmasına rağmen zaman aralığı olarak I. Nikolay'ın (1825-1855) Çarlık döneminden başlayarak Bolşevik İhtilali ile birlikte I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği, Osmanlı topraklarında mevcut bütün dini ve diplomatik kurumlarının kapatılıp vatandaşlarının sınır dışı edildiği (1914), bir üst yapı kurumu olan dinin kendi ülkesinde ikinci plana itildiği, sosyal, siyasi ve ekonomik alanda iç çatışmaların başladığı 1917 yılına kadar olan dönem seçilmiştir.

Yaptığımız incelemelerde Rusya'nın faaliyetlerini Suriye, Filistin, Doğu Anadolu, Kafkasya ve Urmiye'de yoğunlaştırdığı tespit edilmiş ve araştırmalarımız bu bölgeler üzerine yazılmış yerli ve yabancı kaynaklar ile Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Araştırmanın merkezinde öncelikle Rusya'nın Osmanlı Suriye ve Filistin'inde Arz-ı Filistin Cemiyeti, Urmiye'de Rus Ortodoks Misyonu vasıtasıyla yürüttüğü faaliyetler yer almaktadır. Dini misyon açmadığı yerlerde ise Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan azınlıkların ruhani merkezleri Patrikhaneler üzerinden nasıl bir siyaset izlediği incelenmiştir. Rus ve Osmanlı Devletleri arasında 19. yüzyıl ve öncesinde cereyan eden her türlü siyasi, askeri, diplomatik konu ile ilgili çalışma yapıldığından bu tez çalışmasında daha çok dinsel ve kültürel çerçeve içindeki politikalara yer verilmiştir. Araştırmamınzın birinci bölümünde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunun kuzeyinde küçük bir knezlikten imparatorluğa yükselişiyle birlikte Osmanlıyı yıkmaya yönelik tasarılarına ve Ortodoks Hıristiyan inancına atfettiği öneme yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi Patrik seçimlerine müdahale gayretlerini ve Patrikliğin yetki ve imtiyazlarının kısıtlanması nedeniyle Bâbıâli ve Batılı devletlere karşı Rum Patriklerine verdiği destek ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Rusya'nın Suriye ve Filistin'deki misyon faaliyetleri konu edinilmiştir. İlk dini misyonun ne zaman açıldığı, hangi aşamalardan geçildiği, Arz-ı Filistin Cemiyeti'nin kuruluşu, Cemiyetin dini, kültürel ve eğitim alanındaki faaliyetleri, Katolik ve Protestan misyonlarıyla yaşanan rekabet, Kudüs Ortodoks Kilisesi yönetimiyle yaşanan sorunlar bu bölümde yer almaktadır. Suriye ve Filistin'de

Rus Ortodoks faaliyetleri hakkında sayılı da olsa yabancı literatür bulunmaktadır. Ancak yerli literatüre bakıldığında 19.yüzyıl Osmanlı basınında Rusya'nın bölgeye yönelik dinsel politikalarını anlatan makaleler mevcutken yakın dönemde bu tür kaynaklara rastlanmamaktadır. Sadece kısa paragraflarla geçiştirilmiş alıntılar bulunmaktadır. Yabancı literatür kaynaklarının konu başlıklarına göre Osmanlı arşivlerinden elde edilen destekleyici belgelerle yeniden yorumlanması çalışmanın bundan sonra konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda yerli literatüre olan katkısını ortaya koyacaktır.

Dördüncü bölümde yer alan Ermenilere yönelik Çarlık politikalarına baktığımızda konu genelde Eçmiyazin ve Sis Katolikoslukları ile İstanbul Ermeni Patrikliği etrafındaki mücadele, bu mücadeleyi Rus-Osmanlı Devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda nasıl yönlendirmeye çalıştıkları etrafında yoğunlaşmaktadır.

Beşinci bölümde yer alan Urmiye Rus Ortodoks Misyonu hakkında ise yerli literatürde hiçbir kaynağa rastlanmamıştır. Bu nedenle ilgili bölümün yazılışında iki adet Rusça makale, bir adet Çekçe makale, bir adet Rusça tez temel kaynakları oluşturmaktadır. Osmanlı Süryanileri ile ilgili bölümde Osmanlı Arşiv belgelerinin yanı sıra yerli literatüre de yer verilerek yorum yapılmıştır. Urmiye Rus Ortodoks Misyonu Rusya'nın Basra Körfezi'ne inme, İngilizler, Almanlar, Amerikalılar ve Fransızlarla İran'da güç mücadelesine girme, misyon aracılığıyla Osmanlı Süryanilerine nüfuz etme, Kafkaslar ve İran'da Ermenilere alternatif ikinci bir Hıristiyan topluluğa karşı oluşturduğu politikalarını gösterme açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın önemli bir eksikliği Rus arşiv belgelerinden yararlanılamamış olmasıdır. Ancak konu ile ilgili yabancı tetkik eserlerde Rus arşivlerinden önemli ölçüde faydalanıldığından bu eksiklik ilgili eserler kaynak gösterilerek giderilmeye çalışılmıştır.

Rusya'nın dini politikaları sadece 19. yüzyılı kapsamamaktadır. Bu politikalar 20. yüzyılda da devam etmiş ve 21. yüzyılda da devam etmektedir. Her bir dönem ayrı bir tez konusu oluşturacak genişlikte ve önemdedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu çalışma döneminde elde edilen yerli ve yabancı literatür ile İngiliz arşiv belgeleri ışığında Sovyetler Birliği'nin Ortodoks Doğu Kiliselerinde komünist rejimini nüfuz ettirme çabaları üzerinde çalışılacaktır.

Bu çalışma konusunun seçimini yapan ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet AKSIN'a, yine yardımlarından dolayı değerli hocam Doç. Dr.

Candan BADEM'e, çalışmamıza İSBF.1302 nolu projeyle destek veren Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine, her zaman yanımda olan ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

ELAZIĞ-2016 **Arzu ÇETİNKAYA**

KISALTMALAR

BEO.	**:** Bâbıâli Evrak Odası.
Bkz.	**:** Bakınız
Çev.	**:** Çeviren
DH.EUM.	**:** Dâhiliye Emniyet-i Umumiye.
DH.EUM.EMN.	**:** Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi.
DH.İD.	**:** Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı.
DH.KMS.	**:** Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.MKT.	**:** Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi.
DH.SYS.	**:** Dâhiliye Nezareti Siyasi.
DH.ŞFR.	**:** Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı.
HAT.	**:** Hat-ı Humayun
HR.MKT.	**:** Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı
HR.TO.	**:** Hâriciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.
HRS.	**:** Hariciye Siyasi
İ.AZN.	**:** İrade Adliye ve Mezahib.
İ.HUS.	**:** İrade Hususi.
İ.TAL.	**:** 1310 Sonrası İradeler-Taltifat.
İE.DH.	**:** İbnülemin Dâhiliye
MKT.MHM.	**:** Mektubi Mühimme
OBERİ	**:** Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri
OTAM	**:** Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	**:** Sayfa
S.	**:** Sayı
Vol.	**:** Volume
Y.A.HUS.	**:** Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı.
Y.MTV.	**:** Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı.
Y.PRK.AZJ.	**:** Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller.
Y.PRK.BŞK	**:** Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı.

KONU VE KAYNAKLAR

1. Kaynaklar

1.1. Arşiv Belgeleri

Çalışma sırasında başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere İngiliz Arşivi belgelerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. İngiliz Arşivi'nden elde edilen belgeler tasnif edilerek daha çok Rusya'nın Ortodoks Kiliselerine yönelik 20.yüzyıl da izlediği politikalarına ışık tuttuğu görüldüğünden ilgili yüzyıla ait çalışmalarda kullanılmak üzere ayrılmıştır. Osmanlı Arşivi belgelerinden ise yerli ve yabancı tetkik eserleri desteklediği ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Arşivlerinden yararlanılırken görülen en büyük eksiklik Rusça ya da genelde yabancı isimlerin yazılışında yapılan hatalardır. Örneğin Rus Misyoner Arşimandrite Porfiri Uspenskiy'nin isminin arşiv belgelerinde on dokuz farklı şekilde yazıldığı tespit edilmiştir. Bu da aranılan belgenin arşivlerde yer almasına rağmen bulunamaması ya da tesadüfi olarak bulunması gibi sağlıksız bir sonuç doğurmaktadır.

Osmanlı Arşivlerinden yararlanırken ortaya çıkan diğer bir eksiklikte Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nin Topkapı Sarayından Kağıthane'deki yeni arşiv binasına taşınması dolayısıyla çoğu belgenin bulunduğu kalemin kapalı olması nedeniyle alınamamasıdır. Bunun yanında tarafsız bir bakış açısı sağlaması açısından Rus Devlet Arşivlerinden faydalanılamamış bu eksiklik Rus Arşiv belgelerinden bolca faydalanan tetkik eserlerle giderilmeye çalışılmıştır.

Tetkik Eserler

Okunan tetkik eserlerin araştırması sırasında Milli Kütüphane ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesine gidilmiş, bir kısmına ise Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesinden kütüphaneler arası ödünç alma yolu ile ulaşılmıştır. Yabancı eserlerin önemli bir kısmı ise Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi'nin ISBF.13.02 nolu proje kapsamında verdiği destekle yurt dışından satın alınmıştır.

Çalışmamız sırasında karşılaşılan aksaklıklardan biri ise Urmiye Rus Ortodoks Misyonu'nun çalışmalarına ışık tutabilecek *The Assyrian Star " Kukhwa-Süryani Yıldızı"* adlı derginin 19.yüzyıl Doğu Süryanicesiyle yazılmış olması nedeniyle tercüme edilme imkanının bulunamamış olmasıdır.

1934 Kıbrıs doğumlu olan Theofanis George Stavrou 1961 yılında Indiana Üniversitesinden Doktor unvanını alarak mezun olmuştur. Yazarın doktora tez konusu

Rusya'nın Filistin ve Suriye'deki dinsel politikalarının yürütücüsü olan Rus İmparatorluğu Ortodoks Filistin Cemiyeti "*The Russian Imperial Orthodoks Palestine* Society, 1882-1914"dir. Stavrou doktora tezini 1963 yılında Filistin'de Rus Çıkarları "*Russian Interests in Palastine, 1882-1914*" adı ile kitap olarak bastırmıştır. Bize göre konusunda yetkin iki kitaptan ilkidir. Diğeri ise Derek Hopwood'a ait Suriye ve Filistin'de Rus Varlığı *"The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914"* adlı kitaptır. İki kitap arasındaki en belirgin farktan biri Stavrou'nun Filistin Cemiyeti'nin kuruluş yapısına ayrıntılı olarak yer vermiş olmasıdır. Diğer fark ise Hopwood'un Filistin ve Suriye'nin sosyal, ekonomik ve demografik yapısına özellikle İbrahim Paşa dönemindeki gelişmelere Stavrou'dan daha fazla değinmesidir. Stavrou'nun kitabı Monografilere, Hacılar için yayımlanan rehberlere, hatıratlar (Vasilii Nicolaevich Khitrovo- A week in Palestine), biyografiler ve mektuplara (Pobedonostsev'in III. Aleksandr'a yazdığı mektuplar- The Letters of Pobedonostsev to Alexandr III), Cemiyetin arşiv kayıtlarına ve pek çok Rus yazara ait tetkik eser ve makaleye yer vermesi açısından önemlidir. Kitapta 1847'de Porfiri Uspenskiy öncülüğünde kurulan dini misyondan başlayarak Cemiyetin sona ermesine kadar geçen aşama ve her aşamada gerçekleştirilen faaliyetlere, Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi hiyerarşisi ve Batılı misyonlarla girilen mücadelelere ayrıntılı şekilde verilmiştir. Yazarın kitabında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden ve Türk yazarlara ait en azından temel literatür kaynaklarından hiç yararlanılmamıştır. Böylelikle tek taraflı bir bakış açısını yansıtmıştır.

Derek Hopwood'un 1969 yılında basılmış olan *"The Russian Presence in Syria and Palestine,1843-1914"* adlı kitabı Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin Suriye ve Filistin'deki faaliyetlerine Cemiyetin yükselişten düşüşe doğru geçirdiği aşamalara paralel olarak ayrıntılı olarak yer vermiştir. Ayrıca Rus dini misyonu ve Cemiyet faaliyetlerinin Arap Milliyetçiliğini nasıl tetiklediğine değinmiştir. Bunu yaparken Cemiyetin resmi kayıtlarından, Cemiyetin yayın organı Soobshcheniya başta olmak üzere, dönemin Rus siyaset ve din adamlarının eserlerinden, Rusça ve yabancı dilde pek çok tetkik eserden faydalanmıştır. Stavrou'dan farklı olarak Arapça kaynaklara da yer vermiştir. Yine Hopwood'un çalışmasında da Osmanlı arşiv belgeleri, tetkik eser olarak da İ.H. Danişment'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* ve Salih Münir Paşa'nın *La politique orientale de la Russie* dışında Türkçe kaynak eser incelenmemiştir.

Eileen M. Kanee'in Princeton Üniversitesi'ne sunulmuş 2005 tarihli *" Pilgrims, Holy Places, and The Multi-Confessional Empire: Russian Policy toward The Ottoman Empire under Tsar Nicholas I 1825-1855"* başlıklı doktora tezi Çar I.Nikolay döneminde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dinsel politikalarını anlatmaktadır. Kane çalışmasında Rusya'nın kutsal topraklara yönelik politikalarının yanı sıra Kudüs'e giden Rusyalı Yahudi ve Müslüman hacıları da konu edinmiştir. Ayrıca I.Nikolay döneminde Eçmiyazin Kilisesi Katolikos seçimlerini, bu çerçevede Ermeni, Rus ve Osmanlı politikalarını anlatmıştır. Kanee belirtilen tarih aralığında ilk Rus dini misyonunun kuruluşunun yanı sıra Arşimandrite Porfiri Uspenskiy'nin Suriye ve Filistin'deki seyahatlerine, bu bölgelerde Ortodoks olmayan Yakubi, Marunî, Dürzi, Habeşli, Kıpti, Uniat gibi Hıristiyan azınlıklar üzerindeki incelemelerine ve Ortodoksluğa geçmeleri halinde Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına nasıl katkıda bulunacaklarına değinerek Hopwood ve Stavrou'dan farklı bir bakış açısı yansıtmıştır. Özellikle Rusya'nın "*Dinsel Hoşgörü Politikası*" ile Uspenskiy'nin Rusya'nın mülkiyetine geçmesi için çaba harcadığı Beytül Lahim'de *"Harem*" olarak adlandırılan yerden bahsetmesi Stavro ve Hopwood'un değinmediği konulardır. Yine Ortodoks Hacılar dışında Rusyalı Müslüman ve Yahudi hacılardan söz etmesi Kane'in diğer bir ayrıcalığını ortaya koymaktadır. Yazar tezinde Moskova ve Petersburg Devlet Arşivleri haricinde Osmanlı Arşiv belgelerinden ve Türkçe kaynaklardan da faydalanmıştır.

George A.Bournoutian'ın 1998 basımlı Rusya ve Transkafkasya Ermenileri 1797-1889 *"Russia and the Armenians of Transcaucasia 1797-1889"* adlı eserinde Rus, Gürcü ve Ermeni arşivlerindeki Rus devlet yetkilileri ile Eçmiyazin Katolikosları ve Ermeni Hanları(Melikleri) arasındaki yazışmalara yer vermiştir. Eçmiyazin Katolikosu ile tebaası olduğu Rusya arasındaki ilişkileri göstermesi açısından birincil kaynakları bir araya getiren oldukça değerli kitaptır. Rusya'nın Eçmiyazin Kilisesi Katolikosluğu seçimleri karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koymaktadır. Davut Kılıç ve Ali Arslan'ın kitapları Eçmiyazin Kilisesi, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkileri anlatan ve genelde konu ile ilgili en çok başvurulan kaynak kitaplar olmasına rağmen Bournoutian'ın birincil derecede kaynakları bir araya getirdiği bu kitabından faydalanmamışlardır.

Ali Arslan'ın 2005 yılında basılmış *Kutsal Ermeni Papalığı: Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar* adlı kitabı Eçmiyazin Ermeni Katolikosluğu'nun tarihçesinden başlayıp Sovyetler dönemini de kapsayan bir süreçte Osmanlı Ermenileri

ile Rusya arasındaki ilişkiler, Rusya'nın Katolikosluk aracılığıyla Ermenilere nüfuz etme çabaları, Osmanlı ve Rusya arasında Katolikos seçimlerine ilişkin mücadeleler, Osmanlı Devleti'nin Eçmiyazin'e alternatif olarak kullanmaya çalıştığı Sis Katolikosluğu, Birleşik Ermeni Katolikosluğu'nun kurulması, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin kuruluşu, yükselişi ve bütün bu saydığımız olaylar karşısındaki tutumuna yer vermiştir. Olayların anlatılışında Osmanlı Arşiv Belgelerinden yoğun olarak faydalanılmıştır.

Paul Werth'in Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin 2012 yılına ait 43. sayısında yayımlanmış olan *Kilisenin Başı, İmparator'un Kulu: Rus İmparatorluğu'nun İç ve Dış Politikalarının Kesişme Noktasında Ermeni Katolikosu, 1828-1914 " Head of the Church, Subject of Emperor: The Armenian Catholicos at the intersection of the internal and Foreign Policy of the Russian Empire, 1828-1914"* başlıklı makalesi Eçmiyazin Katolikosluğu'nun tarihi geçmişine yer verdikten sonra Katolikosluk üzerinde Osmanlı ve Rus Devletlerinin güç mücadelesini ve Ermeni Milleti Nizamnamesi ile İstanbul Patrikhanesinin Katolikosluk karşısında alternatif bir siyasi ve uhrevi güç olarak nasıl yükseldiğini anlatmaktadır. Werth, Rusya ve Gürcistan arşiv belgelerinden ve dönemin önde gelen gazeteleri Moskovskiye Vedemosti, Novoye Vremya'da yayımlanan haberlerden ve pek çok Ermeni yazarın kitabının da yer aldığı ikinci derece de kaynaklardan faydalanmıştır.

David Gaunt'ın *Katliamlar, Direnişçiler, Koruyucular* kitabı 19.yüzyıl da Osmanlı Süryanileri ve İran'ın Urmiye bölgesinde yaşayan Süryaniler hakkında yazılmış oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Kitapta Süryanilerin tarihi hakkında bilgi verilirken, büyük güçlerin politikalarına nasıl alet oldukları, Kürtler ve Osmanlı askerleri ile girdikleri çatışmalar anlatılmaktadır. Çok yönlü bir baskının etkisiyle nasıl taraf tutmak zorunda kaldıkları, Osmanlı Devletince tehcir edilmeleri, yabancı devletlerin dini misyonlarının Urmiye ve Doğu Anadolu Süryanileri üzerindeki etkileri, Osmanlı, Alman, Rus ve İngiliz devlet arşivlerinden elde edilen belgeler ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gaunt'un kitabı oldukça detaylı bir çalışmayı içermektedir. Süryanilerin ikamet ettiği Osmanlı yerleşim bölgelerinin eski ve yeni adları tek tek belirtilmiş, Süryani nüfusu istatistikler ve tablolarla gösterilmiş, tehcir edilen veya çatışmalar esnasında ölen Süryanilerin yakınlarının olaylarla ilgili anlattıklarına yer verilmiştir. Çalışmanın eleştirilebilecek tek yönü 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kaos ortamında sadece ezilen yada zulme uğrayan

tarafın Süryaniler veya Ermenilermiş gibi gösterilmesidir. Savaş ortamında Doğu Anadolu ve Urmiye'de ki Kürtler ve Türklerin de Süryaniler, Ermeniler ve Rus askerleri tarafından katledildiğinin belgeleri Osmanlı arşivlerinde mevcuttur[2].

[2] BOA, HR.SYS., 2338/61; BOA, DH.ŞFR., 445/34

GİRİŞ

Karlofça Antlaşması'nın (1699) imzalanmasının ardından askeri, ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısı gittikçe bozulan Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonların da etkisiyle Batılı devletler için eşsiz fırsatlar sağlamıştır. . İmparatorluğun sınır komşusu Rus Çarlığı ile yaptığı savaşların dışında Sanayi Devrimi'nden I.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Avrupa Devletleriyle olan ilişkilerinde savaşın yerini siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkiler almıştır. Sanayi Devrimi ise 18. ve 19. yüzyıllarda devletlerin siyasal ve ekonomik yapısında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Avrupa'da cereyan eden Otuz Yıl ve Yedi Yıl Savaşları gibi uzun soluklu savaşların ardından İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde Sanayi Devrimini tamamlayan Avrupa Devletleri bozulan ekonomilerini düzeltmek için hammadde ve pazar arayışı içerisine girmişlerdir

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren azınlıklar için oluşturduğu bir yönetim şekli olan "*Millet Sistemi*" bu azınlıkların dini, kültürel, gelenek ve görenekleri açısından varlıklarını muhafaza etmelerini sağlamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğunu etkisi altına almaya başlamasına kadar dini ve mezhepsel sınıflandırmaya tabi tutulan azınlıklar milliyetçilik akımının ortaya çıkardığı etnik sınıflandırmanın da eklenmesiyle Batılı devletlerin Osmanlının iç işlerine karışmalarına ve sömürge haline getirmelerine imkân sağlamıştır. Artık devletlerin dış politikalarında araç olarak ilk üçlünün yanına - siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkiler- din ve milliyetçilik de eklenmiştir. Batılı devletler amaçlarına ulaşmak için bu iki unsuru sonuna kadar kullanmışlardır. Böylece siyasallaşan din ile milliyetçilik arasında ortak bir payda meydana gelirken, bazen de birbirleriyle rekabet içine girmişlerdir[3].

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk misyonerlik faaliyetlerine Cizvitler başlamışlardır. Nedeni ise 1536 yılından itibaren Fransa'ya verilmeye devam eden ayrıcalıklar olmuştur. Papalığa bağlı olan Cizvitler genelde Fransa'nın çıkarlarına hizmet etmişlerdir. İlk Protestan misyoner faaliyeti ise 1799'da İngiltere'de kurulmuş olan*"Church of Missionary Society*" cemiyetinin İsveç asıllı Melchior Tschoudry adlı papazı 1820'de ön incelemelerde bulunmak üzere Filistin' e göndermesiyle başlamıştır[4]. Bunu 1820'li yıllarda başlayan ve devamında Osmanlı topraklarını misyoner

---

[3] Jonathan Fox and Shmuel Sandler, *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillian, 2004, s.12

[4] Ş.Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz misyonerleri (19.yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı.10, 2003, s. 107-120

istasyonları kurarak istila eden "*American Board of Commissioners for Foreign Missions*" teşkilatına bağlı misyonerler takip etmiştir.

Rusya'nın ise ciddi anlamda misyonerlik girişimleri 1847 yılına dayanmaktadır. Rus Ortodoks misyoner faaliyetleri Osmanlı Ortadoğusunda Suriye ve Filistin'de yoğunlaşmıştır. Rusya misyonerlik çalışmalarını Arz-ı Filistin Cemiyeti " *İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti- Imperatorskoye Pravoslavnoye Palestinskoye Obshchestvo*" aracılığıyla yürütmüştür. 18. yüzyılın başından beri Çarlık Rusyasının 1715 Pekin, 1847 Kudüs, 1871 Tokyo ve 1897 Seul olmak üzere dört dış misyonu kurulmuştur[5]. Osmanlı Anadolusunda İngiltere, Fransa, Amerika ve Almanya'nın diplomatik misyonlarının yanı sıra pek çok dini misyonu mevcutken Rusya sadece konsoloslukları aracılığıyla Hıristiyan azınlıklar üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Böylece 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunda sömürgeci devletlerin yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinde din faktörünün hem kurumsal hem de siyasi yönü ortaya çıkmıştır[6].

1. Konu

Rusya'nın günümüze kadar devam eden Ortodoks dünyasının öncüsü olma "*pan-orthodoxy*" ve Rus Ortodoks Kilisesi'ni evrensel "*ekümenik*" kılma yönündeki arzularının temeli *Floransa Konsili*'ne kadar uzanmaktadır. Öncesinde ise Knez Oleg İskandinav-Bizans ticaret yolu üzerindeki Kiev'i diğer Rus knezlerinin elinden alarak Rus İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Bizans ile başlayan ticari ilişkiler Rusların Hıristiyanlığı kabulüne ve Ortodoksluğun Rus iç ve dış politikasında önemli rol oynamasına neden olmuştur. Böylece Rusya Bizans'ın hem siyasi hem de dini dairesi içerisine girmiştir[7].

Hıristiyanlığın Rusya'da resmen kabulü Knez Vladimir (980-1015) zamanında olmuş ve Rus Kilisesi İstanbul Patrikliği'ne bağlı "*Metropolitlik*" haline gelmiştir[8]. 864 yılında Balkan Bulgarlarının Hıristiyanlığı kabulüyle, Ortodoksluğu yaymak Bizans'ın devlet politikası haline gelmiştir. Bizanslılarca Balkanlardaki Slav ahali için alfabe tanzim edilmesi ve din kitaplarının Slavcaya çevrilmesi Cyril ve Methodius gibi misyonerlerin faaliyetleri sonucu Kiev Rusyasında Ortodoksluğun yayılmasını

---

[5] Michal Řoutil, "Urmijská misie Ruské pravoslavné církve, 1898–1918", *P ARRÉSIA 5 (2011)*, s.197
[6] Alicja Curanovic, *The Religious Factor in Russia's Foreign Policy*, Routledge, 2012, s.2
[7] A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s. 24
[8] Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya*, İletişim, İstanbul, 2009, s. 27

kolaylaştırmıştır[9]. Rus Kilisesinin ayin lisanı olarak Slav dilini kabul etmesi Rusya'da Helen kültürüne indirilen ağır bir darbe olmuştur[10]. Kilise Slav dili uzun yüzyıllar boyunca Rus edebi dili olarak devam etmiş, böylece Rus edebiyatı gelişmeye başlamış ve ilk edebi eserler manastırlarda yazılmıştır. Hıristiyanlık Rusya'da mistizmi de başlatmış, zahitler türemiş, bilhassa *"Mağara keşişleri*" şöhret bulmuştur[11].

1238 yılında Rusya Moğolların istilasına uğramış ve Altın Orda Devleti'nin (1227-1502) hâkimiyetine girmiştir. 1257 yılında yapılan nüfus sayımında ruhaniler, rahipler ve din adamları her türlü vergi ve mükellefiyetten muaf tutulmuş, Rus Kilisesi Moğol Kağanı'nın himayesi altına konularak imtiyazlı bir seviyeye çıkmıştır. Altın Orda Hanlarından aldığı imtiyazlar sayesinde kuvvetli ve zengin bir teşkilat olan kilisenin desteklediği Moskova Knezliği büyük önem kazanmıştır. Kilisesinin sahip olduğu imtiyazlar onu Rus Ortodoksluğu ve milliyetçiliğinin temel taşı haline getirmiştir[12].

Rus Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasındaki ilişkilerde Floransa Konsili önemli rol oynamıştır. Türklerin İstanbul'a hâkim olacağı korkusuyla Bizans İmparatoru VIII. İoannes Palaiologos (1425-1448) ve İstanbul Patriği İosif yardım için Roma'ya müracaat etmişlerdir. Aynı endişeyi taşıyan Papa İstanbul Patrikliği'ne iki kilisenin birleşmesini teklif etmiş ve bunun için 1437 yılında Ferrare Konsili'ni toplamıştır. Konsilde Roma Katolik Kilisesi daha önceki konsillerde Rum Ortodoks Kilisesi ile aralarında sorun olan *"Filioque*" konusunu tekrar gündeme getirdiği için bir anlaşma sağlanamamıştır. Papa, konsili 1439 yılında Floransa'ya nakletmiştir. Siyasi olarak zayıflayan Rum Ortodoks Kilisesi Roma ile birleşmek dışında çıkış yolu bulamadığından Katolik Kilisesi'nin *"Filioque"* konusundaki görüşünü ve Roma

---

[9] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 29-30 Kiev'deki Vareg-Rus ve Slav tüccarlarının Ortodoksluktan başka Roma'da ki Katoliklik, Hazar ilindeki Yahudilik ve İdil Bulgarlarının dini olan Müslümanlıkla da temasları vardı. Ancak Bizans ile münasebetin daha sık olması Kiev'de Ortodoksluğun galip gelmesini sağlamıştır. Zaten tebaadan çoğunun Ortodoksluğa girmiş olması ve başka sebepler Knez Vlademir'i Ortodoksluğu kabule sevk etmiştir. Bizans İmparatoru II. Basil'in Bizans içinde ve Balkanlar'da çıkan isyanı bastırmasına yardımcı olması karşılığında Hıristiyan olması şartıyla Vlademir'e kız kardeşini vermesi sonucu Kiev Rusya'sı Hıristiyanlığa geçmiş ve yerli Slav halkını da Hıristiyanlığı kabule zorlamıştır. Kiev 11.yy'a girmeden Hıristiyan olmuştur. ; , A.Muhtar Ataç, *Rusya Tarihi*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1952, s.11 Vlademir'in Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini seçmesindeki sebep; Katoliklik Mezhebinde Papaların hükümdarlar üzerinde etkili nüfuza sahip olmaları ve zengin olan Bizans ile münasebetler tesis etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Bizanslılarda Rus istilalarından kurtulmak için kaleyi Hıristiyanlık yolu ile içten fethetmek siyasetini takip etme yolunu seçmiştir. ; Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet*, s. 47

[10] Ataç, *Rusya Tarihi*, s. 11

[11] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 33

[12] Ataç, *Rusya Tarihi*, s. 26

Apostolik Kutsal Merkezi'nin ve Roma Piskoposu'nun tüm dünyaya karşı manevi üstünlüğe sahip olduğunu kabul ederek anlaşmaya varmıştır. Ancak Moskova Knezi ve Rus Kilisesi ruhbanları Floransa Konsili'nin kararını tanımamışlardır. Sebebi ise Rus Kilisesinin bu birleşmeyi kabul etmesi halinde Katolik Polonya'nın hâkimiyetine girecek olmasıdır[13]. Kilise Konsil kararlarını kabul etmemiş ve İstanbul Patrikliği'ne karşı bağımsızlığını ilan etmiştir[14].

İstanbul'un fethinden sonra birer birer Osmanlı egemenliğine giren Şark Kiliseleri ile Rusya arasındaki ilişkiler yakın bir şekilde devam etmiştir. İstanbul, Antakya ve diğer bazı Doğu Kiliseleri yardım almak için Rus hükümdarlarına başvurmuşlardır. Rus Çarları Balkanlar, İstanbul ve diğer Ortodoks Kiliselerinde Ortodoksların hamisi olarak görülmeye başlanmıştır. 1586 yılında Rus Çarını ziyarete giden Antakya Patriği Yovakim'e Moskova'da bir Patriklik kurulmasının düşünüldüğü belirtilmiştir. Patrikten Doğu Kiliselerinin reisleri ile bu hususta görüşmesi istenmiştir. Bu sırada Ortodoks Kilisesinin İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye olmak üzere dört Patrikliği bulunmaktaydı. Antakya Patriği'nin gidişinin ardından iki yıl geçmesine rağmen Şark Kiliseleri Patriklerinden bir ses çıkmamıştır[15].1588'de İstanbul Patriği Yeremia Moskova'ya gelmiş ve yeni bir Patrikliğin kurulmasını kabul ederek Moskova Metropoliti Iova'nın Patriklik tahtına çıkmasını onaylamıştır. Yeremia 1590'da Ortodoks Patrikleri meclisinde beşinci patriklik olmak üzere Moskova Kilisesi Reisliği'ni takdis etmiştir. Böylece Bizans'ta olduğu gibi Rusya'da da Çar ile eşit

---

[13] Sevinç Aslanova, *Kutsal Sinod'tan Rus Ortodoks Kilisesi'ne*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.47

[14] Aslanova, *Kutsal Sinod'tan*, s. 49

[15] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 178 Yazara göre Rus Ortodoks Kilisesinin kuruluşunun temeli bin yılı aşkın bir süreye dayandırmaktadır. Genelde diğer kiliselerde olduğu gibi "*Apostolik*" olma iddiasındadır. Bunu da İsa'nın on iki havarisinden biri olan Andreas'a dayandırmak suretiyle ispatlamaya çalışmaktadır. Rus topraklarında havari Andreas ve Pavlos'un tebliğlerine ve ülkenin güneyinde Hıristiyanlığın yayıldığına dair arkeolojik bilgilerle desteklenen yazılı kaynaklar olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Slav toprakları olarak bilinen İskitler ve Kırım'da ki Teodas ve Khersonas'a kadar pek çok yerde Andreas'ın faaliyetlerini yansıtan çeşitli efsaneler anlatılmıştır. Rus Kilisesi Apostolik iddiasını savunurken 11.yy ikinci yarısında Rusya'da Andreas anısına inşa edilmiş mabetlerden bahsetmektedir. Yine Pavlos'un yürüttüğü tebliğ faaliyetlerinde Slavları da dahil ettiği, onlara Piskopos olarak akrabası ve öğrencisi Andronik'i tayin ettiği ileri sürülmekteydi. Kilise'nin iddia ettiği söz konusu tebliğ faaliyetleri sonrası Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yayıldığı yerler Slav topraklarının batı kısmında yer alan bölgelerdi. Doğu Slav halkları arasında Hıristiyanlığın yayılması daha sonraki dönemlere denk gelmiştir. Kilise Andreas'ın Slav topraklarının doğusunda tebliğ faaliyetlerinde bulunurken, Hıristiyanlığın batı Slav topraklarında gelişme gösterdiğini Doğuda ise sekteye uğradığını ileri sürmektedir. Rus Kilisesi bunun başlıca sebeplerinden biri olarak Kavimler Göçü sırasında Rusya'nın güneyinden Avrupa'ya göç eden halkın buralardan geçerken Hıristiyanlığa ait izleri yok ettiklerini göstermektedir. Burada Batı Slav topraklarında var olduğu iddia edilen kanıtları kimin yok ettiği akla gelmektedir. Yazar bu sorunun cevapsız kaldığını dolayısı ile Slavlar arasında Hıristiyanlığın Prens Askold ile başlayıp Prenses Olga ile geliştiğini söylemektedir.

statüde bir Patrik bulunmaya başlamıştır. Kilisenin bu statüsü Büyük Petro zamanına kadar devam ederek Moskova Rusya'sının devlet işlerinde Rus Kilisesi'nin büyük bir nüfuz kazanmasına imkân vermiştir[16].

Kilise teşkilatına Büyük Petro zamanında özel bir düzenleme getirilir. 1700 yılında Patrik Adrian ölünce yerine yeni bir Patrik seçilmez ve Ryazan Metropoliti Stefan Yavorski geçici patrik tayin edilir. Kilise ileri gelenleri Petro'nun batı tarzı yeniliklerine düşmanca bir tavır aldıklarından Çar kiliseyi bir zaman için sessiz bırakmayı uygun bulur[17]. Stefan Yavroski'nin ölümü (1721) üzerine kilisenin başına *"Kutsal Sinod*" adıyla bir meclis tayin edilir. Sinod reisliğine ruhani olmayan devlet temsilcisi sivil bir başvekil "*oberprukuror"* getirilir. Böylece 1589'da Rusya'da kurulan Patriklik ilga edilerek kilise devlete tabi ve devlet hizmetinde bir kurum haline gelir[18]. Rusya'da laikleşme yönünde önemli bir adım atılır. Patrik Rus Çarına eşit olan statüsünü kaybeder ve bu tarihten itibaren Rus Kilisesi iç ve dış politikada devletin önemli bir aracı olur.

I.Petro ve haleflerinin en büyük hedefi Rusya'nın ekonomik gelişmesini, siyasi ve askeri açıdan güçlenmesini sağlamak için sıcak denizlere açılmak olmuştur. Petro bunun ilk adımını Azak Denizi sahillerini ele geçirdikten sonra Rusya'nın ilk fevkalade elçisi olup Katedral görevlisi "*Diak de la douma*" (*Dumskiy Dyak*) unvanına sahip Emilien Oukrainzow'u İstanbul'a göndermekle atmıştır. Elçinin görevi Karadeniz'de Azak ve Taygan'dan itibaren İstanbul'a kadar Rus gemilerine seyrüsefer imtiyazını verecek bir anlaşma yapmaktır[19]. Ancak bu girişim başarısız şekilde sonuçlanır. Rusya'nın diplomatik bir temsilci yerine dini temsilci göndermesi dikkat çekicidir. Belki de İstanbul'un dinsel açıdan kendisi için ifade ettiği önemi belirtmek açısından böyle bir tutum sergilemiştir.

1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya tarihi emellerine ulaşmak yönünde bir adım daha atar. Çariçe II. Katerina hem Karadeniz'de seyrüsefer hem de,

---

[16] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 179
[17] Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet*, s. 161
[18] İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009, s.119
[19] Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 45 Bu konu hakkında görüşmeler devam ederken Divan-ı Hümayun tercümanı Aleksandr Mavrocordato hiç kimsenin Karadeniz'e girme hakkına sahip olmaması ve orada herhangi bir yabancı geminin seyrüsefer etmesinin kesinlikle yasak bulunmasının dikkate alınarak bu denizin Osmanlılar indinde bikr-i pak-damen *"eteğine el değmemiş kız*" adıyla anıldığını Babıali'nin kesin beyanları şeklinde elçiye bildirilmiştir. "*Türklerin bu ayak diremesine Akdeniz'de ki ticaret gemileri için bizim gemilerimizin rakip olacağından endişe eden Batı Avrupa Devletlerinin entrikaları eklendi*." demekteydi

İstanbul'da elçi bulundurma, elçilik içerisinde Ortodoks Rum tebaasının da istifade edeceği bir kilise yapma hakkını elde eder. Hıristiyan tebaanın himaye hakkını elde etmekle Avrupalı Devletlerin bir adım önüne geçer. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın ele geçirilmesi, İstanbul'un alınarak burada Rusya'nın kontrolünde bir Rum Krallığı kurulması, Ayasofya'ya haç dikilmesi Rus dış politikasının başlıca hedefleri haline gelmiştir. Din bu nokta Çarlık Rusya'sının emellerine ulaşmak için kullanacağı en uygun dış politika aracı olmuştur. Dış politikada bu vazgeçilmez aracın kullanılması I.Petro'ya kadar dayanmaktadır. Çar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu dini mozaikten yararlanılarak Osmanlının bölünmesini istemiştir. Bunu II. Katerina'nın İstanbul'da bir Rum krallığı kurmayı ve başına torunu Konstantin'i getirmeyi amaçladığı "*Grek Projesi*" izlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zımmilerin kimliklerinin tanımlanmasında önemli bir yeri olan din 1789 Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının da verdiği destekle büyük devletlerin amaçlarına ulaşmalarında en fazla yararlanılan öğe olmuştur[20]. Din kimliğin bir yönü olduğu için iç ve dış siyaset arasındaki bağlantıyı sağlamıştır. Böylece dış politikada yapılan icraatlara iç politikada meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.

19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik gerek Müslüman gerek gayrimüslim olsun aydın sınıf ile siyasi ve ekonomik elit sınıflar arasında var olan bir güç olmuştu. Din ise imparatorlukta yaşayan gayrimüslim tebaa için kimliğin önde gelen tanımlayıcı öğesiydi. Uygulamada dini kimlik milliyetçi idealler ile ciddi bir çatışma yaşamıyor tam aksine destekliyordu. Dindar olmayan radikal aydınlar amaçlarını gerçekleştirmesi şartıyla dini birleştirici bir güç olarak kullanmaya çalışıyorlardı[21]. Böylece din destekli milliyetçilik akımı Osmanlıyı parçalamak isteyen sömürgeci devletlerin en önemli aracı haline geliyor, kiliseler, Millet Başı olan patrikler ve Hıristiyan aydınlar ister istemez onların bu amaçlarına hizmet ediyorlardı.

Rusya'nın sıcak denizlere çıkma ve bu amacı desteklemede kullandığı yardımcı argümanları 19. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. 1815 Viyana Kongresi'nde adını Rusya'nın koyduğu ve sömürgeci batılı devletlerin de desteklediği "*Şark Meselesi*" ortaya çıkmıştır. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanların hak ve ayrıcalıkları, Hıristiyan azınlıklara daha fazla reform yapılması isteği bu devletlerce her

---

[20] Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 98
[21] Fox and Sandler, *Bringing Religion*, s. 14

fırsatta Osmanlı Devleti'nin önüne getirilir. Alman Bahriye Yüzbaşısı Stanzel 1893'de Rus hükümetinin sıcak denizlere çıkmak için ihtiyaç duyduğu yollar mevcut siyasi durumun ve coğrafyanın imkân verdiği ölçüde bir sonuca bağlanmadığı takdirde Şark Meselesinin bir sonuca varmayacağını belirtmiştir. Mevcut durum Rusya'nın söz konusu ihtiyacını karşılamak açısından uygun değildi. Dünyaya ticaret hâkimdi, deniz ticareti ise güçlü olmak isteyen her milletin yapması gereken başlıca koşuldu. Yabancı ülkelere çoğunlukla mal ihraç eden devletler için deniz ticareti o devletin tabi veya suni boğazlarının olmaması veya yeterli olmaması halinde önem arz etmekteydi. Rus İmparatorları içinde bu gerçeği ilk önce gören Büyük Petro olmuştur. Petro, ülkesini Kuzey Buz denizi, Kamçatka Denizi, Kara Deniz ve Baltık Denizi sahillerine kadar genişletmek için çok çaba sarf etmiş, Karadeniz ile ilgili politikasında oldukça ısrarlı olmuştur.

Büyük denizlere açılmanın uygun olması nedeniyle boğazlar ele geçirildiği taktirde siyasi ve ekonomik açıdan Rusya'nın gücü ve önemi artacak, askeri ve ticari gemileri açısından fayda sağlanacaktı. Rus Devleti'nin servet ve refahı arttıkça Asya içlerine doğru hâkimiyet ve nüfuzu artacaktı. Yüzbaşı Stenzel'e göre Rusya'nın Avrupa'da ki topraklarını genişletme çabası Slav birliğinden ziyade ticari amaca yönelikti. Rusya ürettiği ürünleri ihraç edeceği deniz yolu bulamadığı için sıkıntı çekmektedir. Bu nedenle batıda Galiçya, Sırbistan veya Bulgaristan'ın, doğu da Basra Körfezi'nin, güneyde ise İskenderun'un ele geçirilmesi bu konudaki ihtiyacını giderecekti. Avrupa ile ticari ve askeri münasebetleri açısından Boğazların ele geçirilmesi zaruridir. Ayrıca Avrupa Rusya'sının en verimli arazisinin üçte ikisinin Don, Volga, Dinyeper, Buğ, Dinyester, Purut Nehirleri ile Karadeniz'e bağlanması Boğazların önemini daha da arttırmaktadır[22]. Aleksander Dugin'e göre Çarlık Rusya'sının kıyılarının soğuk denizlerin yanı başında olması bir çelişkiydi. Bu durum önce İngiltere sonra da Amerika donanmaları ile denizlerde ciddi anlamda rekabet edecek düzeyde bir denizciliğin gelişmesinde büyük engeller teşkil etmekteydi. Bu nedenle kuzey ve doğunun soğuk denizlerine çıkış mutlaka güney ve batının sıcak denizlerine çıkışla tamamlanmalıydı[23].

Bu noktada Rusya'nın Şark Meselesini sürekli gündemde tutması Osmanlı Ortadoğu'sundaki ticari çıkarlarına hizmet etmesi amacını taşımaktaydı. Amacına

[22] BOA, HR.SYS, 27/1, M.Stenzel (Alman Deniz Yüzbaşısı), *Der- Sa'adet'e En Kısa Tarik*, 1309(1893)
[23] Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13

ulaşmak için Ortodoks Rumlar ve Araplar, Gregoryen Ermeniler, Süryaniler ve diğer azınlık Hıristiyanlar artık birer araçtılar. Kimi zaman kendi iradesiyle Osmanlı Hıristiyanlarının koruyuculuğunu üstlenmiş, bazen de bu Hıristiyan milletlerinin kendiliklerinden yaptıkları himaye taleplerini kabul etmiştir.

19. yüzyıl Rusya'nın Büyük Petro'dan önceki "*Mesihçi-Kutsal Rusya*" misyonunu yeniden üstlendiği bir dönem olmuştur. Rusya sadece Ortodoks Hıristiyanların değil Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün Hıristiyanların hatta bütün insanlığın kurtarıcısı olacaktı. Rus Ortodoks Kilisesi ise "*Ekümenik Kilise*" olma vasfını kazanacaktı. Osmanlı Hıristiyan tebaası genelde ticaretle uğraşmaktaydı. Bu nedenle de Avrupa Devletleriyle sürekli irtibat halindeydiler. İmparatorluk içerisinde yer altı ve üstü zenginlikleri açısından en verimli bölgelerde ikamet etmekteydiler. Bu Hıristiyanların yaşadıkları yerlerde Rusya'ya bağlı devletler kurulması halinde Rus ekonomisi, siyaseti ve coğrafi stratejisi açısından eşsiz fırsatlar sağlamış olacaklardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda patrikhanelerin siyasi ve dini statüleri Rusya için elverişli bir ortam yaratmıştır. Böylelikle patrikhaneler bir yandan Rusya'nın Babıali'ye karşı yürüttüğü siyasette bir baskı aracı diğer yandan Patrikhanelere mensup milletlerin desteğini sağlamada manevi bir merkez haline gelmişlerdir. Ancak kimi zaman patrikhanelerle iş birliği içerisinde çalışırken kimi zaman da çıkar çatışması içine girmiştir. Sadece Rusya değil Batılı devletler de patrikhaneler üzerinden siyaset yapmışlardır. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'nın yayımlanması İmparatorluğun iç işlerine müdahalede bulunmaları için Batılı devletlerce iyi karşılanırken, Rusya aynı tepkiyi göstermemiştir. Fermanların Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında eşitlik sağlamaları, Patriklerin yetki ve ayrıcalıklarına sınırlama getirmeleri Rusya'nın müdahale olanağını sınırlamaktaydı. Fermanların yanı sıra yüzyılın ikinci yarısında her milletin kendi nizamnamesine sahip olarak patrikhane yönetiminde ruhani meclisin yanında sivil meclislerinde yer alması Petersburg'u memnun etmemiştir. Nizamnameler bir bakıma azınlıkların anayasal düzene geçmeleri anlamına gelirken, patrikhaneleri de aşırı milliyetçi hareketlerin merkezi haline getirmiştir. Halkı örgütlemenin en etkin yolu kiliseler olmuştur. Bütün bu gelişmeler Rusya'nın politikasına aykırı düşmekteydi. Çeşitli etnik ve dinsel kökenli milletlerin yaşadığı çok uluslu bir imparatorluk olduğundan bu tür ayrımcı hareketlerin kendisine yönelmesinden korkmuştur.

Rusya Ortodoks Rumlara ve Araplara Fener, Kudüs, Antakya Patrikhaneleri, Gregoryen Ermenilere Eçmiyazin ve Sis Katolikoslukları ile İstanbul ve Kudüs Ermeni Patrikhaneleri, Süryanilere ise Doğu ve Batı Süryani Patriklikleri vasıtasıyla nüfuz etmeye çalışmıştır. En büyük ve nüfuzlu cemaatler olan Ortodoks Rumlar ve Ermenileri Babıâli'ye karşı himaye ederken, Rusya'nın çıkarına zarar verdikleri noktalarda çatışmaya girmekten ve gerekli önlemleri almaktan kaçınmamıştır. Nüfuzunu arttırmak amacıyla patrikhanelerin başına Rus yanlısı, özellikle Rusya'da eğitim görerek Rus Ortodoks geleneği ve Slav kültürüne yabancı olmayan kişilerin seçilmesine çaba göstermiştir. Diğer yandan İstanbul ve Petersburg arasında imzalanan Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebaasına verilen hak ve özgürlüklerinde yer aldığı antlaşmalar Ortodoks Milletinin Osmanlı hâkimiyetinde asimile olmadığının, Rusya'nın uzak yerlerdeki dindaşları ile ilgilendiğinin ve himayesi altına aldığının göstergesiydi. Ancak iki ülke ilişkilerinin en gergin olduğu zamanlarda bu anlaşmaların bağlayıcı özellikleri her iki imparatorluk tarafından bir kenara bırakılmıştır[24].

Bahçesaray Antlaşması (1681) ile Rusya Osmanlı Devletinden Kudüs ve çevresindeki Hıristiyanlara ait mekânlara girişte Rus din adamları ve tebaasına güvence verilmesini isteyerek hacılar konusunu diplomatik mesele haline getirmiştir[25]. Böylece Osmanlı Devleti ilk defa Rusya'nın Filistin ve Suriye'deki çıkarlarını resmen tanımıştır[26].

17. yüzyılda Rus Çarları ve Rus halkı Ortodoks Doğu tarafından gittikçe tanındılar. Doğu Kiliseleri Osmanlı tebaası olmalarına rağmen ihtiyaçlarını karşılayan Rusya'nın yükselişine tanık oldular. Karlofça Antlaşması Osmanlı Hıristiyanlarıyla yakınlık kurulması açısından I.Petro'nun önemli bir girişimi olmuştur. Bu antlaşmayla birlikte Ruslar Ortodoksluğun öncüsü olarak ön plana çıkmışlardır. Rusya'nın Viyana elçisi P.V Vaznisyn görüşmeler sırasında özellikle Kudüs'te ki Kutsal Türbe'nin Rumlara geri verilmesi konusunda ısrar etmiştir. Anlaşma 1681 tarihli Rus-Osmanlı anlaşmasını onaylayarak 1700 yılında yürürlüğe girmiştir. Rus din adamları ve inananları Kudüs ve Kutsal yerlere vergi vermeden giriş hakkı elde etmişlerdir. I.Petro Ortodoks Doğuya Rus Çarlarının hayırsever davranışını göstermek istemiş, "*kilise*

---

[24] A.J Arberry, *Religion in the Middle East Three Religions in Concord and Conflict*, London: Cambridge U.P, 1969, s.301
[25] Eileen. M Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 107
[26] W.F Yamilinets., *Ocherki politicheskikh: i kul'turno-religioznykh otnosheniy (XIX - nachalo XX Veka)*, Moskva IV Ran – Letniy Sad, 2003, s.51

devlete hizmet için vardır" düşüncesini dış politikaya aktararak Ortodoks politikasının temelini atmıştır.

Prut Savaşı (1711) sonrası imzalanan antlaşmada Petro Hıristiyan azınlığı Osmanlıya karşı kışkırtmıştır. Ancak 1711-1713 yılları arasında yapılan görüşmelerde dini konulara hiç girilmemiştir.

Belgrad Antlaşması (1739) Osmanlı-Rus- Avusturya savaşı sonrası imzalanmıştır. Bu tarihe kadar Avusturya'nın kendilerini kurtaracağını düşünen Balkanların Hıristiyan halklarının Rusya'ya yönelmesi açısından önemli bir antlaşma olmuştur.

Osmanlı Hıristiyan tebaasının kaderi ile ilgili Rusya'nın himayeci statüsünü açık bir şekilde vurgulanması II. Katerina döneminde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile olmuştur. Rusya açısından diplomatik, siyasi ve askeri başarılarının yanı sıra anlaşmanın 7.maddesi gereğince Rusya'nın Ortodoks Hıristiyan tebaanın koruyucusu olduğu resmen kabul edilmiştir. Rusya hem diplomatik hem de dini açıdan önemli tavizler koparmıştır. Artık İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurabilecekti. Elçilik binasına bağlı küçük bir şapel yapılmasına da izin verilmişti. Bu şapel elçilik binasına dâhil olduğu için her türlü baskı ve tecavüzden uzak, halka açık ve Rumca ayin yapan bir kilise olacaktı[27].

Paris Konferansı (1856) ; Konferansta Hıristiyan azınlıkla ilgili alınan kararlar çalışmamızın ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak verilmiştir.

Berlin Kongresi (1878); 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'ndaki 20. ve 62.maddeler de kutsal yerlerin statükosuna değinilmiştir. 20. madde de yabancıların sahip oldukları muafiyetlere riayet edilerek, ayinlerini özgürce yapabilecekleri taahhüt edilmiştir. Antlaşmanın 62.maddesinde ise; din ve mezhep ayrımı yapılmayarak mahkeme önünde herkesin eşit kabul edileceği, bütün Hıristiyan mezheplerine serbestçe ayin yapma izni verilerek bu mezheplere mensup din adamlarının hiyerarşik rütbelerinin düzenlenmesinde ruhani reislere

[27] Theofanis George Stavrou, , *Russian Interests in Palestine 1882-1914,* Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963, s. 19-22 Çar bu politikadan iki fayda sağlamıştır. Birincisi Ortodoksluğun öncüsü olmaya davetiye çıkardı, ikincisi çoğunluğu ırkdaş olan Ortodoks kardeşlerinin bağımsız olmasına yardım etmeyi ilahi bir görev olarak gören Rus halkının büyük desteğini kazandı. Antlaşmanın 8.maddesine göre: Din adamı olmayan Rus vatandaşları da Kudüs Şehri'ni ve kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebilecek, ister hacı ister seyyah olsun hiçbir Rus tebaasından Kudüs'te ve kutsal topraklara giden yol üzerinde vergi alınmayacak ve bu kişilere diğer devletlerin tebaasına verildiği gibi vizeler ve beratlar verilecekti. Osmanlı topraklarında kaldıkları süre içerisinde en küçük sorun veya yaralanma ile karşılaşmayacak, aksine yasaların güvencesi altında olacaklardı.

müdahalede bulunulmayacağı belirtilmiştir. Genel olarak 1852 tarihli statükoya atıfta bulunulmuştur[28].

2. Amaç

Bu çalışmada Rusya'nın 19.yüzyıl da Osmanlı Ortadoğusunda yürüttüğü misyonerlik çalışmaları, farklı mezheplerden Hıristiyan Osmanlı tebaası üzerinden izlediği dini politikalar incelenerek bunların Osmanlı-Rus ilişkilerine etkisi ortaya konulacaktır. Ayrıca Rusya'nın Mesihçi misyonu, Rus Ortodoks Kilisesi'ni Ekümenik Kilise mertebesine çıkarma gayretleri, bu yolda Avrupa'nın güçlü Katolik ve Protestan devletleriyle girdiği mücadelelere yer verilecektir. Rusya'nın tarihi, siyasi ve ekonomik emellerine ulaşma yönünde Slav kültürü ve Rus Ortodoks geleneğini etkin kılmaya çalışarak din ve mezhep üzerinden sürdürdüğü mücadelede başarılı olup olmadığı tartışılacaktır. Araştırma ile ortaya konulan verilerin şu konulara açıklık getirmesi amaçlanmıştır:

1. 19.yüzyılda dinin uluslararası politikada araç olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte gerek misyonerler ve yabancı devletlerin diplomatik temsilciliklerinin, gerekse Osmanlı tebaası olan Hıristiyanların ruhani merkezlerinin sömürgeci devletlerin teopolitik çıkarlarına hizmet etmeye başladığı görülmektedir. Bu çerçevede şu soruların cevabı aranmıştır.

1.1 Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı ile Rusya'nın yüklendiği Ortodoksluğun öncüsü ve Bizans İmparatorluğunun varisi olma misyonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yönelik hangi projeleri tasarlamıştır?

1.2 Osmanlı ülkesinde ilk Rus misyonerlik faaliyetleri ne zaman ve nerede başlamıştır?

1.3 Rusya sıcak denizlere ulaşma, dünya ticareti ve siyasetinde etkili olma, Ortodoks inancı ve Slav kültürünü yayma amacıyla Osmanlı Ortadoğusunda yaşayan Hıristiyan tebaaya hangi yönlerden nüfuz etmeye çalışmıştır?

1.4 Çarlık Rusya'sının dinsel politikaları Osmanlı Hıristiyanlarının milli bilincinin uyanmasında nasıl etkili olmuştur?

1.5 Rus teopolitik çıkarlarının Osmanlı-Rus ilişkilerine etkisi nasıl olmuştur?

---

[28] İhsan Satış, *XIX.yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hıristiyanlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi), Sivas, 2015, s. 143

2. Rusların Hıristiyanlığı kabul etmesi ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasında etkili olan İstanbul Ekümenik Patrikhanesi'nin Rusya ile olan ilişkileri göreceli bir politikayı yansıtmaktadır. Petersburg yönetimi çıkarları doğrultusunda Patrikhaneyi Babıâli'ye karşı desteklerken Ortodoks tebaa ve Ortodoks Doğu Kiliseleri üzerinde nüfuz sahibi olma ve Ekümenik Kilise unvanını kazanma yönünde Patrikhane ile çıkar çatışmasına ve rekabet içerisine girmiştir. Bâbıâli Tanzimat ve Islahat Fermanları ve ardından yayımlanan 1862 Rum Milleti Nizamnamesi ile Patrik'in sahip olduğu yetki ve ayrıcalıklarda kısıtlamaya giderken bu durum Rusya'nın Patrikhane üzerindeki etkisinin dolayısıyla Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahalesinin azalmasına sebep olmuştur. Burada araştırmanın konusu açısından önemli olması açısından:

   2.1. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile getirilen düzenlemeler İstanbul Patrikliğinin sahip olduğu yetki ve ayrıcalıklarda ne gibi değişiklikler yapmıştır?
   2.2. Patrikhanenin sahip olduğu hak ve ayrıcalıkların değişmeden devam etmesinde Rusya Babıali'ye karşı Patrikhaneyi nasıl desteklemiştir?

3. Batılı devletlerin aksine Çarlık Rusyasının Osmanlı Ortadoğusunda açtığı tek dini misyon Suriye ve Filistin'dedir. Bu bağlamda;

   3.1 Rusya, Suriye ve Filistin'de ne zaman misyonerlik çalışmalarına başlamıştır?
   3.2 Rusya, Suriye ve Filistin'de Ortodoksluğun desteklenmesi ve etkin kılınması adına Katolikliğin ve Protestanlığın destekçisi olan Batılı devletlerle nasıl bir mücadeleye girmiştir?
   3.3 Suriye ve Filistin'deki Rus dini çıkarlarının Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki ticari çıkarlarına etkileri nelerdir?
   3.4 Petersburg, Antakya ve Kudüs Patriklikleri seçiminde İstanbul Ekümenik Patrikliği ve yerel kilise hiyerarşisi ile nasıl bir mücadeleye girmiştir?

3.5 Rusya'nın Kutsal Topraklarda yaşayan gayriortodoks azınlıklara ve bunların himaye taleplerine yönelik tutumu nasıl olmuştur?

3.6 Rusya dış siyasette "*Milliyetçilik, Otokrasi ve Ortodoksluk*" üçlemesini kullanarak nasıl bir *"Dinsel Hoşgörü*" siyaseti takip etmiştir?

4. Rusya, Anadolu ve İstanbul Ermenilerine Rus tebaası olan Eçmiyazin Katolikosluğu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ni kullanarak nüfuz etmeye çalışmıştır. Zamana göre değişen çıkarları doğrultusunda Rus tebaası Gregoryen Ermenilere uyguladığı baskı politikalarının yanı sıra gerek diplomatik temsilcilikleri gerekse Rus Ortodoks Kilisesi papazları vasıtasıylada Osmanlı Ermenilerine Ortodoksluğu kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak Gregoryen Kilisesi'nin milli karakterde olması, Ermeni milliyetçilerin aktif olarak kiliseler üzerinden faaliyet göstermeleri buna engel olmuştur. Bu çerçevede şu soruların cevabı aranmıştır:

   4.1 Rusya Eçmiyazin Katolikosu seçimlerini nasıl etkilemeye çalışmıştır?
   4.2 Rus tebaası olan Ermenilere karşı Petersburg nasıl bir tutum sergilemiştir? Bu tutumun değişkenlik göstermesinde etkili olan unsurlar nelerdir?
   4.3 Osmanlı Devleti 19.yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek Rusya'nın nüfuzuna giren Eçmiyazin Katolikosluğu'na alternatif olarak Sis Katolikosluğu'nu nasıl kullanmıştır?
   4.4 Rusya'nın Ermenilere yönelik izlediği siyasete karşı İstanbul ve Anadolu Ermenileri nasıl bir tepki vermişlerdir?

5. Rusya'nın dünya ticaretine açılması ve sıcak denizlere ulaşmasında sadece Karadeniz ve Boğazlar önem arz etmemekteydi. Basra Körfezi'ne çıkmak ve Körfez'de ticari donanmalara sahip olmak Petersburg için ayrı bir öneme sahipti. Süryaniler de Ermeniler gibi İran coğrafyasında önemli ekonomik merkezlerde ikamet etmekteydiler. Bu nedenle Ermenilerin yanı sıra başta Urmiye Kenti olmak üzere İran'da yaşayan Süryani azınlığa nüfuz etmek

Rusya için misyonerlik faaliyeti gösterdiği diğer bir coğrafi bölge olmuştur. Bu bölüm için cevabı aranan sorular:

5.1 Rus Ortodoks Kilisesi ile Doğu Süryani Kilisesi arasındaki ilişkiler nasıl başlamıştır?
5.2 Urmiye merkezli Rus Ortodoks Misyonu bölgede ne gibi faaliyetlerde bulunmuştur?
5.3 Başta İngiltere olmak üzere İran'a stratejik, ekonomik ve siyasi önem veren Batılı Devletlerin Urmiye ve çevresinde yaptıkları çalışmalar nelerdir?
5.4 Rus Ortodoks Kilisesi ile Doğu Süryani Kilisesi'nin bir kolu olan Hakkâri Süryani Patrikliği arasındaki ilişkiler nasıl gelişmiştir?
5.5 Urmiye Rus Ortodoks Misyonu'nun başarısını etkileyen unsurlar nelerdir?

6. Rusya 19.yüzyıldan itibaren gerek Osmanlı İmparatorluğu ve İran gerekse 1905'de Japonya ile girdiği uzun süreli savaşlar sonucu ekonomik ve sosyal çalkantılar yaşamaya başlamıştır. Sonuçta 1905 Devrimi Rus Çarlığının sonunun başlangıcı olmuş nihayetinde 1917 Bolşevik İhtilali ile Çarlık rejimi yıkılmıştır. İktidara gelen Bolşevik rejimin Rus Ortodoks Kilisesi'ne yönelik devlet politikasını değiştirmesi ve Rus devlet yönetiminin giderek ateist bir anlayışa sahip olması Rus dini misyonlarını da olumsuz etkilemiş ve kapatılmalarına sebep olmuştur. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise şu soruların cevapları aranmıştır:

6.1 İzlediği dini politikalar sonucunda Rusya'yı başarılı ya da başarısız kılan etkenler nelerdir?
6.2 Rus dini misyonlarının kapanmasının Rus himayesinden mahrum kalan Patrikhanelere ve bunlara bağlı cemaatlere etkisi nasıl olmuştur?
6.3 Çarlık Rusya'sı sonrası kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Doğu Kiliselerine yönelik geleneksel devlet politikasında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir?

3. Önem

Bu çalışmada Rusya'nın 19.yüzyıl da Ortadoğu'ya yönelik dini politikaları dört bölüm halinde incelenmiştir. Üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı etnik köken ve Hıristiyan mezhebine mensup tebaa yaşadığından Rusya'nın tek misyoner faaliyetlerinde bulunduğu Ortadoğu esas alınmıştır. Hem arşiv belgelerinde hem de literatür taramalarında Rus İmparatorluğu'nun aktif olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında misyoner faaliyetlerine başladığı göz önünde tutularak zaman sınırlamasında ilgili yüzyıl baz alınmıştır. Ancak Rus-Osmanlı ilişkilerine dair yazılan bütün kaynaklar göstermektedir ki Rusya'nın dinsel politikaları sadece misyoner çalışmalarıyla dar bir alanda sınırlı kalmayarak I.Petro'dan itibaren dış politikada etkin olmaya başlamış, siyasi, diplomatik ve ticari alanda gerek kapitülasyonlar gerek ona bağlı himaye sistemi kullanılarak etkin olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Araştırmalarım esnasında Rusya'nın Balkan Hıristiyanlarına yönelik olarak da etkin bir dinsel ve kültürel politika izlediği görülmüştür. Özellikle Bulgar Eksarhlığı, Yunan ve Sırp Milli Kiliseleri'nin kuruluşu, Aynaroz Adası'nda ki Athos Dağı'nda farklı etnik kökenli Ortodoks milletler arasındaki mücadeleler, Dechani (Düçan) Kilisesi üzerine yaşanan Sırp-Rus gerginliği Rusya'nın Balkanlar'da izlediği dini politikanın en güzel örneklerini ortaya koymakta ve her biri birer makale ya da tez konusu olmaya değer kazanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTODOKS İNANCININ RUS DIŞ POLİTİKASINA GİRİŞİNDE ETKİLİ OLAN SEBEPLER

1.1. İstanbul -"Tsarigrad"

19.yüzyılın başından itibaren doğuya yönelik Rus dış politikası üç önemli aşamadan geçmiştir. Yayılmanın bu üç önemli aşaması Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Rus diplomatlar yayılmanın birinci safhasında İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın, ikinci safhasında İran ve Afganistan'ın, üçüncü safhasında ise Moğolistan ve Mançurya'nın önemli olduğunu anlamışlardır. Güneyde Akdeniz'e doğru yayılma isteği ise bazen dini ve idealist bir hal alırken, Trans Kafkasya üzerinde yayılmanın ticari, doğu yönüne yayılmanın ise siyasi önemi vardı[29].

Rus diplomatlar, yayılmanın birinci aşamasında Karadeniz, Marmara Denizi ve Akdeniz'i bir Rus gölü haline getirmeyi hayal etmişlerdir. Rum Kilisesi'nin siyasi temsilcisi olarak Rusya, kendisiyle Doğu Roma İmparatorluğu arasında tarihi bağ olduğunu düşündüğünden Ortodoks Doğu Kilisesi'nin ve kendi büyük imparatorluğunun merkezi olarak İstanbul'u yeniden almak istemiştir. Yüzyıllardan beri Tsarigrad "*Çar'ın Şehri*" dediği bu şehri kâfir Müslümanların! elinden almak ve Ayasofya'nın tepesine yeniden haç dikmek özlemi çekmiştir. Fakat bu amaçla takip ettiği siyaset birkaç parlak başarının ardından başarısızlığa uğramıştır[30]. Bu özlemi gerçekleştirmek için II. Katerina zamanında Grek Projesi tasarlanmış, Osmanlı Devleti tebaası olan Fener Patrikleri ile ilişkiler sıcak tutulmuş, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı (1774) müteakip önce Osmanlı tebaası bütün Hıristiyanların Paris Antlaşması'nın (1856) ardından ise Ortodoks Hıristiyanların koruyucusu rolünü en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

İstanbul'u gelecekte Rusya'nın merkezi yapma arzusu, şehri dünyanın en büyük ticari şehri yapma fikri ile birlikte gelişmiştir. Şehri Müslümanlardan temizleme fikri ise bu düşüncenin dinsel boyutunu oluşturmuştur. İstanbul'u dünyanın en büyük pazarı haline getirmek Büyük Petro'dan beri Rus Devleti'nin dayanak noktasını oluşturmuş,

---

[29] Milivoy S. Stanoyevich, *Russian Foreign Policy in the East*, Oakland Sanfrancisco Liberty Publishing Company,1916, s. 1
[30] Stanoyevich, *Russian Foreign Policy*, s. 2

ancak bu fikir hep arka planda tutulmuştur[31]. Öne çıkan düşünce daha çok İstanbul'un Ortodoks inancının merkezi, Ekümenik Patrikhane'ye ev sahipliği yapması ve Bizans İmparatorluğu'nun mirası olmasıydı. 19.yüzyılda bu mirasa Avrupa'nın diğer güçlü devletleri de göz dikmişlerdi. Artık hiçbiri diğerinin tek başına İstanbul'a sahip olmasına razı olmayacak, Bâbıâli üzerinde nüfuzlarını kullanırken kıyasıya mücadeleye gireceklerdi. Bu mücadelede siyasi kozu güçlü olan kazanan taraf olacaktı. Siyasi oyunun galibi İngiltere, Fransa ve Rusya arasında zaman zaman el değiştirdi ve Rusya'nın en etkin olduğu dönem İstanbul elçisi İgnatief'in (1864-1877) görevde bulunduğu dönem oldu.

Rusya'nın planlarının anahtarı İstanbul idi. Doğu yarım kürede bu amaca uygun askeri ve ticari amaçlarını gerçekleştirebileceği başka hiçbir yer yoktu. Bu gücü elinde tutarsa Avrupa orduları ve donanmaları bir araya gelse bile şehri elinden alamazlardı. Balkanlar toprakları, Boğazlar ise suları aracılığıyla Rusya'yı koruyacaktı. İstanbul Rusya'nın batıda kıtalararası terminali olmasının yanında, Orta Asya ve Karadeniz'den gelen yollar burada birleşecekti[32]. Bu nedenle İstanbul ve Boğazlar her zaman Rus dış politikasının önceliğini oluşturmuştu.

I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren Rus gazeteleri bu savaşın Doğunun bütün Hıristiyan halklarını özgürleştirecek büyük bir savaş olduğunu yazmışlardı. Osmanlının 1914'de savaşa girmesiyle Rusya'daki muhafazakâr kesim ve kilise mensupları İstanbul'un alınmasıyla Rus halkının eski mesihçi hayallerinin ve Ortodoks Krallığı'nın yeniden kurulması düşüncesinin gerçekleşeceğine inanmışlardı. Bağımsız İstanbul dünyada Hıristiyan krallığının ışığı olmalıydı. Bir Rus yazar *"Ayasofya üzerine haç dikildikten sonra Hıristiyan dünyasındaki bölünme sona erecek*" demekteydi. Rus Patrikhanesi ise Ekümenik Patrikhane'den sonra gelmeliydi. Hatta Başpiskopos Chrapovitskii 10.yüzyıl da Rusya'nın Hıristiyanlığı kabul etmesine vesile olduğu için şükran ifadesi olarak İstanbul'un Rumlara verilmesini önermekteydi[33]. Ancak bir din adamı için romantik olan bu düşünce geleneksel Rus siyasi emelleri açısından gerçekçi değildi. 19.yüzyıl da sömürgecilik rekabetine giren bir imparatorluğun dünya siyaseti ve ticareti açısından önemi olan bir şehri politik ve askeri açıdan güçsüz bir millete

---

[31] W.F Mason M'Carty,"Russia's Plans and Purposes", *The North American Review*, Vol. 164, No. 486 (May, 1897), s. 588
[32] M'Carty, "Russia's Plans", s. 589
[33] Lora Gerd, *Russian Policy in The Orthodox East, The Partriarchate in Costantinople (1878-1914)*, Published by De Gruyter Open Ltd, Warsaw/Berlin, s. 38

vermesi düşünülemezdi[34]. Siyasi açıdan bakıldığında da İstanbul'un Rusların eline geçmesi oldukça romantik gözükmektedir. Rusya gibi Bizans'ın varisi ve Ortodoks Kilisesi'nin koruyucusu olma gibi bir savları olmasa da jeopolitik konumu ve ticari önemi İstanbul'u Batılı devletler için de önemli hale getirmekteydi.

1.2. Rus Ortodoks İnancı

Rus Ortodoks inancını ve Doğu Hıristiyanlığını genelde iki belirli özellik şekillendirir: Kilise geleneğine sıkı bağlılık ve ibadetlerde ulusal dilin kullanılması. Bu iki özellik her milletin kendi Ortodoksluk şeklini oluşturmasına izin veren ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden beri var olan bir olgudur. Bu olguya rağmen Ortodoksluk evrensel bir öğreti olarak kabul edildiği için, dini özü bütün ülkelerde değişmeden aynı kalmıştır.

Rus Ortodoksluğu, Katolik Roma'nın dil birliği ilkesine karşı çıkmış ve her Ortodoks ülkeye kendi özgün özelliklerini geliştirmesine izin vermiştir. Bu Rusya'nın dini politikasına da yansımıştır. En bariz örneğini I.Petro'nun İncil'in yerel dillere çevrilmesini istemesi, Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin Arapça İncil ve ilmihal bastırıp dağıtması ile göstermiştir. İbadetlerde, törenlerde, kutsal kitaplarda ve eğitimde yerel dilin kullanımı tarihin akışı içerisinde daha da derinleşen ve kuvvetlenen ulusal özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Diğer Ortodoks ülkelerinde bulunamayacak özellikleri Rus ortodoksluğunda bulmak şaşırtıcı olmamıştır. Nitekim Ruslar Hıristiyanlığı Bizans İmparatorluğu'ndan alırken Slav dilinin Rus Kilisesince ibadet dili kabul edilmesi Helen kültürünün ve Rumcanın Rusya'da gelişmesine en büyük darbeyi vurmuştur. Ayrıca Rus Ortodoksluğunun yerel dilde ibadete olanak tanıması Hıristiyan azınlıkların milli bilincini uyanmasına katkıda bulunmuştur. 1813'de kurulan Rus İncil topluluğu Rumca, Bulgarca, Sırpça ve Ermenice binlerce İncil ve dini içerikli kitap dağıtmış, 1822 yılında İncil'in Türkçe tercümesini Ermenice yazıyla yayımlamıştır[35].

Dilin yanı sıra din Kiev Rusya'sı (Kiev Rus Knezliği) için kimliğin en önemli belirleyicisiydi. Bazı yazarlar *"Rus"* kelimesinin aslında dini bir cemaat anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Kimliğin belirlenmesinde Ortodoksluğun kullanılması ilk kez Kiev halkını komşu pagan halklarından ayrılmak için bir dayanak, Bizans

---

[34] Salahi R. Sonyel, *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara,1993, s. 34

[35] Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 71; Judith Cohen Zacek, "The Russian Bible Society and the Russian Orthodox Church", *Church History*, Vol. 35, No. 4 (Dec., 1966), s. 262

İmparatorluğu'na ait olmalarının bir belirleyicisi ve aynı zamanda Batı Hıristiyanlığına yönelik aksi tutumun oluşmasında bir faktör olmuştur[36]. Yerel Kiliselerin havarilerin "*ellinci gün yorumu"*nda kaynağını bulan dinsel ve dilsel özgürlükleri ile *"Ortodoks uyum teorisi*" ile açıklanmaya çalışılan imparatorluklar ve imparatorların kutsal rolleri Katolikliğin reddettiği ve Ortodoksluktan ayrılan belirleyici özellikler olmuştur[37]. Rus Ortodoks Kilisesi devletin merkezileşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Okullar açmış, yazım dilinin gelişmesini desteklemiş ve sanatın en önemli merkezi olmuştur.

Rus Ortodoks Kilisesi İstanbul ile Ruslar arasındaki bağlantıyı sağlayan, yönetim olarak İstanbul'a bağlı temel bir kurumdu. Kiev metropolitanlarının çoğu Rum'du ve İstanbul Patriği tarafından seçilmişlerdi. Rum faktörü tarafından güçlendirilmiş Bizans'a bağlılık Kiev Kilisesi'nin bağımsızlığını Rus Prensinin yetkisinden kazanması için öncü olmuştur. Aynı zamanda Rumların güçlü pozisyonu Bizans kültürünü yaygınlaştıran ana merkez olarak Ortodoks kilisesinin önemini etkilemiştir[38]. Bu durum Basel Konsili'ne kadar devam etmiştir.

Rus Devleti'nin genişlemesinde Ortodoks kilisesinin katkısı iki yönlüdür. Birincisi, Ortodoks inananların yaşadığı bölgelerin bütünleşmesi, ikincisi ise Ortodoks olmayan halkların yaşadığı topraklarda dini temsilcilik açılması. İkinci duruma kilise kurumlarının gereken altyapının oluşturulmasına katkıda bulunması, okullar açması,

---

[36] Curanovic, *The Religious Factor,* s. 15

[37] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s.216, 363 Dugin Ruslar'da etnik kökenin önemli olmadığını söyler. Ona göre Veliko Ruslar, Maloruslar, Tatarlar, Uygurlar ve diğer Avrasya halkları gerçek Rus insanında karışmıştır. Bu Rus halkı ve Rusya'nın emsalsiz ve evrensel olmasının teminatıydı. Dostoyevski'de Rus insanını "*cihanşümul"* olarak nitelendirmekteydi.

[38] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 178 Rus Ortodoks Kilisesi kuruluşunun temeli bin yılı aşkın bir süreye dayandırmaktadır. Genelde diğer kiliselerde olduğu gibi "Apostolik" olma iddiasındadır ve bunu da İsa'nın on iki havarisinden biri olan Andreas'a götürmek suretiyle ispatlamaya çalışmaktadır. Bu iddiasını ispatlamaya çalışırken Rus topraklarında havari Andreas ve Pavlos'un tebliğlerine ve ülkenin güneyinde Hıristiyanlığın yayıldığına dair arkeolojik bilgilerle desteklenen yazılı kaynaklara dayandırmaktadır. Ayrıca Slav toprakları diye bilinen İskitler, Kırım içinde yer alan Teodas ve Khersonas'a kadar pek çok yerde Andreas'ın faaliyetlerini yansıtan çeşitli efsaneler anlatmaktadır. Rus Kilisesi Apostolik olma iddiasını savunurken XI. yüzyıl ikinci yarısında Rusya'da Andreas anısına inşa edilmiş mabetlerden bahsetmektedir. Yine bu iddialarında Pavlus'un yürüttüğü tebliğ faaliyetlerinde Slavları da dahil ettiği onlara Piskopos olarak akrabası ve öğrencisi Andronik'i tayin ettiği ileri sürülmekte, bunu Pavlus ve Andronik hakkında efsaneler anlatarak yapmaktadır.

Kilise'nin iddia ettiği söz konusu tebliğ faaliyetleri sonrası Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yayıldığı yerler Slav topraklarının batı kısmında yer alan bölgelerdir. Doğu Slav halkları arasında Hıristiyanlığın yayılması daha sonraki dönemlere denk gelmiştir. Kilise Andreas'ın Slav topraklarının doğusunda tebliğ faaliyetlerinde bulunurken, Hıristiyanlığın batı Slav topraklarında gelişme gösterdiğini Doğuda ise sekteye uğradığını ileri sürmektedir. Rus Kilisesi bunun başlıca sebeplerinden biri olarak Kavimler Göçü sırasında Rusya'nın güneyinden Avrupa'ya göç eden halkın buralardan geçerken Hıristiyanlığa ait izleri yok ettiklerini göstermektedir. Burada Batı Slav topraklarında var olduğu iddia edilen kanıtları kimin yok ettiği akla gelmektedir. Bu soru cevapsız kalmakta dolayısı ile Slavlar arasında Hıristiyanlığın Prens Askold ile başlayıp Prenses Olga ile geliştiği anlaşılmaktadır. ; Curanovic, *The Religious Factor,* s. 16

Rus kültürünü yaygınlaştırması, dil öğretimi ve benzeri faaliyetler girmekteydi. Kilise yönetimi özellikle Uzak Doğu'ya yapılan seferlere misyonerlerin katılması sebebiyle Rusya'nın fethedilen topraklarda yayılmasında ve etkisinin güçlenmesinde etkili olmuştur[39].

Altınordu Devleti'nin boyunduruğundan çıktıktan sonra Hıristiyanlık dini Rus devlet kimliğinin şekillenmesinde en önemli etkenlerden biriydi. Büyüyen Moskova Rusya'sı dikkatini doğuda ki Müslüman hanlıklarına çevirmişti. Batıda ise Katolik komşularının genişleme çabalarıyla uğraşmış, Basel Konsili "*Ferrara-Floransa Birliği*" sonrası İstanbul ile manevi bağlarını zayıflatmıştı. Bu olaylar sonucunda Rusya Batı ve Rum karşıtı olan giderek emperyalist bir devlet haline gelmişti. Ortodoks Hıristiyanlık Rus olmada belirleyici rol oynamaya başlamış, Ortodoksluk gitgide Rus Devletiyle eşit hale gelmişti. Moskova tahtına aday olanların Ortodoks inancından olmaları şartı aranmış ve Kutsal Rusya'ya "*Holy Russia*" zarar verdiği düşünülen misyonerlikle suçlanan kişilere ölüm cezası ön görülmüştü[40]. Kanaatimizce İstanbul Kilisesi dünyevi

---

[39] Curanovic, *The Religious Factor*, s. 28

[40] Aslanova, *Kutsal Sinod'tan*, s. 47 Avrupa'nın siyasi haritasında XV. yüzyıl da birtakım değişiklikler olmuştur. Bizans İmparatorluğu Osmanlı Devleti karşısında zayıflamış, gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesine karşı varlığını korumak amacıyla Roma Papalığı ile 1439'da Floransa'da bir uzlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Rum Ortodoks Kilisesi ile Katolikliğin birleşmesine muvafakat etmiş, Ortodoks Kilisesi üzerinde Papanın yüksek reisliğini tanımıştır.
İmparator VIII. İoannes Palaiologos (1425-1448) ve İstanbul Patriği İosif yardım için Roma'ya müracaat etmişlerdir. Türklerin tüm Bizans'a hâkim olacağı düşüncesi Papa'yı da rahatsız ettiğinden kendi çıkarları için İstanbul Patrikliğine birleşme teklif etmiş ve bunun için 1437 yılında Ferrare Konsili'ni toplamıştır. Bu konsil de Roma Katolik Kilisesi daha önceki konsillerde Rum Ortodoks Kilisesi ile aralarında sorun olan Filioque (filyök) konusunu tekrar gündeme getirdiği için bir anlaşma sağlanamamıştır. Bundan sonra Papa konsili 1439 yılında Florance'ya nakletmiştir. Bu konsil de politik olarak zayıflayan Rum Ortodoks Kilisesi muhtemelen Roma ile birleşmek dışında çıkış yolu bulamadığından Katolik Kilisesi'nin "Filyök" konusundaki görüşünü ve Roma Apostolik Kutsal Merkezi'nin ve Roma Piskoposu'nun tüm dünyaya karşı manevi üstünlüğe sahip olduğunu kabul ederek anlaşmaya varmıştır. Floransa Konsili'nde Rus Kilisesini İstanbul Patriği tarafından Metropolit olarak atanan Rum asıllı İsodor temsil etmiştir. İsodor Ünyon (birleşme) taraftarı idi. Fakat Moskova Knezi ve Ruhanileri Floransa Konsili'nin kararını tanımamışlardır. Çünkü Rus Kilisesi bu birliği kabul ettiğinde Katolik Polonya'nın hakimiyeti altına girmiş olacaktı.;
Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.103 İsodor Moskova'ya dönünce tutuklanmış ve yerine Moskovalı Rus olan İon getirilmiştir. Rus Kilisesi Papayı baş olarak tanımak isteyen İstanbul Patriğinden ayrıldığını ilan etmiştir. Bunun üzerine İstanbul Patrikliği Kiev Patrikliği'nin devamı şeklinde Güneybatı(Galiç) Rusya'da yeni bir Metropolitlik ihdas etmiştir. Floransa Ünyonu'nu kabul etmeyen Moskova Rusya'sı ve Rus Kilisesi Ortodoksluğa sadık kaldığını ve İstanbul Patriğine boyun eğmediğini açıkça ilan ederek Rus Kilisesi'nin kendisini artık tamamıyla olgun saydığını ve Moskova'nın Ortodoksluğu emin ve sağlam bir değer telakki ettiğini açıkça ilan etmiştir. İstanbul Patrikhanesi Floransa Ünyonu hükümlerini reddettikten sonra dahi Rus Kilisesi tutumunu değiştirmemiştir. Moskova Metropolitleri Rus Başpiskoposunun ve Piskoposlarının toplantısında seçilerek Moskova'da makama çıkarılmaya, takdis edilmek için İstanbul Patrikhanesine gitmemeye başlanmıştır.
Aslanova, *Kutsal Sinod'tan*, s. 48 Rus Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığı İstanbul Patrikliği'nde olumsuz karşılanmıştır. Muhtemelen bir taraftan politik anlamda çökmüş olan Bizans, Ortodoksların tek hâkim merkezi olma sıfatını kaybetmekten korkmuştur. Bundan dolayıdır ki, İstanbul Patrikliği Rus Ortodoks Kilisesi'ni tekrar kendi otoritesi altına almanın yolunu onu parçalamakta bulmuştur. Bunun için İstanbul

otorite olan İmparatorun muhtemel bir Osmanlı saldırısına karşı Katolik dünyasını arkasına almak ve belki bir haçlı seferi düzenlemek ümidiyle iki kilisenin birleşerek Papalığın manevi gücünden faydalanmak istemiştir. Her koşulda iki kilisenin öğreti farklılıkları ve Ortodoks Rum Kilisesi'nin ruhani gücüyle bütünleşen dünyevi gücünden vazgeçmede isteksiz olması bu birleşmeyi engellemiştir.

Batı karşıtı hislerin yanı sıra 15.yüzyılın ortalarından itibaren Basel Konsili'nden dolayı Rum karşıtlığı da Rus ruhbanları arasında görülmeye başlamıştır. Rus Kilisesi'nin görüşüne göre Roma Patrikliği ile anlaşma yapan Rumlar ihanet etmişlerdi. Ekümenik Kilise'nin öncüleri olarak meşruluklarını kaybetmiş, sapkınlık günahının suçlusu olmuşlardı. Bundan böyle kader Rusları görevlendirmişti. İmparator Augustus ile akrabalığı olan Çarlar tarafından yönetilen ve 16.yüzyıldan beri patriklerin yetkisiyle desteklenen Rusya, uyum içinde çalışan Çar ve Patriğin rehberliğinde Hıristiyan imparatorluğu fikrini devam ettirmiştir[41].

Patriği Grigorious (Mamma) 1458 yılında Kiev, Letonya ve tüm Aşağı Rusya Metropolitliklerini açmıştır. Bu gelişme üzerine 1459 yılında Moskova'da Rus Piskoposlar Konseyi toplanmıştır. Burada Moskova ve onun yetkisindeki Metropolitliklerinin ayrılması yönünde karar alınmıştır. Bunun yanında Kiev Metropoliti Grigori (1458-1472) İstanbul Patriği I.Dionis tarafından Ortodoks hiyerarşisine kabul edilmiştir. Rus Ortodoks Kilisesi'nde devam eden bu düzensizlik hali 1654 yılında Ukrayna'nın Rusya ile birleşmesi ve böylece 1687'de Kiev Metropolitliğinin Moskova Patrikliği ile birleşmesine kadar 200 yıl boyunca devam etmiştir.

Curanovic, *The Religious Factor*, s. 29 Basel Konsili, Papa IV. Eugenius'un karşı çıktığı kilise reformuna destek veren piskoposlarca 1431 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde başlamıştır. Konsil, veba salgını tehlikesi yüzünden 1439 yılında Floransa'ya taşınmıştır. Konsilin Kutsal Roma İmparatorluğu, Aragon ya da Fransa gibi krallıkların egemenlik alanlarının dışında Basel olarak seçilmesi reform arayışlarının baskılardan etkilenmemesi umudunu taşır.

[41] Curanovic, *The Religious Factor*, s. 30; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 179 IV. İvan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Fedor İvanoviç geçmiştir. Ancak yönetimde her zaman Türk asıllı olan Çarın eşinin kardeşi Boris Godunov'un sözü geçmiştir. Godunov Moskova'da bir Patriklik oluşturduğu taktirde Rus Kilisesi mensuplarını elde edeceğini düşünmüştür. Osmanlı egemenliğinde bulunan Şark Kilisesi ile Rusya arasındaki ilişkiler uzun zaman yakın bir şekilde devam etmiştir. İstanbul, Antakya ve diğer bazı Doğu Kiliseleri yardım almak için Rus hükümdarlarının yanına gelmişlerdir. Rus Çarları Balkanlar'da, İstanbul'da ve diğer bazı Ortodoks memleketlerinde Ortodoksların hamisi olarak düşünülmeye başlanmıştır. 1586 yılında Antakya Patriği Yovakim Rus Çarını ziyarete gitmiş ve Rus Metropoliti tarafından takdis edilmiştir. Hâlbuki derece itibarı ile Metropolitin Yovakim tarafından takdis edilmesi gerekmekteydi. Antakya Patriği'ne Moskova'da bir Patriklik kurulmasının düşünüldüğünü bildirilmiş ve Doğu Kilisesi'nin Reisleri ile bu hususta görüşmesi istenerek para ve hediye verilmiştir. Bu sırada Ortodoks Kilisesi'nin İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye olmak üzere dört Patriği vardı. Antakya Patriği'nin gidişinden sonra aradan iki yıl geçmesine rağmen Şark Patriklerinden bir ses çıkmamıştır. 1588' de İstanbul Patriği Yeremia Moskova'ya gelmiş, ancak Moskova'da yeni bir Patriklik kurulması hususunda Şark Patrikleri Meclisi'nin herhangi bir kararını getirmemiştir. Bunun üzerine Boris Godunov ve Rus Kilisesi Reisleri Yeramia'ya Rusya'da kalmasını ve Patrik olmasını teklif etmişlerdir. İstanbul Patriği bu teklifi kabul etmiş ve böylece yeni bir Patrikliğin kurulmasını tanımıştır.

Godunov yabancı bir şahsın yönetimde etkili olmamasını sağlamak için Yeremia'ya Moskova'ya değil Vladimir'de yerleşmesini teklif etmiştir. Godunov'un bu davranışıyla uyum teorisini reddettiği görülmektedir. Yeremia buna yanaşmamış, fakat Rusya'da yeni bir Patrikliğin tesisi için vermiş olduğu muvafakati da geri almamıştır. Uzun müzakerelerden sonra Yeremia Moskova Metropoliti İova'nın Patrikliğe çıkarılmasına muvafakat vermiştir. 1590'da İstanbul Patriği Ortodoks Patrikleri meclisinde V.Patriklik olmak üzere Moskova Kilisesi Reisliği'ni takdis etmiştir. Böylece Bizans'ta olduğu gibi

Rus düşünür Danilevsky Rusya'nın gelecekte yeni başkenti olacak İstanbul'u ele geçirmekle başarısını taçlandırılacağını söylemiş ve büyümeyi gerçekleştirebilecek güçlü bir devlet kurmayı en önemli hedef olarak görmüştür. Ona göre Rus milleti ve diğer Slav halklarının çoğuna tarih böyle bir kader yazmıştı. Tek gerçek din olan Ortodoksluğun asıl koruyucuları olmaları ve bu yolla daha önceden seçilmiş halk olan Bizans'ta olduğu gibi büyük işler yapmaya devam edilmesi gerektiğini yazarak Slavcılık ile Ortodoksluğu birleştirmiştir. Bu sebeple Katolik Polonyalıları Slav cemaatinden dışlamış, Polonya ulusunun karakteri üzerinde Latinlerin bozucu etki yaptığına işaret ederek dini öğretinin yüzeysel bir şey olmadığını söylemiş ve onları aşağılık Slavlar olarak adlandırmıştır[42].

Rus Ortodoks Kilisesi Sinod'unun kurulup başına "oberprokuror" atanmasıyla kilisenin kendilerine itaat etmesinin ardından, Çarlar Rus devletinin etki alanını genişletmek için Ortodoks ruhbanların misyonerlik faaliyetinde bulunmalarını kabul etmiş ve desteklemişlerdir. Bu amaçla Rus Ortodoks Kilisesi'nin bütün temsilciliklerini koordine etmek üzere 1860 yılında merkezi Petersburg'da olan "*Ortodoks Misyoner Cemiyeti*" ve "*Ortodoks Hıristiyanlığı Kafkaslarda Yenileme Cemiyeti*" olmak üzere iki cemiyet kurulmuştur.

Rus topraklarına katılan bölgelerde Ortodoks kilisesinin faaliyetleri Rusya dışında sürdürülen faaliyetlerden farklıydı. Rusya içerisinde Ortodoks din adamlarının temel görevi Hıristiyanlaştırma veya Ruslaştırma olarak bilinen farklı inançtaki insanları asimile etmekti. Rus devletine sadık olan ve itaat eden misyonerler tarafından işletilen okullarda Rus dili ve gelenekleri üzerinde duruluyordu. Volga, Sibirya, Kamçatka ve Kalmuk'da kitlelerin yerel dilde ibadet ettiği Ortodoks kiliseler yapılmış, ayrıca sivil yetkililerin planına göre Ortodoks olmayan halkların hâkim olduğu bölgelerde Rusçuluğun kalesi olan Ortodoks birlikleri kurulmuştur. Ayrıca Gürcistan ve Ukrayna Katolikoslukları Rus kilisesine bağlanmıştır[43]. Rusya'nın bu yöndeki iç politikasına örnek olarak Kazan Türklerini gösterebiliriz. Her ne kadar Rusya zaman zaman değişen iç ve dış şartlara göre dinsel hoşgörü siyaseti izlemişse de misyoner

---

Rusya'da da Çar ile dünyevi yetkileri paylaşan bir Patrik bulunmaya başlamış ve Rus Ortodoksluğu Şark Kilisesi arasında en yüksek mevkiye çıkmıştır. Bu durum Büyük Petro zamanına kadar devam ederek Moskova Rusya'sının devlet işlerinde Rus Kilisesi'nin büyük bir nüfus kazanmasına imkân vermiştir.

[42] Curanovic, *The Religious Factor*, s. 39

[43] Bkz. Dowler Wayne, *Classroom and Empire: The Politics of Schooling Russia's Eastern Nationalities, 1860-1917*, Montreal, QC, CAN:McGill-Queen's University Press, 2000; Curanovic, *The Religious Factor*, s. 41

İlminski'nin temellendirdiği ilkeler esas alınarak Kazan Türkleri sistemli bir şekilde Ortodoks inancını kabul etmeye zorlamış ve Ruslaştırılmaya çalışılmıştır.

Rus İmparatorluğu sınırları dışında ise Rus Ortodoks Kilisesi misyonerlik faaliyetlerini Filistin, Doğu Asya ve Kuzey Amerika'da gerçekleştirmiştir. İlk Rus misyonu 1847 yılında Kudüs'te açılmış,1856'da Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla çalışmaları kesintiye uğramıştır. Savaş sonrası tekrar faaliyetlerine başlayan misyon sadece İncil'i tebliğ etme ve Rus hacılarla ilgilenmekle kalmamış aynı zamanda akademik çalışmalar, kitap çevirileri ve kazı çalışmaları yaparak faaliyetlerini çeşitlendirmiştir.

Ruslar dış politika da güçlü bir araç haline gelen dini kurumları daha aktif hale getirmekle ilgili yürütülen Rus dini politikasının etkinliğini 1905 yılında Japonya ile yapılan savaş sonrası kabul etmişlerdir. Ancak bu dönemde Uzak Doğu'da elde edilen yenilginin ardından aralarında devrimci aydınların da bulunduğu toplum cesurca değişiklikler istemeye başlamıştır. Çar'ın baskıcı yönetimini sorgulanmış, buna karşın resmi dini kurumların sonuna kadar mutlak monarşiye sadık kalacağı ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlığın karşısında üst yönetim tarafından kralcı tutumlar kendini göstermiş, ruhban sınıfı içerisinde bölünmeler görülmüştür[44].

1.3. Rusya'nın Bizans'ı Yeniden Canlandırma Planı

19.yüzyılın ikinci yarısında Rus düşünürler arasında eski Bizans ideolojisinin yeniden canlandığı görülmüştür. Kırım Savaşı öncesi şair ve diplomat olan Feodor Tiutchev dünya tarihinde Rusya'nın yeriyle ilgili yazdığı kitapta Rusya'nın Slav bir devletten çok Ortodoks bir devlet olduğunu, Bizans İmparatorluğu'nun Costantin'in mirasına bağlı kalan Rusya'da canlanacağını vurgulamıştır[45].

19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya Yakın Doğu ve Doğu sorununun çözümü için yeni bir politika geliştirmiştir. Kırım Savaşı'nın ardından önce Panslavizm düşüncesini desteklemeye, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından ise milli sömürge politikasını geliştirmeye çalışmıştır. Bilim adamları, gazeteciler ve Bizans ile ilgili çalışmalar yapan bir okul tarafından desteklenmişlerdir[46]. 1880 ve 1890'lar da Bizans ideolojisi Rus politikasına hâkim olmuştur. Rus diplomat Konstantin Leontiev 1880'ler de ortaya çıkan diğer bir Bizansçı olmuştur. Ona göre, Ortodoksluk milli arzuları

---

[44] Curanovic, *The Religious Factor*, s. 41-42
[45] Gerd, *Russian Policy*, s. 26
[46] Gerd, *Russian Policy*, s. X

gerçekleştirmeye yarayan araçlardan sadece biriydi. Arkadaşı Filippov ile birlikte Bizansçılığı Rus-Osmanlı savaşının ardından Doğu Avrupa uluslarının geleceği için mümkün olan tek temel olarak görmüştür[47].

19. yüzyılın sonunda neo-Bizansçılığı savunan teorisyenler Rusya'nın Ortodoks bir Çar ile tek büyük güç olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre Rusya Doğu Avrupa, Balkanlar ve Yakın Doğu'yu içeren tüm Ortodoks dünyasına hükmetmeliydi. Bu düşünce modern zamanların büyük güçlerinden birinin sömürgeci arzuları ile birleşen mesihçi "Üçüncü Roma" düşüncesini değişime uğratmıştır. 20. yüzyılın başına kadar bu ideolojide çatlaklar görülmeye başlamıştır[48]. Görüldüğü gibi 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından Balkan Slavlarının kendi milli devletlerini kurması ve bir süre sonra Petersburg'un güdümünde kalmak istememeleri sonucu Ortodoksluk ve mirasçısı olduğunu düşündüğü Bizansçılık yeniden Rusya'nın dayanak noktası olmuştur. Çünkü Bizansçılık fikrinin temelinde yer alan İstanbul'un alınmasıyla ikinci Roma'nın tekrar canlanması söz konusuydu. Moskova Üçüncü Roma olsa bile İstanbul'un alınarak İkinci Roma'nın yeniden canlanması ile Moskova'ya rakip bir ruhani ve siyasi merkez ortaya çıkmış olacaktı. Üstelik bu merkezin Moskova'ya göre stratejik ve ticari üstünlüğü de söz konusuydu. 1917 Ekim ve Kasım olayları Rus siyasi hayatındaki Bizansçılık dönemine de son vermiştir. Rusya'da sosyalistlerin iktidara geçmesi sömürgecilik ve emperyalizmin ürünü olan her türlü düşünceye son vermiştir. Yeni Sovyet rejiminde din bir üst yapı kurumu olarak ikinci plana itilmiş sadece devletin çıkarları gerektirdiğinde başvurulan bir araç olmuştur.

1.4. Üçüncü Roma, Kutsal Rusya, Rus Mesihçiliği

Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşu doğunun tarihinde yeni bir dönem açmıştır. Katolik dönem bitmiş, Rum–Ortodoks dönemi başlamıştır[49]. Bizans, ilkel knezlikler halinde yaşayan Rusların ufku önünde baskın bir kültürel, ekonomik ve siyasi etken olmuştur. Rusya'nın Hıristiyanlığı kabulü İstanbul Piskoposluğu'nun Aziz Petrus'un kurduğu Roma Piskoposluğu'ndan kesin ayrılmasından önce olmuştur[50]. Hıristiyanlığın

---

[47] Gerd, *Russian Policy*, s. 27 Bize göre Balkanlarda diplomatik temsilci olarak görev yapmış olan Leontiev başta İngilizler, Fransızlar ve Avusturyalılar olmak üzere Batılı devletlerin bölgedeki Ortodoks Slavlar ve diğer Ortodoks milletlere nüfuz etme çabalarını görmüş olmalı ki Eski Bizans'ın yeniden canlandırılması fikrini onları Rusya'ya bağlayabilecek bir ülkü olarak ileri sürmüştür.

[48] Gerd, *Russian Policy*, s. X

[49] Cyril Toumanoff, "Moscov the Third Rome: Genesis and Significance of a Politico-Religious Idea", *The Catholic Historical Review*, Vol. 40. No.4 (Jan 1955), s. 425

[50] Toumanoff, "Moscov the Third Rome", s. 429

kabulüyle Rusya'da kilise Bizans kültür ve siyasi etkisinin merkezi olmuştur. Bizans öğretisine göre Rus siyasetine itaat imparatora itaat anlamındaydı[51]. Uzun süre Rus Ortodoks Kilisesi piskoposları İstanbul tarafından atanmış, Rum din adamları Rus dini hayatında etkili olmuşlardır. Dinsel nüfuz Rus Knezi Vlademir'in Bizans Prensesi Sophia ile evlenmesi sonucu akrabalık bağı kurularak siyasal nüfuzla tamamlanmıştır. Bu akrabalık Rusya'nın Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğu fikrinde dayanak noktası oluşturmuştur.

Altınordu Devleti'nin Rusya'yı 13. yüzyıl da fethetmesi Batılı devletlerle siyasi ilişkilerini kesmiştir. Ancak Moğolların dini desteklemesi sonucu Rusların ayrıcalıklı durumu iki katına çıkmış ve Ortodoksluk ülkede tek birleştirici etken haline gelmiştir. Moğolların dünyevi demir perdesi Bizans'ın manevi perdesi ile tamamlanmış ve 11.yüzyıldaki dini izolasyon 13.yüzyıl da semeresini vermiştir. 1257 yılında Moğolların yaptığı nüfus sayımında ruhaniler, rahipler ve din adamları her türlü vergi ve mükellefiyetten muaf tutulmuş, Rus Kilisesi Moğol Kağanı'nın himayesi altına konularak imtiyazlı bir mevkîye çıkmıştır. Böylece Moskova iki koruyucu annenin "*Yeni Roma ve Altınordu İmparatorlukları*" kucağında birleşmiştir. Altınordu İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlamasıyla, Rusya önce Altınordu'nun boyunduruğundan kurtulmuş, sonra da Floransa Konsili ile Bizans'ın manevi vesayetinden çıkmıştır[52].

Rus Ortodoks Kilisesi Floransa Konsili'nde Roma Kilisesi ile birleşmeyi reddetmiş ve ödünsüz bir şekilde Batı'ya düşman olmuştur. Ruslar 11.yüzyıldan beri Ekümenik Kilise'nin ve Ekümenik İmparatorluk'un merkezi olan İstanbul'un düşüşünü Bizans Kilisesi'nin mezhebinden dönmesinden dolayı Tanrı'nın bir cezası olarak görmüştür. Ruslara göre sadece Moskova Ortodoks inancının savunucu haline gelmiştir. Tanrı, Agustus'un Romasını ve Konstantin'in yeni Romasını dünyaya düzen verme ve hakiki inanca rehberlik etme görevine layık görmediği için reddetmiştir.

Üçüncü Roma fikrinin babası Papaz Philoteus "*Yeni ve üçüncü Roma evrensel bir güneş gibi kuzeyde yükselmektedir*. *Üçüncü Roma son Roma olduğu için dünyanın sonuna kadar ayakta kalacaktır. Moskova'nın halefi olacak dördüncü bir Roma düşünülemez*." diye yazmıştır. Bundan böyle Rusya kutsal hale gelmiş, Moskova

---

[51] Toumanoff, "Moscov the Third Rome", s. 431

[52] Toumanoff, "Moscov the Third Rome", s. 433; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 81 Rusların Moğollar içinde asimile olmasının önündeki en büyük engel Rus Kilisesi ve Altınordu Devleti'nin dinsel hoşgörüsü olmuştur.

Roma'nın İmparatorluk misyonunun halefi olmuştur. 1547'de bütün bu fikirlerin odak noktası " *Evrensel Ortodoks İmparator*" rolünü gerçekleştirecek olan "*Moskova ve tüm Rusya'nın büyük prensi*" Moskova hükümdarının olduğu düşüncesiydi. Bu teori Bizans'ın Rusların fikrinde Hıristiyanlığı kabul ettiği ilk dönemlerden beri ekmiş olduğu Katolik Roma'ya güvensizlik fikrinden ortaya çıkmıştı. İslam dininde olduğu gibi Hıristiyanlıkda da kutsal kitapta adı geçmeyen yerlere kutsallık atfetme, İmparatoru dinin koruyucusu, yegâne temsilcisi ve tüm dünyaya hâkim kılacak kişi olarak görme düşüncesi vardır.

Çar I.Petro Kutsal Rusya'yı batılılaştırdığı ve laikleştirdiği yarım yüzyıldan daha fazla bir süre de Rusya'yı " *Babil'in esaretine*"[53] döndürmüştür. Moskova gururlu tahtından indirilmiş ve Petersburg geçmişle bütün bağları koparırcasına yeni imparatorluğun merkezi haline gelmiştir. Petro aynı zamanda 1721 yılında senato tarafından kendisine önerilen *" Doğu'nun Hıristiyan İmparatoru"* anlamına gelen "*Çar*" unvanını reddederek *"Ortodoks Mesihçiliğini"* reddettiğini göstermiştir. "*Üçüncü Roma*"nın imparatorluk geleneği sadece 18.yüzyılın Çarlarına cazip gelmiştir. Rusya'nın gücü artmaya Eski Roma ile kıyaslanmaya başlamış ve Petro Latin unvanı olan " *İmparator*" unvanını benimsemiştir. Petro görünüşte milli hayatın temellerini yıkmıştı, gerçekte ise milli bir göreve muazzam bir maliyet ödemiştir. Ulusuna geleneksel görevini gerçekleştirmesi için vazgeçilmez bir yeni zırh vermiş, insani değerler ve kişisel itibar onu ilgilendirmemiştir[54]. O'nun bu davranışı kendisinin

---

[53] "*Babil Sürgünü*" ya da "*Babil Esareti*", Yehuda Krallığı'nın Babilliler tarafından MÖ 598/7 ve MÖ 587 yıllarında fethedilmesi sonucu Yahudilerin Babil'e sürülmesi ve buradaki tutsaklık dönemidir. Sürgün dönemi, MÖ 538'de Babil'in Persler tarafından fethedilmesi ile resmen sona ermiştir. Pers kralı Büyük Kiros (İngilizce: Cyrus) Yahudilerin Filistin'e dönmelerine izin vermiştir. Tarihçiler, Filistin'deki ayaklanmalar nedeniyle birkaç defa sürgün yaşandığı, tüm Yahudilerin yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmadığı, bir kısım Yahudi'nin sürgün bittikten sonra Babil'de kalmayı tercih ettikleri ve böylece ilk Yahudi diasporasını oluşturdukları konusunda hemfikirdir.

[54] Sonyel, *Minorities and*, s. 34 III. Ivan kendisini bütün Rusların hükümdarı ilan ettiğinde Metropolitan Simon tarafından büyük prens veya bütün Rusların hakimi anlamında *"Çar"* unvanıyla onurlandırılmıştır. Böylece bu unvan resmileşmiş ve gerçek Hıristiyan dünyasının yani Ortodoksluğun başı anlamında kullanılmıştır. Büyük Petro patriklik makamını ilga edinceye kadar geleneksel prestijinden dolayı Çar patrik tarafından tanınmayı istemekle kalmayıp patriğin iyi niyet ve desteği olmaksızın ekümenik olamayacağının da farkında olmuştur.; Hans Kohn, "Permanent Mission", *The Review of Politics*, Vol.10, No.3(Jul.,1948), s. 270-271; Michael Cherniavsky, "Holy Russia: A Study in The History of an idea", *The American Historical Review*, Vol.63, No.3(Apr.,1958), s. 619-620; Peter J.S. Duncan, "Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and after", *Routledge*, 2000, s.6-14 *"Mesihçilik"* kelimesi *"Mesih"* kelimesinden türemiş olup *" kutsanmış olan* " anlamındadır. Mesihçiliğin şekilleri olarak tanımlanan tüm hareketler ve fikirlerin temel özelliği kutsanmış veya seçilmiş halk, kişi, toprak veya grup kavramını içermesidir.; Vasily V. Zenkovsky, "The Spirit of Russian Orthodoxy", *Russian Review*, Vol.22, No.1 (Jan.., 1963), s. 39; Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 219-221 "*Mesihçilik*", "*millenarinism*"(bin yılcılık) veya "*Chiliasm*" (İsa'nın bin yıl yer yüzünde hükmedeceği) ile yakından ilgilidir. Bu terimler aslında Tanrı'nın dünya üzerindeki bin yıllık krallığına İsa'nın ikinci kez gelişinin

dinsizlikle suçlanmasına kadar varmıştır. Petro sadece iç politikada değil dış politikada da laiklik prensibini benimsediğini göstermekle beraber yine de dini araç olarak kullanmaktan vazgeçmediğini Osmanlı İmparatorluğu'nun dini çeşitlilikten oluşan yapısından faydalanılarak parçalanmasını istemekle göstermiştir.

Ortodoksluk artık Kurtarıcı Rusya sıfatıyla Müslüman boyunduruğundaki Hıristiyanları kurtarmak adına değil, yayılma ve sömürgeleştirme politikasının bir aracı olarak Rus dış politikasına girmiştir[55]. Aleksandr Dugin'e göre Çar'ın bu politikasıyla "Üçüncü Roma" fikrinin itikadi bütünlüğü ihlal edilmiş, maddi ve sığ politik menfaatler dış politikada daha büyük rol oynamaya başlamıştır. Dini faktörler sadece devletin dünyevi alandaki yararına olan şu veya bu alandaki siyasi hareket için çoğu zaman bahane niteliğinde kullanılmıştır[56].

Petro'nun politikalarına rağmen Üçüncü Roma ideolojisi Moskova'nın dünya görüşünü şekillendirmeye devam etmiştir. Fakat Rurik Hanedanlığı'nı takip eden Godunovlar ve Romanovlar böyle bir iddiayı ortaya atmak için kendilerini yeterli görmemişlerdir. Ancak Kırım'ın ilhakı ve Osmanlı tehdidinin azalması Üçüncü Roma ideolojisi üzerindeki örtüyü yeniden kaldırmıştır. Bu ideoloji biri kişisel ve diğeri evrensel iki ekümenikliği bir arada vurgulamıştır: Moskova Çar'ının ekümenikliği ve pan-Rum Ortodoks Patrikliğin ekümenikliği[57].

19.yüzyılda III. Aleksander döneminin düşünür ve siyasetçisi Michail Katkov kilise, siyaset, inanç ayrımına gitmeden zamanın siyasal gerçeklerini dikkate alarak, Üçüncü Roma fikrini yeni bir zemininde yeniden canlandırmıştır[58]. Bu teokratik oluşum Rum karşıtı bir özellik taşımıştır. Rusya'yı Üçüncü Roma olarak tanıyan jeo-politik çevre hükümdarları evrensel Hıristiyan İmparatorluğunu gerçekleştirmeye ve Tanrı'nın zaferi için bu imparatorluğun etkisini genişletmeye zorlamıştır. Ona göre " *Kutsal Rusya'da yaşayan seçilmiş halk*"ın kaderine insanlığın kurtuluşu ve yücelmesi adına büyük işler yazılmıştı. Boris Uspenskiy ise "*Moskova son Ortodoks imparatorluğudur*" ve *"kurtarıcı ruhu devralan Rus Çar'ının görevleri "* sözü ile teokratik olarak üçüncü Roma fikrini tanımlamıştır. Ortodoksluğun son kalesi olarak Rusya, dünyanın geri kalanı ile çelişmeye başlamış ve dış kültürel etkilere yönelik negatif tutumunu ortaya

beklenmesi ile ilgilidir. ; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 103; Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.Agah Oktay Güner), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 137
[55] Toumanoff, "Moscov the Third Rome", s. 439; Kohn, *Panslavizm*, s. 137
[56] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 222-223
[57] Toumanoff, "Moscov the Third Rome", s. 444
[58] Gerd, *Russian Policy*, s. 28

koymuştur. Bu nedenle Üçüncü Roma'nın oluşumu 16.yüzyıl Rus kimliğinin bütün anahtar unsurlarını içermiştir. Bu anahtar unsurları Ortodoks, batı karşıtı, Rum ve Bizans İmparatorluğu karşıtı gibi argümanlar oluşturmuştur[59].

Moskova'nın Üçüncü Roma olarak resmen kabul edilmesinin doruğa ulaştığı dönemde bile dış politikada hiçbir dini motifin Moskova Devleti'nin siyasi çıkarları üzerinde engel teşkil ettiği görülmemiştir. İdeoloji güçlü merkezi bir devlet için bir gerekçe olarak iç politikada önem arz etmiştir. Kilise sürekli olarak dini mesihçiliği III. Ivan'ın kuzeydoğu bölgelerini topraklarına katması hususunu haklı çıkarmada kullanmıştır. Dış politikada "Üçüncü Roma" teorisi doğuda Müslümanlar batıda Katolik Polonyalılar ve Litvanyalılara karşı genişleme gerekçesine dini misyon anlamı katarak oldukça etkin hale getirilmiştir. Bu da Rusya açısından siyasal çıkarların kendisine kutsal görev addettiği dinsel misyondan önce geldiğini, Üçüncü Roma teorisinin ortaya çıktığı dönemlerin aksine dine bu çıkarları gerçekleştirmede diğer vasıtalar yanında tamamlayıcı bir vasıta olarak baktığını göstermiştir. İç siyasette bu ideolojiyi halk kitlelerinin özelliklede Rus köylüsünün manevi duygularını harekete geçirerek dış siyasette destek sağlamak ve politikalarını haklı göstermek için kullanmıştır.

Peter Duncan'a göre Moskova öğretisi olan " *Üçüncü Roma"* siyasi denkleme bir rehber olarak Moskova Çarları tarafından çok ciddiye alınmamıştır. Sebebi ise kavramın önemli ölçüde değişikliğe uğrayıp devlet merkezini Petersburg'a taşımakla Moskova'nın terk edilmesinden kaynaklanmıştır. Fakat bazen halk kitleleri doktrini çok ciddiye alıyormuş gibi davranmışlardır. Rus mesihçiliğinin köylü versiyonu; Rus topraklarının ve Rus halkının kutsallığı ve eşsizliğinin Çardan daha kutsal olduğunu vurgulamıştır.

Kutsal Rusya *"Sviato Russkii*" teriminin siyasi anlamda ilk kullanımı 16.yüzyıl da Prens Andrei M.Kurbsky'nin çalışmalarında görülmüştür. Bu çalışmalarda Rusya'nın sözde misyonuna ihanet eden IV. Ivan hakkındaki eleştirilere yer verilmiştir. Artık sadece Moskova değil tüm Rusya ve Rus halkı da kutsal sayılmıştır. Rusya'nın boyunduruk altındaki Ortodoksları esaretten kurtaracağı, tüm Hıristiyanları Ortodoksluğa döndüreceği inancı oluşmuştur[60].

---

[59] Curanovic, *The Religious Factor,* s. 30

[60] Duncan, "Russian Messianism", s. 14-15 Halk arasında Rus mesihçiliğinin nüfuzu bir halk hikayesi tarafından tasvir edilmiştir. Sözde, İsa Yahudi olduğunu inkâr eder ve iddia eder ki : "*Ben katıksız Rus'um*" . Moskova açısından kutsallığın odağı Çar'dır, Üçüncü Roma teorisindeki gibi Rusya'nın eşsizliği Çarın eşsizliğine bağlıdır. Köylü için Kutsal Rusya Ortodoks halkı ve toprağıdır ki kutsallığı Çar ve Moskova devletinin varlığından bağımsızdır. ; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 178 1480 sonrası Moskova

Aleksandr Dugin'e göre Rusya kutsaldı çünkü İstanbul'un düşüşünden sonra Bizans'ın doğrudan ve tek dini-siyasi varisi Rusya olmuştur. Onu "*kutsal*", *"Tanrı tarafından seçilmiş*" yapan takdir-i ilahi sonucu Bizans'ın mirasını kabul edişi ve Ortodoks geleneğin mutlaklığına bağlı olmasıydı. Yani sadece Ortodoksluğun bir mezhep olarak yayılması ona bu kutsallığı vermemiştir. Ortodoks gelenek kavramı içinde sosyo-politik hatta ekonomik boyutlar da yer almıştır. Ancak Ortodoks inancının güçlü ve bağımsız bir imparatorlukla, Çarla ve Milli Rus Patrikliği ile kombinasyonu böyle bir isimlendirmenin itikadi ve teolojik salahiyetini sağlamıştır. Kuvvetlerin uyumu ve Ortodoks siyasi yapı ilk defa I. Aleksey, daha sonra ise I.Petro tarafından aforoz edilip, Çar'ın kutsal otoritesinin papadan önce geldiğinin kabul edilmesiyle *"Ultramontane Doctrini*" Rusluk da kutsal olmaktan çıkmıştı[61].

Vasily Zenkovsky ise kilise ile insan yaşamının yakınlığından dolayı "*Kutsal Rusya"* fikri ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu fikrin temelinde de "Üçüncü Roma " teorisi olmasına rağmen, fikir ortak bir ruhtaki dindarlığı, adil ve dindar insanları, dünya üzerinde gezen ve doğruluğu araştıranları temsil etmiştir. "*Kutsal Rusya*" hususi bir kilise milliyetçiliği fikrini taşıyan bir amaç olmuştur. Dar bir anlam değil Rusya'nın özel adlandırılması ile bir inancı kanıtlayan geniş bir anlamı vardı. Kutsal Rusya ne teokrasinin bir işareti ne de siyasi bir hırsın işaretiydi. Fakat kutsallığa yönelik milli bir ithafı temsil etmekteydi[62]. Kilise milliyetçiliğinin desteğinde Kutsal Rusya fikrinin ortaya çıkması Rus Ortodoks Kilisesi'nin İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi'nin ekümenik makamına göz diktiğini, Doğu Kiliselerindeki Helen kültürünün etkisini kırarak Slav kültürünü etkin kılmaya çalıştığını ortaya koymuştur.

1.5. Çar I.Petro'nun Dini Politikası

Zoe Knox "*Uyumlu Amaç*" başlıklı makalesinde Bizans İmparatorluğu'nda Patriğin temsil ettiği dini erk ile İmparatorun temsil ettiği dünyevi erk arasında var olan bir uyumdan bahsetmiştir. Uyum; İmparator tarafından yönetilen evrensel bir Hıristiyan toplumuna ruhani olarak kilisenin rehberlik etmesiydi. Uyum teorisine göre Tanrı

---

müstakil ve büyük bir devlet olunca Rusya Ortodoks devletlerin en büyüğü derecesine çıktı. *"Moskova III. Roma*" nazariyesinin icabı olarak Moskova'da ki hükümdar Çarın yanında birde kilise reisi patriğin bulunması gerekiyordu. IV. İvan'ın Çarlık rütbesini alması Rus Kilisesinin başının da yükselmesini gerektirmişti. Ancak IV. İvan kilise reisinin rütbesini Metropolitlikten yukarı çıkarmadı. Sebep ise ruhanilere yüksek mevki vererek kilisenin nüfusunu arttırmak istemeyişidir.

[61] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 286

[62] Zenkovsky, "The spirit", s. 52

insana duyduğu sevgiden dolayı gökten iki büyük armağan indirmiştir: Papazlık ve imparatorluk şerefi. İlki kutsal konularda hizmet eder, ikincisi beşeri işleri idare eder ve yönetir, oysa her ikisi de aynı kaynaktan gelir ve insanoğlunun hayatına renk katar. İmparatorluğun huzuru için sürekli olarak Tanrı'ya yalvardıklarından hiçbir şey papazların onuru kadar imparatorun ilgi odağı olmamıştı. Papazlık her türlü sorumluluktan uzak ve Tanrı'ya giden yolu gösterdikleri için, bu papazların bakımıyla görevlendirilmiş olan İmparator devleti adil ve eşit bir şekilde yönetirse uyum sağlanmış olacak ve her halükarda insan ırkına bahşedilecek fayda sağlanacaktı.

Her biri kendi özerk alanına sahip olmasına rağmen, ikisini birbirinden ayıran kesin bir çizgi yoktu. İmparatorun yetkisi kilise adetlerini, öğretisini ve inançlarını korumak iken, papaz dünyevi işlerin dini rehberi olmaktan ve sivil yönetimi kutsamaktan sorumluydu, ayrıca inancı uyumsuzluktan korumak adına inanca ters düşen bir öğretiyi duyurma yetkisine sahipti. Ortodoksluk, imparatorluk erkinin ideolojik çatısı olduğundan kilise ve devlet birbirinden ayrılamazdı, böylece devlet politikaları ile kilise politikaları arasında çizilmiş kesin bir ayrılık yoktu.

Bu teoriyi Osmanlı devlet sistemindeki Halife-Sultan ilişkisine benzetebiliriz. Ortodoksluktaki uyum fikrinde olduğu gibi Osmanlı devlet yönetiminde de hükümdar halife sıfatıyla gücünü Tanrı'dan almakta ve yeryüzünde onu temsil etmektedir. Papazlar nasıl imparatoru kutsayarak onun meşruiyetini onaylıyorlardıysa, Osmanlı Sultanı'na kılıç kuşatan şeyhülislamlar da bu meşruiyeti onaylamaktaydı. Ayrıca Osmanlıda devlet işlerinde şeyhülislamın fetvasının aranması yapılan işlerde tebaanın desteğini almak amacıyla dinsel meşruiyetin arandığını göstermektedir. Ortodokslukta da imparatorun arkasına kilisenin desteğini alması alınan kararların halkın kabul etmesini kolaylaştırmaktaydı. Bizans'ın İmparatorluk mirasını devralan Rusya'da kilise-devlet ilişkilerinde kırılma noktası I.Petro'nun patriklik makamını ilga etmesiyle yaşanmıştı. Böylece kilise devlet kontrolüne girmiş, devlet yönetiminde din adamlarının nüfuzu kırılmıştı. Petro'nun başlattığı laiklik ve batılılaşma hareketi halefi olan Çarlar tarafından da devam ettirilmiş Altınordu Devleti esareti döneminde Rus halkının milli benliğini korumasında önemli rol oynayan Rus Ortodoks Kilisesi eski itibarını tekrar elde edememiştir.

Bizans'ın kültürel etkisinin bir sonucu olarak "uyum" Rus Kilisesi'nin tarihi ve kültürel gelişimini şekillendirmiştir. Uyumun siyasi yanı Rus diyarına Bizans İmparatorluğu ile ilişkiler sonucu özellikle de Rum Ortodoks Kardinalliği'nin

egemenliği sonucu girmiştir. Ortodoksluk 988 yılında Kiev Rusya'sına girdiğinden beri devlet desteğini kazanmasına rağmen, kilise-devlet ilişkileri hiçbir zaman uyum idealiyle bağdaşmamıştır. Kiev Rusya'sının siyasi gücünde tek bir otoriteye yetki verilmemişti. Sivil otorite ayrı bir varlık olduğu için, dini ve dünyevi reislerin çift başlı yönetiminden bahsetmek mümkün olmuştur. Rus tarihine bakıldığında kilise ve Çar arasında gerginliğinde yaşandığı görülmüş, özellikle de barbarlıklarına muhalefet eden düşmanlarını yok etmek için oluşturulan baskı sistemi ile Korkunç Ivan'ın icraatlarına karşı çıkan Metropolitan Fillip'i boğdurması buna örnek teşkil etmiştir. Bu örnekte, sivil yetki dini yetkiden daha fazla olduğundan kilise-devlet arasındaki ilişkiler "*caesaropapism"*[63] olarak tanımlanmıştır.

Rus İmparatorluğu'nda uyumun her türlü şekline Büyük Petro'nun reformları son vermiştir. Kilisenin mali kaynaklarını kontrol altına almış, ruhbanların sayısını oldukça azaltmış ve yeni kiliselerin yapılmasını sınırlandırmıştır. Kilise üzerinde devlet kontrolünün en açık şekli patrikliğin ilga edilmesi ve yerine ruhban sınıfı dışından kişilerin yer aldığı bir meclis oluşturulması ile ortaya çıkmıştır. Uyum inancın muhafazasını sadece günah çıkarma ile mümkün kılmış ve dünyevi reisi yeryüzünde tanrının temsilcisi konumuna yükseltmiştir. Vesayet yoluyla devlete rehberlik edip devlet politikalarını etkileyen kilise politik tabakada yer almamıştır[64].

Petro, Rus Ortodoks Kilisesi Patriği'ni teopolitik açıdan rakip bir kişi olarak görmüş, Patriklik makamının etkisinin ortadan kaldırılmasından yana tavır alarak Bizans'taki uyum ilkesinin temellerini yıkmıştır. 1700 yılında Patrik Adrian yerine halef bırakmadan öldüğünde Petro'nun talimatı doğrultusunda "*Patriklik eksarh ve tahtının vekili*" makamı oluşturulmuştur. 21 Ocak 1721'de Rus Ortodoks Kilisesi Reisi'nin en yüksek idari ve yargı yetkilerini kendinde toplayan manevi kurul *"Holy Sinod"* tarafından "*Manevi Düzenlemeler*" yayımlanmıştır. Sinod kararlarının devlet gözetiminde olması için 11 Mayıs 1722 de başvekil "*oberprokuror*" atanmıştır. Böylece Rus Ortodoks Kilisesi'nin başına devlet egemenliğinin ve kanunun gözü olan laik bir

---

[63] "Caesaropapism", parça parça ayrılabilecek işlerin bir araya toplanmasıdır.

[64] Zoe Knox, "The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership", *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 4 (Jun., 2003), s. 578; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 268 Kilise teşkilatı Petro zamanında hususi bir şekil aldı. 1700 yılında Patrik Adrian ölünce yeni bir Patrik seçilmedi. Ryzan Metropoliti Stefan Yavorski geçici patrik tayin edildi. Kilise Reisleri Petro'nun yeniliklerine düşmanca bir tavır aldıklarından Petro kiliseyi bir zaman için sessiz bırakmayı uygun buldu. ; Topsakal, *Rus Misyoner*, s.119 Stefan Yavroski'nin ölümü (1721) üzerine kilisenin başına "*Diyanet İşleri Reisliğ*i" Mukaddes Sinod adıyla bir "*Kollesium*" tayin edildi. Bunun reisliğine ruhanilerden olmayan biri "*oberprokuror*" getirildi. Böylece 1589'da Rusya'da ihdas edilen Patriklik ilga edilmiş oldu.

yetkili geçmiştir. Petro Rus dini geleneği ve kilisenin bölücülüğünü çökertmeye çalışmıştır[65].

Ne Patrik Nikon'un ne de Petro'nun yeniliklerini kabul etmeyenler kendilerini büyük bir arzuyla eski öğretiye adamış, yani geleneksel ibadet ve dua şekillerine dönmüşlerdir. Böylece Rus Hıristiyanlığının kendine özgü misyonu olması gerektiği fikrini benimsemişlerdir. *"Eski inananlar"(starover)* olarak bilinen bu kişiler arasında dini konularda dünyevi müdahaleyi reddetme anlamında bir düşünce ortaya çıkmıştır. Binlerce eski inanan deccal tarafından ele geçirildiğini düşündükleri devlete boyun eğmektense kendilerini yakmayı tercih etmiştir. Kilisenin en dindar ve samimi üyelerinin çoğu eski inançlarında sebat gösterdikleri için eziyet görmüşlerdir[66]. I.Petro'nun kiliseye yönelik bu politikası Rus Kilisesi'nin koyu dini taassubunun Rusya'nın gelişmesi ve batılılaşması önünde engel olarak gördüğü ortaya koymaktadır.

1.6. Slavofilizm ve Resmi Milliyetçilik

Slavofilizm fikri 1830'lar ve 1840'lar da Batı Avrupa kültür ve tarihinin tecrübesinin ışığında Rus kültür ve tarihinin acımasız ve sürekli eleştirisine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Slav geleneğinin ayırıcı yönlerini belirlemiştir. Slavofilizm'in savunucularından misyoner Il'minskii milliyetin özellikle din tarafından belirlendiğine, Rus Milletinin de Ortodokslukla belirlendiğini ileri sürmüştür. Ona göre Rus dili önemliydi fakat Ruslaştırmaya ikinci derecede katkıda bulunmaktaydı[67].

---

[65] Yamilinets, *Ocherki Politicheskikh*, s.16; Wayne, *Classroom*, s. 25

[66] Zenkovsky, "The spirit", s. 40; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 222 Çar Aleksey Michayloviç zamanında (1652-1666) Rus Kilisesinde bazı ıslahatlar yapılmak istenmesi Rusya'da dini bir ayrılık doğurmuştur. 1652'de Novgrod Metropoliti Nikon Patrik olunca Rus Kilisesi ve Devleti tarihinde büyük bir hareket baş göstermiştir. Kilise devlet içinde büyük bir nüfus kazanmıştır. Aleksey Michayloviç Patrik Nikon'a karşı teveccühünü belirtmek maksadıyla Ona ancak dedesi Flaret'in taşımış olduğu Büyük Efendi (*Veliki Gosudar*) unvanını vermiş ve bununla yeni patriğin din işlerinin yanında devlet işlerinde de büyük nüfus sahibi olacağını vurgulamıştır. Böylece Patrik Çar'ın eşiti konumuna gelmiş ve dini ve uhrevi salahiyetini kullanarak kimseye danışmadan dini eserlerde ve kilise ayinlerinde yapılması lazım gelen düzeltmeler hakkında tamimler göndermeye başlamıştır. Patrikliğin bu keyfi hareketi Rus Kilisesi mensupları arasında memnuniyetsizlik oluşturmuştur. Nikon 1654'te Moskova ruhanilerini toplantıya çağırmış ve düzeltilmesi gereken yerlerle ilgili tekliflerini kabul ettirmiştir. Ayrıca dini kitap ve ayinlerde yapılan düzeltmeleri İstanbul Patrikliği'ne göndererek onaylatmıştır. Bu yeniliklerden hoşlanmayan ve yanlış olduğunu iddia eden kuvvetli bir ruhaniler zümresi teşekkül edilmiştir. Halk arasında da yapılan yeniliklere karşı düşmanca bakış artmıştır. Rus Kilisesi'nin ayrılık tehlikesi belirince telaşa düşen Çar 1666'da bütün Rus yurdu ruhanilerini bir toplantıya çağırmıştır. Ruhaniler toplantısı Nikon'un yaptığı yenilikleri onaylamış, ancak Rus ahalisinin büyük bir kısmı eski dini hükümleri bırakmamış, bir süre sonra muhtelif tarikatlara bölünmüşlerdir. Bunlar Rus hükümetinin şiddetli takibatı neticesinde Sibir, Ukrayna, Kafkas ve Amerika'ya kaçmışlardır. Rusların büyük kısmı yenilikleri kabule zorlanmıştır.

[67] Wayne, *Classroom*, s. 44-47

Slavofiller Çar I. Nikolay'ın hükümdarlık döneminde (1825-1855) fikirlerini formüle etmişlerdir. Hepsinin Rus mesihçiliğini benimsemesinin ölçütü farklı iken Rusya'nın eşsizliği konusunda aynı inancı paylaşmışlardır. I.Nikolay Avrupa'dan Rusya'ya gelen monarşi karşıtı ideolojilerin etkisiyle bir dizi isyanla mücadele etmiştir. 1825'de Avrupa'daki Napolyon Savaşları'ndan henüz yeni dönen bir grup Rus asilzade St.Petersburg'da "*Dekabrist Ayaklanması*" olarak adlandırılan ayaklanmayı çıkarmışlardır. Çar, bağımsız kamuoyu arasında popüler olan devrim ve batılılaşma fikirlerinden korkmuştur. Ayaklanmacılar hükümetten daha özgürlükçü ve temsilci bir reform talep etmişlerdir. 1830'da Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi isyanlardan esinlenerek aynı yıl Polonya İsyanı imparatorluğun batı sınırlarında patlak vermiştir. Aynı zamanda Çarlık ordusu 1830'ların başlarında başlayan ve Nikolay'ın saltanatı sonrası da devam edecek bir çatışma olan Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şamil'in başlattığı Müslüman Direniş Harekâtı "*Müridizm"* ile de mücadele etmiştir.

Çarlık rejimine yönelik bir kriz de Nikolay'ın Eğitim Bakanı Sergei Uvarov'un 1833 yılında ideolojik üçlemesi sonucu ortaya çıkmıştı. Onun ideolojisi I.Nikolay döneminden beri İngilizcede "*resmi milliyetçilik*" olarak geçen *"narodnost*" ile ilgiliydi. Uvarov "*Ortak sorumluluğumuz Ortodoksluk, otokrasi ve milliyetçiliğin ortak ruhunda yüce hükümdarımızın yüce düşüncesine göre halkın eğitiminin sürdürülmesinden oluşur*" demekteydi.

Uvarov'un resmi milliyetçilik ilkesinin üç unsuruna da bu fikirleri yorumlamaları resmi görüşten farklı olmasına rağmen slavofillerce inanılmıştır. Hem resmi ideoloji hem de slavofiller batı düşüncesi olan liberalizm ve sosyalizme düşman olmuşlardır. Her ikisi de Rusya'nın batıdan kesin olarak farklı olmasını istemişlerdir. Ancak yine de slavofiller Rus resmi görüşü tarafından izlenen gelişim yöntemine kesinlikle karşı olmuşlardır[68].

Nikolay Riasanosky resmi milliyetçiliği "hanedanlık kanadı" ve "milliyetçi kanat" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çar'ın da içinde yer aldığı hanedanlık kanadı ve

---

[68] Duncan, "Russian Messianism", s.18; Kane, *Pilgrims, Holy Places,* s. 1-2 Uvarov, Rusya'nın gayeleri için etnik açıdan belirgin olmayan söylemlerle "milliyet" kavramını ele alır ve onu yeniden tanımlar. "Miliyetçilik" kavramını hiçbir zaman tam olarak geliştirmez. Ona otokrasi ile çelişmekten ziyade onunla uyum sağlayan bir anlam verdiği için sonraki on yıl içerisinde Rus aydınları tarafından tartışma konusu olur. Uvarov'un üçleme yapmaktaki amacı İmparatorluk içerisinde bütünlüğü ve güya Avrupa'nın geri kalanından Rusya'yı ayıracak prensipleri çağrıştırmakla Rus halkının Çar'a olan sadakatini sağlamaktı. Aynı zamanda otokrasiye karşı ulusun varlığını ima etmekte- veya birinin yetersizliği halinde diğeri olmaksızın var olmak- üçleme Rus monarşisi ve diğer milletlere sağlanan üstünlüğünü siyasi kavramlarla dokunulmaz hale getirmekteydi.

hükümeti St.Petersburg'da çok güçlüydü. Milliyetçi kanada ise Moskova Üniversitesi'nde tarih ve edebiyat profesörleri olan Mikhail Petrovich Pogodin ve Stepan Petrovich Shevyrov öncülük etmişlerdir[69].

Slavofiller örgütlenmiş ve disiplinli bir grup oluşturamamışlardır, aralarında farklılıklar olmuştur. Bazı durumlarda zamanla görüşleri değişmiştir. Bu da slavofil olarak bilinen kişilerin gerçek slavofiller tarafından paylaşılmayan fikirleri desteklemelerinden kaynaklanmıştır. Slavofillerin altınçağı 1840'ların ortalarından 1850'lere kadar sürmüştür[70].

Kırım Savaşı, slavofil düşüncenin savunucuları olan Pagodin, Tiutchev, Kireevsky, Aksakov ve Khomiakov için Rusya'nın dünya tarihindeki misyonunun yürürlükte olduğu bir dönüm noktası olmuştur. Pogodin resmi ideolojinin hanedanlık kanadından tamamen kopmuştur. Slav ihtilallerini ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını teşvik eden Rus dış politikasının tam tersini arzu etmiştir. Hem dini hem de güvenlik nedenlerinden dolayı Slav federasyonunun merkezi olacak İstanbul'un Rusya tarafından alınması gerektiği düşüncesine zamanla karşı gelmiştir. Tiutchev ise İstanbul'un alınmasını, Slavların birleşmesini ve Ortodoks krallığının gerçekleşmesini savunmuştur. Ona göre Rusya uçurumun kenarındaydı ve dünyanın sonuydu. Konstantin Aksakov, Rus himayesi altında bağımsız Slav devletlerinin oluşmasını ve İstanbul'un alınmasını istemiştir. Ivan Kireevsky ve Khomiakov ise Kırım Savaşı'nı Rusya'ya karşı İngiltere ve Osmanlı ile ittifak kurmuş olan Fransa ile sürdürülen bir " Kutsal Savaş" olarak görmüşlerdir. Kırım Savaşı bitmeden önce Çar I. Nikolay ölmüştür. Rus mesihçiliği onun döneminde daha da gelişmiş ve farklı şekilleri ortaya çıkmıştır[71]. Kutsal Rusya fikri Slavofil düşüncenin açık bir ilgisi olarak 19.yüzyıl boyunca devam etmiştir. Khomiakov, Pushkin, Gogol gibi yazarlara göre Rusya kutsaldı. Khomiakov bunu 1832'de yazdığı *Yabancıya "To the Foreigner-Inostranke"* adlı şiirinde, Gogol ise Ölü Ruhlar "*Dead Souls*" adlı eserinde vurgulamıştır[72].

Aleksandr Dugin'e göre Uvarov formülü Çarlık Rusya'nın son dönemlerinde siyasal hayatın ve sosyal yapının gerçek muhtevasından ziyade idealist bir slogandı.

---

[69] Duncan, "Russian Messianism", s. 19

[70] Duncan, "Russian Messianism", s. 22

[71] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 359; Duncan, "Russian Messianism", s. 28 Khomiakov'un savaşa duyduğu coşku diğer slavofillerden fazlaydı. 1854 yılı savaş arifesinde yazdığı "Rossii" (Rusya'ya) adlı şiirinde muhalif kaldı. Şiirin teması Rusya'nın savaşta Tanrının vasıtası olmayı seçmesiydi. 1839'da aynı başlıkla yazdığı şiiri Rusya'nın görevinin bütün insanları Tanrının kelamına çağırmasıyla ilgiliydi. Fakat Rusya'yı kibirli olmaya karşı uyarmaktaydı.

[72] Cherniavsky, "Holy Russia",s. 627-628; Kohn, *Panslavizm*, s.153

Petro'nun reformları ile sarsılan Rus Ortodoksluğu o dönemde "Kutsal Rusya" idealinden çok uzakta bulunmaktaydı. Manevi bağımsızlığını kaybeden Rus Kilisesi Çar'a bağlı sinodun temsilciliğinde siyasi otoriteyle uyum halini terk ederek onunla uzlaşmak zorunda kalmıştı. Otokrasi ise tamamen politikaya bulaşarak, Çar'ın üstün misyonunu ve dini sorumluluklarını unutmasıyla kutsal anlamını yitirmekteydi. Dugin, Çar'ın iktidarının kutsallıktan arındırılmasında Avrupa'nın etkisinin olduğunu düşünmektedir. Ona göre milliyetçilik sadece bir gösteriştir. Halk siyasal hayata oldukça yabancılaşmıştır. Bunun örneğini monarşi modelini radikal şekilde yıkan Şubat ve Ekim Devrimleri'ne karşı halkın gösterdiği umursamazlık vermekteydi[73].

1.7. Çar I.Petro'nun Vasiyeti ve Grek Projesi

Ragsdale modern Rus politikasının Batı'da kötü bir üne sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu ünün temelleri 18.yüzyıl da atılmıştır. Rusya'nın saldırgan fetih tasarılarına örnek olarak iki büyük proje göze çarpmaktadır. Bunların ilki I. Petro'nun vasiyeti olarak bilinir. İkincisi ise II.Katerina'nın "*Grek Projesi*"dir. Bu iki proje tarihi yanlış anlamalar ve çelişkilerle doludur. Özellikle de Petro'nun vasiyeti. Belgenin uydurma olduğu düşünülmesine rağmen Rus dış politikası geleneğinin önemli bir bölümü bu vasiyetnamenin güvenilir olduğunu doğrulamıştır. Katerina'nın Grek projesi ise esasen doğrudur. Ancak dış politika geleneğindeki yeri şüphelidir.

Petro'nun vasiyetinin sade şekline ulaşılması 1760 yılına kadar uzanır. İlk ortaya çıkış tarihi çelişkilidir. Rusça değil Fransızca yazılmıştır. Fransız Dışişleri Bakanlığı ile Rusya arasındaki yazışma dosyasında muhafaza edilmiştir. Vasiyetnamenin on ikinci maddesi *"dini çeşitliliği kullanarak Osmanlı ve Polonya'nın parçalanmasından"* bahsetmektedir[74]. Dini çeşitliliği kullanarak Osmanlı ve Polonya'yı rahatsız etmek: Bu Avrupa'nın Polonya'da ve önemli ölçüde Kırım Savaşı'nda Osmanlı'yı kurtarmak için koalisyon oluşturulmasının hızlandırılmasında öğrendiği bir derstir[75].

Katerina'nın Grek Projesi ise Petro'nun vasiyetnamesinden oldukça farklıdır. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili tasarıları 1695 ve 1696'da Petro'nun Azov Savaşları'na dayanmaktadır. Petro'nun Dışişleri Bakanı Kont A.I Osterman 1737'de Türk hâkimiyetinin parçalanmasıyla ilgili bir plan yapmıştır. İmparatorun önde gelen

---

[73] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 44

[74] Hugh Ragsdale, "Russian projects of conquest in the eighteenth century", *Imperial Russian Foreign Policy, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, Washington D.C, 1993*, s. 75-76

[75] Ragsdale, "Russian projects", s. 81

askeri personelinden Kont B.C. Münnich İstanbul'da eski Rum hükümdarlığını yeniden kurmayı ve Türkleri Avrupa dışına sürmeyi arzu eden Petro'nun emriyle projeyi 1762'de uygulamaya koyar. Bu projeye ilk alakayı Kostantin adlı ikinci torununun 1779'da dünyaya gelmesiyle Katerina'nın gösterdiği görülür. Konstantin Boğaziçi'nde büyük bir kent olan İstanbul'un varisi olacak şekilde büyütülür. 1780 yılında Katerina'nın dışişleri bakanı ve sekreteri Kont A.A Bezborodko Grek Projesi ile ilgili bir taslak hazırlar. Avusturya –Macaristan İmparatoru II. Joseph Katerina'yı ziyaret eder ve proje üzerinde görüşürler. 1781' de iki hükümdar arasında bir ittifak oluşturulur.

Bezborodko'nun projesine göre ilk olarak Türklerin Balkanlar'daki toprakları Avrupalıların eline geçmeliydi[76]. İkinci alternatif Daçya'da[77] bağımsız bir Roma Krallığı'nın şart koşulmasıydı. En kapsamlı değişiklik Osmanlının tamamen yıkılması ve İmparatoriçenin torunu genç prensin desteğiyle eski Rum İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıydı.10/21 Eylül 1782 tarihinde Katerina, Joseph'e bu planın uygulanması için resmi öneride bulundu. Kendi eliyle uzun bir mektup yazarak Bezborodko'nun projesindeki fikirleri oldukça detaylı şekilde ortaya koydu. Joseph gecikmeli ve ön koşullu bir cevap verdi. Çünkü Joseph'in stratejik durumu Katerina'dan daha zordu. Özellikle Prusya ve Fransa'nın projeye müdahalesinden oldukça endişeliydi, ancak prensip olarak itiraz etmedi. Bu gizli diplomasinin kesin hesabı yaklaşık bir yüzyıl sonra ortaya çıktı[78].

1783'de Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve meseleye müdahale edecek diğer büyük güçlerle ilişkisi olan Türklerle bir savaşa girmesi ihtimali oldukça yüksekti. Joseph güç dengesini korumaya çalışmış, Fransız–Prusya ittifakına muhalif olmaya cesaret edememiştir. Fransa'nın rızası olmadan tasarının mümkün olmadığını düşünmüştür. Aynı zamanda Joseph, Low Countries "*düşük ülkelerde* "- Belçika, Hollanda, Lüksemburg- Hasburg gücüne karşı ciddi bir isyanla karşı karşıya kalmıştır.

---

[76] Ragsdale, "Russian projects", s. 82

[77] Romanya'nın eski adı.

[78] Sonyel, *Minorities and*, s. 118 1778 yılında Katerina'nın ikinci torunu dünyaya gelir. Konstantin adıyla kutsanır. Saraydaki bir İngiliz Mr. Eton Rum kadınların onun gelişimi ile nasıl ilgilendiklerini ve Rum Hocalar tarafından Rumcanın mükemmel bir şekilde öğretildiğini anlatır. Bu eğitimle İstanbul tahtına hazırlanmaktaydı. Avusturya İmparatorluğu ile konfederasyon oluşturulacak, fakat Petersburg'a karşı bağımsız olacaktı. Bu konfederasyon eski Sparta ve Atina Cumhuriyetleri ve Bizans'ın parçalanan Avrupa toprakları üzerinde kurulacaktı. Katerina kâfir Müslümanlara karşı silahlanarak ve kendisine katılacak Hıristiyan sakinlerini kışkırtarak bütün Yunanistan'da propagandasını yoğunlaştırdı. ; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 2006 s. 85; Ragsdale, "Russian projects", s. 83; Victor Taki, "Orientalism on the Margins: The Ottoman Empire under Russian Eyes", acedemia.edu., s. 340; Mustafa Öztürk, "Batılı Devletlerin Osmanlı üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Gökkubbe, İstanbul, 2008, s.361

Fransız elçisi Louis Philippe Rusya'da hasat mevsiminin kötü geçmesinin ve düşük ülkelerdeki krizin Rusya ile İstanbul arasındaki krizi desteklediğini belirtmiştir. Avusturya bu gelişmelerin yükünü açıkça hissetmiş, Rum Projesi hayalleri için zaman lamayı uygun bulmamışlardır. Avusturya diplomatları Rus diplomatlarını:

> " *her iki imparatorluğun yönetimine de onların çıkarına olan mevcut durumla ilgili her gelişmeyi bildirmeyi kesmemeliyiz. Öncelikle Prusya'nın gücünün azalmasını beklemeliyiz. Bu engeller ortadan kalkmalı ve Osmanlı'nın merkezine yönelik büyük projeyi gerçekleştirmek için beklerken bu tür büyük tasarıların gerçekleşmesi için hazırlanmalıyız. Eğer uygun anın gelmesi için beklemez isek her şeyi berbat edebiliriz*[79] " .

diyerek uyarmışlardır. Proje gerek 1789 Fransız İhtilali'nin etkisi, gerekse Hindistan yolu tehlikeye gireceği için İngiltere'nin sert tepkisi sonucu terk edilmiştir[80].

---

[79] Ragsdale, "Russian projects", s. 87

[80] Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, Vatan Yay., 1985, s. 19

İKİNCİ BÖLÜM

2. 19.YÜZYILDA FENER PATRİKHANESİ'NİN HAK VE İMTİYAZLARINDA YAPILAN DÜZENLEMELER VE RUSYA'NIN TUTUMU

2.1. Fener Patrikhanesi'nin Sahip Olduğu Hak ve İmtiyazlar

15.yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu'nun düşüşünün ardından Fener Patrikliği Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak tarihinde yeni bir döneme girmiştir. 20.yüzyıla kadar Ortodoks Doğu'da dinsel yetki merkezi Fener Patrikhanesi olmuştur. Ortaya çıkan yeni koşullar içerisinde Patriklik bağımsızlığını sürdürmüştür. Rum Patrikliği; Hıristiyanlık inancını serbestçe öğretme, Hıristiyanlığın tatil günlerini serbestçe kutlama ve ibadet etme, Ekümenik Patrikhane ve Sinod'unun oluşturulması ile en yüksek idari makam olma hakkını elde *"Millet Sistemi*" içinde bir devlet kurumu haline gelmiştir[81]. En düşük derecedeki din adamından patriğine kadar bütün Ortodoks din adamları Osmanlı yönetiminin aldığı bütün vergilerden muaf tutulmuşlardır. Din adamları Ortodoks nüfuzun sosyal kurallarını uygulamışlardır. Kilise kendi okulunu açma, Rum dilini öğretme ve Ortodoks cemaatinin kendi ihtiyaçlarına göre bu okulları organize etme hakkına sahip olmuştur. Din adamları tapınaklar, manastırlar, hayır kurumları, kilise ve emlak sahibiydi. Fener Patrikhanesi Osmanlı İmparatorluğu tebaası İskenderiye, Antakya ve Kudüs Ortodoks Patrikhanelerine göre hiyerarşik sıralamada üst sırada yer almıştır[82].

Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla Rum Patriği Ekümenik Patrikhane'nin bütün kilise ve dini hayatının en üst düzeyde yetkilisi olmuştu. Kendi emirlerinin ve sinod kararlarının uygulayıcısıydı. Genel olarak Patrik Bizans zamanında Ekümenik Patrikhane'ye ait olan manevi, hukuki, idari hak ve yetkilerin hepsine sahipti. Osmanlı döneminde en yüksek dini gücünü koruyan Fener Patrikhanesi gözle görülür bir dünyevi güç kazanmıştı. Ortodoks Hıristiyanların temsilcisiydi ve cemaatinin isteklerinin hükümete sunulmasından sorumluydu. Medeni hukuk gereği bir din adamı veya keşişin tutuklanması gerektiğinde tutuklama sadece Patriğin emri ile yapılırdı. Osmanlı tebaası olan Fener Patriği kendi kişiliğinde hem dini hem de dünyevi gücü temsil ederek Bizans'ta sahip olduğu yetkiyi yeniden elde etmişti. Osmanlı Sultanı ve hükümeti ile

---

[81] Gülnihal Bozkurt, *Alman –İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*,Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 12
[82] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 39;Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 218

doğrudan temas halindeydi. Dünyevi gücün yardımıyla Ekümenik Patrikhane sayesinde iş yapabilen diğer doğu patriklerine kıyasla uygulamada avantajlara sahipti. Sahip olduğu onursal avantajın yanı sıra fetih sonrası iktidar avantajı da elde etmişti. Rum Ortodoks Kilisesi bağımsız kurallarıyla çalışan en yüksek idari yetkiye sahip sinodu ile Ekümenik Patrik tarafından temsil edildiği için Müslüman bir devlet içinde ayrı bir devlet gibiydi. Ortodoks kilisesinin bu bağımsızlığı resmi olarak Osmanlı Sultanı'nın fermanıyla tanınmıştı. Sultanların fermanlarında ve kilisenin iç bağımsızlığını, patriğin bağımsızlığını, Hıristiyan cemaatinin haklarını ayrıntılı olarak düzenleyen kanunlarda dinsel güç zamanla siyasi bir güç haline dönüşmüştü[83]. Bu durum Batılı güçlerin yeri geldiğinde Ortodoks tebaa ile ilgili meselelerde doğrudan Patrikhaneyi muhatap almalarında etkili olmuştu.

2.2. Fener Rum Patrikhanesi ve Rus Ortodoks Kilisesi Arasındaki Anlaşmazlıklar

Rus ve İstanbul Ortodoks Patrikhaneleri arasındaki sürtüşmeler tarihi bir temele sahiptir. Her iki kilise Ortodoksluğun farklı iki geleneğini temsil eder: İstanbul Patrikhanesi Rum, Moskova Patrikhanesi ise Slav geleneğini temsil etmektedir. Mensuplarının çokluğu açısından kıyaslandıklarında Moskova daha avantajlı olsa da, Rum öğretisine göre kilise kanunları İstanbul'dan yana konuşur[84]. Bu iki kilise Ekümenik olma iddiasıyla her ne kadar birbirlerine rakip olmuş ve Rus siyasi ve kilise yönetimi ile Patriklik arasında sert çatışmalar yaşanmışsa da, 19.yüzyılda Rusya Fener Patrikhanesini Babıâli'nin Patrikhaneye yönelik icraatlarında desteklemiştir. Bu destek özellikle Babıâli'nin 1839 Tanzimat Fermanı'nı yayımlamasının ardından Patrikliğin sahip olduğu hak ve imtiyazlarda değişiklik yapmak istemesi sonucu daha belirgin hale gelmiştir. Jack Fairey 1853-1856 Kırım Savaşı'nın asıl nedeninin kutsal yerler meselesi olmaktan çok Patrikhane'nin hak ve imtiyazlarında yapılmak istenen değişikliklerden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu nedenle Petersburg'un Bâbıâli ve Batılı devletlere karşı Patrikhaneye verdiği destek çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Ortodoks Doğu Kiliseleri üzerindeki nüfuz mücadelelerine rağmen Rusya'nın çıkarı için gerektiğinde Patrikhaneye yönelik tutumunda nasıl değişiklik yaptığı ortaya konulacaktır.

---

[83] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 40; Bkz. Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s.13-30
[84] Curanovic, *The Religious Factor*, s. 187

381 İstanbul Konsili, İstanbul Piskoposu'nu Roma Piskoposu'ndan sonraki ilk ruhani lider olarak ilan etmiştir. 451 Kadıköy Konsili'nde ise Bizans İmparatorluğu sınırları dışında yer alan bölgelerin piskoposları üzerinde Fener Rum Patriğine üstün bir yer verilmiştir. İstanbul Patrikhanesi'nin ortaya çıkışının başlangıcı olan İstanbul'daki üçüncü konsilde yerel kiliselerin durumu tespit edilmiştir. Büyük bölünme olarak adlandırılan 1054 tarihinden sonra İstanbul patrikhaneler arasında birinci sırada, Moskova Patrikhanesi ise evrensel Ortodoks kilisesinin sınıflandırılması yapılırken beşinci sırada yer almaya başlamıştır. Rum geleneği diğer kiliseler üzerindeki ayrıcalıklı üstünlüğün Fener Patrikhanesi'nin hakkı olduğunu ileri sürmüştür.

Moskova Patrikhanesi evrensel kiliseyi Helenleştirdiği için Fener Patrikhanesi'ni sürekli olarak eleştirmiştir. Bunun en önemli kanıtı Antakya ve Kudüs Patrikhanelerindeki Rum din adamlarının hâkimiyetiydi. Dört eski yetki bölgesinde -İstanbul, Antakya, Kudüs, İskenderiye-Rumlar inananlarının çoğunluğunun Arap olduğu yönetimler içinde hâkimdiler. Bu oransızlık Rus Ortodoks Kilisesi tarafından sık sık dile getirilmiştir. Fener Patrikhanesi'nin Slav-Ortodoks geleneğine değer vermediği ve Rus Ortodoks Kilisesi'ni Rum geleneğinin bayağılaşmış bir versiyonu olarak düşündüğü yönündeki kalıplaşmış bir düşünce Slav ve Rum kampları arasında derin bir ayrılık oluşturmuştur. Rus Ortodoks Kilisesi İstanbul'u sapkın Roma Katolik inancını temsil etmekle suçlamış ve bu problemi iki patrikhane birbirine karşı kullanmıştır[85].

Osmanlı Devleti'nin idari yapısı manastırların otonomisini tanımıştır. Otonomi, Fenerin üstünlüğüne rağmen Slavların Helenleşmesinin önlenmesinde etkili olmuştur. İlber Ortaylı bu nedenle Bulgar ve Sırp tarihi ve dili araştırmalarına öncülük eden simaların başında rahiplerin gelmesinin tesadüfi olmadığını belirtmiştir[86]. Rumlar ise kendilerinin Balkanlar'daki Hıristiyan milletlerin öncüsü olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Tıpkı Eski Roma İmparatorluğu gibi çeşitli milletlerden oluşacak fakat bir Rum Devleti olacaktı[87].

Yüzyıllardan beri Rumlar Ortodoks kilisesinin yönetimini tekellerine almışlardı. Kilisenin başı olan Ekümenik Patrik daima bir Rum ve yönetim merkezi Fener olmuştu. Rum isyanı başlayıncaya kadar Patrik Papaya eş statüde sayılmıştı. Fenerli Rumlar

---

[85] Curanovic, *The Religious Factor*, s.187- 188
[86] İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 22
[87] Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, London Catholic Truth Society, 1911, s. 274

kiliseye yapılan bütün bağışları kendileri almaktaydı. Yoksul köy papazları Sırp, Romen veya Bulgar olabilirdi, bunlar evlenebilirlerdi ve hiçbir şekilde daha yüksek bir mevkie yükselemezlerdi. Fakat yetkisi dâhilindeki bütün metropolitanlar Rum idi ve İstanbul Patrikhanesi'nden atanıyorlardı. Yüzyıllardan beri Rum olmayan halk arasında Ekümenik Patrikhane'nin yönetimine karşı bir memnuniyetsizlik vardı. Alt sınıftaki ruhbanlar Fenerli piskoposlara karşıydı. Bu durum sadece Slavlar arasında mevcut değildi. Mısır, Suriye ve Filistin'deki Arap Ortodokslar da aynı durumdan şikâyetçiydiler. Bu nedenle 19.yüzyılda Patrikhanenin bu baskıcı yönetimine karşı Rumların dışındaki cemaatlerde milli bilincin uyanmasında etkili olmuştu. Sonuçta, Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan azınlıklar ya milli kiliselerini kurmuşlar ya da Kudüs ve Antakya Kiliseleri örneklerinde olduğu gibi kiliselerinin başına yerel bir patrik seçmişlerdi.

Fener Patrikhanesi'nin diğer bir özelliği ise, Ortodoks Hıristiyan tebaanın Osmanlı yönetiminden nefreti Fener Patrikhanesi'nden nefret etmekle karıştırmasıydı. Patrikhane bütün Ortodoksların resmi temsilcisiydi. Bu durum zengin Fenerli Rumların dindaşları üzerinde sürekli olarak Osmanlı idaresinin baskı aracı olmalarına neden olmuştu. Diğer Ortodoks reayalar Feneri Osmanlının sıradan bir gölgesi olarak görmekte, hatta gerçek efendileri Rumlardan bile kendilerine ihanet ettikleri için nefret etmekteydiler. Yani Ortodoks tebaa için Patrikhane Babıâli'nin kendilerine yönelik politikalarında amaca ulaşmak için bir araçtı. Bunun Fenerli Rum Beylerinin de işine geldiği düşünülebilir. Çünkü çift taraflı bir temsil yetkisi ve devlet yönetiminin tanıdığı dünyevi güçle Patrikhaneye bağlı farklı etnik kökenli cemaatler üzerinde baskı oluşturarak bir bakıma kendi çıkarlarına hizmet etmişlerdir.

Patrikhanenin kendi içindeki baskı ve keyfi yönetiminden dolayı, 1821 yılında Aleksander Ipsilanti[88] Moldova'da Rum bayrağını dikmek için girişimde bulunup Romenlere Hellas'ın "*Yunanistan*" kutsal gayesi hakkında bir bildiri yayınladığında

[88] Aleksandr İpsilanti 1792 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Boğdan beyi Konstantin İpsilanti idi. Babası 1805 yılında Osmanlı Devleti tarafından görevden alınınca Rusya'nın başkenti St. Petersburg'a kaçtı ve Aleksandr'ı da beraberinde götürdü. Çarlık Rusya'sının ordusunda görev alan Aleksandr İpsilanti Rusya'yı Napolyon Bonapart'ın ordularına karşı savundu. 1817 yılında Rus ordusunda binbaşı rütbesine yükseldi. Aleksandr İpsilanti 1820 yılında Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını savunan Filiki Eterya Derneği'nin başkanlığına seçildi. 1821 yılında Aleksandr İpsilanti'nin başkanlığındaki Filiki Eterya Eflak'ta Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Romen asıllı Todor Vladimirescu ile iş birliği yaptı. Ancak Osmanlı Devleti ayaklanmayı bastırdığında Vladimirescu ile İpsilanti arasında anlaşmazlık çıktı. Vladimirescu Filiki Eterya tarafından işkenceyle öldürüldü. Aleksandr İpsilanti'nin komutasındaki Filiki Eterya orduları 19 Haziran 1821 tarihinde Dragaşani kasabası yakınlarında Osmanlı ordusu tarafından yenilerek dağıtıldı.

kendisine kimsenin yardım etmediğini görmüştür. Fener Patrikhanesi'ne yönelik bu nefret duygusunun bir sonucu olarak[89] hiçbir Balkan Devleti kiliselerini patrikhanenin hükmü altına koyan Sultan'ın tebaası olarak kalmaya devam etmek istememişlerdir. Metropolitanlarının düşmanları olan İstanbul Hükümeti ile onun yakın müttefiki olarak gördükleri Fener Patrikhanesi yönetimine itaat etmesine izin vermemişlerdir. Öyle ki her nerede bağımsız bir devlet kurulduysa orada özgür ve bağımsız bir milli kilisenin kurulması bir prensip haline gelmiştir. Patrikhaneye karşı kurulan ilk bağımsız kilisenin Yunan Milli Kilisesi olması da dikkat çekicidir.

Bu büyük bölünmenin asıl sebebi İstanbul Patrikhanesi'nin iç politikada aşırılıkları takip etmesiydi. Kilisenin aşırılıklarının temeli ise eski Bizans'ın yeniden canlandırılması fikriydi[90]. Burada Patrikhane ile Rusya'nın ortak bir payda da buluştuğu görülmektedir. Her ikisi de Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak onun yeniden canlandırılmasını istemekteydi. Ve yine her iki taraf kendini Ortodoksluğun gerçek

---

[89] Erol Türkmenoğlu; "Ortodoks Birliği ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2005, s. 25 Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi etrafında toplanan Egeli ve İstanbullu Rum ailelere "Fenerli Beyler" denilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra İmparatorların yerini alan patriklerin dini ve milli lider olarak Rumların başı olmasıyla, Rum aristokrasisi de her zaman Patrikhane ve Patrik'in yakınında yani Fener'de oturmayı tercih etmiştir. Bu kişiler kendi dillerinden başka Türkçe, Arapça ve Farsçayı da mükemmel şekilde öğrendikleri gibi İtalyanca ve Fransızcayı da öğrenmişlerdir. Osmanlı yönetimi ile Patrikhane arasında bir köprü görevi yaparak, Rum Milletinin ve Patrikhanenin küçük ricalarını diğer uluslardan daha çabuk ve kolayca iletme imkânı bulmuşlardır. Fener Patrikhanesi bu ilişkiler sayesinde Kudüs ve Beytüllahim'de bulunan kutsal yerlerin kontrol ve yönetiminin Katoliklerden Ortodokslara geçmesini sağlamıştır. ; Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996 s. 30 Bunlar devletin her icraatından Patrikhaneye haber ulaştırmakta ve bulundukları yerlerde etkili olmaya çalışmışlardır. Birçoğu sistematik olarak devletin resmi belgelerinde ve yazışmalarında tadilat ve tahrifat yaparak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda Patrikhane ile işbirliğine girmişlerdir. Hatta bu kurumun hizmetinde olduklarını Patrikhaneye yapılan baskında ele geçirilen belgeler arasında Fenerli Rum Beylerinden alınan, devletin gizli hazırlıklarını ihtiva eden evrakların bulunması ortaya çıkarmıştır. Dahası ordu tercümanı Fenerli Rum Dimitraşke Rusya hesabına casusluk yapmıştır.; OrhanTürker, *Fanari'den Fener'e*, Sel Yay. İstanbul, 2001, s. 25-26 Tabi ki bilgilerin Patrikhaneye ulaştırılması İngiltere, Fransa gibi Patrikhane ile en çok işbirliği içerisinde olan büyük güçlerin özellikle de Rusya'nın işine yaramıştır. Saray tercümanlığı sırasında sivrilen ve devletin itimadını kazanan Fenerli Beylerin Eflak ve Boğdan'a yönetici olarak atanmaları ve bu bölgeleri Padişah adına neredeyse yarı bağımsız bir prensin gücü ve saltanatı ile yönetmeleri bu beyleri ayrıcalıklı yapmıştır. Osmanlının geleneksel rakibi ve düşmanları olan iki büyük devlet Katolik Avusturya ve Ortodoks Rusya'nın zengin Eflak ve Boğdan toprakları üzerindeki istek ve saldırıları yıllarca devam etmiştir. Fenerli Voyvodalara sık sık bu ülkelerin elçiliklerince açık ya da gizli işbirliği teklifleri getirilmiş, hediye ve rüşvetler sunulmuştur. Osmanlıya ihanetin kendileri ve İstanbul'da kalan aileleri için hapis, sürgün ve idamla sonuçlanacağını bilen bu beyler ciddi bir ihanetten her zaman kaçınmışlardır. Rus elçilerden birinin: "*Sen Rum ve Ortodoksun, neden Müslüman bir devlete ve Padişaha bu kadar bağlısın?"* sorusuna Fenerli Bey :"*İyi bir Ortodoks Hıristiyan olarak dinimiz bize her şeyden önce tebaası bulunduğumuz devlet ve hükümdara itaat etmemizi emrediyor. Bende bunu yapıyorum*." şeklinde cevap vermiştir. Fenerli Beyler ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yani Mora İsyanı'nda ki yardımlarının ortaya çıkmasına kadar sürmüştür. Osmanlı aleyhine dönmelerinde ise en büyük sebep Rusya'nın Osmanlı ile yaptığı savaşlarda çoğunlukla galip çıkması ve Rumlara kendi desteği ile bağımsız bir Rum Devleti kurmaları ümidini aşılaması olmuştur. ; Fortescue, *The Orthodox*, s. 276

[90] Fortescue, *The Orthodox*, s. 277

temsilcisi saymakta, Hıristiyanlığın kurtarıcısı olarak görmektedir. Bu durum Patrikhane ile Rusya arasında sürekli bir rekabetin ve çekişmenin olmasının nedenidir.

Bizans'ın yeniden canlandırılması fikri sonradan onu besleyen ve büyüten Patrikhane'nin aleyhine dönmüştür. Bağımsız bir devlet içinde bağımsız bir kilise fikri Fenerin aleyhine gelişmiştir. Millet Sistemi ile kendisine bağlı olan farklı etnik kökenli Ortodoksları 19.yüzyıl boyunca parça parça kaybetmeye başlamıştır. Süreç hemen hemen aynı işlemiştir. Milli meclis, vekiller evi veya benzer bir şey oluşur oluşmaz milli Ortodoks kilisesinin kuruluş kanunu çıkartılmıştır. Sonra Rus modelinde olduğu gibi bütün yetkiyi kiliseden sivil hükümete devreden " *no head but christ*" kutsal sinod oluşturulmuştur. Nihayet bağımsızlığını kazanan bölgede yetkisine son verildiğini bildirmek için Patriğe bir not gönderilmiştir. Fener Patriği yeni bölünmeleri kitleler halinde aforoz etmiş, ancak sonunda kabul etmeye mecbur kalmıştır. Rusya bir kural olarak Patrikhane'yi böyle yapmaya zorlarnıştır[91]. Rusya'ya göre ne kadar çok Ortodoks milli kilisesi olursa kendi çıkarlarının söz konusu olduğu bu yerlerde nüfuzu o kadar fazla olacaktır. Ancak Rusya'ya en büyük hayal kırıklığını Bulgaristan yaşatmıştır. Patrikhane'ye ve Babıâli'ye karşı verdiği Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu mücadelesine karşın Bulgaristan Balkanlar'da İngiliz ve Fransız politikalarının sonucunda Rusya'ya karşı cephe almıştır. Balkanlar'da yeni kurulan bağımsız devletlerin Patrikhane'ye yönelik tutumunda Rusya'ya karşı Doğu Akdeniz'deki egemenliklerini kaybetmek istemeyen ve Balkanlar'a nüfuz etmek isteyen İngiliz ve Fransız politikalarının da etkisi olmuştur.

Balkanlar'da yeni Ortodoks devletler oluştukça bunların jeopolitik eğilimleri Rus Ortodoksluğu ve Roma Katolikliği arasında gidip gelmişti. Bunun sebebi Makedonya başta olmak üzere ihtilaflı olan bölgelerdi. Makedonya yüzünden Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında daima anlaşmazlıklar çıkmaktaydı. Bu çatışmada Rusya'nın şu veya bu tarafa destek vermesi karşı tarafı Katolik Roma'nın kollarına atmaktaydı[92]. İstanbul Patriği Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasının ardından Bulgar Sinodu'nu kabul etmeyi reddetmişti. Bulgarlar uzun süre aforoz edilmiş, fakat sonunda Patrikhane Eksarhlığı tanımak zorunda kalmıştı.

Adrian Fortescue Fener Patrikhanesi'nin milli fikirden nefret eden bir karaktere sahip olduğunu belirtir. 1872'de Patrikhane *Phyletism "dini meselelerde kişinin ırkını*

---

[91] Fortescue, *The Orthodox*, s. 277
[92] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 228

tercih etmesi" fikrinin en son ve en zehirli sapkınlık olduğunu belirtmek için bir meclis oluşturur[93]. Patrikhane herkesin Hıristiyanlıkta birinci derece patrikliğin kime ait olduğunu ve birleşmenin bu patrikhaneye itaat etmeye dönmek olduğu anlamına geldiğinin bilinmesini ister. İçlerinde en tehlikeli düşmanı olarak Rus Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinodu'nu görür. Fener Patrikhanesi'ne göre Rus Kilisesi'ni yöneten sinod Rus hükümetin gönüllü siyasal aracıdır. Öyle ki Rumlara göre kilise meselelerinde Rus politikası tek düze olarak çalışmaktaydı. Rus hükümetinin istediği şey oldukça basitti *"genişleme olmaksızın birlik içinde olma*"[94]. Bunun anlamı: İstanbul Ekümenik Patrikhanesi Rus, Rum, Romanya, Sırp ve Bulgar kiliselerinin piskoposlarından oluşan sürekli bir sinod oluşturulmasıyla bir Rum patrikhanesi olmaktan çıkarılıp uluslararası bir kurum haline dönüştürülmeliydi. İstanbul'u çevreleyen topraklar bağımsız bir devlete dönüştürüldüğü takdirde İstanbul'da monarşik bir hükümet kurulabilirdi[95].

2.3. Fener Rum Patriği'nin Hak ve İmtiyazları ile İlgili İlk Mücadele: İngiliz Müdahalesi ve Patrik VI. Grigorios'un Azli

19.yüzyıl da Ortodoks gelenekçiler ve Fener Rum Patrikhanesi Yunanistan, İyon Adaları ve Osmanlı İmparatorluğu genelinde Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin ihlallerinden dolayı alarma geçmişlerdi. Oysa, İngiliz İncil Cemiyeti ve Amerikan Board misyonerlerine 1810 ve 1820'ler de Ortodoks cemaatinde geçici bir dayanak noktası oluşturmaları için Patrikhane tarafından izin verilmişti. Misyoner okullarının bolca olduğu Batı Anadolu'daki Ortodoks çocukların eğitimiyle Protestan öğretmenler ve idareciler ilgilenmişlerdi. İncil'in Modern Rumca ve Türkçe gibi yerel dillere çevrilmesi ve dağıtılması için birkaç proje bile uygulamaya koyulmuştu. Sir Thomas Maitland yönetimindeki İngiliz sömürge idaresi İyon Adaları'ndaki tüm Ortodoks okul sistemini Methodist misyonerlerin gözetimine koymak için girişimde bulunmuştu[96].

VI. Grigorios'un 1835'de Patrik seçilmesiyle ilk icraatı Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestanlığın etkisinin yayılmasını önlemek için ciddi bir

---

[93] Fortescue, *The Orthodox*, s. 277 İlahi adalet çok şaşırtıcıydı. Yüzyıllar önce patriğin güçlenmesi ve efendisi Papa'ya isyan etmesi karşısında bu milli fikir güçlenmişti. Şimdi kendisine karşı güçlenmiş ve isyan eden çocuklarına bakmaktaydı. Belki patrikhanesi Apostolik bile olmayacak, derece olarak İskenderiye ve Antakya'nın altına düşecekti. ; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt.I, Kısım.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 164

[94] Fortescue, *The Orthodox*, s. 278

[95] Alexander Onou , "Reviewed work", *The Slavonic and East European Review*, Vol.10, No.29(Dec.,1931), s. 397

[96] Fairey, "Discord and Confusion", s. 27

mücadeleye girişmek oldu. Bir beyanname yayımlayarak Protestanlığın hem ruhani hem de siyasi alanda sebep olduğu pek çok kötülüğü anlattıktan sonra, yakın doğu da faaliyet gösteren misyonerlere yaptıkları faaliyetlerde dikkatli olmaları, mezheplerinden döndürmek istedikleri Ortodoks çocuklarını rahat bırakmaları ve Lutero-Kalvinizm öğretilerini onlara telkin etmeye çalışmaktan vazgeçmeleri için çağırıda bulundu. Bu türden beyanatlar mezhep değiştiren veya misyonlar hesabına çalışan Ortodoksların sürekli acı çekmesine de neden olmaktaydı. Beyanname uyarınca misyoner okulları kapatıldı ve Protestanlığa ait broşürler, İnciller toplanarak yok edildi. Bu şartlar altında misyonerler dikkatlerini Ortodoks Hıristiyanlıktan uzaklaştırılmaya zorlandılar. Onlar da doğuda misyonerlerin faaliyetlerine daha açık kitleler olan Ermenice ve Arapça konuşan Hıristiyanlara yöneldiler[97].

Patrik Grigorios 1838 yılı kışında İngiliz sömürge yönetimini Ortodoks gelenekleri ve kilise kanunlarını ihlal etmekle suçlayan iki genelge yayımladı. Genelgeler İngilizlerin önerdiği reformların belirli özelliklerini kınamakla kalmayıp, İyon Adaları'ndaki İngiliz idaresinin yapısının gerçek amaçlarını ele verdiğini de beyan etmekteydi: Manevi hakların siyasi yetkililere boyun eğdirilişi ve Ortodoks Hıristiyanlığın yerine Lutero-Kalvinizmin bir şeklini koymak. Patrik bu amaçla İngiliz sömürge yönetiminin Methodist okullarında Ortodoks gençliğine ücretsiz eğitim ve kitaplar verdiğini, piskoposların, papazların ve diyakozların atamalarına burnunu soktuğunu, adalardaki manastırların yağma edildiğini, evlilikle ilgili kutsal kilise kanunların yürürlükten kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu duyurdu. Bu son noktayı vurgulamak için 1838 Şubat ayında tüm Ortodoks inancında olanların kanuni evlilikleriyle ilgili mevcut kuralların zorla da olsa yürürlükte kalacağını ve hiçbir ödün verilmeyeceğini vurgulayan bir genelge daha yayımladı. Patrik özellikle Ortodoks piskoposlar için acımasız sözler sarf etmekteydi: Bu kutsal göreve yükselmiş olanları azarladı, *" dini meselelerde modernizm ve yeniliklerden kaçmalarını, siyasi kişilerin verdiği emirleri dinlememeleri gerektiğini"* söyledi[98].

Patrik 1839 Mart ve Nisan aylarında İyon Adaları Piskoposları Sinodu'na ve Senatosu'na mektuplar gönderdi. Dini meselelere müdahalesinden dolayı İngiliz sömürge yönetimini eleştirdi. İyon Adaları ruhbanları ve cemaatinin dini meselelerde İngilizlerin talimatlarını kabul etmelerini ve kilise kanunlarıyla çelişen Protestan

[97] Fairey, "Discord and Confusion", s. 28
[98] Fairey, "Discord and Confusion", s. 29

okullarına çocuklarını göndermelerini yasakladı. Kendilerini düzeltmeyen ve yanlış yolda olanların hepsi şimdiki hayatlarında aforoz edilmenin acısını çekecek ve gelecekte lanetle anılacaklardı. Patrik manevi açıdan tamamen kusursuz olan bu deklarasyonla İngiliz tebaası olan İyon halkını itaatsizliğe teşvik ettiği için İngilizlere yönelik kışkırtıcı bir adım atmıştı[99].

Artık Patrik İngilizlerce 1815'de İngilizlerin himayesine giren ve Yunanistan'ın batı kıyılarında yer alan yedi adadan oluşan İyon Adaları halkıyla gayri resmi ilişki kurarak dini yetkisinin sınırlarını aştığı gerekçesiyle suçlanmaktaydı. İngilizler ada halkı ile ilgili meselelere yapılan bu müdahalenin İngiliz Hükümeti'nin haklarına ve onuruna bir saldırı olduğu iddia etmekte ve Osmanlı Hükümeti'nden Patriğin görevinden azledilmesini talep etmekteydi[100]. İngilizlere göre; Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemi içinde yer alması için ülkesellik, egemenlik ve çağdaş devletlerin üstünlüğü prensiplerini kabul etmesi gerekmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti Patrik'in yaptığı gibi tebaasının ve devlet kurumlarının başka bir devletin iç işlerine karışmasını önlemekle sorumluydu. İngiliz Hükümeti o dönemdeki çoğu Avrupa devletinde olduğu gibi din adamlarının siyasi denetimini hem iç hem de dış istikrarın devamı açısından oldukça gerekli görmekteydi. Din adamları için böyle bir denetim olmaksızın toplumdaki statülerini unutmak kolay olurdu. Bu nedenle her devlet sınırları içerisinde dini güvence altına almak, uluslararası ilişkilerde yıkıcı bir güç haline gelmesini önlemek için emsallerine ve kendisine karşı sorumluydu[101]. İyon Adaları sakinleri ise Patrikhane'yi İngiliz sömürge yönetimine karşı manevi destekçileri olarak görmekteydi[102].

Osmanlı kanunlarına ve geleneklerine göre İmparatorlukta yaşayan farklı dini cemaatlerin reisleri kanuna aykırı davranmadıkları ya da cemaatlerinin hassasiyetlerini göz ardı etmedikleri sürece bulundukları görevde kalırlardı. Geçmişte Sultanların Patrikleri görevden aldıkları hatta idam ettikleri görülse de, bu tür müdahaleler Ortodoks cemaatince resmi bir talep geldiğinde veya bu uhrevi makamdaki kişinin büyük bir ihanet içinde olduğu kanıtlandığında yapılırdı. Osmanlı yetkililerine göre Sultan'a tartışmasız şekilde bağlı olan Patrik'in görevinden azledilmesini sağlayacak

---

[99] Fairey, "Discord and Confusion", s. 29
[100] Fairey, "Discord and Confusion", s.19-21 Patrik'e yönelik İngilizlerin şikâyetlerinin kökleri 16. yüzyıla kadar uzanan ancak Fransız devrimi sonrası Avrupa da devamlı hale gelen uluslararası alanda giderek daha fazla şekilde millileşme ve laikleşme eğilimini yansıtmaktaydı.
[101] Fairey, "Discord and Confusion", s. 20
[102] Fairey, "Discord and Confusion", s. 28

gerekli kıstasların hiç biri yoktu, ayrıca kilise meclisi, Ortodoks Milleti ve Rus elçiliği de Patrik'i oldukça desteklemekteydiler[103].

İngiliz Hükümeti ilke olarak Patrik'in planlarına karşı çıkmanın yanı sıra, Patrikhane ve Rusya arasında var olduğunu düşündüğü yakın ilişkilerle ilgili ciddi endişeleri vardı. İstanbul'daki İngiliz elçisi John Ponsonby, Grigorios'un Rus Devleti'nin ücretli bir ajanından başka bir şey olmadığını düşünmekteydi. Elçi, bağımsızlığını yeni kazanan Yunanistan ve İyon Adaları üzerinde Patrikhane'nin kontrolünü yeniden tesis etme çabalarının Rusya'nın bölgeyi istikrarsızlaştırma planlarının bir parçası olduğundan en küçük bir şüphesi olmadığı konusunda ısrarcıydı. Ponsonby, siyasi çözünmenin eşiğinde olan Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan kitlelerin batıl inançları üzerinde Patrik'in etkisinin ortaya çıkaracağı bir krizin Rusya'nın lehine ölümcül bir silaha dönebileceğini düşünmekteydi[104]. Ona göre; mevcut Patrik Rusların elinde sadece bir aletti. Rus ajanı olduğu kesin olan Rum asıllı Aristarchi[105] tarafından bu makama getirilmişti. Önceki bütün patrikler Rus yönetimine meyilliydi ve Çarlardan destek görmeyi ümit etmekteydiler. Aristarchi'nin entrikaları ve parasal yardımı sayesinde bulunduğu makama gelen Patrik Rusların siyasi amaçlarına hizmet etmek, Osmanlı bürokratları üzerinde etkili olmak ve Rum cemaatinden para koparmak için kullanılmaktaydı. Patriğin cahil ve hurafelere inanan cemaat üzerinde büyük bir etkiye sahip olması bunu kanıtlamaktaydı. Elçi Patrik'in azledileceği ümidiyle Babıâli'ye bir teklifte bulunmayı düşünmekteydi. Dürüst ve prensip sahibi, Rusya'dan bağımsız birisi onun yerine atanabilirdi[106].

Elçi Ponsonby, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un talimatı ile Babıâli'ye 14 Mayıs 1839'da Patrik'in İyon Adaları'ndaki halkın İngiliz yönetiminin kanunlarına meydan okuması ve direnmesi çağırısında bulunarak düzensizlik ve huzursuzluk oluşturduğuna yönelik bir protesto verir[107]. Diğer taraftan Osmanlı hariciye nazırlığına Londra elçiliğinde bulunan Mustafa Reşid Paşa atanır. Patrik Grigorios İngilizlerin kendisine yönelik suçlamaları karşısında kilise kanunlarının ihlal edilmesine izin verilmesindense asılmayı tercih edeceğini, kendisini tehdit etmekle başarıya ulaşamayacaklarını söyler.

---

[103] Fairey, "Discord and Confusion", s.20
[104] Fairey, "Discord and Confusion", s. 30
[105] Rus taraftarı Rum asıllı bir Osmanlı diplomatı.
[106] Sonyel, *Minorities and,* s. 189
[107] Fairey, "Discord and Confusion", s. 31

1840'lı yıllar aynı zamanda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünden faydalanarak isyan ettiği, II. Mahmut döneminde kaldırılan yeniçeri ocağının yerine kurulan yeni ordunun henüz tam anlamıyla oturmadığı, Mora İsyanı sırasında donanması yakılmış bir Osmanlı söz konusuydu. Ponsonby'nin talebi Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasını memnuniyetle karşılayan Babıâli'nin müttefikleri ile olan ilişkilerine zarar verecekti. Çünkü Grigorios azledilirse Rusya buna kırılacaktı, aksi halde ise İngiltere rahatsız olacaktı. İngiltere'nin isteğinin karşılanmasının başka devletlere karşı olumsuz bir emsal teşkil etmesinden dolayı Reşit Paşa oldukça endişeliydi. Bununla kalmayarak Osmanlıyı Rus elçisinin kucağına iteceğinden korkmaktaydı[108].

İstanbul Rus elçiliği Grigorios'u yürekten desteklemiştir. Elçi Apollinarii Petrovich Butenev İngiliz elçisi Ponsonby'e meselenin peşini bırakması için girişimlerini sürdürmüştür. Butenev diğer yabancı elçilik temsilcilikleri mensuplarına Patrik'in gerekçesini savunmuş, bunu yaparken de siyasi bir entrikadan daha çok dinsel arzunun Patrik'i harekete geçirdiği yönünde ısrar etmiştir. Butenyov, İngiliz Hükümeti'nin isteklerini kesin ve sert bir şekilde kınamış ve Ortodoks din adamlarının azli veya atanmaları hususunda Rusya'nın diğer devletlerin müdahalelerine izin vermeyeceğini söylemiştir. Londra Rus elçisi Baron Philipp von Brunnow İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un Ponsonby'i ısrarından vazgeçmesi için talimat vermesi ümidiyle aynı gerekçeleri ona sunması da başarılı olmamıştır. Şubat ayı başında Reşid Paşa İngiliz elçisine Patrik'in Osmanlı Adliye Nazırı Abdülkadir Bey'in başkanlığını yaptığı resmi bir soruşturma komisyonu tarafından ciddi bir soruşturmaya tabi tutulacağını söylemiştir. Bunun hileli bir soruşturma olduğunu öğrendiğinde öfkelenen elçi resmi bir soruşturma gereksiz olduğunu düşünmüştür. Osmanlı kanun ve geleneklerinde temeli olmayan bir uygulamaydı. Yüzyıllardan beri Sultan ve nazırların yargılama ve soruşturmaya başvurmadan patrikleri sürgün ve azlettiklerini ileri sürmüştür[109].

İngilizlere göre 7-28 Şubat 1840'da Abdulkadir Bey'in evinde gerçekleşen duruşma da yasal prosedür adaletin yerine gelmemesi için kullanılmakta, fakat dünya ve kamu oyunun gözünde Osmanlı Hükümeti yargılamaktaydı. Reşid Paşa soruşturmanın amacının Rusya'yı kızdıracak belli bir kararın nihai sorumluluğunu ortadan kaldırmak

---

[108] Fairey, "Discord and Confusion", s. 32
[109] Fairey, "Discord and Confusion", s. 33

olduğunu vurgulamaktaydı. Komisyon Rusya'nın dindaşlarını üzmemek adına Patrik'i öğreti ile ilgili sorunlar dışında birkaç noktada hatalı bulmuştu. Soruşturma esnasında Patrik, görevi gereği dini konularda kendisine danışan bir Ortodoks Hıristiyana yardım etmek zorunda olduğu konusunda ısrar etmişti. Patrik, İyon Adaları'nın özel durumunda kilise kanunlarını ihlal eden dünyevi kanunlara razı olmakla kendilerini riske attıkları konusunda Hıristiyanları uyarmadığı taktirde görevini ihmal etmiş olacağı hususunda ısrar etmişti. Bütün bu olayların sonucunda İngiliz diplomasisi galip gelmiş ve Sultan'ın 3 Mart 1840 tarihli fermanı ile Patrik görevinden azledilmiştir[110].

Patrik Grigorios'un azledilmesi olayı Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen İngiliz ve Ruslar arasındaki mücadelenin bir örneğini ortaya koymaktadır. İngilizlerin sömürgelerine giden yollarını ne olursa olsun Rus tehdidine karşı korumak için din olgusunu en etkin şekilde kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle Ortodoks dünyasının ruhani reisliği başta olmak üzere Ortodoks piskoposluklarına İngiliz yandaşı olan, İngilizlerin yüksek menfaatleri ile çatışmayan, aksine hizmet edebilecek kişilerin gelmesini istemektedir. Bu amaçla da Bâbıâli üzerinde gereken her türlü siyasi baskıyı kullanmaktadır. Rusya ise her ne kadar Fener Patrikhanesi ile Ortodoksluğun desteklenmesi ve nüfuzu konusunda kendi çıkarları açısından rekabet içinde olsa da Batılı devletlere ve Babıâli'ye karşı her zaman Patrikhane'nin yanında yer almıştır. Patrikhane'nin yetki ve haklarının yabancı devletler lehine sınırlanması demek Rusya'nın nüfuz alanının sınırlanması, Doğu Akdeniz'e ve sıcak denizlere çıkışının güçleşmesi anlamına gelmekteydi. Bu da Rus ticaretine vurulacak büyük bir darbe olacaktı. Osmanlı Devleti ise ne Ruslarla girilecek muhtemel bir savaş karşısında ittifak kurabileceği İngilizleri kaybetmek ne de Ruslarla yeni bir savaşı göze almak istemiştir. Aksine, Patrik Grigorios'un yargılanmasında olduğu gibi şark kurnazlığı siyasetini başarılı bir şekilde uygulamıştır. Ancak kaçınılmaz son Kırım Savaşı ile Osmanlının karşısına dikilmiştir.

Fairey'e göre 1839-1840 yılları arasında Patrik'in yetkisinin sınırları ile ilgili tartışmanın temelinde Avrupa tarzı ulus devletler ve himayecileri arasında bölünmüş Balkan Yarım Adası'nın yeni siyasi sınırlarıyla imparatorluğun eski gerçeklerini yansıtan geleneksel dini düzeninin nasıl uzlaştırılacağı problemi yatmaktaydı[111]. Çünkü Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan gayrımüslim tebaanın milli devletlerini

---

[110] Fairey, "Discord and Confusion", s. 34
[111] Fairey, "Discord and Confusion", s. 23

kurmalarıyla siyasal yetki sınırları ile dini yetki sınırları birbiriyle örtüşmemeye başlamıştı.

2.4. Fener Rum Patrikhanesi'nde İlk Reform Girişimi

Rus Hükümeti ve Kilisesi ile yüksek düzeydeki Rum ruhbanları arasındaki temasların Bâbıâli'nin kontrolü dışında kalması Batılı güçler ve Bâbıâli tarafından hoş karşılanmamıştır. Tanzimat Fermanı devletin kademeli olarak laikleşmesini hedeflemiş ve kiliseyi ayrıcalıklı konumundan yoksun bırakmıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra meydana gelen yenilik hareketleri ile birlikte bir taraftan kilise gayrimenkulünün Osmanlı Devletine geçmesi söz konusu iken, diğer taraftan Osmanlının iç işlerine Rusların müdahalesinin azalması anlamına da gelmekteydi. Bu nedenle Avrupalı devletlerin aksine Rusya Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın yayımlanmasından memnun kalmamıştır.

İstanbul Patrikhanesi'nde ilk idari reform girişimi 1847'de yapılmıştır. Bu aşamada reformların yazarı Patriklik Sinodu'nda üç sivilin yer almasını öneren İngiliz Büyükelçisi Stratford Radcliffe idi. İngilizlerin Patrik VI.Grigorius benzeri yeni bir sorun yaşamamak için Patrikhane'nin yapılanmasında değişiklik yapılması hususunda Babıâli'ye baskı yaptıkları açıktı. Ancak 1848'de O'nun reform önerileri ters tepti ve kilise kanuna aykırı ilan edildi.

Vovchenko'ya göre, Kırım Savaşı gibi korkunç bir mücadelenin sonucunda pek çok Osmanlı yetkilisi millet sistemini etnik ayrımcılığın ve yıkıcı dış müdahalenin kaynağı olarak görmüştü. Tanzimat'ın hedefi Osmanlı sivil toplumu olmasına rağmen, haklı olarak uygulamadaki zorluklardan, Avrupa'nın protestolarından ve azınlıkların direnişinden korkan Babıâli'nin millet özerkliğini bir çırpıda yürürlükten kaldırması düşünülemezdi. Bunun yerine Osmanlı reformcuları sürekli olarak millet sisteminin düzenlenmesi ve yenilenmesini bahane etmişlerdi. İlk iş farklı inançtan temsilcilerin yer alması gerektiği durumlar için sivil mahkemelerin kurulmasıydı. Bu yönde atılan diğer bir adım, Osmanlı hükümetinin ruhban sınıfına karşı yolsuzluk şikâyetlerini dikkate alması ve düzeni sağlamanın maliyetini azaltmak için bu sınıfa karşı sivil unsuru güçlendirmeyi düşünmesiydi[112]. Reform yönünde hareketlilik 1856 Hattı

---

[112] Denis Vovchenko, "A Triumph of Orthodoxy in the A ge of Nationalism: The Ecumenical Patriarchate, the Sublime Porte, Russia, and Grecee (1856–1890)", *Modern Greek Studies Yearbook, A Publication of Mediterranean, Slavic and Eastern Orthodox Studie*s, University of Minnesota, Vol. 28/29, 2012/2013, s. 256

Hümayunu'ndan sonra başlamıştır. Rus elçisi A.P. Butenev Islahat Fermanı ile ilgili şunları beyan eder:

"*Yanlış ve kötü hazırlanmış bu belge Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan nüfusun gerçek durumlarıyla ilgilenmelerinden çok, Doğuda Rusya'nın dini ve siyasi etkisini istememelerinden dolayı Batılı güçlerce Türklere dikte ettirmiş ve ilan ettirilmiştir"*[113].

Rum Ortodoks Patrikhanesi diğer cemaatler içindeki imtiyazlı yerini kaybetmek istemediğinden Tanzimat ve Islahat Fermanları ile getirilmek istenen yeniliklere karşı çıkmıştır. Ancak 1857 tarihinde Bâbıâli Islahat Fermanı'nda ön görülen düzenlemeleri gerçekleştirmek için Patrik'e bir emir "*buyruldu*" göndermiştir. Patrik'ten gerekli nizamnamenin hazırlanması için bir komisyon kurması istenmiş ve nizamnamede yer alması gereken hususlar belirtilmiştir. Patrik ve kilise sinodu nüfuzlarını azaltacak bu reform çalışması için işbirliğine girmekten kaçınmışlarsa da 1858 yılında razı olmuşlardır. Yapılan çalışmalar sonunda 1862'de *"Rum Patrikliği Nizamatı"* yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur. Nizamname de Patriklerin atanmaları için verilen beratlarda sahip olacakları dini ve hukuki yetkilerin çerçevesi çizilmiştir. Yeni nizamname ile bu beratlarda yer alan ölen din adamlarının mirasına Patrikhanenin el koyma hakkı ve Rum halkından gelen şikâyet dilekçelerini imzalama yetkisi elinden alınmıştır. Böylece Bâbıâli kilise yönetiminden kaynaklanan aksaklık ve çatışmaları da kontrol edebilecekti[114].

2.5. Patrik III. Yovakim (Joachim) Dönemi ve Ayrıcalıklar Meselesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki ilk Fener Patriği Selanik Metropolidi III. Yovakim (1878-1884) olmuştur[115]. Kilisenin Rusya'ya yaklaşımı onun siyasi tutumundaki önemli noktalardan biriydi. Patrik'in Rus yanlısı tutumu Yunan Başbakanı Charilaos Trikopuis ile çatışmasına neden olmuştur. Buna karşılık Rus diplomatlar Patrikhanenin hakları ve sahip olduğu ayrıcalıkların desteklenmesinde Babıâli'ye karşı Yovakim'i desteklemişlerdir.

---

[113] Gerd, *Russian Policy*, s. 40

[114] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s.171-172 Bâbıâli Patrikhaneye gönderdiği buyruldu da Rum Patrikhanesi'nin halk üzerinde kurduğu baskıdan ortaya çıkan huzursuzluğu önlemek istediğini belirtmiş ve dolaylı yollara başvurulmamasını istemiştir. Ancak yine de Patrikhane tarafından tamamen laik kişilerden oluşan bir meclisin ve bölgesel meclislerin kurulmaması Rum din adamlarının üstün statülerini kaybetmek istemediklerini göstermektedir. Bâbıâli ancak vârissiz ölen din adamlarının terekelerine Patrikhanenin el koyabileceği hükmünü kabul etmiştir.

[115] BOA,İ.DH.,775/63103

Lora Gerd 1878 yılından sonraki dönemi yani Fener Patrikhanesi'nin İstanbul'un fethinden beri sahip olduğu haklar ve ayrıcalıklar için verdiği mücadeleyi *ayrıcalıklar meselesi* "*pronomiakon zitima*" olarak adlandırmıştır. Ayrıcalıklar Fatih Sultan Mehmet tarafından Hıristiyanlara verilen haklara dayanmaktaydı. 19.yüzyılda kilisenin mücadelesi Osmanlı Devleti içerisindeki özerkliğini ve millet sisteminin sağladığı ayrıcalıkları korumak içindi. Tabi bunun içerisinde Patrik ve diğer din adamları ile Fenerli Beylerin siyasi, ekonomik ve şahsi çıkarları da söz konusuydu.

Patriğin hak ve yetkilerinin sınırlanmasında atılan ilk adım 1882'de Maarif Nazırlığı'nın tarihçi A.Paspatis'in "*İstanbul'un Kuşatılması ve Fethi"* adlı el yazması kitaba el koyması ile atılmıştı. Komitenin aldığı karara göre kitabın yazarı sansür komitesi tarafından istenen bütün değişiklikleri yapmayı kabul etmedikçe yayımlanmayacaktı. Antoniadis'in "*Coğrafya*" ve D.Kyriakos'un "*Hıristiyan İlmihali"* adlı kitabı da Nazırlık tarafından sansüre uğramıştı. İleriki zamanlarda da bütün okul kitapları ve müfredatı maarif nazırlığının sansüründen geçmek zorundaydı. Sansürün yanı sıra Bâbıâli Ortodoks okullarının teftişi için Osmanlı müfettişi atamıştı.

Kilise özerkliğini sınırlamak için Babıâli'nin attığı ikinci adım; kendilerine belirli idari haklar veren beratlarda adı geçen metropolitanların ayrıcalıklarıyla ilgiliydi. Bu tedbir siyasi amaçla düşünülmüş ve hepsinden önce Makedonya'daki Rum metropolitanlarını hedef almıştı. Ekim 1882'de Athanasios' un Pisania Metropolitanlığına atanması için yayınlanan beratta onun sadece Patrikhaneye değil Osmanlı yönetimine de itaat edeceği yazılmıştı. Şubat 1883'de Kesriye Metropolitanlığı'na atanan Costantios'un beratında da aynı ifade yer almıştı. Bunun üzerine Patrik Yovakim Bâbıâli'den Patrikhane yönetimi adına ruhbanların görevlerine atanmasında önceki uygulamanın yeniden yürürlüğe konmasını talep etmiştir[116].

Aynı yıl Adliye ve Mezahip Nazırlığınca piskoposların kendi dini mahkemelerinde değil kadı mahkemelerinde yargılanacakları ve Osmanlı yetkililerince tevkif edilebilecekleri yönünde bir *irade* yayımlanmıştır. Yine 1883'te yayımlanan iradeyle Ortodoksların miras davalarında Patrikhane yerine Osmanlı makamlarına müracaat edebilecekleri beyan edilmiştir. Patrik 14 Temmuz 1883'te bütün işlerde -miras hukuku, kilise binalarının serbest onarım hakkı, okullar ve hayır kurumlarının idaresi ve ruhbanların cezalandırılması- Hıristiyanların haklarının ihlal edildiğine işaret

---

[116] Gerd, *Russian Policy*, s. 43-44

eden bir protesto mektubunu Nazırlığa göndermiş ve bir de öneride bulunmuştur[117]. Bu itirazın ilk sonucu kilise açısından başarılı sonuçlanmış ve Yovakim selefiyle özdeş bir berat almıştır. Ancak ardından Adliye Nazırlığı bir papaz, rahip veya rahibe tarafından suç işlenmesi halinde suçlunun hapishanede tutulmasını emreden bir irade yayımlamıştır. İrade de papaz, keşiş ve diğer din adamlarından biri cinayetle suçlandığında yargılanmak için hükümetçe tutuklanacağı, Patriklik onun ruhani sıfatını kaldırdıktan sonra cezasını hükümet hapishanesinde çekeceği hükmü yer almıştır. Patrikhane sinodu bu emri kabul etmemiş ve 30 Mart 1884'de Yovakim Babıâli'yi protesto amacıyla görevinden çekilmiştir. Bunda Rusya ile yakın ilişkide bulunmasından hoşlanmayan muhaliflerinin entrikalarının etkisi de olmuştur[118].

Patrikhanenin hak ve ayrıcalıklarının ihlali karşısında diğer güçlerin temsilcileri sessizliğini korurken Rus elçisi 1883'de başlayan mücadelede Yovakim'i desteklemiştir. Babıâli'nin uygulaması Patrikhane üzerinde Rus etkisini ve Patrikhanenin siyasi ve idari gücü ile ruhani yetkisinin sınırlarını azaltacağından Batılı devletlerce de desteklenmiştir. 16 Haziran 1883'de elçi Nelidov Dışişleri Nazırı Arif Paşa'yı resmi bir protestoyla birlikte ziyaret etmiştir. Nelidov Kasım 1883'de diplomasisinin etkisini görmek için Yovakim ve sinoda da tavsiyede bulunmuştur. Aynı yıl Rus Dışişleri Bakanı N.K Giers Osmanlının Rusya ile barışçıl ilişkilerini sürdürmek istemesi halinde kiliseye yönelik tedbirlerini bir an evvel sonlandırması gerektiğini Petersburg Osmanlı elçiliği vasıtasıyla Babıâli'ye bildirmiştir[119].

2.6. Patrik IV. Yovakim Dönemi ve Rusya'nın Patrik'e Yönelik Tutumu

IV. Yovakim'in patrikliği döneminde (1884-1886) kilisenin imtiyazları sorunu hiç gündeme gelmez. Rus Dışişleri Bakanlığı ve Kilisesi IV. Yovakim'e güvenmez. Patrik taç giyme töreninde diğer özerk kiliselere verdiği mesajda "*zor bir durum*

---

[117] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s.172-173 Papaz ve benzeri din adamlarından biri bir cinayet suçuyla suçlandığında, İstanbul'da ise Patrikhanenin taşrada ise metropolit ve piskoposhanelerin bilgisi olmadan sorguya çekilemeyecekti. Sorgulamaları adı geçen bu yerlerde yapılacak, tutuklanmaları gerekiyorsa yine buralarda tutuklanacaklardı. Zanlı hangi ruhani reisliğe bağlıysa ilgili ruhani reis veya temsilcisi sorgulamada hazır bulunacaktı. Bazı durumlarda sorguyu devletin adliye mekanizması değil bu reisler yapacaktı.

[118] Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt. I, Kısım. I, s.38-39 1879 yılında Adliye ve Mezahip Nezaretinin başına getirilen Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa Patrikhanenin imtiyazlı durumuna son vermek ve Patrikhanenin durumunu Adliye Nezaretinin çalışmasıyla uyumlu hale getirmek istemiştir. Rumların vesayet ve nafaka davalarında iki taraftan biri Patrikhanenin kararını kabul etmezse o taraf resmi mahkemelere müracaat etme hakkına sahip olacaktı. Patrikhane ise kendisinin öteden beri son merci olduğunu ileri sürerek bu duruma şiddetle itiraz eder. ; Gerd, *Russian Policy*, s. 44; Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 173

[119] Gerd, *Russian Policy*, s. 44

karşısında başvurulacak yerin kendisi olduğunu" belirtir. Petersburg Patrik'in açıklamasını Rus Kilisesi için aşağılayıcı bir durum olarak değerlendirilir. Ayrıca Patrik Terkos Metropolitanı iken Papa XIII. Leo'nun davetiyle 1883 yılında İtalya'ya gitmiştir. Patriklik makamına seçildiğinde İstanbul Papalık elçisi Rotelli ile de karşılıklı ziyaretlerde bulunur. Bu dini diplomasi Makedonya'da Katolik propagandanın yapılmasına neden olur. Ayrıca Yovakim'in 1885'de Roma Kilisesi'nin özerkliğini onaylaması Rusya'nın onun hakkındaki şüphelerini doğrular niteliktedir[120]. Makedonya Sırplar dolayısıyla Balkanlar'da etkin olma ve sıcak denizlere inme açısından Ruslar için oldukça önemlidir. Muhtemelen Patrik'in bu girişimleri Ruslara yüzyıllar önce İstanbul Patrikhanesi'nin Papalıkla birleşme yönünde attığı adımı hatırlatacak Rus Ortodoks Kilisesi'nin Fener Patrikhanesi'nin sapkın olduğu yönündeki düşüncesini teyit edecektir.

2.7. V. Dionysios'un Patrikliği: Patrikhane ve Rusya Arasındaki İlişkilerde İstikrarsız Bir Dönem

1886'da IV. Yovakim istifa edip yerine Edirne Metropolidi V. Dionysios Patrik seçildiğinde[121] bu seçim birkaç sebepten dolayı Rusya'da iyi karşılanmaz. Birincisi, Dionysios III. Yovakim'in rakibiydi ve Atina Hükümeti'nin tercihidir. İkincisi, Patrik Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Edirne Metropolitanı iken Rus askeri kuvvetlerini lanetleyerek Osmanlı Devletinden yana tavır almıştır. Seçim kampanyası sırasında Rus elçisi Nelidov Osmanlı Hükümeti'ni uyarmaya ve Dionysos'un seçilmesini önlemeye çalışır. Patrik olarak onu görmek yönünde Rusya'nın isteksizliği elçinin sivil ve dini Rum yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde vurgulanır. Dahası, Nelidov onun seçilmesinin Rusya'ya karşı açıkça düşmanca bir tavır olarak kabul edileceğini belirtir. Nelidov, III. Yovakim yeniden seçilmediği taktirde en azından üçüncü aday Metilena Metropolitanı Konstantin'in seçilmesini ümit eder. Rusya tarafından yapılan bütün önleyici girişimler başarısızlığa uğrar. Pek çok Rus aydını bu aksilikten dolayı Rus elçisini suçlar. Başarısızlığa uğrayan çabaların karşılığında Rus Kilisesi Sinodu resmi gazetesi *Tserkovnyi Vestnik*'in yazarlarından biri makalesinde:

"*Dionysios Edirne'ye girmemizi engelleyemediği gibi, İstanbul'a girmemizi de engelleyemeyecek. Ne siyasi meselelerimizde ne de kilise meselelerimizde*

[120] Gerd, *Russian Policy*, s. 45
[121] BOA, İ.MMS., 134/ 5737

Patrikhanelerin desteğine ihtiyacımız yok. Rus kilisesi Ortodoks kiliseler üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlamamaktadır. Diğerlerinin haklarına ve özerkliğine saygı duymaktadır."

diyerek Patriğe duyulan tepkiyi dile getirecektir.

Dionysios ve Rus diplomatların temasları alt düzeyde gerçekleşmiştir. Elçilik yeniden olayların pasif gözlemcisi olmuştur. Bu ruh halini 10 Haziran 1887'de yayımlanan diplomatik notalardan biri çok iyi yansıtmıştır.

"*Paris Antlaşması Türkiye'de Hıristiyanlarla olan ilişkilerimizi kökten değiştirdi. Alışık olduğumuz düzeyde onları ve din adamlarını etkileyemiyoruz. Bununla birlikte, siyasi sebepler ve alışkanlıklardan dolayı onların önerilerini destekleyerek ilişkilerimizi devam ettiriyoruz. Doğunun Slav milletleriyle ilişkilerimizden dolayı bu talepleri gerçekleştirmede ve onları desteklemede ısrar etmenin hiçbir anlamı yok. İstanbul Kilisesi bunu çok iyi bilir ve vesayetimizin kendilerine olan külfetini ağır bulur*."

Notanın devamında;

"*Patrikhanede milliyetçi fikirler hâkim olduğu için, Rusya stratejisini değiştirmeli, Rum din adamlarıyla ilişkilerini güçlendirmeli, bütün ihlalleri görmezden gelmeli. Böylece kiliseyle barış sürdürülmeli ve Türk egemenliğinin kalıntıları üzerinde Helenizim ile tarihsel olarak çatışmaya girdiğimiz şu anda din adamlarının desteği sağlanmalı"*[122]

demekte idi. Aslında Rusya'nın zaman zaman yaşanan sürtüşmelere rağmen siyasi ve dini politikalarını gerçekleştirme de Patrikhane'nin ne derece önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. Böylece elçi Petersburg'a daha esnek bir dini diplomasi izlenmesi gerektiği yönünde öneride bulunmuştur.

1887'nin sonunda Bâbıâli Patrikhane'den elinde bulunan gayrı menkulleri onaylayan tapuları hükümete sunmasını ister. Bâbıâli bu belgelerin birçoğu olmadığı için Patrikhane'yi gayrimenkullere el koymakla tehdit eder. 1888'de ise sivil mahkemelerde piskoposların yargılanması konusu yeniden gündeme gelir[123]. Patrikhane sinodunun en aktif üyelerinden Terkos Metropolitanı Kallinikos Rus elçisi Nelidov'dan yardım ister. Fakat Rus elçisi patrikhaneyi desteklemekte aceleci davranmaz. Rus

---

[122] Gerd, *Russian Policy*, s. 48-49

[123] Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt. I, Kısım.I, s. 66 1888 yılında Ahmet Cevdet Paşa'nın tekrar Adliye ve Mezahip Nazırı olmasıyla hükümetle Patrikhane arasındaki gerginlik yeniden alevlenir. Mesele 1883-1884 yılındaki meselenin aynısıdır.

diplomatlar öncelikle Hıristiyanlara yönelik bütün şiddet olaylarını takip ederler, Osmanlıdaki merkezi otorite ve kilisenin özerk statüsü arasındaki eşitsizliğin III. Yovakim'in iktidardan uzaklaştırılmasının bir sebebi olduğuna dikkat çekerler. İstanbullu Rumlar V. Dionysios'un Osmanlı yetkilileriyle yakın ilişkilere sahip olmasından dolayı onun kilisenin sahip olduğu haklar üzerinde daha fazla hâkimiyet kurmasını engellemek isterler[124]. Bu mücadelede Rusya'nın doğuda Ortodoksluğun kaderi ve kilise haklarının savunması için ilgisi devam etmesine rağmen Nelidov mesafeli davranmıştır. Ona göre Osmanlı Hükümeti ile Dionysios'un yakın ilişkileri Rusya'nın kısıtlanmasına neden olmaktaydı. Patrik Rusya'nın desteğini almaktan kaçınmıştır. Patrik'in isteği olmaksızın ona yardım etmek ise hem Nelidov'un makamına yönelik hakaret olacak hem de Rumların ve Osmanlı hükümetinin düşüncesinde Rusya'nın prestijini sarsacaktı.

Aynı dönemde Osmanlı Hükümeti Patrikhane'nin yetkilerini sınırlayan yeni kararlar almaya devam eder. Ocak 1889'da din adamlarının maaşlarının tanınması meselesi yeniden ortaya çıkar ve özel bir emirle hukuki konular üzerine resmi karar vermesi hususunda Patrikhane'ye yasaklama getirilir. Bu olaylar ve Patrikhane'nin itirazlarının Bâbıâli tarafından duymazdan gelinmesi çok geçmeden Rus diplomatlarının yeni bir patrikhane sorunu ortaya çıkarmalarına sebep olur. Hükümetin aldığı kararlarla Patriklerin cemaatleri üzerindeki siyasi ve idari gücünü kırmak ve sadece dini bir makam olarak görevini idame ettirmesini sağlamak istediği açıkça görülmektedir. Çünkü Patrikhanelerin milliyetçi fikirlerin önde gelen savunucusu olduğunu ve azınlıkların milli devletlerini kurmasında ki rolünü görmüştür. Ayrıca Patrikler devlet yönetiminden bağımsız olarak birer siyasal aktör gibi rahatlıkla yabancı devlet temsilcileriyle görüşebilmekte ve bu devletlerin Osmanlının iç işlerine müdahale etmelerinin aracı olmaktaydılar. Bu durumda Babıâli'nin Patrikhane'nin hal ve yetkilerinde düzenlemeye gitme çabaları haklı sebeplere dayanmış olmaktadır. Patrikhanenin Bâbıâli ile olan ilişkileri ne kadar gergin olursa bir o kadar Rusya'nın işine gelmekteydi. Bu yolla Ortodokslukla ilgili meselelere daha fazla müdahale etme ve Bâbıâli üzerinde baskı yapma imkânı doğmaktaydı.

Patrik Sadrazamlık makamına bağlı olduğu için, Babıâli'ye hakaret olur korkusuyla Rus elçiliğiyle resmi olarak temas kurmak istemez. Girişimleri bir sonuç getirmezse Ortodoksluğun sürekli destekçisi olan Rusya'dan yardım isteyeceği yönünde

---

[124] Gerd, *Russian Policy*, s. 49

elçiyi bilgilendirmesi için temsilcisini Nelidov'a gönderir. Nelidov, Patriklik elçisine Yunan Kilisesi ile Teselya ve Epir Piskoposlukları'nın birleşmesinin ardından Patrikhanenin ekonomik zorluklar yaşadığını belirtir. Bu onun aynı zamanda Hariciye Nazırı Sait Paşa ile özel olarak konuştuğu bir konudur. Patrikhane'nin ekonomik krize girmesi nedeniyle Nelidov Ekümenik Patrikhane'ye 10.000 ruble vermeyi de önerir. Böylece Rusya'nın Patrikhane üzerindeki etkisini arttıracak ve Makedonya'daki siyasal amaçlarını daha fazla gerçekleştirmek için Atina'dan gönderilen parasal yardımı dengeleyecekti.

1889 yılının ikinci yarısında Rus elçiliği Patrikhane aracılığıyla Bâbıâli ile gayrı resmi görüşmelere girer. 1890'ın ilk yarısında kilisenin ayrıcalıkları sorunu çözümsüz kalır. Makedonya ve Trakyalı Bulgar piskoposlara beratlar yayımlamak Babıâli'nin iyi niyetine bağlı hale gelmiştir. 2 Temmuz 1890 da Patrik bu beratları protesto eder, fakat Üsküp ve Ohri Eksarhlık-Piskoposlukları aynı ayın sonunda beratlarını alırlar. Rus elçiliği bu durum karşısında oldukça pasif kalır ve Bulgarlarla ilişkilerin kötü gitmesinden dolayı desteklemez.

Bu olaylar zinciri yeni bir patrikhane krizine sebep olur. 3 Ekim 1890 tarihinde V. Dionysios Patrikhanenin gözetiminde yapılan kilise hizmetlerini durdurmak için çağırıda bulunmak üzere bütün özerk kiliselere bir tebliğ gönderir. Sadrazam Kamil Paşa gereken tedbirlerin alınacağına ilişkin Patriğe söz verirse de bir değişiklik olmaz ve Dionysios istifa eder[125]. Sadrazam Sultan'a sunduğu irade de durumun henüz Patrik'in istifasını kabul edecek aşamaya gelmediğini, kiliselerin açılmasının hükümet açısından endişe verecek bir durum olmadığını ve bunun mesuliyetinin patrikhaneye ait olduğunu, konu ile ilgili olarak patrikhanenin imtiyazlarının genişletilmeden ve yabancı devletlerin müdahalesine izin verilmeden Patrikhanenin aldığı karardan vazgeçmesi, aksi takdirde meydana gelecek zararların Patrik'e bildirileceği belirtilir[126]. Sadrazam tarafından yayımlanan bir mütalaada kiliselerin kapanması münasebetiyle Yunan Hükümeti çıkarlarına hizmet eden Rum Patrikhanesi'nin teşebbüslerine karşı Patrikhane'nin nüfuzunu kıracak tedbirlerin alınması kararı da alınmıştır[127]. Ertesi gün Sultan II. Abdülhamid durumu pasifize etmekle görevli dört Rum asıllı hükümet

[125] BOA, Y.PRK.TKM., 20/33; Vovchenko, "A Triumph of Orthodoxy" , s. 255
[126] BOA, YPK..BŞK., 19/54
[127] BOA, Y.A.HUS., 241/3

görevlisinden oluşan ve yabancı kurumlarla iletişiminde Patrikhaneyi devre dışı bırakacak bir komisyon oluşturur[128].

Patrikhane Rusya'dan destek almaya devam eder. Rus Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinod danışmanı E.I Troitskii Rus Hükümetine Patrikhaneyi desteklemede acele etmemesini önerir. Hatta Rusya'yı Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasının önündeki başlıca engel olarak gören bir millet uğruna destek vermenin "milli intihar hareketi" olacağını belirtir. Oysa İstanbul Rus elçiliği kiliseyi desteklemeye olumlu bakar. Tartışma Aralık 1890 sonuna kadar devam eder. Noel'den hemen önce Bâbıâli kitlesel bir isyan korkusuyla taviz vermek zorunda kalır. Mücadelenin öncüleri olan Kandiyeli Metropolitan Germanos ve Terkoslu Kallinikos Patrikhane'ye çağırılır. Sultan'ın mensubu oldukları kilisenin hak ve ayrıcalıklarını onaylayan iradesi kendilerine takdim edilir[129] . İngiliz Büyük Elçisi White ise 1890 tarihli raporunda Patrikhane'nin statüsü hakkında; hükümet ve polisin kiliselere hiç dokunmadığını, Patrikhane'nin önemli ayrıcalıklarının yenilendiğini, sinod üyelerinin Bâbıâli tarafından değil Rum kilise üyelerince seçildiğini özellikle belirtmiştir. Devamında Osmanlı Devleti'nin cemaatlere tanıdığı dini özgürlüklerin yanı sıra eşitliği de korumaya özen gösterdiğini ifade etmiştir[130].

İstanbul'da bunlar yaşanırken Rus Veliahtı Nikolay Avrupa turuna çıkar ve Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'a da davet edilir. Rus elçiliğiyle Bâbıâli arasında konu ile ilgili geçen görüşmelerde elçilik büyük bir Ortodoks Devlet olan Rusya'nın Şark Hıristiyanları ile her zaman yakından ilgilendiğini ve bu ilginin de onlarca karşılık gördüğünü belirtir. Elçilik Babıâli'ye Veliahd'ın deniz yolu ile İstanbul'a gelmesi halinde Fener Patrikhanesi'ne geçeceğini bu esnada Rum ve diğer Ortodoks cemaatin Fener'in Patrikhanesiz, kiliselerin papazsız kalmasından dolayı nümayişte bulunarak şikâyetlerini Nikolay'a bildireceklerini, bunun ise misafirlik adabına aykırı olarak hem Veliahd'ı hem de Sultan'ı zor durumda bırakacağından Nikolay'ın Der-Saadet'e gelmesinin caiz olmayacağını bildirir[131]. Birkaç gün içerisinde Adliye ve Mezahip Nazırlığı Rum metropolit ve piskoposlarından oluşan sinod üyelerini toplantıya

---

[128] BOA, YPK..BŞK., 19/54; BOA, Y.A.HUS, 240/19; Gerd, *Russian Policy*, s. 50; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt.I, Kısım.I, s.66 Patrikhane bütün gelişmelerin karşısında hükümete karşı tedbir olarak bütün kiliselerin kapatılmasına karar verir 10/10/1890. İç ve dış baskıların karşısında Sultan Abdülhamid Ortodoks yortusundan evvel eski halin devam etmesini isteyerek işin kapatılmasını ister 6/1/1891.
[129] Gerd, *Russian Policy*, s. 51
[130] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 177
[131] BOA, Y.PRK.BŞK., 19/42; BOA, Y.PRK.TKM., 19/19

çağırarak kiliselerin yeniden açılması meselesinin sonuca bağlanması için görüş alışverişinde bulunur[132]. Kilisenin hak ve ayrıcalıkları resmen önceki haline çevrilir. Sadrazam 1891'de yayımladığı genelgeyle statükonun korunacağını açıklar[133]. Rum ve Ermeni patrikhanelerinin berat-ı âli ile sahip oldukları mezhep imtiyazlarının muhafazasını teyit eden ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın onayı ile alınan kararların uygulanmasına dair vilayetlere umumi bir tebligat gönderilir[134].

Kilise hizmetlerinin durdurulması çoğunluğunu Ortodoks Hıristiyanların oluşturduğu reayanın ve dindaşları Rusya'nın büyük tepkisine neden olacağı için Bâbıâli bu riski göze almak istememiştir. Rusya açısından ise Patrikhanenin kilise hizmetlerini askıya alması gerek Petersburg Hükümeti gerekse Rus halkı tarafından hoş karşılanmamıştır. Kiliselerin kapatılmasıyla Ortodoks halkın ibadetine engel olunması hususunda Patrikhane'nin İstanbul Rus elçiliğince pek çok defa makul ve ölçülü olmaya davet edildiği Rus Hükümetince Petersburg Osmanlı Sefiri Hüsnü Paşaya gönderilen tahriratta belirtilmiştir[135]. Ayrıca her ne kadar Rus Sefiri Nelidov Hüsnü Paşa'nın yanlış ifade ettiğini söylese de Rus Dışişleri Bakanı Giers Rum Patrikhanesi hak ve imtiyazlarına ilişkin meselenin hal edilmesinden duyduğu memnuniyeti Osmanlı Sefirine beyan etmiş, bu beyanat Hüsnü Paşa tarafından da Babıâli'ye teyit edilmiştir[136].

Patrikhane'nin kiliseleri aktif hale getirmesi konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı da Osmanlı Hariciye Nazırlığına gönderdiği 1891 tarihli telgraf namede Patrik Efendi'nin kararından dönmesinin isabetli olduğunu, zira kiliseleri kapatma işinin yakışıksız, durumu devam ettirmenin ise lüzumsuz olduğu belirtilmiştir[137]. Böylelikle Almanya, Rusya ve Patrikhane'ye karşı Babıâli'nin yanında olduğunu göstermiştir. Almanya'nın siyasi birliğini tamamlamasının ardından ilk Osmanlı-Almanya yakınlaşması II. Abdülhamid döneminde yaşanmıştır. İmparator II. Wilhelm 1889 yılında İstanbul'a gelmiş Padişah'tan, Bağdat Demiryolu'nun Konya'ya kadar uzatılması ayrıcalığının yanı sıra, Haydarpaşa'da bir liman kurulması ve Konstanza- İstanbul arasında telgraf hattı yapılması için ayrıcalıklar almıştır[138]. Osmanlı Devleti ile

---

[132] BOA, İ.DH., 1210/ 94732; BOA, İ.DH., 120/ 9478; Vovchenko, "A Triumph of Orthodoxy", s. 104
[133] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 174
[134] BOA, DH.MKT., 1833/28
[135] BOA, Y.A.HUS., 240/114
[136] BOA, Y.A.HUS., 241/75
[137] BOA, Y.A.HUS., 242/61
[138] Mustafa Albayrak, ; "Osmanlı – Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM*, Sayı: 6,1995, s. 7 İmparator gezisi sırasında Kudüs'e de giderek hacı olmuş ve Şam'da yaptığı bir konuşmada, *"Sultan ve dünyanın her tarafına yayılmış olan 300 milyon Müslüman bilsin ki, Alman*

Almanya arasında 26 Ağustos 1890'da bir de ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile daha önce Alman tüccarına tanınmış olan imtiyazlar genişletilmiştir. Karşılığında Osmanlı tüccarı da artık Almanya'da imtiyazlı tüccarlar olarak kabul edilmiştir[139]. Patrihnane ile ilgili sorunların yaşandığı dönemde Hicaz Demiryolu hattının yapımında Almanlardan teknik destek alınması ve Bağdat Demiryolu hattı yapımı işinin Almanlara verilmesi söz konusuydu. Dolayısıyla Patrikhane meselesinde Almanların ekonomik ve siyasi çıkarları nedeniyle Babıâli'den yana tavır aldığı sonucunu çıkarabiliriz.

Kanımızca 1883 yılında Rusya ile Fransa arasında Almanya'ya karşı bir ittifak Antlaşması imzalanması kilise meselesinde Almanya'nın Babıâli'nin tarafında yeralmasında etkili olan diğer bir neden olmuştur[140].

2.8. Sürekli Değişen Patrikler ve Patrikhane-Rusya İlişkileri

Bir sonraki İstanbul Patriği 27 Ekim 1891 tarihinde seçilen Neophytos olur. Patrik seçiminde Rusya tekrar III. Yovakim'i destekler. Fakat muhalefet Yovakim'i izole etmek için tarafsız bir aday olarak Nikopolisli Metropolitan Neophytos'u önerir. Rus siyasetçileri her ne kadar Yovakim'i destekleseler de birkaç sebepten dolayı Neophytos'u uygun bulmazlar. Rus elçisi bir uzlaşı gösterisi olarak Neophytos'un seçimine kaos içinde olan Rum cemaatinin sessiz kalacağını düşünür.

Ruslar Neophytos'un Germanos'un elinde itaatkâr bir piyon olacağı düşünmelerine rağmen, yine de bağımsız bir çizgi izleyebileceğine inanmışlardır. Neophytos Osmanlı-Rus savaşında Rusları desteklemişti ve Bulgar bölücülüğüne karşı çıkmıştır. Neophytos 1880 ve 1890'lar da İstanbul'daki kilise siyasetiyle yakından ilgilenen Rus Denizcilik ve Ticaret Cemiyeti (*Russkoye obsçestvo parohodstva i torgovli, ROPID*) temsilcisi Begleri'nin politikadaki tecrübesinden dolayı sürekli olarak önerilerine başvurmuştur[141]. Begleri, Patrik'e siyasi olarak patrikliğin yıllık ödeneğini kullanan Rum milliyetçilerinden, Yunan hükümetinin baskısından, Makedonya Kilisesi gibi kiliselerde Slavca ayinlerin yasaklanmasından şikâyet etmiştir. Neophytos'un kısa

---

İmparatoru kendilerinin dostudur" diyerek, dünya politikasına yön veren büyük devletlere de bir mesaj vermek istemiştir. İmparator'un Dışişleri Bakanı von Bülow'a verdiği siyasal görevlerden biri de, yalnız kalmamak, tersine Türkleri askeri, politik ve ekonomik bakımdan" kendi yanlarına çekmek, Türkleri kazanmak ve kendilerine bağlamaktı.

[139] Bkz.Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt.8, Sayı:44, 2002.

[140] Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet*, s. 315

[141] Gerd, *Russian Policy*, s. 51

patriklik döneminde Rus Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasındaki ilişkiler yeniden kurulmuştur.

20 Ocak 1895'de VII. Anthymos Patrik seçilir. III. Yovakim yine seçilemez, bu durum İstanbul'da karışıklığa neden olur. Yeni Patrik Rusya'ya zeytin dalı uzatarak görevine başlar. Rus elçisiyle ilk toplantısında hem manevi hem de mali destek ister. Çar II. Nikolay'ın taç giyme törenine temsilcisini gönderir. Roma'daki Papalık ile birleşmenin mümkün olmayacağına ilişkin Doğu Kiliselerine gönderdiği genelge için Rus elçiliğince büyük takdir görür. Bu dönemde Anglikan ve Rus Ortodoks Kiliseleri arasında yumuşama olur ve birleşme yönünde görüşmeler başlar.

Papa XIII. Leo gelecekte kurulmasını düşündüğü birlikle Ortodoksluk arasında yakın ilişki kurmaya çalışır. Papaya göre, Rum din adamlarının faaliyet gösterdiği İstanbul'da bir Katolik ilahiyat fakültesine ihtiyaç vardır. Patrik Anthymos Katolik propagandasını durdurmak için Babıâli'nin hiçbir tedbir alınmamasından şikâyet eder. Onun adına Nelidov Osmanlı genelindeki cemaatlere vaiz gönderilmesi için Patrikhaneye 5-6 bin lira verilmesini önerir. Rus İlahiyat Fakültesi'ndeki on beş burs özellikle Rumlara ayarlanır. Nelidov mesajında bunun Rusya'nın Rum din adamlarını etkilemesi için ek bir fırsat vereceğini vurgular. Rus diplomatlar Rum milliyetçiliğinin etkisini nötr hale getirmek için Sırp ve Romen Patrikhanelerini desteklemeyi onaylar. Rus desteğinin Slavlar ile Patrikhane arasındaki ilişkilere yardımcı olacağını düşünür. Katolikliğe karşı direnmesiyle Anthymos'a olan ilgi artarken, Rusya Patrik'in Bulgar krizi, Eski Katolikler[142], Patrikhane'nin Rus Eski İnananları ile ilişkileri gibi diğer konularda nasıl hareket edeceğini tahmin etmekte zorlanır. Anthymos'un kendisinin sadece kilisenin başı olmadığı, Ortodoks dünyasında ekümenik bir güç olduğu iddiası St. Petersburg tarafından kabul edilir. Yeni bir patrikhane krizi ortaya çıkar. Anthymos hem Babıâli'nin yardımını hem de Rus elçiliğinin desteğini sağlayarak kendisine karşı isyanı bastırmaya çalışır.

Sonraki Patrik V. Konstantin 2 Nisan 1897'de Patriklik tahtına geçer. Elçi Nelidov onun seçimini olumlu karşılar. Konstantin'in Slavlara yönelik hiçbir sempatisi

[142] Eski Katolikler adıyla bilinen grup, çoğunlukla Almanca konuşan (Alman, Avusturyalı, Hollandalı) bazı Roma Katolik cemaatlerinin 1870'lerde Vatikan I. Konsülü'nün aldığı "*Papa'nın yanılmazlığı*'' (Papal Infallibility) doktrinine tepki olarak Vatikan ile resmi bağlarını atması sonucu ortaya çıkmıştır.
Bir diğer ilginç husus ise; Eski Katolikler, Vatikan'la ilişkilerini atmalarına rağmen, Roma Katolik Kilisesi ve diğer Hristiyan kiliseler tarafından 'Protestan' kategorisine dahil edilmezler. Eski Katolikler ise kendilerini tümüyle Katolik olarak görürler ve Roma'ya bağlı, Vatikan'ın direkt hükmü altındaki Katoliklerden ne daha az, ne de daha fazla 'Katolik' olduklarını belirtirler.

yoktur. Üstelik Sırp Metropolitanı'nın seçimiyle ilgili Üsküp Kilisesi sorununda Sırpları desteklememiştir. Konstantin diğer doğu patrikleri gibi Rusya ile iyi ilişkiler kurmak ister. Yakın Doğu'da Rus politikasını desteklemeksizin maddi yardım almak istemektedir. Ancak Rusya'nın Doğu Kiliseleriyle ilgili genel politikasına bakıldığında amacı bu kiliseleri maddi olarak kendisine bağımlı kılarak siyasi çıkarlarını gerçekleştirmenin yollarını aramak olduğu görülür. Yani Patrik'in bu düşüncesi hayalidir. Ancak Rusya'nın siyasi boyunduruğu altına girmek istemediğini göstermektedir.

Patrik Mart 1899 tarihinde Filippov'a yazdığı mektup da Baserebya mülkiyetlerinin gelirlerinden Patrikhane'nin yıllık olarak maddi desteklenmesi planının başarısızlığa uğramasıyla ilgili şikâyette bulunur. Slavların en büyük destekçisi yeni elçi I.A. Zioniev'in İstanbul'a gelmesinin ardından V. Konstantin ve Rus elçisi arasındaki ilişkiler hiç de dostça geçmez. Kasım 1900'de Patrik Ortodoks Doğu da Rusya'nın aktif varlığı ve Panslavizm planları ile ilgili olarak Çar II. Nikolay'a bir protesto mektubu gönderir. Başlıca suçlamalar Athos Dağı'ndaki Rus papazlar ve Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti ile ilgilidir. Ayrıca mektubunda İstanbul Patrikhanesi'nin ayrıcalıklı statüsünü vurgular.

"*Kutsal görevimizi gerçekleştirirken kilise sistemine dokunmadan bırakmak ve kilise azizlerinin kararlarını ihlal etmemek gerekir. Beklenmedik şekilde çeşitli sebeplerle, Ortodoksluğa ve hükümetlerine yardım etme niyetinde olan dindar Rus İmparatorluğu'nun bazı temsilcilerinin direnişiyle karşılaştık. Ortodoksluğa büyük zarar veriyorlar*."

Çalışmamızın Suriye ve Filistin'le ilgili bölümünde Patrik'in direnişle neyi kast ettiği açıkça görülecektir. Mektubun yazılmasının ardından Patrik Rus elçisi Zinoviev'i görmeyi reddeder. 8 Ocak 1900'deki sinod toplantısında Patrik Müslümanların kilisenin mal varlığına el koyması ve Makedonya'daki kiliselerin kapatılmasına karşı mücadelede büyük kiliseyi etkisiz hale getiren mistik güç hakkında konuşur. Elçi Zinoviev Patriğin bu mistik güç ile Rusya'yı kast ettiğine emindir.

2.9. III. Yovakim'in Patriklik Tahtına Yeniden Çıkması

Rus elçiliği III. Yovakim'in Patrikliğini yeniden desteklemek için başka bir patriklik krizini ümit eder. 6 Ekim 1900'de elçi Zinoviev Rus hükümetine V. Konstantin'in istikrarsız tutumuyla ilgili bir rapor yazar. 1880'ler de Atina Başbakanı

Trikoupis Yovakim'e muhalefet etmiştir. Şimdi ise Rum hükümeti onun seçilmesini desteklemektedir. Rus elçiliğinin tek kaygısı Babıâli'nin onu seçim listesinden çıkarma ihtimalidir. Seçimlerden birkaç gün önce Rus elçiliği maslahatgüzarı J.N.Scherbachev Yovakim'in aday listesinden çıkarılma ihtimaline karşı Rumların korkularına dikkat çekmek amacıyla Sadrazam, Hariciye Nazırı ve Sultan'ın başyardımcısıyla toplantı düzenler[143].

Rus elçiliğinin çabaları başarılı olmuştur. Zinoviev 27 Mayıs 1901'de Ekümenik Patrikhane'nin Moskova temsilcisi Arşimandrite Yobos Pobedonostsev'e Patrik III. Yovakim 'in ikinci defa seçilmesiyle ilgili rapor yazmıştır. Rus dışişleri Yovakim ile ilgili büyük ümitler beslemiştir. Önceki bütün Patrikler ya azda olsa Rusya'ya karşı düşman ya da tarafsız olmuşlardır. Rusya ile temasları olaylı ve alt düzeyde kalmıştır. Yovakim'in Bulgar bölücülüğünü düzeltecek adımları atması ve patrikhanede dengeli bir milli politika izlemesi beklenmiştir. Patrik'in ilk önemli icraatı 30 Haziran 1902'de bütün özerk kiliselere genelge göndermek olmuştur. Patrik diğer Ortodoks kiliselere ihtilaflı öğretiler ve diğer sorunlarla ilgili sürekli temasta bulunulması için öneride bulunmuştur. Katolikler, Protestanlar ve Eski Katolikler'in tutumu ile Gregoryen takvimin benimsenmesi gibi sorunları ortaya koymuştur. Rus Kutsal Sinodu'nun cevabı Mart 1905'de gelmiştir. Rus Kilisesi Sinodu Patrik'in kiliseler arası yakın ilişkiler fikrini desteklemiştir. Fakat Katolik kilisesi ile ilgili doğuda aktif Katolik misyonerliğine karşı Ekümenik Kilise'yi uyarmıştır. Rus Kilisesi; İskenderiye, Antakya, Kıbrıs ve Sina Patrikhaneleri, Avusturya Ortodoks Kilisesi ile diğer ülkelerdeki Ortodoks kiliselerin Patrik'in çağırısına cevap veren "kardeş kiliseler topluluğunun" içerisinde Bulgar Kilisesi'nin yer almamasından duyduğu üzüntüyü vurgulamıştır. Bulgar ayrımcılığını düzeltmek için ise ahlaki değerleri, gelenek ve görenekleri paylaşanları kiliseye çekmesi konusunda Patrikhaneye çağırıda bulunmuştur. Rus Sinodu kiliselerde milliyetçiliğin yükselmesinden oldukça endişe duymuştur. Sinod kilise reisleri etnik arzuların üzerinde olması fikrini desteklemiştir.

Ruslara göre, Katolik ve Protestan kiliseleri ile siyasi sebeplerden dolayı şu anda hiçbir pozitif diyalog düşünülemezdi. Teolojik ve uygulamalı konuları tartışmak için düzenlenecek toplantılar Hıristiyanlığın altın çağında oluşturulan eski ekümenik konsil geleneğini yeniden oluşturmaya yönelik bir adım olabilirdi. Diğer taraftan Anglikanlar Ortodoksların mezhep değiştirmesini amaçlamıyorlardı, hatta eski kilise geleneğini

[143] Gerd, *Russian Policy*, s. 52

korumaları için onlara destek bile vermekteydiler. Onlara göre gelecek de kiliselerin birleşmesi mümkün olabilirdi. Eski Katolikler ise Rusya'da Ortodokslarla birleşmeyi mümkün kılacak bir komisyon olarak görevlendirildiler. Yeni takvim konusunda hem dini hem de bilimsel komisyonlar Rusya'da ortak çalışmalar yaptılar.

Ruslardan sonra diğer özerk Ortodoks kiliseleri Fener Patriği'ne cevaplarını göndermişlerdir. Karadağ Kilisesi'nin cevabı Ruslarınkiyle aynıydı. Sırp Metropolitanlığı Katolik propaganda korkusu, uluslararası sorunlar ve takvim konusundan dolayı Patrik'in önerisine oldukça ihtiyatlı bakmıştır. Sonuçta Eski Katolik hareketi Sırpların öneriyi onaylanmasına engel olmuştur. Romanya Kilisesi ise Patrik tarafından önerilen maddeleri tartışmayı bile reddetmiştir[144]. Kanımızca bu durum Doğu Kiliselerinin artık Fener Patrikhanesinin tahakkümü altına girmeyi istemediğinin ve Balkanlarda Katolik faaliyetlerinin etkisinin oldukça fazla olduğunu göstermekteydi.

Patrikhaneden olumlu davranış beklentisiyle Rus Kilisesi küçük bir destek gösterisinde bulunur. Moskova'da ki Patrikhaneye ait yerleşkede yeni bir şapel yapılmasına izin verilir. Bu tedbir İstanbul Kilisesi'ne ek gelir sağlamak üzere alınır. Ancak Rus Kilisesi ve Dışişlerinin ümitleri hayata geçmez. 12 Mayıs 1904'de Yovakim özerk kiliselere yeni bir genelge daha gönderir. Protestan ve Katolik çabalarından dolayı tartışmanın özü alevlenmiştir. Ve " birleşik ve ekümenik kilise" hayali etnik köken ve dil farklılıkları temelinde bölünür. Bu bölünme ruhu manevi olmaktan çok siyasi amaçlara hizmet etmektedir[145].

1904 yılının ilk genelgesi Rusya tarafından desteklenen kilise yönetiminin temel yönlerini belirten bir programın belgesiydi. Rusya Yovakim'in politikasında biraz hayal kırıklığına uğramıştı. Patrik, 20.yüzyılın başında Balkanlar'daki gergin siyasi ve milliyetçi atmosferde Rus Hükümeti'nin kendisinden beklediği aynı barış gündemini devam ettiremedi. Gönüllü veya gönülsüz artan milliyetçi çatışmalarda Slavlara karşı hareket etmiş ve Rum unsurunu desteklemişti. Rusya hem Antakya Patrikliği hem de Bulgar Eksarhlığı sorunuyla ilgili onun tutumundan memnun değildi. Bu dönemde Balkanlar'da Rusya'nın siyasi izolasyonunun yanında Yovakim'in yeni siyaseti Rusya'nın Patrikhane vasıtasıyla Ortodoks Slavları etki altında bırakma ümitlerini yıkmıştı.

---

[144] Gerd, *Russian Policy*, s. 55
[145] Gerd, *Russian Policy*, s. 56

1908’de II. Meşrutiyetin ilanı ilk olarak Osmanlı’daki Hıristiyan nüfus tarafından iyi karşılanmıştır. Ancak Patrik Yovakim pek memnun olmamıştır. Rum Patriği Babıâli’den “*dine ve eğitime ilişkin eski imtiyazlarının, geleneksel millet prensiplerinin, şahıs ve vicdan hürriyetinin tasdikini”* ister. İttihat ve Terakki Cemiyeti Fazıl ve Sebahattin Beyler aracılığıyla Rum Patriği’nin hakları ile ilgili güvence verir[146]. İttihat ve Terakki yönetiminin Pan-Türkizm ile başlayıp Pan- İslamizm ile devam eden yönetimi karşısında zımmi tebaadan tepkiler yükselmeye başlar. Bu dönemde kilisenin sahip olduğu haklar ve ayrıcalıklar mücadelesinin yeni bir aşaması başlar. Jön Türkler’in istediği Osmanlının Hıristiyan tebaası için mecburi askerlik hizmeti başlıca sorunlardan biridir. Hıristiyan askerler tatil günleri olan Pazar günü çalışmaya ve Cuma günü ibadet etmeye, bazı durumlarda İslam’a dönmeye bile zorlanırlar. III. Yovakim bu durumu protesto eder ve Hıristiyanlar için özel müfrezeler oluşturulmasını önerir[147].

Ekim 1909’da Rum Patriği Patrikhane’nin siyasi işlere karıştırılmamasından dolayı gazetelere verdiği demeçlerde Şeyhül İslam’ın her türlü siyasi vasfından sıyrılarak sadece dini işlerle meşgul olması ve Meclis-i Vükela’da bulunmaması halinde kendilerinin de siyasetle ilgilenmeyeceklerini, Patrikhanenin imtiyazlarının ölünceye kadar muhafaza edileceğini, Hıristiyanlar için ayrı taburlar teşkilini, muvazzaf rahipler tayini ve gayrimüslimlere ayin yapmaları için izin verilmesini ister. Buna karşın hükümet Patrikhane’nin sadece dini işlerle uğraşmaya yetkili olduğunu, Patrik’in milleti adına şikâyetlerde bulunamayacağını, bu şikâyetlerin ancak şahıslar tarafından direkt hükümete yapılacağı belirtir[148]. Osmanlı arşivi belgelerine göre Yovakim aynı talepleri Patriklik tahtında oturduğu 1878-1884 yılları arasındaki dönemde de yapmıştır[149].

1911 yılının başında Patrik Hıristiyanların eğitimiyle ilgili bir takriri Babıâli’ye gönderir ve okulların hükümet tarafından denetlenmesini, okullardan yabancı vatandaşların ve öğretmenlerin kovulmasını protesto eder. 1911 yılı sonuna doğru her iki konuda bütün Hıristiyan milletlerin reisleri (Yovakim, iki Ermeni Patriği, Bulgar Eksarhlığı ve Keldani Patrikhanesi temsilciliği) Babıâli’ye ortak bir protesto mektubu gönderirler. Rus basını bu girişimi hoş karşılar ve bir kilise birliğinin gerçekleşmesi

[146] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 196
[147] Gerd, *Russian Policy*, s. 58
[148] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 202
[149] BOA, İ.DH., 1295/101829

yönünde siyasi ortamın uygun olduğunu vurgular. İttihat ve Terakki yönetimi de konu ile ilgili bazı tavizler verir.

Sonuçta İttihatçılar Hıristiyan askerlerin kendi papazlarını edinmelerine izin verilmesi kararı aldı ve kendi dinlerini icra etme haklarını garanti etti. Hıristiyanların eğitimi üzerinde Patrikhane kontrol hakkına sahip olacaktı, milli okullardaki öğrenciler yerel dillerinde öğrenim görebileceklerdi, diplomaları hükümet okulları tarafından verilenlere eşit sayılacaktı[150].

2.10. Patrik Germanos Dönemi

13 Kasım 1912'de Patrik III. Yovakim'in ölümüyle İstanbul Kilisesi'nin tarihinde bir dönem sona ermiştir. Patriklik adayları arasında 1890'larda kilise haklarının ateşli savunucusu olarak bilinen Kadıköy Metropolitanı Germanos başta gelmiştir. Ondan sonraki adaylar arasında Dimetoka Metropolitanı Filaret ve Kassandria Metropolitanı Irinaios yer almıştır. Filaret Rus elçisinin dikkatini çekmiştir. Çünkü Rusya'da eğitim görmüş ve milli sorunlar hakkında ılımlı görüşe sahip olduğu bilinmekteydi. Onun adaylığı Ekümenik Patrikhane'den uzlaşmacı bir tutumun işareti olarak Rus dışişlerince oldukça uygun görülmüştür. Rus elçisi Giers'in düşüncesinde patrikhane Balkan Savaşları'nı çevreleyen siyasal olaylarda Rusya lehine katkıda bulunabilirdi.

Germanos Patrik seçilir, ancak onun seçimi pek çok Rus tarafından karamsarlıkla karşılanır. Romanov Hanedanlığı'nın 300. yıl dönümü kutlamalarıyla ilgili tebrikinden dolayı Çar II. Nikolay'ın Patrik Germanos'a gönderdiği telgraf İstanbul'da pozitif bir işaret olarak algılanır.

1912 Balkan Savaşı İstanbul Patrikhanesi'nin yetkilerini aşındırır. Osmanlı Devletinin Makedonya ve Trakya'yı kaybetmesine paralel olarak buralardaki

[150] Benjamin C.Fortna, Stefanos Katsikas, Dimitris Kamouzis and Paraskevas Konortas, *State-Nationalisms in The Ottoman Empire, Greece and Turkey: Orthodox and Muslims, 1830-1945*, Routledge, 2013, s. 29; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt. I, Kısım.I, s. 245, 4/11/1911 tarihinde İttihat ve Terakki Hükümetinin verdiği karara göre askerlikte din değiştirilmeyecekti. Orduda İmam olduğu gibi papazda olacaktı. İslam din ve ahlakına gösterilen özen öbür dinlere de gösterilecekti. Askeri kanunlar herkesçe bilinmesi için türlü dillere çevrilecek, askerlik az çok yerel olacaktı. Açık ve açılacak okullara ruhsatname verilecekti. Okul Programlarını Patrikhane ve Metropolithaneler yapacak ve hükümet onaylayacaktı. Öğretmenlerin diplomalarını Patrikhane inceleyecek ve onaylayacak, Maarif Nazırlığınca tanınacaktı. Hükümet ve cemaat okullarındaki öğretmenler askerlik bakımından eşitlik sağlanacaktı. Patrikhaneler kendi okullarını teftiş edebileceklerdi. İlkokullar için yeni yabancı öğretmenler gelmemek kaydıyla mevcut yabancı öğretmenler görevlerinde kalacak, yüksekokullar da ise okulun bulunduğu yerdeki hükümet makamına durum bildirilecekti. Maarif müfettişi teftiş raporunun bir örneğini Patrik'e vermek şartıyla teftiş yapabilecekti. ; Gerd, *Russian Policy*, s. 57- 58

piskoposluklarını kaybeder ve yetki alanı sınırlanır. Sadece Anadolu'nun yoksul ve cemaati az olan piskoposlukları Patrikhane'nin kontrolü altında kalır. Bu da Patrikhane gelirlerini azaltır[151]. Yunan vatanseverler İstanbul Patrikhanesi yetkisinde bulunan piskoposlukların önceki sayısının korunup korunamayacağı konusunu tartışırlar. Patrikhane ile Yunan Milli Kilisesi'ni birleştirmek için bir tasarı oluşturulur, böylece büyük idealin "*Megali Idea*" bir tür kilise şekli meydana getirilmek istenir.

Patrikhane 29 Mayıs 1914'de kıyı bölgelerindeki Rumların Anadolu'nun içlerine göç etmeye zorlanmasını ve başta İzmir olmak üzere Rumlara yapılan sözde eziyeti protesto etmek için kiliselerdeki bütün hizmetleri durdurma kararı alır. Aynı gün V. Germanos Rus Kilisesi Sinodu'na ve diğer özerk kiliselere yardım için başvurur. Durumu Rus Sinodu'na anlatmak ve yardım istemek için İstanbul'dan Petersburg'a bir heyet gönderilir. Rus Kilisesi'nin ilk tepkisi acı içindeki İstanbul Kilisesi'ne ilgiyi arttırmak ve Çar'ın tepkilerini bildirmek olacaktır. Devamındaki görüşmeler I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla kesintiye uğrar[152].

---

[151] Gerd, *Russian Policy*, s. 66-67
[152] Gerd, *Russian Policy*, s.68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RUSYA'NIN FİLİSTİN VE SURİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

3.1. 19.Yüzyıl Öncesi Kudüs'te Ortodoks-Latin Mücadelesi

Roma ve İstanbul Kiliseleri arasındaki siyasal ve doktrinel mücadele 1054 yılında bölünmeyle sonuçlanmıştır. I. Haçlı Seferi sonucu1099'da Fatimi Devleti toprağı olan Kudüs'te Latin Krallığı'nın kurulmasıyla Kudüs Katolik Kilisesi Rum Ortodoksluğundan ayrılmış, Rumca konuşan Doğu Kiliselerine zarar verecek şekilde yerel kilisenin Latinleştirilmesi politikası uygulanmaya başlamıştır. Kudüs Rum Patrikleri Müslüman ordularının Akra'da kaybetmesinin ardından Kıbrıs'a sürülmüşlerdir. Latinler, Rumlar ve Arapların oluşturduğu yerli nüfus yeni patrikhanenin yönetimini kabul etmiştir. 1187 yılında Selahattin Eyyübi'nin şehri fethetmesiyle Kudüs Hıristiyanlarının temsilcisi olarak Rum Patriğini kabul etmiştir. Bu kez Memlükler Latin Kilisesini Kudüs'ten Kıbrıs'a sürmüşlerdir[153]. Latin Patrikhanesinin Kıbrıs'tan sonra Roma'ya taşınmasıyla Katoliklerin Kudüs'teki tek dayanakları Fransiskenler olmuştur.

Papa VI. Clement 1342'de kutsal yerlerin koruyuculuğunu Katolikler adına "*vasi*" adı altında Fransiskenlere vermiştir[154]. Kudüs Rum Patrikhanesi ise Memlük idaresi altında İstanbul'a ve Bizans geleneğine bağlı kalmıştır. Türklerin 1453'de İstanbul'u fethetmesiyle Patrikhane zarar görmeye ve yoksullaşmaya başlamıştır[155]. Patrikhane Memlük sınırları içerisinde kalmış, Ekümenik Patrikhaneyle bağları kopmuştur. Ekümenik Patrikhane Osmanlı Devletinin bir kurumu haline gelirken, Kudüs Patrikliği Memlüklerin zayıflamasına paralel olarak gücünü kaybetmiştir. 1571

---

[153] Roberto Mazza, "Churches at War: The Impact of the First World War on the Christian Institutions of Jerusalem", 1914–20, *Middle Eastern Studies*, Vol.45, No.2, 2009, s. 207

[154] Vatikiotis P. J. ; "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem between Hellenism and Arabism, *Middle Eastern Studies"*, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1994), s. 923

[155] http://www.risaleajans.com/gundem/fatih-sultan-mehmedin-kudus-ile-ilgili-fermani-ortaya-cikti
Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle Kudüs Rum Patriği Atnasios Fatih ile görüşerek Kudüs Patrikhanesiyle ilgili Hz. Muhammed'in kendi eliyle yazdığı emri, Hz. Ömer'in fermanını ve daha önceki padişahların fermanlarını ibraz eder. Kamame Kilisesi başta olmak üzere Kudüs içinde ve dışında bulunan ziyaretgahların yine Patrikhanenin tasarrufunda kalmasını ister. Fatih Sultan Mehmet Patriğin bu isteğini kabul ederek Hz. Muhammed'in emri, Hz. Ömer ve önceki padişahların tanıdığı hakların hepsini tanır.

tarihinde Sultan II. Selim'in şehri zapt etmesiyle Kudüs Hıristiyanları Osmanlı Devleti'nin kurduğu *"Millet Sistemi*" içerisinde zımmi statüsü elde etmişlerdir[156].

Kutsal yerlerin kontrolü için mücadele 14. yüzyılda Roma İmparatorunun yayımladığı fermanla Hıristiyan inancına yasal tanınma hakkı verilmesiyle başlamıştır. Hıristiyanlar İsa'nın doğduğu, büyüdüğü ve öldüğü Kudüs'e ilk defa bu ferman sonrası önem vermişlerdir. 451 yılında Piskoposluk makamına yükselen Kudüs Patrikliği 16. yüzyılda Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle, kutsal yerlerin kontrolünü elde etmek ve cemaatin içişlerine dış müdahaleyi engellemek için yönetici sınıf olan Müslümanlardan en üst düzeyde özerklik elde etmeye çalışmıştır.

1912 yılına kadar Kudüs'te yaşayan yaklaşık bir buçuk milyon Hıristiyan; Rum Ortodoks, Roma Katolik, Ermeni Katolik, Rum Katolik, Ermeni Ortodoks, Kıpti, Habeş, Süryani, Anglikan ve Protestan mezheplerinin mensubuydu. Bu cemaatlerin politik ve dini açıdan önem derecesini belirleyen büyüklüklerinden çok kendi din adamlarının ve Avrupalı güçlerin kutsal yerler üzerinde sahip oldukları kontrolün derecesiydi.

Osmanlıların şehri fethetmesinin ardından şehrin yöneticileri Avrupalı güçlerin desteklediği Latinlere karşı Ortodoks Kilisesini desteklemişlerdir. Osmanlı Sultanları Katoliklerin sahip olduğu hak ve ayrıcalıkları Rum Ortodoks Patrikhanesine de vererek patrikhanenin hakları ve bazı imtiyazları yenilenmiştir. Rum Ortodoks-Latin rekabeti 1634'de Rumların lehine sonuçlanmış, türbelerin tasarrufu Latinlerin elinden alınarak Rumlara verilmiştir[157]. Kudüs Patriği'nin ikametgâhı Osmanlı Devleti ve Patrikhane arasındaki sıkı bağları pekiştirmek için Kudüs'ten İstanbul'a taşınmıştır. Patrik seçimini onaylama yetkisi İstanbul Ekümenik Patriği'ne ait iken bu yetki Osmanlı idaresine geçmiştir. Böylece İstanbul'un Doğu Patrikhaneleri ve bağlı cemaatler üzerindeki hâkimiyetinin giderek arttığı, nüfuz alanını genişlettiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti kendi çıkarları doğrultusunda ve Avrupalı Devletlerden gelen baskıya göre Ortodoks ve Katolik Kiliselerini birbirine karşı kullanmıştır. Kudüs'ün fethi sonrası Katolikler kapitülasyonların verdiği ayrıcalıkları kullanarak 16. yüzyılda Katolik çıkarlarının koruyucusu olarak ortaya çıkan Venedik, Cenova, Avusturya ve son olarak da Fransa'dan destek almışlardır[158].

---

[156] Mazza, "Churches at War", s. 207
[157] Vatikiotis, "The Greek Orthodox", s. 923
[158] Mazza, "Churches at War", s. 208

3.2. Rusya ve Ortodoks Doğu Kiliseleri Arasındaki İlk Temaslar

Hıristiyanlığı kabul ettikleri günden beri Doğu Slavları 11 ve 12. yüzyıllarda Ortodoks Doğuya yaptıkları seyahatlerde gördükleri yerleri anlatan, bütün tehlike ve zorluklara rağmen okuyanları gidip görmeleri için özendiren yazılar yazmışlardır. 12. yüzyılın başında kutsal toprakları ziyaret eden Rus seyyahı Daniel seyahat notlarında Rusya'nın kutsal topraklarda günümüze kadar uzanan çıkarlarını daha o zamanlar anlatmıştır. Kiev ve Rusya'nın kutsal topraklarla olan temasları devlet tarafından desteklenmiş, Rus halkının merak ve arzusu uyandırılmaya çalışılmıştır.

1453'de Bizans'ın düşüşüyle Rusya'nın Filistin'e olan ilgisi yeni bir döneme girmiştir. Bu tarihten itibaren III. Ivan ve IV. Ivan (*Korkunç Ivan*) Müslüman hâkimiyetine giren kutsal toprakları ziyaret eden hacıları koruma hakkını ileri süren ilk hükümdarlar olmuşlardır. Korkunç Ivan'ın Ortodoks Doğuda Rusya'nın artan rolüyle ilgili görüşleri II. Katerina'nın gerçekleştiremediği "*Grek Projesi*"nde yer almıştır[159].

Yamilinets Rusya'nın Ortadoğu politikasının Avrupa'ya yönelik politikasıyla yakın bağlantısının olduğunu yazmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya, Asya ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ekonomik ve siyasi hâkimiyet için sürekli mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede diplomatik, ekonomik, askeri ve ideolojik pek çok araç kullanılmıştır. Yazara göre 19. yüzyıla kadar Filistin Rusya'nın Ortadoğu politikasında üçüncü sırada gelmiştir. Asıl büyük politikalar Kudüs için değil İstanbul için yapılmıştır. Filistin Rusya için hiçbir ekonomik çıkar sağlamamıştır. Doğal kaynaklardan yoksun ve yüz ölçümü Rusya'nın en küçük şehri Tula kadardı. Buna rağmen dini ve kültürel açıdan Osmanlı-Rus ilişkilerinde oldukça önemli rol oynamıştır[160].

Rusya ile Kudüs Patrikliği arasındaki ilişkiler Moskova'nın maddi desteğini ve ilgisini kazanmak isteyen Ortodoks Doğunun genel düşüncesini yansıtmıştır. Bu düşünce Moskova'dan olabildiğince maddi ve siyasi destek sağlamak şeklinde olmuştur.

---

[159] Lucien J. Frary, "Russian Missions to the Orthodoks East: Antonin Kapustin(1817-1894) and his World", *Russian History* 40 (2013), s. 134 Kutsal topraklara giden Rus hacıların seyahatnamelerinin ortaya çıkması Çarlık rejimi ordularının zaferleriyle aynı zamana rastlamıştır. 1720 ve 1740'lar da yaptığı iki seyahatin ardından Vasilii Grigorovich-Barskii'nin düzenlediği konferanslarda anlattıkları seyahat yolları, eski anıtlar, etnik gruplar ve dini uygulamalara ışık tutmuş ve benzer seyahatnamelere esin kaynağı olmuştur. Yine Andrei Nikolaevich Murav'ev 1832 ve 1847 yıllarında yaptığı seyahatlerini anlatan eseri ile belki de yüzyılın en başarılı seyahatnamesini yayımlamıştır. ; Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914(Church and Politics in The Near East)*, Clarendon Press-Oxford, 1969., s.10 Daniel tüm Rus halkı adına Kutsal Türbe üzerine bir lamba yerleştirmiştir.

[160] Yamilinets W.F., *Ocherki politicheskikh*, s.7

17. yüzyılda Rusya; Rumların, Arapların ve anavatanlarını ziyarete gelen Rusların akınına uğramıştır. Bu ziyaretçiler geriye döndüklerinde Moskova'dan boyunduruk altındaki Hıristiyanların koruyucusu ve sığınağı olarak bahsetmiş, Rus sevgi ve cömertliğinin hikâyesini yaymışlardır. Bunun karşılığında Doğu Patrikhaneleri de Bizans İmparatorları zamanındaki gibi ayinlerinde Çarların adından bahsetmeye başlamışlardır. Ayinlerde Osmanlı sultanı yerine Çarın adının geçmeye başlaması Ortodoks tebaanın İstanbul yerine Moskova'nın üstünlüğünü tanıdıklarının göstergesi olmuştur. Bunu fırsat bilen Rusya'da Osmanlı idaresindeki Ortodoks Patrikhanelerin Rus siyasetinin temsilcileri olabileceğini düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle Rusya'dan Patrikhanelere gönderilen armağanlar dini duygular ve ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra Rus yanlısı çabalara da hizmet etmiştir[161].

19. yüzyılın ilk on yılında cereyan eden olaylar ise merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan bölgeleri Suriye ve Filistin'i Avrupalı sömürgeci güçlerin rekabet merkezi haline getirmiştir. Napoleon Bonaparte'ın 1798'de Mısır'ı işgali ve bölgede imparatorluk kurma girişiminin ardından Avrupalılar bölgenin tarihine, kültürüne, siyasetine ve dinsel yapısına ilgi uyanmaya başlamışlardır[162].

3.3. Kapitülasyonlar ve Kutsal Yerler İçin Batılı Devletlere Sağladığı Avantajlar

Theofanis George Stavrou antik doğu tarihçisi Avdiyev'in Filistin hakkında; "*Akdeniz'in güney kıyılarında, Asya'nın güney batısında eski çağlardan beri varlığını sürdürerek Anadolu'yu Ege Denizi ve Mısır'a bağlayan ticari ve askeri yolların kavşak nokrasında bulunması nedeniyle defalarca istilalara maruz kalmasına, uzun süre komşu kabileler ve milletlerin sömürgesi olmasına neden olmuştur*"[163] dediğini yazmıştır. Filistin; Avrupa, Çin ve Uzak Doğu'nun zenginlikleri arasında bir toprak parçası ve ticari rota olmuştur. 19. yüzyılda da Avrupa Devletleri konsolosluklarının merkezi haline gelmiştir[164]. Özellikle İngiltere açısından Hindistan'a yakın olması nedeniyle

---

[161] Stavrou Theofanis George, *Russian Imperial Orthodox Palestine Society 1882-1914*,(Indiana University, Ph.D.), 1961, s. 9
[162] Kane, Pilgrims, *Holy Places*, s.108; Heleen Murre-Van Den Berg, *New Faith in Ancient Lands: Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentienth Centuries*, Brill,2006, s.1
[163] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 5
[164] Stavrou, *Russian Imperial*, s.49

stratejik önemi vardı. Bu nedenle bu yüzyılda bölge Batılıların dinsel çekişmesinin ardında siyasal çekişmesine sahne olmuştur.

İlk defa Fransızlarla imzalanan, yabancı tüccarlar ve diplomatlara ayrıcalık veren Osmanlı ve Avrupalı güçler arasındaki ticari kapitülasyonlara dini konular dahil edilmemiştir. Ancak Avrupalılar dini konulara müdahale ederken bu kapitülasyonların sağladıkları avantajları kullanmayı fırsat bilmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman Safevi tehlikesine karşı verdiği destekten ötürü 1535 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız vatandaşlarına dinsel özgürlük ve Ortadoğu'da misyoner istasyonları kurma hakkı vererek Kral I.François'i ödüllendirmiştir. Böylelikle Kanuni Hıristiyan bloğunu çözüp Fransa'yı Osmanlının yanına çekmeye çalışmıştır. Zamanla hem François hem de Papalık bu imtiyazları sürekli sömürmeye çalışmıştır[165]. Konu ile ilgili bir çalışmada François'in bu antlaşmadan yedi yıl önce Katolikleri himaye etmeye başladığı ve Sultan Süleyman'a bir mektup göndererek Kudüs'te camiye çevrilen bir kilisenin iadesini istediğine yer verilmiştir[166]. Diğer taraftan Fransızlar kendilerine tanınan ayrıcalıkları Latinleri özelliklede Fransiskenleri korumak ve nüfuzunu arttırmak için birer fırsat olarak görmüşlerdir.

Kapitülasyonların hayata geçmesiyle Fransa; Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'da konsolosluklar açmıştır. 1604 kapitülasyonları Filistin'deki Katolik papazların mal ve mülklerinin Fransa'nın vasiliğine verilmesinin yanı sıra burada hizmet eden papazların himayesi ve kutsal yerlerle ilgili hükümler içermiştir. Fransız Devletinin elde ettiği bu ayrıcalıklar tahta geçen padişahlar tarafından yenilenmiş ve en son 1878 Berlin Antlaşması ile de onaylanmıştır. İlk kapitülasyonların Fransa'ya verilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüccarlar, misyonerler, Batılı devletlerin vatandaşları ve ardından Doğu Hıristiyanları kendilerini Frank Krallarının himayesi altında bulmuşlardır[167]. Bu himaye diğer devletlere karşısında Fransa'ya üstünlük sağlamıştır. Ticari gücünün yanında siyasal gücü de artmış ve kazandırdığı ayrıcalıklar bakımından emsal teşkil etmiştir.

16. yüzyılda Sultan II. Selim'in Filistin'i fethinin sonucu kutsal yerlerin sahipliği ve idaresi sorunu uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Katoliklerin temsilcisi

---

[165]Hirmis Aboona, *Assyrians, Kurds and Ottomans*, Cambria Press, Amherst, New York, 2008, s.71-72 Katolik misyonerler Fransız Devletinin tam desteğiyle çalışmalarını daha iyi yürütmüşlerdir. Avrupa'da çatışan çıkarlarına rağmen Fransa ve Papalık ortak çıkarları için bu misyonere yardım etmişlerdir.
[166] İhsan Satış, *XIX. yüzyıl da Kutsal Yerler Sorunu*, s. 135
[167] Andrea Pacini, *Christian Communities in the Arab Middle East The Challenge of the Fucture*, Oxford University Press, New York, United Sates, 1998, s.34

Fransiskenler bu tarihe kadar yalnızca bir manastır tarikatı olarak değil aynı zamanda siyasi bir aktör olarak hareket etmişlerdir. Tarikat üyeleri çeşitli Avrupa devletlerinden geldikleri için kutsal yerlerin vesayeti sorununun uluslararası alana aktarılması konusunda hükümetlerine başvurmuşlardır[168]. Çünkü Osmanlının Kudüs'ü fethetmesiyle Ortodoks inancı Katolik inancına galip gelmiş ve kutsal yerlerin kontrolü hususunda devlet idaresi Ortodokslara üstünlük sağlamıştır. Bahşedilen bu üstünlükte devlet merkezindeki Ekümenik Patrikhane'nin siyasi statüsü nedeniyle karar mekanizmasına yakın olmasından dolayı alınan kararda etkisinin olmasını akla getirmektedir.

Batılı dini misyonlar kapitülasyonların sağladığı korumadan geniş şekilde faydalanmışlardır. İlk olarak Cizvitler 1609'da önce İstanbul'a sonrada Suriye, Beyrut ve Kahire'ye gelmişlerdir. Fransiskenler 1625'de Halep'e gelişlerinin ardından Lübnan kıyılarına ve Irak'a yerleşmişlerdir. Karmelitanlar 1626'da Halep'e, Dominikenler 1750'de Musul'a yerleşmişler, Lazaristler ise dağılan Cizvitlerin yerini almışlardır[169]. Batılı misyonerlerin Osmanlı topraklarını böylesine istila etmeleri kapitülasyonlarda Osmanlı Devleti aleyhine var olan hukuki boşluklardan faydalandıklarını göstermektedir.

Rusya'nın, Osmanlı-Rus ilişkilerinde köşe taşı olan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Karadeniz'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyısı bulunduğu diğer yerlerde ticari gemi bulundurma ve konsolosluklar açma hakkı elde etmesiyle, ticaret Rusya'nın Doğu sorunuyla ilgilenmesinde önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu ilginin başlamasıyla Çarlık Rusyasının Yakın Doğu'da Osmanlı Devletine yönelik stratejik, askeri, diplomatik politikalarına dini politikalarda eklenmiştir[170]. Antlaşmayla birlikte Fransız, İngiliz ve diğer Avrupalı meslektaşları gibi Osmanlı topraklarında seyahat eden, ticaret yapan ve ikamet eden Rus vatandaşları da azaltılmış gümrük vergilerinden yararlanmış, kişisel güvenlikleri ve ibadet özgürlükleri teminat altına alınmıştır.

Kapitülasyonların yanında Osmanlı Devletini asıl rahatsız eden konu ise himaye sistemiydi. Yabancı devletlerce Bâbıâli için önemli bir gelir kaynağı olan "*beratlar*"

---

[168] Mazza, "Churches at War", s.209

[169] Pacini, *Christian Communities*, s.36; Murre-Van Den Berg, *New Faith in Ancient Lands*, s.4

[170]Theophilus C. Prousis, "Testimonium", *Mediterranean Historical Review*, 2005, s. 202-203; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Islahat Fermanı Devri(1856-1861) VI. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.259 Rus ticaret ağı Toulon ve Marsilya'dan , İskenderiye, Beyrut, İzmir, İstanbul ve Odesa gibi önde gelen ticaret merkezlerini kapsamaktaydı. Rusya'nın ihraç ettiği başlıca ürünler arasında buğday, çavdar, arpa, tuz, iç yağı, yulaf, havyar ve demir yer alırken, Osmanlı Devletinden kurutulmuş meyve, pamuk, kahve zeytinyağı, tütün, üzüm ve ipek ithal etmekteydi.

satın alınır, bu beratlar ticaret, diplomasi ve gemicilikte faydalı hizmetler yapmaları karşılığında Osmanlı tebaasına satılırdı. Ağırlıklı olarak Hıristiyan tebaayı kapsayan, himayeli ve beratlı denilen bu kişiler kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan faydalanmanın yanı sıra, ilgili devletin uyruğu kabul edilir ve vergiden muaf tutulurlardı. Bütün bunların karşılığında himaye eden devlet beratlı olan kişileri yakın doğuda nüfuzunu genişletmek için kullanırdı[171]. Rusya'da bu yöntemi kullanarak çıkarlarını gözetmek adına himaye ve kapitülasyon sistemini sömüren emperyalist devletlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yabancı devletlere verilen himaye ve berat ayrıcalığının devletin teorideki düşüncesinin aksine uygulamada devletin gelir kaynaklarını önemli ölçüde azalttığı görülmektedir.

19. yüzyılda Kudüs'te konsoloslukların açılmasıyla Avrupa'dan hacıların ardından fizikçi, öğretmen, iş adamı, arkeolog, akademisyen gibi farklı meslek gruplarından insanlar gelmeye başladı. Oysa yerli halk Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonları yabancıların müdahalesini sınırlamak için alınan tedbirler olarak düşünmekteydi. Zaten bu yüzyıla bakıldığında yabancılarla ticari temasları olan ve Avrupa'ya giderek Batı medeniyetiyle tanışanlar hariç geriye kalan halk kitlesinin verilen ayrıcalıkların, yapılan ıslahatların ve antlaşmaların içeriğinden bihaber oldukları görülmektedir.

1914 yılında Osmanlı yetkilileri İmparatorluğun çökmesinde büyük etkisi olan kapitülasyonların 1 Ocaktan itibaren iptal edeceğine ilişkin bir yazıyı İstanbul'da bulunan yabancı devlet temsilciliklerine gönderdi. Karar en çok görülen imtiyazlardan biri olan yabancı postanelerin kapatılmasını da kapsamaktaydı. İstanbul'dan gelen yazıya istinaden Kudüs Valisi Macit Şevket Paşa Kudüs'teki konsolosluklara postanelerin kapatılmasını bildiren bir yazı gönderdi. Karar öncesi Rus elçiliği de Kudüs'te postane açma girişiminde bulunmuştu. Ancak Mutasarrıf Cevat Paşa'nın Rus Konsolosuna *"gerekli iznin yerel yönetimce verilmeyeceği"* cevabını verdiği Kudüs Mutasarrıflığı'nın Bâbıâli ile yazışmalarında yer almaktadır[172]. Babıali'nin yabancı devletlere ait postaneleri kapatma gerekçesi haklı sebeplere dayanmaktaydı. Yabancı devletler postanelerinde kendi uyruklarında olan kişileri çalıştırmakta, gelen postalar Osmanlı Devletinin denetimi dışında kalmaktaydı. Bu da Devleti Aliye'nin zararına olacak her türlü yayın ve malzemenin ülke içine girmesi demekti.

---

171 Theophilus, "Testimonium", s. 204
172 BOA. DH.MKT.2529/75 ; BOA. DH.MKT.2531/115; BOA. DH.ŞFR.264/58

Kapitülasyonların yürürlükten kaldırılması yeni bir dönemin başlangıcının işareti olmuş ancak kısa sürmüştür. Bir yıl sonra tekrar yürürlüğe konulmuştur. Dini tarikatler, yabancı din adamları ve cemaatler artık yabancı devletlerin yardımına dayanmaksızın kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışladır. Bu arada yabancı nüfuzunun artması karşısında Kudüs genelindeki Müslümanlar Avrupalılara muhalif gösteriler düzenledikleri için Hıristiyanlar arasında panik hızla artmıştır.

3.4. Kutsal Yerlerin Statükosu

Hıristiyanlara ait kutsal mekânların "*statükosu*" olarak adlandırılan anlaşmalarla; bu mekânların denetimi ve buralara giriş hakkı, yani kutsal topraklardaki çeşitli Hıristiyan kiliseleri arasındaki hakları düzenleyen geleneksel uygulamalar konusunda bir sonuca varılmıştır. Bu haklar hem kiliseler arasındaki hem de Avrupalı güçler tarafından bu kiliselere verilen dış destek arasındaki bölünmeleri yansıtmıştır. Statüko; Memlükler zamanında birkaç belgede yer almış, III. Osman'ın hükümdarlığı döneminde 1757 yılında yayımlanan fermanla tekrar düzenlenmiştir. Son olarak 1852'de Sultan Abdülmecid'in kutsal yerlerle ilişkisi bulunan birkaç kilisenin haklarını belirlediği fermanı Kudüs Valisi Hafız Ahmet Paşa'ya gönderilmiştir. Ferman 1757 tarihli fermanı daha da genişleterek onaylamıştır[173].

Kutsal yerlerin bakımı ve gözetimi Rum, Roma Katolik ve Ermeni Kiliseleri arasında bölünmüştür[174]. 1856 Kırım Savaşı'nın ardından düzenlenen Paris Konferansı'nda statüko uluslararası alanda resmen tanınmıştır[175]. Sultan Abdülaziz 1875 tarihinde Latinler ve Ortodokslar arasındaki durumu dengelemek, Rusya'nın müdahalesini önlemek için bir ferman daha yayımlanmıştır. Bu girişimde Kudüs Patrikhanesi ve Kutsal Türbe Kardeşliği'nin inatla tutunduğu Helen statükosunu kırmak ve onaylamak niyetide etkili olmuştur[176]. Yayımlanan fermanla Kudüs Rum Patrikhanesi'nin kutsal mekânların kontrolüyle ilgili üstünlüğüne son verilmiştir. Böylece II. Abdülhamid'in siyasi ve diplomatik alanda izlediği denge politikası dinsel alanı da kapsamış, Rusya'nın bölgeye nüfuz etme çabalarına karşılık Latinlere destek vermiştir. Ancak Ortodoks kilisesinin kadim haklarında değişikliğe gidilmesi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına giden yolu açan sebeplerden biri olmuştur. Statüko 1878

---

[173] Mazza, "Churches at War", s. 210-211
[174] Pacini, *Christian Communities*, s. 37
[175] Mazza, "Churches at War", s. 210-211
[176] Vatikiotis, "The Greek Orthodox", s. 924

Berlin Kongresi'nde de onaylanmıştır. Rusya'nın Filistin'de nüfuzunun artması ve Kudüs Kilisesi'nin kontrolünü eline almak istemesi sonucu kutsal mekânların kontrolü için verilen mücadelede, Kudüs Patrikhanesi Rusya'nın Yakın Doğu ile ilgili planları hususunda Osmanlı Devletinin şüphelerini körüklemek ve desteğini almak için başkent İstanbul'da etkin Rum elitleri Fenerlilerin siyasi nüfuzlarını kullanmıştır.

19. yüzyılda kutsal topraklarda Rum Ortodoks Kilisesinin hakim konumu kutsal yerler hakkında statüko denilen şeyi belirginleştirmiş ve güvence altına almıştır. Statüko; kutsal yerlerde Hıristiyan cemaatlerinin hak ve ayrıcalıkları, özellikle Kutsal Türbe, Eza Tepesi, Doğum Kilisesi ve Meryem Kilisesi'nin kullanımı ve sahipliğiyle ilgiliydi. Bir dizi Osmanlı Fermanı ve uluslararası antlaşmalarla belirlenmiştir[177].

I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin İngiliz mandasına girmiştir. 1920'de resmi bir düzenleme kurulu statükoyu düzenleyen anlaşmaların kodlanması konusunu Filistin'de kurulacak İngiliz mandası sözleşmesinin hazırlanması sırasında önermiştir. Öneri kabul edilerek kutsal yerler üzerindeki haklar ve talepleri tanımlamak için özel bir komisyonun atanmasını öngören 14 maddelik bir sözleşme oluşturulmuştur. İngiliz yetkililer Kudüs'te bulunan Hıristiyan kiliseleri arasındaki dengesizliğin, istikrarsızlık ve karmaşıklığın uluslararası boyutta olduğunun farkına varmışlardır. Bunsen Komitesi[178] olarak bilinen ve 1915'de Ortadoğu'ya dönük İngiliz politikalarını tartışmak üzere kurulan bir departmanlararası komisyon kutsal yerlerin uluslararası kontrol altında kalmasını önermiştir[179].

1919 yılında Yunan Dışişleri Bakanlığı kutsal yerlerin statükosuyla ilgili Rum arzuları konusunda kendi bakış açısını sunar. Bakanlık Yunanistan'ın Filistin ile ilgili

---

[177] Sotiris Roussos, *"*Eastern Orthodox Perspectives on Church–State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem"*, International journal for the Study of the Christian Church"*, 2007, s.104

[178] Bunsen Komitesi, İngiliz hükümeti tarafından, I. Dünya Savaşı esnasında ve savaş sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlenecek politikaları belirlemek üzere 8 Nisan 1915 tarihinde İngiltere Başbakanı H. H. Asquith tarafından ihdas edilen ve Sir Maurice de Bunsen tarafından başkanlığı yürütülen ilk komitedir. İngiltere'nin Ortadoğu politikaları bu komitenin yazdığı raporlarla şekillendirilmiştir. Komite, Fransa'nın bölgedeki girişimlerine karşı, savaş sonrasında, bölgedeki (Ortadoğu) İngiliz çıkarlarını korumak ve İngiliz hükümetinin emellerini gerçekleştirecek hedefleri ve programı ortaya koymak üzere kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda Rusya, Fransa ve İtalya ile yapılan pazarlık ve görüşmelerde, İngiliz İmparatorluğu'nun talep ve iddiaları bu komitenin raporlarıyla şekillendirilmiştir.

[179] Mazza," Churches at War", s. 210-211 General Allenby 1917'de Kudüs'e girdiğinde belirli ihtilafların ortaya çıkmasına karşı Hıristiyan cemaatleri arasındaki dengeyi bozmamak için mevcut hükümleri onaylamıştır. Yayımladığı bildiride: " *Şehriniz insanoğlunun bağlı olduğu üç büyük din tarafından kutsal kabul edildiği için topraklarınız yüzyıllardan beri dua edenler ve bu üç dinin dindar mensuplarının oluşturduğu hacı topluluklarınca kutsanmıştır. Bu nedenle her kutsal binanın, anıtın, kutsal yerin, türbenin, hayratın, dini kalıntının veya üç dinin ortak kullandığı herhangi bir ibadet yerini kutsal kabul ettiğimizi ve geleneklerin mevcut şekilde korunacağını bildirmek zorundayım*." demiştir.

hiçbir siyasi arzusu olmadığını kabul eder. Yunan Hükümetinin başlıca ilgisi Patrikhane'nin Rum karakterinin ve kutsal yerler üzerinde Rum Milletinin tarihi haklarının korunması olmuştur. Yunanlılara göre ne bir Arap ne de bir Yahudi devleti statükonun korunmasını garanti edebilirdi. Bu mekânlar gelecekte kurulacak Arap Devleti'nin yönetimi dışında olmalı, dahası Hıristiyan dünyası buraların Yahudiler tarafından yönetilmesine karşı çıkmalıydı. Rumların çıkarı için önerilen çözüm kutsal yerler üzerinde hak sahibi Ortodoks Rum, Katolik, Ermeni cemaatlerince yönetilen tarafsız bir bölgenin oluşturulmasıydı. Ancak bu öneri müttefiklerce kabul görmedi[180]. Çünkü artık adım adım bölgede bir Yahudi devletinin kurulmasına doğru gidilmekle birlikte, Batılı devletlerin özellikle de İngilizlerin Filistin'e yönelik politikalarının şekillenmesinde Yahudiler oldukça etkili olmaya başlamışlardır.

3.5. Kudüs Patrikliği ve Kutsal Türbe Kardeşliği (Guoba)

Sotiris Roussos'a göre; Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi diğer Ortodoks Doğu Kiliselerinden iki sebepten dolayı farklıdır. Birincisi manastır özelliği, ikincisi Kudüs'te bulunan İsa'nın türbesini korumak ve kollamak görevi. Bu özellikler onun hem hâkimiyeti altında kaldığı devletlerin yönetimleriyle ve bölgeye nüfuz etmeye çalışan yabancı devletlerle hem de yerli Ortodoks Araplarla ilişkilerini şekillendirmişdi. Patrikhanenin göze çarpan diğer bir özelliği de yönetimdeki üst düzey din adamlarının Rumlardan oluşmasıydı[181]. Ayrıca tarihsel açıdan Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi Rusya'nın da içinde yer aldığı bütün Ortodoks halklara ve Kamame "*Kıyamet*" Kilisesi'ne değerli hizmetler vererek yüzyıllardan beri Hıristiyan dünyasının ibadet merkezi olmuştu.

Kutsal Türbe Kardeşliği'nin " *The Brotherhood of The Holy Sepulchre*" ya da "*Agiotafitiki Adelfotis"*in kuruluş tüzüğüne "*katastatikon*" rağmen 1662 yılında Patrik Dositheos döneminde Patrikhanenin yönetim kurulu Kardeşlik üyelerinden oluşturulmuştur. Tüzüğe göre Patrik "*locum tenens*" Kardeşliğin başı ve başrahip "*ighoumenos*" idi ve onun üyeleri arasından seçilmiştir. Geleneksel olarak Patriğin Rum olma zorunluluğu bu tarikatın üyeleri olan piskoposların seçim yapmalarını

---

[180] Rousso, "Eastern Orthodox", s. 110

[181] Rousso, "Eastern Orthodox", s. 103; Vatikiotis, "The Greek Orthodox", s. 920, Kutsal topraklardaki türbeleri Bizans İmparatoru Büyük Konstantin ve annesi Prenses Helen yaptırmıştır. Konstantin Kudüs'ü ülkesinin dini merkezi olarak görmüştür. Kutsal Türbe Kardeşliği üyelerinin çoğu Arap-İslam fethinden önce yaklaşık olarak 14. ve 15. yüzyıllarda münzevi sofu hayatının yaşandığı Aghios Savas, Aghios Hariton ve Abba Theodosios manastırlarından gelmişlerdir.

sınırlandırmıştır. Oysaki Patrikhaneye bağlı olan cemaatin ezici çoğunluğunu Ortodoks Araplar oluşturmuştur[182]. Zaten Kardeşlik'in üyeleri de Patrikhane'nin Helen kültürüne dayalı niteliğinin bozulmaması ve kendi çıkarları için Ortodoks Arapların Kardeşlik veya sinod üyesi olmasına imkân vermemişlerdir.

16. yüzyılın ilk yarısından itibaren, Kudüs'ün fethi sonrası, Rum Ortodoks Kilisesi Patriği İstanbul'da ikamet etmeye başlarken, Kardeşlik Kudüs'te kalmıştır. Her patrik Kardeşlik'in onayına bağlı olan halefini daha hayatta iken belirlemiştir[183]. Rusya'nın Kudüs'te açtığı ilk dini misyonunun kurucusu Porfiri Uspenskiy günlüğünde patriklerin zamanla bu haklarını kaybettiğini, her patrik seçiminde bölünmeler, entrikalar ve yozlaşmalar olduğunu ve her grubun karşısındaki grubu yok etmeye çalıştığını belirtmiştir[184]. Bu kaosun sebebi patriğin 1845 yılına kadar etkisiz bir dini karakter olarak İstanbul'da ikamet etmesi olmuştur. Yokluğunda kilise yönetimine piskopos, arşimandrite ve Kutsal Türbe'nin muhafızları olarak hareket eden Kutsal Türbe Kardeşliği'nin oluşturduğu sinod bakmıştır.

Patrikhaneye mensup cemaat Ürdün Nehri'nin doğu ve batı kıyılarıyla Doğu Filistin'in tamamına dağılmış Ortodoks Araplardan oluşmasına rağmen yönetim Rumlardan oluşmaktaydı. Patrik, piskoposlar, Kardeşlik üyeleri hatta daha alt rütbedekiler geleneksel olarak Rumca konuşmaktaydılar[185]. Kudüs Patriği seçilen II. Krill'in İstanbul'dan gelerek fiilen patriklik tahtına çıkmasıyla Patrik ve Kardeşlik üyeleri arasındaki mücadelenin yerini kilise hiyerarşisinin Arap cemaat ve Rusya ile mücadelesi almıştır.

Kardeşlik, Kutsal Türbe'nin çevresinde kendisine yer edinmişti. Zamanla Kardeşlik'e üye olarak büyük prestij ve yetki kazanmaya başlayan, hatta diğer üyelere muhalif olan üyelerin etkisi altında kalmaya başlamıştı. Kudüs ile ilgili meselelerde Patrik'e güçlü muhalefette bulunan, sahip oldukları hak ve yetkilerin yenilenmemesi

---

182 Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 44; Hopwood, *The Russian Presence*, s. 20-21 Hopwood'a göre Kudüs Latin Krallığı zamanında zulüm gören Kudüs Ortodoks Kilisesi Patrikleri İstanbul'da yaşamak zorunda kalırlar. Memlükler döneminde Kudüs'e dönen Patrikler Ortodoks Araplar arasından seçilmeye başlanır. 1517'de I. Selim'in Kudüs'ü fethiyle Patrikhanenin sorumluluğu İstanbul Ekümenik Patrikliği'ne verilir. Ekümenik Patriklik'in tekeline girmesiyle sonraki Patrikler Rumlar arasından seçilir. Bu nedenle Arap asıllı Kudüs Kilisesi Patriği Ataullah'tan sonra gelen Patriğin Ekümenik Patriklik Sinodu üyesi Moralı Germanos'un olması tesadüf değildir.

183 Roussos, "Eastern Orthodox", s. 104

184 Satvrou, *Russian Interests*, s. 35

185 A.L. Tibawi., "Russian Cultural Penetration of Syria-Palestine in The nineteenth century", *Reprinted from The Royal Central Asian Journal*, Vol.LII, Parts II and III,1966, s. 5

halinde onu görevden almakla tehdit eden üyelerin varlığı söz konusuydu. Bu durum Patrik'in Kardeşliğin insafına düştüğünün göstergesiydi[186].

Patrikhanenin gelirleri; Patrikhanenin gelir kaynaklarına bakıldığında çok sayıda keşiş Kudüs Patrikhanesi'ne destek sağlamak amacıyla bağış "*ziteia*" toplamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine seyahat etmişlerdir. Bu gelenek ilk olarak 16.yüzyılın ortalarında Patrik Germanos tarafından başlatılmış, Osmanlı hâkimiyeti boyunca da devam ettirilmiştir. İstanbul Ekümenik Patrikliği Kudüs Patrikliğine bağış toplanmasını desteklemek için Rumca, Türkçe, Romence ve Slavca birkaç sinod bildirisi yayımlayarak çağırıda bulunmuştur.

Patrikhaneye yapılan bağışlar her zaman parasal değildi. Arazi, mülk, ev ve deniz ticaretinden elde edilen gelirleri de içermekteydi. Yarı özerk Eflak-Boğdan Prenslikleri'ni yöneten Fenerliler Kudüs Patrikhanesi'ne bütün arazileriyle birlikte 21 manastır vermişlerdi[187]. Ayrıca Rusya'dan gelen Ortodoks hacılardan sağlanan kazançlar, Çarların ve Rus halkının yaptıkları bağışlar gelirlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı.

3.6. Rusya'nın 19. yüzyılda Aktif Dini Politikalar İzlemeye Başlamasının Sebepleri

Çar I. Nikolay'dan önceki Rus Çarları Suriye ve Filistin'e dinsel, ticari veya siyasi açıdan az ilgi göstermişlerdir. 19. yüzyıl başarına kadar İngiltere ve Fransa ile kıyaslandığında Rusya'nın Akdeniz'in gelişen liman kentleriyle hiçbir ticari ilişkisi olmamıştır. Daha çok Osmanlı hâkimiyetindeki Karadeniz'e giriş hakkı kazanmak ve İstanbul'u fethetmekle meşgul olmuştur. Yani Kutsal Topraklar Rus stratejik çıkarları açısından önemli görülmemiştir[188]. Ancak 19. yüzyılda din Yakın Doğu'da Rus siyasi çıkarlarını geliştirmeyi düşünen Moskova'nın genel diplomasisinin bir parçasını oluşturmuştur[189].

Rusya'yı Suriye ve Filistin ile ilgilenmeye iten sebepler sıralandığında;

Birincisi;1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasıydı. Gülhane Hattı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti inancı ne olursa olsun bütün tebaasına yasa önünde eşitlik sözü vermekteydi. Fermanın çok uluslu

---

[186] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 43
[187] Roussos, "Eastern Orthodox", s. 105
[188] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 81
[189] Stavrou, *Russian Interests*, s. 25

imparatorluk halklarını birleştireceği ve imparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden ayrılıkçı hareketlere son vereceği düşünülmüştü. Avrupalı güçler ise Fermanı Hıristiyan tebaayı himaye etmek adına yaptıkları talepleri haklı gösterecek ve kutsal topraklarda etkilerini arttıracak bir fırsat olarak görmüşlerdi. Fermana dayanarak Ruslar Ortodoks Hıristiyanlar, Fransızlar Latin ve Uniat(birleşik) Hıristiyanlar üzerinde nüfuzlarını arttırmaya, yerli Hıristiyanları Protestanlığa döndürmede yetersiz kalan İngilizler ise aralarında Dürziler, Etiyopyalılar (Habeşliler) ve Yahudilerin bulunduğu çeşitli halkları himaye altına almaya çalışmışlardı[190].

İkincisi; Kudüs Patriği Polycarp 1814'de İmparator I. Aleksander'a Fransa'nın kutsal topraklarda Rum kilisesinin sahip olduğu hakları ihlal etmesiyle ilgili şikâyette bulunmuştur. İmparator, İstanbul elçiliğinden Osmanlı Devletini bu olaya tepkisiz kalmasından ötürü protesto etmesini istemiştir. Sultan II. Mahmut 1817'de kutsal yerlere giriş ve buraların korunmasıyla ilgili koşulları, çeşitli Hıristiyan kiliselerinin haklarını tespit eden bir ferman yayımlayarak "*Status quo ante*"yi onaylamıştır. Bir yıl sonra Rus elçisi Stroganov fermana rağmen Katolik kilisesinin Ortodoks kilisesi aleyhine haklarını genişletmeye devam etme niyetini terk etmediğini Petersburg'a bildirmiştir[191]. Daha bu yıllarda Kırım Savaşı'na yol açan koşulların yavaş yavaş oluşmaya başladığı görülmektedir.

Filistin 1820'li yılların başında Avrupalı güçlerin özel ilgi alanı haline gelmiştir. Bu ilgi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye ve Filistin'i yönettiği 1830'lu yıllarda daha da yoğunlaşmıştır[192]. 1821'de American Board'ı takiben 1870'de Presbiteryen Board Filistin'e gelmiştir. Hem Doğu Patrikhanelerinden hem de Müslümanlardan gelen tepkiye rağmen nüfuzları Suriye, Anadolu ve Beyrut'ta yayılmıştır. Okullar ve daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi adını alacak olan Amerikan Koleji'ni açmışlardır. Protestan Amerikan Üniversitesi'ne karşı Katolik Cizvitler Saint-Joseph Üniversitesi'ni kurmuşlardır[193].

Anglikan misyonerleri ise Kudüs'te öncelikle çoğunun halâ Rus tebaası olduğu Yahudileri, sonrada yerli Ortodoksları Protestanlığa geçirmeye çalışmışlardır. Beyrut

---

[190] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 68; F. Rıfkı Atay, *Zeytin Dağı,* Pozitif Yayınları, İstanbul, 2014, s. 73 Yazar kutsal şehirle ilgili yaptığı yorumunda; *"Kudüs kelimesi Hıristiyanlığı akla getirir. Fakat ne Kudüs ne de Filistin'de Hıristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüs'ün Hıristiyanlığı Ortodoks Petersburg, Protestan Berlin, dinsiz Paris, Katolik Roma ve Anglikan Londra'nın politika meselesidir*" demekteydi.
[191] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 51;Hopwood, *The Russian Presence*, s.11
[192] Stavrou, *Russian Interests*, s. 26
[193]Pacini, *Christian Communities*, s. 38; Murre-Van Den Berg, *New Faith in Ancient Lands*, s. 5

yakınlarındaki Amerikan misyonerleri aralarında Ortodokslarında yer aldığı Hıristiyan cemaatler arasında benzer girişimlerde bulunmuşlardır. Katolikler tamamen kendi yerel cemaatlerinin aydınlatılmasıyla ilgiliydiler, fakat Ortodoks halk da bunlar arasında yer almıştır. Bu durum Ortodoks cemaatin Katolikler ve Protestanlardan gelen dış tehlikelere daha fazla maruz kaldığını göstermekteydi[194].

Rusya Osmanlı İmparatorluğunda etkisini arttırmak isteyen Avrupalı güçlerle rekabet edebilmek için ilk defa 1830'da Kudüs Ortodoks Kilisesi'ne olan ilgisini vurgulamıştır. Katolik ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri sonucu Ortodoksların bu mezheplere dönmesi coğrafi ve dini sebeplerden dolayı Petersburg'da endişe yaratmıştır. Ortodoksluğun resmi koruyucusu sıfatıyla mezhep değişikliğini bölgeye müdahale etmek için bir gerekçe olarak görmüştür. Aksi halde kutsal yerlerde Petersburg'un geleneksel etkisi dayanağını hızla kaybedecekti. Çar ve diğer devlet yetkilileri yabancı misyonerlerin Ortodokslara empoze ettikleri batılı fikirlerden, hatta mezhep değiştirmeseler dahi Rusya'dan uzaklaşmalarından korkmuşlardır[195]. Batılı fikirler derken Rusya Kutsal Topraklara giden Rus Ortodoks hacıların batılı misyoner ve hacıların etkisiyle milliyetçilik akımından, Rus uyruklu Müslüman hacıların ise Panislamizm akımından etkilenmelerinden endişe etmekteydi.

Rusya 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile elde ettiği ayrıcalıklı statünün meyvelerini Lord Palmerston yönetimindeki Avrupa diplomasisine çaldırmıştır[196]. Ruslar 1841'e kadar kendileri yerine İngilizlerin ve Fransızların Doğu Akdeniz'e yerleştiklerine tanık olmuşlardır. Müteakip zamanlarda meydana gelen iki olay kutsal topraklarda bu tarihe kadar Ortodoks Kilisesi tarafından güçlendirilen Rusya'nın statüsünü korumak için Petersburg'u uyarmıştır. Birincisi 1841'de İngiltere ve Prusya'nın girişimiyle, daha sonra Amerikan Protestanları da bunlara katılmış, Kudüs Protestan Piskoposluğu'nun, ikincisi ise 1847'de Kudüs Latin Patrikhanesi'nin kurulması olmuştur. Bu faaliyetler Prusya ve İngiltere'nin bölgedeki siyasi etki ve nüfuzunun habercisiydi[197].

---

194 Tibawi, "Russian Cultural", s. 5
195 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 69
196 Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet*, s. 234
197 Murre- Van Den Berg, *New Faith in Ancient Lands*, s. 6; Stavrou, *Russian Interests*, s. 27-28 Ocak 1842'de Piskoposluğun başına Yahudi kökenli İbranice ve Arapça Profesörü olan Piskopos Aleksander getirilir. Piskopos Aleksander 1847'de ki ölümüne kadar Protestan cemiyetlerinin çabalarına zemin hazırlar, Ortodoks halk ve din adamlarıyla iyi ilişkiler geliştirir. Halefi Alman asıllı Samuel Gobat yirmi yıldan beri Doğuda misyonerlik yapmaktaydı ve Prusya hükümetince Piskoposluğa atanır. Prusya'nın

23 Temmuz 1847'de Papa XIX. Pius 1369'dan beri kutsal topraklardaki Fransız papazlarına verilen onursal bir unvan olan Kudüs Latin Patrikhanesi'ni açar. Patrikhanenin amacı Ortodoksların hamisi Rusya, Protestanların hamisi İngiltere ve Almanya ile mücadele etmektir. 1848 yılında Patrikliğin başına Joseph Valerga getirilir[198]. Papalık ve Fransa'nın bölgede çıkarları açısından ortak harekât ettikleri görülmektedir. Bir bakıma Papalık verdiği destekle Fransa'nın faaliyetlerini meşrulaştırmaktadır.

Üçüncü neden; Yunan isyanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks cemaati ve kilisesinin durumunun zayıflamasıydı. İsyan sadece Kudüs Patrikhanesi'ni değil İstanbul Patrikhanesi'ni de derinden sarsmış, Ekümenik Patriğin Fener Patrikhanesi kapısında asılmasıyla sonuçlanmıştı. Osmanlı Devletinde önemli devlet görevlerinde bulunan Fenerli Rumlar etkinliklerini kaybederek yerlerine *millet-i sadıka* unvanını alacak Ermeniler getirilmişti. Özellikle Kudüs Ortodoks Rum Patrikliği'nde meydana gelen yozlaşma sonucu kilise prestijini kaybetmiş, gelirleri önemli ölçüde azalmıştı. Bunu fırsat bilen Rusya Patriklik'in kendi himayesi altında olmasa bile maddi desteğine bağlı hale gelmesini istemişti. Rus hazinesi 1820'lerde Patriklik'e önemli miktarda yardımda bulunmuştu[199].

Dördüncü neden; Doğu Akdeniz'e siyasi ve diplomatik yolla girememiş olan Rusya'nın ticari ve dini yolla girmek istemesiydi. Rusya coğrafik, ekonomik ve kültürel sebeplerden ötürü Doğu Akdeniz ve Arap ulusuyla ilgilenmişti. Karadeniz'in Doğu kıyıları Rusya'yı Ortadoğu'ya bağlayan Akdeniz, Güney Afrika ve Asya'ya açılan bir geçit olanağı sağlamaktaydı. Rusya'nın direkt komşuları olmamalarına rağmen Petersburg Doğu Akdeniz ülkelerini iş birliği yapması gereken ülkeler olarak görmüş ve hala görmektedir[200].

çıkarına çalıştığı gerekçesiyle İngilizlerden muhalefet görür. O'da Ortodoks ve Latinlere karşı mezhep değiştirme faaliyetlerini sürdürür.

198 Latin Patrikhanesi açılmadan önce Musul'da misyoner olarak görev yapan Valerga Latinlerin prestijini yükseltmeye çalışmıştır. Yıllar sonra Rus gözlemciler Onun yaptığı işlerden dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Filistin'de Katolikliğin başarısının arttığını söylemişlerdir.

199 Tibawi, "Russian Cultural", s. 2

200 Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East : friend or foe, Westport, Conn.*: Praeger Security International, 2007, s. 11

3.7. 19.Yüzyıl Öncesi Rusya ve Ortodoks Doğu Kiliseleri Arasındaki İlişkiler

19. yüzyıla kadar Rusya ve Filistin arasındaki ilişkilere bakıldığında dini faktör Rusya için önde gelme kteydi. Bu ilişkiyi belirleyen Rus halkının düşüncesinin Hıristiyanlığın anavatanına odaklanmış olmasıydı. İsa'nın yaşadığı, öldüğü ve yeniden dirileceği Kutsal Türbe gibi mekânlara bütün Hıristiyanlar gibi Rus halkı da tapmaktaydı. Dindarlıklarının üstün ifadesi ise kutsal topraklara yaptıkları hac ziyaretiydi. Halkın kutsal topraklara yaptığı seyahat Rus Ortodoks Kilisesi ve Çarlık yönetiminin Kudüs Patrikhanesi piskoposlarıyla sürekli olan ilişkilerini tamamlamaktaydı. Bu ilişkiler giderek güçlü bir gelenek haline gelmişti. Ancak tarihi olayların akışı Filistin'de Hıristiyanlığa ait kutsal mekânların gerçek vasilerinin Rum Ortodoks hiyerarşisi ve Katolik din adamları olduğuna hükmetmişti. Güçlü Rus İmparatorluğu 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kutsal mekânların korumasına doğrudan katılmamıştı. Filistin Ortodoks Kilisesi'ne önemli miktarda maddi yardım ve manevi destek vermekle yetinmişti.

"Filistin" (Palestina) kelimesi Rusça'da yaygın olarak yer almaktaydı. XIX. yüzyıl yerel lehçesinde "*anavatan, vatan, ev* " anlamlarına gelmekteydi. Dolayısıyla Ruslar Filistin ile aralarında manevi bağlılık kurmaya çalışmışlardır. Rus Filozof Berdyaev bu bağı şöyle açıklamıştır; " *kutsal ayetlerde Rusya evrendir, Rus Çarı kralların kralı, Kudüs ise inancın gerçek yaşandığı yer olarak Rusya ile aynıdır*"[201]. Suriye Çarlık Rusyasının dış siyasetinde önemli rol oynamamasına rağmen Yeni Ahit'te adı geçen Filistin'in kutsal yerleri Rus müminlerin kalplerinde değerli bir yere sahip olmuştur. Kutsal toprakların Rusya'nın uzantısı olduğunu düşünmüşlerdir[202].

Yamilinets Rusya ve Filistin arasındaki ilişkileri dört evreye ayırmıştır. Rusya'nın 988'de Hıristiyanlığı kabulüyle birlikte kutsal topraklar tasavvurunun Rus halkı arasında yayıldığı, Ortodoks Rusya'nın Filistin ile maddi ve manevi bağının ortaya çıktığı dönem ilk evreyi oluşturur. İkinci evre Rus halkının kutsal topraklarda gezindiği, Ortodoks Doğu Kiliseleri piskoposlarının ve Kudüs Patriklerinin Rusya'ya gelişlerinin arttığı Büyük Petro döneminden 1840'a kadar olan süreyi kapsar. Üçüncü dönem 1840'da Rusya, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Osmanlı arasında imzalanan ve imzacı devletlerin Ortadoğu'daki ilişkilerini belirleyen Londra Antlaşması ile başlar.

---

[201] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 6
[202] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 9

Yazara göre bu sözleşmeyle Rusya Osmanlı Hıristiyan tebaası üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmiştir[203]. Rusya-Filistin ilişkilerinde dördüncü dönem ise 1880'lerin sonundan 1917 Bolşevik İhtilaline kadar olan süreyi yansıtır[204].

İstanbul'un 1453'de düşmesiyle Doğu Hıristiyanları yüzlerini Kuzeye dönmüş, giderek büyümeye ve güçlenmeye başlayan Rusya'yı kurtarıcı olarak görmeye başlamışlardır. Rusya'nın Ortodoksluğun öncüsü olduğu fikri zamanla hem Rusya'da hem de Osmanlı Hıristiyanları arasında kabul görmüştür[205].

17. yüzyılda Rusya ve Ortodoks Doğu arasındaki ilişkilerde Rusya'nın dini ve siyasi hayatındaki etkisiyle Kudüs Patriği ilk sırayı işgal etmekteydi. Patrik Dositheos dönemi ve onun Moskova ziyareti Doğu Kiliseleri için oldukça önemliydi. Patrik Rusya'yı içine düştüğü manevi uyuşukluktan kurtarmaya çalışmış, Rumların Moskova'da eğitim görmesinin yolunu açmıştı. Onun döneminde pek çok Rum kendisini Rus Devleti adına çalışırken bulmuştu. Rum Ortodoks Kilisesi'ne yönelik Rus önyargısı ise zamanla yok olmaya başlamıştı[206]. Doğu Kiliselerini Moskova'ya bağlayan Kudüs Kilisesi'nin bu rolü 17. yüzyıl sonuna kadar devam etmişti. Bağımsızlıklarını kâfir! Türklerin elinden ancak Moskova'nın yardımıyla alabileceklerini düşünmüşlerdi. Kudüs Rum Kilisesi ve Moskova arasındaki bu sıcak ilişkiler Ekümenik Patrikhane'nin aksine Osmanlı merkezi yönetiminden uzakta olmasından ve Rus Kilisesiyle ekümenizm konusunda rekabete girmemesinden kaynaklanmaktaydı.

Dositheos'un Moskova ile yakınlaşmasında kutsal yerlerin sahipliği hususunda Latinlerle girişilen mücadelede krize girilmesi, Osmanlı Devletinin yayımladığı fermanlarla buraların sahipliğinin Katoliklere kaptırılması rol oynamıştır. Patrik bu mekânları tekrar geri almak amacıyla Rusya ve Osmanlıyı savaşa sokmayı düşünmüş, hatta bir savaş planı sunmuştur[207]. Amacına ulaşmak için ilk daimi Rus elçisi P.

---

[203] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 8 I. Petro döneminde Rusya'nın Doğu Ortodoks Kilisesini himaye etmesini reddetmesi tarihsel olarak Filistin'de kilise –din ilişkilerinde durumun değişmesine yol açmıştır. Kudüs Ortodoks Kilisesini tehdit eden Katolik ve Protestan kiliselerinin etkisi artmış, dini çatışma siyasal mücadele şekline dönüşmüştür. Eskiden Rus-Türk ilişkilerinde problem olan Doğu sorunu artık Avrupa çapında bir sorun haline gelmiştir.

[204] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 9

[205] Stavrou, *Russian Interests*, s. 8

[206] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 11; Stavrou, *Russian Interests*, s. 11 Yazara göre Kırım Savaşı'nın kökleri (1853-1856) 17. yüzyılda başlayan Rusya ve Kudüs Patrikhanesi arasındaki özel ilişkide aranmalıdır.

[207] Stavrou, *Russian Interests*, s. 13

Andreyeviç Tolstoy ile sürekli bilgi alışverişinde bulunmuştur[208]. Ancak Patrik'in Moskova'yı kutsal topraklarda dini mücadele içerisine çekmek için sarf ettiği on yedi yıllık çaba meyvelerini on yedinci yüzyılda değil on dokuzuncu yüzyılda vermiştir. Sebebi ise Dositheos döneminde Rus tahtında bulunan I. Petro için asıl meselenin Rusya'nın biran evvel batılılaşması ve Rus Kilisesi'ni devletin yönetimi altına sokmaya çalışması yani laikleşme yönündeki çabaları olmuştur[209].

1731'de Antakya Patriği Silvestre bütün Ortodoks Hıristiyanların barınağı ve sığınağı olarak İmparatoriçe Anna'ya başvurur ve Trablus'taki Rum Edebiyat Okulu'nu desteklemek ve putperestlere olan borçlarını ödemek için 1.000 ruble ister. Rusların daha duyarlılık göstermesi ve Latin bölücülerin misyoner çalışmalarına direnmek için yeterli sayıda Arap gencinin eğitilmesinin önemini belirtir. İmparatoriçe konunun incelenmesi için emir verir, dışişleri bakanlığı isteği uygun bulur ve istenilen para verilir[210].

Stavrou, 17. yüzyıl sonundan itibaren Moskova ile Kudüs Patrikliği arasındaki ilişkilerin bozulmaya başladığını belirtir. Dositheos'dan sonra gelen Patrikler Kudüs-Moskova ilişkisinde aynı başarıyı gösterememişlerdir. Çünkü Rus ve Rum Kiliseleri arasında öğreti farklılıkları bulunmaktaydı. Rumlar sadece kilise yaşamının dinsel ve ayinsel yönleriyle ilgilenirken, Ruslar uzun süreli ve muhteşem ayinleri, katı oruçları, sergiledikleri dindar Rus tipiyle Helen kültürünün dairesi dışında kalmışlardır. Aradaki farklılıklar Doğu Kiliselerinin Rus hacılarına uygunsuz davranışlarda bulunmalarına neden olmuştur. Moskova misilleme olarak ister din adamı ister devlet adamı olsun Doğudan gelen kişilerin Rusya'ya girmelerine sınırlama getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Rus elçiliğinin ve konsolosluklarının açılması Rusların diplomatik temsilcilik gözüyle baktıkları Ortodoks Patrikhanelerinin önemini azaltmıştır. Büyük Petro'nun laiklik politikası sonucu din ve devlet işlerini birbirinden ayırmasıyla Doğu Kiliselerine gönderilen bağışların miktarı azalmış, yapılan yardımlar önceleri Rus Ortodoks Kilisesi'nin mal varlığından yapılırken artık Devlet kaynaklarından verilmeye başlanmıştır[211]. Bu durum Rus Kilisesi'nin sadece idari olarak değil mali olarak da devlet kontrolü altına girdiğinin göstergesidir.

---

[208] P.A Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009, s.119

[209] Stavrou, *Russian Interests*, s. 16

[210] Denis Vovchenko, "Creating Arab Nationalism? Russia and Greece in Ottoman Syria and Palestine (1840–1909)", *Middle Eastern Studies*, 49:6, 901-918, 2013, s. 903

[211] Stavrou, *Russian Interests*, s. 16

Rumlar, kutsal kitaplarda adı geçen Mikail meleğin yardımıyla Suriye'nin idaresinin Müslümanların hâkimiyetinden alınacağını, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında Rus Devletinin üstünlüğünün bir Rus prens tarafından gerçekleştirileceğini düşünmekteydiler. Kudüs'ün eski duvarlarında yer alan bir kapıda Rus prensinin çiçekler eşliğinde zaferle kutsal şehre gireceğine dikkat çekilmiştir. İnanışa göre Kutsal yerleri kâfir Müslümanların! ellerinden alarak Rumlara verecekti. Rumlar bu inanışın halkın üzerinde yaptığı etkinin sağladığı avantajı göz önünde bulundurarak bu beklentinin gerçekleşmesi için gayret göstermişlerdir. Böylece Rusya'nın *"Mesihçi"* misyonunun Rumlar tarafından da kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Rumlar kuzeydeki kurtarıcılarını beklemelerine rağmen, Rum Kilisesinin kutsal toprakların sahibi olduğu iddiası Hıristiyanlığın ilk çağlarına kadar uzanmaktaydır. Rumlar Ortodokslar üzerindeki üstünlüklerini elden kaçırmamak için Doğu Kiliselerinin hakiki temsilcisi olduklarını ilan etmişlerdi[212]. Kilise hiyerarşisinin üst kısmında yer alan, tamamen Rum olan ve Rumca konuşan yöneticiler Osmanlı idari teşkilatlanmasındaki "*Millet Sistemi*"nin sağladığı avantajı kullanarak Kutsal Türbe Kilisesi'nin de içinde yer aldığı önemli kutsal mekânların çoğu üzerinde kontrollerini sağlamlaştırmışlardır. İmparatorluk genelinde yaptıkları seyahatler ve faaliyetlerle mali, idari özerklik elde ederek Osmanlı yönetimiyle güçlü bağlar kurmaya gayret etmişlerdir[213].

3.8. 19. yüzyılda Filistin'de Ortodoks İnancı

Arapların Şam dediği eski Suriye geniş bir bölgenin ismiydi. Osmanlı idaresindeki Suriye Halep, Şam, Sayda olmak üzere üç eyalete ve Kudüs Sancağı'na bölünmüştü. Suriye halkı çeşitli millet, din ve mezhepten gelmekteydi. İslamın ana mezheplerinin yanında Dürziler ve Mütevelliler de vardı. Hıristiyan cemaatini ise Marunî, Ortodoks, Süryani-Latin, Ermeni Katollikleri, Protestan ve başka mezhepler oluşturmaktaydı[214].

İbrahim Paşa'nın 1831'de Suriye'yi işgal etmesiyle 1841 yılına kadar yaptığı reformlar bölgede önemli gelişmelere sebep olmuştur. Kudüs ve Şam'da ilk defa Avrupa konsoloslukları açılmış, misyoner faaliyetlerine izin verilmiş, gayrimüslimlere

---

[212] Longman, Brown, Green and Longmans; *Shrines of the Holy Land: cotested by the Russian and the Turk*, London, 1854, s. 25- 30

[213] Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*, University of Texas Press, 2011, s.77

[214] Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. cilt, s. 30

Müslümanlarla eşit statü tanınmıştır. Diğer taraftan 1839 Tanzimat Fermanı'nın Müslümanlar üzerinde yarattığı memnuniyetsizlik İbrahim Paşa'nın dönemindeki ağır vergilendirme ve zorunlu askerlikle en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Paşa'nın Avrupa diplomasisinin ve ordularının baskısı sonucu Suriye'den çekilmesiyle Osmanlı yönetimi daha güçlü bir reform programıyla Hıristiyanların özgürlüklerini arttırarak bölgedeki hâkimiyetini yeniden tesis etmeye çalışmıştır.

19.yüzyılda Rum ruhbanlarının Rusya'ya yönelik olumsuz tutumlarının sebeplerine baktığımızda; Rusya'nın 1812 Bükreş Antlaşması ile Balkanlar'da küçük bir bölge olan Besarabya'ya ve Kafkasları fethiyle Gürcistan'a doğru yayılması sonucu gelişen olayların katkısı olmuştur. Doğu Ortodoks Patrikhaneleri ve çok sayıdaki münferit manastırlar Rusya'nın yayılmacı siyaseti sonucu fethettiği Besarabya ve Gürcistan'da toprak ve mülk sahibiydiler. İhtiyaç duydukları bu gelirlerden mahrum kalmaları sonucu Rum din adamları yoksul duruma düşmüşlerdir. Bu nedenle Çar'a ya da ilk dini misyon şefi Uspenskiy'nin sunduğu önerilere olumlu bakmaları ve Rusya'nın çıkarlarını korumaları için çok az sebepleri bulunmaktaydı. Uspenskiy raporunda Rum ruhbanlarının sadece adı geçen yerlerde değil Şam, Athos ve Sina Dağları'nda el konulan mülkler ve kaybedilen gelirlerden de şikâyette bulunduklarını yazmıştır.

3.9. Ortadoğu'daki Rus Konsoloslukları ve Filistin'deki Birinci Rus Dini Misyonu

3.9.1. Konsolosluklar

Rusya 19. yüzyılda dini misyondan önce açtığı konsolosluklarla Doğu Akdeniz'de varlığını hissettirmeye çalışmıştı. Rus Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode'un (1822-1856) göreve geldikten sonra dış politikadaki icraatlarından biri Rusya'nın kutsal topraklardaki diplomatik varlığının karakterini ve kapsamını değiştirmek olmuştu. O zamana kadar Çarlık'ın biri Kahire diğeri İskenderiye'de olmak üzere iki konsolosluğu, Yafa'da küçük bir konsolos temsilciliği bulunmaktaydı. Bu temsilciliklerin başında bulunanlar ne Ortodoks Hıristiyan inancındandı ne de Rumca bilmekteydiler. Yerli Ortodoks din adamlarıyla sıcak ilişkiler kuramamışlardı. Üstelik Yafa Konsolos Vekiliyle Ortodoks Piskoposu arasında düşmanlık vardı.

Mart 1839'da Kahire Başkonsolosu Kont Aleksandri I. Medem İstanbul elçisi Apollinariy P. Butenyov'a yazdığı raporda konsolos vekiliyle Piskopos arasındaki

ilişkiyi düzeltmek için Beyrut[215]'a Rumca bilen bir konsolosun atanmasını tavsiye eder[216]. Aynı yıl Beyrut'ta Konstantin Bazili başkanlığında yeni bir konsolosluk açılır. Rusya'nın amacı bölgedeki İngiliz ve Fransız destekli Katolik ve Protestan misyonerlerin etkisini frenlemektir. Bazili'nin St. Petersburg'dan aldığı talimatlarda; Filistin ve Suriye'de yaşayan Ortodoks kilisesi yetkilileriyle ve Patrikle daha dostça ilişkiler kurması, Rusya'nın ilgisini kesmeyeceği Doğu Kilisesine ve dini çıkarlara dikkat etmesi, diğer mezheplerin Hıristiyan ileri gelenleriyle yeterli derecede ilişki kurması, Rus hacılara yardımda bulunması yer almaktaydı. Bu atama ilk kez Rus Dışişleri Bakanlığı'nın bölgedeki Ortodoks Hıristiyanların bağlılığını kazanmaya çalıştığını göstermekteydi. Her ne kadar gizlenmeye çalışmışsa da Rusya'nın dış politikasında dini araç olarak kullanması resmiyet kazanmıştı. Dini misyonlar açılmadan önce konsolosluklar diplomatik temsilcilik olmanın yanı sıra dini misyon görevini de üstlenmişlerdi[217].

Bazili'nin atanmasıyla ilgili Kudüs İngiliz Konsolosu yazışmalarında; *"Filistin'in kiliseyle ilgili meselelerde Avrupa Devletlerinin entrikalarına artık kapalı olduğunu, Konsolos Bazili'nin Rum ve Ermeniler üzerinde etkili olmanın yollarını aradığını, Rum Patrikhanesinin uzun süreden beri Rusya'dan parasal yardım aldığını"* yazmıştır[218]. Batılı devletlerin konsolosları ile yazışmalarında Rusya ve Kudüs Ortodoks Patrikhanesi'nin buradaki faaliyetlerini yakından takip ettikleri göze çarpmaktadır.

---

[215] İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 34 Beyrut sömürgeci bütün devletler için oldukça önemli bir yerleşim merkeziydi. Sebebi ise; halkının yüzde yirmisinin Avrupa'da bulunmuş olması, eski medeniyetlerin beşiği olması, İngilizce ve Fransızcanın yaygın kullanılması, gelir seviyesinin yüksek olmasıydı. Ticari, stratejik, coğrafi ve arkeolojik açıdan oldukça önemli bir yerdi. Kudüs'e yakındı ve bir liman kentiydi. Bu nedenle de yabancı devletlerin istilasına uğramış ve burada okul açmak için adeta yarışmışlardı. Beyrut'ta 44 Rus okulu bulunmaktaydı.

[216] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 82; Hopwood, *The Russian Presence*, s. 34 İlginçtir ki Rus Devleti'nin Filistin işlerinde atılan ilk pozitif adımına işaret eden ve Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Rusya tarafından desteklenmesini ön gören plan Alman asıllı bir Protestan olan Dışişleri Bakanı Nesselrode'a aitti. Protestan olan bir bakanın Rusya'nın Ortodoks dış politikasını şekillendirirken ne kadar tarafsız olabildiği, bu açıdan Rus devlet çıkarlarını ne kadar gözettiği incelenmesi gereken bir konudur.

[217] Hopwood,, *The Russian Presence*, s. 15; Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 83 Rus toplumunda büyük destek kazanan Pan-Ortodoksluk akımının taraftarı olarak 1829 Yunan ihtilalinin ardından Osmanlı topraklarından Rusya'ya göç eden Ortodoks Rum mülteciler siyasi fikirleri, kültürel temasları ve dil yeteneğine sahip olmalarından dolayı Osmanlı Devletinin içişlerine müdahale etmek için Çarlık rejimince değerlendirilmişlerdir. Çoğu ayrıcalıklı bir konum elde etmiş ve dış işleri bakanlığında yüksek mevkilere gelmişlerdir. Bunlardan biri de babası Yunan ihtilaline verdiği destekten dolayı Osmanlı yönetimince ölüme mahkûm edilen, İstanbul'daki Rus elçisi Stroganov yardımıyla Rusya'ya kaçan, Fenerli bir aileye mensup Constantine Bazili idi.

[218] Tibawi, "Russian Cultural", s. 3

3.9.2. Birinci Rus Dini Misyonu (1848-1853)

Rusya Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla ortaya çıkan Mısır sorununu çözmek üzere toplanan Londra Konferansı'na (1840) katılmakla Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzenleyen geleneksel politikasından uzaklaşmaya başlamıştır. Bu tarihe kadar Rusya açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü iki taraflı anlaşmalar temelinde korumak önemliydi. Filistin ise Londra Antlaşması'nda doğrudan görüşmelere konu olmamıştır.

1841 yılı başında Prusya İngiltere'ye öneride bulunarak kutsal topraklarda Protestanların güvenliğini sağlama, koruma ve destekleme konusunda hem fikir olmaya çalışmıştır. Aynı zamanda *Zion Dağı* üzerinde bulunan Kamame Kilisesi'nde bir tapınak yapılmasını istemişse de önerileri İngilizler tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Prusya konferansa katılan diğer devletlere bir proje sunmuştur. Projeye karşı Fransa sessiz kalmış, Avusturya kendini İngiltere ve Rusya'nın kararına bağlı kılmış, İngiltere görüşmelerin devam etme olasılığını saklı tutarak diplomatik ilkelere bağlı kalmıştır. Rusya; Katolikler ve Rumlar arasındaki mücadelede büyük çapta bir antlaşmanın imkânsızlığını belirterek projeyi reddetmiştir. Prusya'nın projesine karşı kendi projesini sunmuşsa da kabul edilmemiştir[219].

Ortadoğu'da meydana gelen müteakip gelişmeler 13 Temmuz 1841'de Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya arasında II. Londra Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Londra Antlaşması'na kadar Ortodoks Doğu'nun Hıristiyanlarını himaye etme hakkını Osmanlı ile antlaşmalar yaparak çözmeye çalışan Rusya artık tek bir yöntem takip etmeye başlamıştır: İstenilen imtiyazları ondan zorla

[219] Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 57 İngiltere'nin önerisini reddettiği Prusya Londra Konferansına katılan diğer büyük devletlere -Rusya, Avusturya, Osmanlı- şu önerilerde bulunmuştur. 1-Filistin'de yaşayan Hıristiyanlar Türk hukukunun yetkisi dışında bize bağlı olmalı, 2-Kutsal yerler beş büyük devletin eline geçmeli, 3-Yerel Hıristiyan cemaatlerini Roma Katolik, Rum, Ermeni ve Evanjelistler oluşturmalı, 4-Kutsal yerlerin yönetimi üç yerli cemaate emanet edilmeli. Katolik Rumlar ve Ermenilerin temsilcisinin Avusturalya ve Fransa, Ortodoks Rum ve Ermenilerin temsilcisinin Rusya, Protestanların temsilcisinin İngiltere ve Prusya tarafından atanmalı.
Rusya'nın projesindeki öneriler ise: 1-Önceki antlaşmaları ve imtiyazları onaylayan yeni bir hattı şerif yayımlanması, Bu madde Rusya'nın Tanzimat Fermanı'ndan memnun olmadığını göstermektedir. 2-Yafa ve Kudüs'e atanan yeni Osmanlı valisinin buradaki staükoyu koruması, 3-Hıristiyan din adamlarının eski anlaşmazlıkları devam ettirmelerinin kesinlikle yasaklanması, 4-Güvenliği açısından İstanbul'da kalan Kudüs Patriği'nin disiplini sağlamak için geri dönmesi, 5-Uyuşmazlıkların çözümü için yerel vali, Rum vekil, Latin ve Ermeni manastırlarının yer aldığı karma bir komisyon kurulması, 6-Rus din adamlarına Kudüs'te bina yapmak ve hayır kurumları açmak hakkı verilmesi. Bu madde ise ilgili konularda Babıali'nin Rusya'ya karşı temkinli davrandığını vurgulamaktadır.

koparmak. Çünkü Londra Antlaşması Rusya'nın doğudaki durumunu oldukça zayıflatmıştır[220].

Dışişleri Bakanı Nesselrode, Rusya'nın Ortodoks siyasetinin yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamaya uygun olduğu takdirde başarılı olabileceğini düşünmekteydi. Nesselrode bunu düşünürken yüz yıllardan beri Kudüs Patrikliğini yöneten Rumların hâkimiyetini, Kutsal Türbe Kardeşliğini ve bu ikisinin Ortodoks Araplara yönelik tutumunu dikkate almamıştır. Bakan 1841'de Patrikhanenin durumunu araştırmak, Çarlık rejiminin mücadelesine destek sağlamak, Filistin'deki Rum din adamları ile yakın ilişkiler kurmak amacıyla birinin bölgeye gönderilmesi için Rus Kutsal Sinoduna emir vermiştir. Hac yapma bahanesiyle kutsal topraklara gidecek olan bir din adamının bu görevi yerine getireceği yönünde hem dışişleri hem de sinod hem fikir olmuştur. Gönderilecek kişinin yerel ruhbanların, yabancı misyonerlerin ve diplomatik temsilciliklerinin tepkisini çekmemesi için rütbesi Arşimandrit'ten yüksek olmamalıydı. Diplomat yerine din adamı seçilmesindeki sebep Kudüs Kilisesi'nin durumunu dünyevi bir görevliden daha iyi kavrayabileceğinin düşünülmesindendi[221]. En uygun kişi olarak Arşimandrite Porfiri Uspenskiy üzerinde karar verilmiştir[222].

Uspenskiy 1843 yılında Suriye, Filistin ve Mısır'ın bazı bölümlerinde keşif gezisinde bulunmak üzere Beyrut'a gelir. Amacı gezi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksluğun haritasını çıkarmaktır. Rusya ve Ortodoks Doğu kiliseleri arasında yaşanan bir asırlık uzaklaşmanın ardından Ortodoksların nerelerde bulundukları, kiliselerinin durumu ve inançlarını nasıl yaşadıkları hakkında bilgi edinecektir[223]. Uspenskiy Suriye'de gerçekleştirdiği keşif gezisinin ardından Filistin'e geçer. Burada Arapça konuşan Ortodoks Araplarla Rumca konuşan din adamları arasındaki derin uçurumu görür. Katolik ve Protestan misyonerlerin Ortodoksları kendi mezheplerine döndürmedeki başarılarına şahit olur. Filistin'de Ortodoksluğun zayıflamasının başlıca nedenlerinden biri olarak Kudüs Patriği'nin İstanbul'da ikamet etmesi ve Kutsal Türbe Kardeşliği'nin Patrikhanenin yönetimine ilgisiz kalmasından kaynaklandığını tespit eder. Günlüğünde ve Kutsal Sinod'a sunduğu raporlarda Rusya'nın himaye önerilerinin Rum din adamları tarafından hoş karşılanmadığını ve

---

[220]Yamilinets, *Ocherki politicheskikh*, s. 59
[221] Stavrou, *Russian Interests*, s. 33; Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 85
[222] BOA, Y.MTV. 268/105; Hopwood, *The Russian Presence*, s. 35; Stavrou, *Russian Interests*, s. 34 Uspenskiy St. Petersburg ilahiyat akademisinde çalışmıştı. Ortodoks Doğuyla yakından ilgili olması Onun bu göreve getirilmesinde etkili olmuştu. Ayrıca 1840'da Viyana elçilik kilisesinde görev yapmıştı.
[223] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 89

düşmanca görüldüğünü yazar[224]. Rumların Arap cemaat üzerindeki nüfuzlarını ve kilise yönetiminde iktidarı paylaşmak istemedikleri açıktır. Yüzlerce yıllık Rum hegemonyasını, bunun maddi ve manevi getirisini kaybetmek istememektedirler.

Porfiri Uspenskiy; Kudüs Rum Patrikhanesi yetkilileri, Kutsal Türbe Kardeşliği ve yerli Ortodoks halkla yaptığı görüşmelerinden elde ettiği bilgilerin sonucunu gösteren bir raporu İstanbul elçisi V.P Titov vasıtasıyla Petersburg'a gönderir. Raporunda Kudüs Patriği Athanasios'un ölümünün ardından seçilen Krill'in Kudüs'teki Patriklik tahtına geri dönmesi için Rusya'nın Babıâli'ye ve İstanbul Patrikhanesi'ne baskı yapmasını ister. Ona göre Patrik bu iki gücün etkisi altındadır. Patrik'in dönüşü Ortodokslar arasında Patriklik tahtının meşruluğunu yenilerken, Protestan ve Katolik misyonerlerin artan etkisini önlemeye de yardım edecektir. Arşimandrite raporunda Kudüs Kilisesi'nin kötü koşullarını, Rum adamlarının ve Arap cemaatin cehaletini anlatır, kiliseyi bu durumdan kurtarmak için Rusya'nın müdahalede bulunarak bir piskopos başkanlığında birkaç din adamının gönderilmesini önerir. Gönderilecek piskopos Kudüs Kilisesi'nin yönetiminde yer alacak, sinod ve Kutsal Türbe Kardeşliğini yönetecek, yerli çocuklar için Rus okulları açacak, Rusça kitapları Arapçaya çevirerek Suriye, Filistin, Mısır'da dağıtacak, hayır vakıfları kurarak halkın güvenini kazanacaktı. Ayrıca Rus Konsolosluğunun yetkisi altında değil doğrudan Rus Sinodu ile muhatap olacaktı[225]. Porfiri bunu istemekle misyonun siyasete alet olmasını önlemek istemiştir. Ancak Rus Ortodoks Kilisesi'nin yapısına bakıldığında kilise devlet kontrolünde olduğundan ister istemez politikaya alet olduğu görülmektedir.

Uspenskiy'e göre belki de misyonun çalışmaları sayesinde Ortodoks kilisesiyle Uniatların birleşmesi mümkün olabilecekti[226]. Oysa Rum din adamlarının birleşme için hiçbir çaba göstermedikleri, böyle yaparak Fransa'nın etkisinin artmasına yardımcı olduklarını belirtmekteydi. Aslında Rum hiyerarşisinin bu inatçı davranışı kendilerine olan öz güvenlerini de ortaya koymaktaydı. Ancak devir değişmişti. Artık önceleri Patrikhaneler ve misyonerler olan rakiplerinin yerini bunları destekleyen güçlü devletler almıştı. Kilise hiyerarşisinin devlet yönetiminin de zayıflamasıyla artan iktidar hırsı onun önündeki en büyük engel olmuştu. Petersburg'un maddi ve manevi desteğini arkasına alıp kullanmayı becerememişti.

---

[224] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 82
[225] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 37
[226] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 98

Arşimandrite Rusya'nın Kudüs Patrikliğine gönderdiği paraların amacına uygun kullanılmadığını tespit etmişti. Elinde paranın Patrikhane tarafından daha çok yatırım amaçlı kullanıldığını gösteren pek çok kanıt bulunmaktaydı. Satın alınan araziler parasal hediye beklentisi olmayan yerli halk tarafından işlenmekte, gelirler ise Patrikhaneye gitmekteydi. Bu sebeple yerli halk Rum hiyerarşisinin kendilerini ihmal ettiğinden şikâyete devam etmekteydi. İngiliz Konsolosluğu kayıtlarına göre Rumlar Kudüs içerisinde ve çevresindeki arazilerin çoğunu satın almışlardı. Bu durum İngiliz konsolosunca şehrin etrafının Patrikhaneye ait mülklerin dairesi içine alınmak istenmesi şeklinde yorumlanmıştı. Harcamalar sadece Kudüs ve çevresiyle sınırlı değildi. Hayfa, Yafa, Akra'da arazi satın almak için araştırmalarda bulunulmuş, Nablus dışında Yakup'un kuyusunun olduğu yere yakın bir araziyi satın almışlardı. Konsolos yorumunun devamında "*İstanbul'da ki siyasi güçler* -muhtemelen Rus elçiliği, Fenerli Rumlar ve Fener Patrikhanesi kast edilmekte- *Rum hiyerarşisine büyük kazançlar sağlayacakları yeni araziler almaları için destek vermişlerdir*" demekteydi[227]. Büyük çaptaki bu harcamalar Patrikhane Sekreteri Nikophorus Petasis tarafından gerçekleştirilmişti. Petasis, Rusya'nın gönderdiği paraları sadece dini amaçlı kullanmamış dünyevi yatırımlarda da bulunmuştu. Örneğin sabun ve zeytinyağı imalatının arttırılması için binlerce zeytin ağacı, ipek imalatı için ise dut ağacı diktirmişti. Onun bu çabalarının anısına Kudüs Özgürlük Çanı'nın bulunduğu yere "*Nikophoria*" olarak bu papazın adı verilmişti[228]. Dikkat çekici olan Patrikhanenin satın aldığı araziler ve bu arazilerden elde ettiği gelirlere karşın 19. yüzyılın ikinci yarısında mali krize girmiş olmasıydı. Buda kazancın Ortodoks halkın ihtiyaçlarına harcamak yerine Kudüs Rum Patrikliği yönetimi hatta Patriklik üzerinde nüfuzu olan İstanbul Patrikliği ve Fenerli Rum Beylerinin şahsına harcanmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1867'ye kadar yabancıların hatta diplomatların Osmanlı hâkimiyetindeki yerlerde taşınmaz mal edinmeleri yasaktı. Aynı yıl Hicaz hariç İmparatorluk dahilinde yabancılara mülk edinme hakkı tanıyan bir ferman yayımlandı. Ancak bu tarihe kadar olan yasal zorluk sadece görünüşteydi. Ferman yayımlanıncaya kadar Rus parasıyla Ortodoks cemaatine mensup Osmanlı tebaası adına

---

[227] Tibawi, "Russian Cultural", s. 8- 9

[228] Itamar Katz & Ruth Kark, "The church and landed property: The greek orthodox patriarchate of Jerusalem", *Middle Eastern Studies*, 43:3, 13 Apr 2007, s. 393 Bu rahibin çabaları sayesinde 1848 ve sonrasında Rusya'dan gönderilen parayla önemli miktarda mülk satın alındı. Yerli halkın Abu-Dahab (altın babası) dediği Nikophorus Kudüs çevresinde ve dışında pek ç ok mülk satın aldı.

araziler alınmıştı. Aynı yöntemi Anglikanlar ve Katoliklerde kullanmıştı. Hopwood'a göre İgnatiev'in öncülüğünde Rus hükümeti politik avantaj sağlamaktan çok politik engeller çıkardığı için bu izni veren protokolü 1873 yılına kadar imzalamayı reddetmişti[229].

Uspenskiy'nin önerileri Moskova'da büyük tepkiyle karşılanmasına rağmen ileride kurulacak olan ikinci dini misyon, Filistin Komitesi ve Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin faaliyetlerinde dikkate alacakları temel esaslar olacaktı.

Nesselrode, Porfiri'nin raporunda bölgede gayriortodoks Osmanlı Hıristiyanlarının da olduğunu ve acilen Rus himayesini elde etmeye ihtiyaç duyduklarını gördüğünde çok şaşırmıştır. Bu durum onun Rusya'nın bölgeye nüfuzunun dayanağı olmuş, Ortodoks Doğu Kiliseleri üzerine daha fazla odaklanmasına neden olmuştur[230]. Rus Kilisesi Sinodu ve Nesselrode Ortodoksluğun yeniden canlandırılması için misyonun Rum hiyerarşisiyle işbirliği yapmak zorunda olduğunu düşünmüşlerdir. Her şeye rağmen Dışişleri Bakanı'nın hedefi siyasi olmuştur. Hedefleri arasında Rusya'nın bölgede etkisini arttırmak, yerli Ortodoksların sempatisini kazanmak, İngiliz ve Fransız tasarılarını önlemek de yeralmıştır[231]. Oysa Ortodoksluğun yeniden canlandırılması zor bir işti, Rum Patrikhanesinin yetki alanına girmekteydi. Rumlar Rusya'nın maddi yardımı ve siyasi desteği dışında kendi yetki alanlarına müdahale etmesini istememekteydiler. Doğu Kiliselerinde Helenizmin ayakta kalması ve kendi çıkarları her şeyden önce gelmekteydi. Diğer taraftan Rus yetkililerin düşüncelerinde haklı olduğu ileriki zamanlarda görülecektir. Rumlarla işbirliği yapmadan başarı sağlamak imkânsızdı. Arkalarında hem devlet desteği, hem de Batılıların desteği vardı. Rum hegemonyasıyla mücadele etmek kolay olmayacaktı. Çünkü Rusya'nın dayanağı olan Ortodoks Araplar sürekli yönetilmeye alışık olan ve Rumlarca bilinçli olarak cahil bırakılan bir topluluktu.

---

229 Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. cilt, s. 250-251 Osmanlı İmparatorluğu'na gelen yabancılar bu işinde kolayını bulmuşlardı. Osmanlı tebaası olan birine mülk satın aldırarak mülkü o kişinin adına tescil ettirmekteydiler. Daha sonra yabancı bu kişiden mülkün asıl sahibi olduğuna ilişkin senet almaktaydı. Bu tasarruf şeklini hükümet hoşgörüyle karşılamaktaydı. Yabancılar bu tasarruf şeklini hukuki teamül haline getirmeye çalışmaktaydılar. 1856 tarihli Islahat Fermanı'na şöyle bir madde konulmasını temin ettiler. " *Emlakin alım ve satımı ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdikleri vergi ve resimleri vermek üzere Osmanlı hükümeti ile yabancı devletler arasında sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlake tasarruf müsaadesi verilecektir*". ; Tibawi, "Russian Cultural", s. 10; Hopwood, *The Russian Presence*, s. 92

230 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 87 Bu azınlık Hıristiyanları Yakubiler, Kıptiler, Mutualistler ve Uniatlar oluşturmaktaydı.

231 Tibawi, "Russian Cultural", s. 7

Uspenskiy 1847'de dini misyonu açmak için Kudüs'e tekrar gönderildiğinde hem dışişleri bakanlığı hem de Kutsal Sinod tarafından 1843'te verilen talimatların dışına çıkmaması emredilmişti. Burada dikkati çeken nokta Rus Dışişleri Bakanlığının ve Kutsal Sinod'un Kudüs Patrikliği ve onun yetki alanına giren işlerde hiçbir değişikliğe gitmeksizin kilisenin içinde bulunduğu kötü şartların düzeltilerek ıslah edilmeye çalışılmasını istemeleriydi. Bundan her iki devlet kurumunun da Rumları karşılarına almak istemedikleri anlaşılmaktadır. Rusya'nın planlarının herhalde gerçekleşmesi için Rum hiyerarşisinin yardımına ihtiyaç vardı. Bu nedenle Rus misyonları Suriye ve Filistin'de yerli Rum Ortodoks Patrikhanesi dışında bir Rus Patrikhanesi kurmayı düşünmemişlerdi. Oysa hem Uspenskiy'e hem de ondan sonra gelecek olan misyon başkanları Antonin Kapustin, Cyril Naumov ve Leonid Kevalin'e verilen talimatlarla bu misyonerlerin gittikleri yerlerde karşılaştıkları koşullar birbirine uymamaktaydı. Misyon temsilcileri Kutsal Türbe Kardeşliği ve Kudüs Rum Kilisesi hiyerarşisinin tepkisiyle karşılaşmaktaydılar. Hem kardeşlik hem de kilise hiyerarşisi Rusya'nın Besarabya ve Gürcistan'da bulunan Kudüs Kilisesi'ne ait mülklerin gelirlerine el konulmasından, Patriklik seçimlerine müdahale edilmesinden, Rusya'nın Bulgar Eksarhlığı ve Sırp Milli Kilisesi'nin kurulmasına verdiği destekten ve Patrik II. Krill'in Rus yanlısı eğilimlerinden dolayı tepkiliydiler[232]. Özellikle Uspenskiy'yi el yazması eserleri manastırdan çalmak ve Moskova'daki koleksiyonları zenginleştirmekle suçlamaktaydılar[233]. Ayrıca Katolik ve Protestan temsilcileri gibi Rusya'nın faaliyetlerini bölgeye nüfuz etme çabaları olarak değerlendirmekteydiler.

Diğer taraftan, Katolik ve Protestan misyonerlerinin çabaları sonucu bölgede bu mezheplere ait okullar ve kiliseler çoğalmış, Ortodoks halk, diğer Hıristiyan azınlıklar ve kutsal mekânlar üzerindeki nüfuzlarını arttırmışlardı. Misyonun görevlerinden biride Suriye ve Filistin'de Ortodoksluğa yönelik yabancı misyonların tecavüzünü önlemekti[234]. İnanç açısından cahil bırakılan bir cemaatin yabancı etkisine açık olmaması zaten düşünülemezdi. Diğer mezheplerin istediği ortam Rum ruhbanları tarafından kendiliğinden sağlanmıştı.

Uspenskiy'nin önemle üzerinde durduğu sorunlardan biri Ortodoks Arap cemaatiydi. Kudüs Rum Kilisesi'nin yetki bölgesine giren nüfusun çoğunluğu Arap olmasına rağmen Patrik ve kilise sinodu Araplardan seçilmemekteydi. Sadece kırsal

---

[232] Stavrou, *Russian Interests*, s. 37
[233] Tibawi, "Russian Cultural", s. 8
[234] Tibawi, "Russian Cultural", s. 7

kesimdeki papazlar arasında Araplar bulunmaktaydı. Bu nedenle Arşimandrite Arap cemaate karşı özel bir ilgi duymuş, Arap gençlerin eğitimiyle ilgilenmiştir. Misyonun ödeneğinden Arap papazlara destek vermiştir. Onun bütün bu çabaları ileride uyanacak olan Arap milli bilincinin oluşmasına temel teşkil etmiştir. Bu birinci misyonunun en önemli başarısı olarak öne çıkmıştır[235]. Konuyla ilgili günlüğüne yazdığı *" Tanrı iki Ortodoks halkın manevi eğitimine öncülük etmemi münasip gördü, Araplar ve Bulgarlar"* cümlesi Porfiri'nin duygularını kısaca özetlemesi açısından anlamlıydı[236]. Arşimandrite'in önemli başarılarından biri de 1854'de Kudüs St.Nicholas Manastırında matbaa kurmasıydı[237].

Porfiri bütün çabalarına rağmen kısmi bir başarı elde eder. Çünkü Rus yetkililerin kendisinden yapmasını istediği şeyler gerçekleştirilebilir değildi, zaten yeterli destek de verilmemiştir. St.Petersburg'da dini ve dünyevi çıkarlar arasındaki çatışma görevin amaçları üzerinde ayrılığa yol açar[238].

Arşimandrite Porfiri Uspenskiy'nin çalışmaları 1853-1856 Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte kesintiye uğramış ve ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Theofanis Stavro, Porfiri'nin çabalarının sonuçlarının zarar verici tarihi bir hata olduğunu, Doğu Kiliseleri'nin gözünde Rus Kilisesi'nin değerini ve Rus Devletinin saygınlığını arttırmadığını ileri sürmüştür. Oysa Eliee Kanee'in belirttiği gibi Porfiri'nin Suriye ve Filistin'de yaşayan gayriortodoks Hıristiyan azınlıklar üzerinde durması, onların Ortodoksluğa döndürülmesinin bölgenin dini haritasını Rusya'nın lehine çevirerek Petersburg'nın siyasi ve ticari çıkarlarına hizmet edeceği yönünde raporlar sunması tespitlerindeki başarıyı göstermektedir.

Her şeyden önce başarı için parasal güç ve destek gerekmekteydi. Arşimandrite 10.000 ruble gibi çok kısıtlı bir bütçeyle tasarılarını gerçekleştirmeye çalışmıştı. Uspenkii'yi başarısız kılan etkenlerden biri raporlarının sinod ve dışişleri bakanlığındaki yetkililerce tam olarak anlaşılmamasıydı. Ayrıca Kudüs Kilisesi

---

[235] Mehmet Hayrettin., "Rusya'nın Şarkta Kilise Siyaseti", *Sebilürreşad Dergisi*, Ankara, 1912, s. 33; Stavrou, *Russian Interests*, s. 37

[236] Tibawi, "Russian Cultural", s. 8

[237] Frary," Russian Missions", s. 138 Matbaada basılan ilk kitaplar havariler, Arapça yazılmış bir Ortodoks ilmihali ve Kudüs Patriği Anfim'in yazdığı ilahiler kitabıydı. Porfiri Uspenskiy Suriyeli çocuklar için yetimhane yaptırdı, yerel okulların öğretmen ihtiyacını giderdi. Dini tatillerde Beytüllahim ve Kudüs yoksulları arasında sadaka dağıttığı için ünü yayıldı. Filistin ve Sina ile ilgi tarihsel makaleler, hac rehberleri, bol resimli seyahat albümleri, Rumca el yazması katalog oluşturdu.

[238] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 45

hiyerarşisinin Helenizmin kaleleri olarak gördüğü Doğu Kiliselerini Slav medeniyetinin temsilcisi olan Rusya'ya kaptırmak istememesi de başarısızlığın diğer bir etkeniydi.

3.10. Rusya'nın Dinsel Hoşgörü Politikası

19. yüzyılda, özellikle Çar I. Nikolay döneminde, Rusya Kudüs Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni yabancı misyonların zararlı çalışmalarına karşı desteklemenin yollarını aramıştır. Bazı Rus yetkilileri bu desteği vermede Rusyalı Müslüman hacıların faydalı olacağını görmüş ve "*Dinsel Hoşgörü*" politikasını ortaya atmışlardır. Bu hoşgörü politikası çercevesinde Petersburg Çar'ın İslama yönelik hoşgörüsünün karşılığında aynı hoş görüyü İstanbul'daki Sultan'ın Hıristiyan tebaası için göstermesini istediğinden Rus uyruklu Müslüman hacılar sıkça emsal gösterilmişlerdir[239].

Kırım Savaşı öncesi Başpiskopos Innokentii "*Osmanlı'dan ne istedik*?" sorusunu cevaplarken:

"*Tek gerekli olan şeyi istedik. Tıpkı bizim sınırlarımız içindeki Müslümanlara ve camilerine verdiğimiz gibi Ortodoks Kiliselerinin ve çalışanlarının dokunulmazlığının kabul edilmesini istedik. Her yıl binlerce dindar Rus'un akın ettiği Kudüs'ün kutsal mekânlarının alıp satılan bir yermiş gibi elden ele geçmemesini istedik. Ortodoks inancının Müslümanların gözünde ayıplanmamasını istedik. Gerektiğinde acı çeken dindaşlarımızla ilgili müdahalede bulunma hakkı istedik. Bu taleplerimiz aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de huzuru ve yararı içindi"*

demekteydi. Böylece Başpiskopos Müslüman tebaadan daha az haklara sahip olan zımmi Hıristiyanlara yönelik Osmanlı yönetiminin yanlış tutumunu vurgulamaktaydı. Ona göre sadece Rusya çeşitli inançlara saygı göstermekteydi[240]. Ayrıca Piskopos kutsal mekânlar üzerindeki kontrolün Babıâli'nin çıkarları doğrultusunda sürekli el değiştirmesinden dolayı duydukları tepkiyi dile getirmektedir. Yunanlıların bağımsızlığını kazanması ve İstanbul Patrikhanesi'nin bundaki büyük payı Ortodoks inancında olanları Müslüman halkın gözünden düşürdüğü de bu açıklamada göze çarpmaktadır. Bunu Babıâli'nin Rum isyanı sonrası Fenerli Rumlara yönelik tutumu da doğrulamaktadır.

Rusların argümanına karşılık İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaaya uyguladığı dini ve kültürel politikalara bakıldığında Osmanlı Devleti

---

[239] Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. cilt, s. 1

[240] Mara Kozelsky, *Christianizing Crimea: Shaping Sacred Space in the Russian Empire and Beyond*, Northern Illionis University Press, 2010, s. 127

Ortodoks tebaa da dahil olmak üzere dini inançlara, kültürel geleneklere vergilerini verdikleri ve devlet aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunmadıkları sürece müdahale etmemiş, bu durum Ortodoks tebaanın kültürel açıdan ayakta kalmasına ve Osmanlıya sadık olmasına sebep olmuştur. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın da yer alan " *Osmanlı İmparatorluğunda her din ve mezhebin töreni serbesttir. Hiçbir kimse dininin törenini yapmaktan men olunmayacak ve bu yüzden eza ve cefa görmeyecektir. Bundan başka din ve mezhep değiştirme hususunda kimse hiçbir surette zorlanmayacaktır*" hükmüyle gayrimüslimlerin din ve mezhep serbestliği hukuken güvence altına alınmıştır[241]. Buna rağmen 19.yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğunda tam anlamıyla dinsel bir hoş görüden söz etmek mümkün değildir. Çünkü gayrimüslimler şehir içerisinde ata binemez, silah taşıyamazdı. Her milletin kendine özgü renklerde kıyafetleri bulunmaktaydı. Daha önemlisi bu azınlıklar yeni kilise yapamaz, çan çalamaz ve kiliselerini tamir ettirmek için devletten izin almak mecburiyetindeydiler. Müslüman mahallelerinde Yahudi ve Hıristiyanların yaşamaları hususunda bir yasak olmamasına rağmen uygulamada bu hoş karşılanmamaktaydı[242]. Zımmiler böyle bir dinsel ötekileştirme muamelesine İslam dininden farklı bir dine mensup olduklarından tabi tutulmuşlardır. Zımmilere yönelik uygulama Başpiskopos Innokentii'nin ithamlarını haklı çıkaracak niteliktedir. Ancak aynı dinsel ötekileştirme sadece Osmanlı'da değil 19.yüzyıl öncesi Avrupasında da Müslüman azınlıklar için söz konusuydu.

Gerek haçlı seferleri gibi dini ideoloji altında uygulanan büyük ölçekli askeri ve siyasi eylemler gerekse Arap hâkimiyeti döneminde uygulanan politikalar Filistin'de dinsel hoşgörü atmosferini yok etmiştir. Eileen Kane'e göre Haçlı seferleri Müslüman doğuya yönelik Avrupa ve Rusya'nın siyasetindeki derin farklılığı yansıtmaktadır. Eski çağlardan beri Avrupa için doğu; fethetme, yağmalama, hazineler ve köleler elde etmenin amacı haline gelmiştir. Fakat Rusya hiçbir zaman Doğu halklarına yönelik

---

[241] Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. cilt, s. 1; Bkz. Diyanet İslam Ansiklopedisi, Islahat Fermanı Maddesi, cilt.19, s. 185-189

[242] Bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman –İngiliz Belgelerinin,* 1636 tarihli bir fermanda İstanbul Langa'da bir Müslüman mahallesindeki evlerin bir kısmının zımmilerce satın alındığı, mescid ve mektebin zımmi evleri arasında kaldığı, zımmi ayinlerinin Müslümanları rahatsız ettiği yazmaktaydı. Mahalle halkının başvurusu üzerine Şeyhülislam tarafından zımmilere İslam olmalarının teklif edilmesi, kabul etmezlerse evlerini Müslümanlara satmaları gerektiği şeklinde fetva vermiş ve uygulanması emredilmiştir. Yine 1729 tarihli bir fermanla İstanbul'da Müslümanların ellerinde bulunan evlerin Hıristiyanlara satılmaması istenmiştir.

düşmanca bir güç haline gelmemiştir. Rus halkında dini ve kültürel açıdan doğuya yönelik samimi ve hürmetkâr duygular hâkimdi[243].

Rusların Ortodoks Doğuya karşılık batıya özellikle de Katolik Polonya, Kazan ve Kırım Türklerine karşı politikalarına baktığımızda aynı dinsel hoşgörüyü göstermediğine tanık oluyoruz. Polonya'nın Katolik olmasından dolayı bu ülkeyi Papalıktan Ortodoks Rusya'ya yönelecek tehlikenin bir aracı olarak görmesi Rusya'nın Polonya Katoliklerine baskı ve zulüm yapmasına neden olmuştur[244]. Tracy Turnerelli Polonya'daki Rus diplomatik ve dini temsilcilerini kurt, Katolik halkı ise Osmanlı'nın Hıristiyan koyunları olarak tanımlandığı eserinde Rus zulmünden örnekler verilmiştir. Bu da Rusya'nın dinsel hoşgörü politikasını kendi çıkarlarına göre yorumladığının kanıtı olarak gösterilebilir.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'den çekilmesinin ardından Beyrut Konsolosu Bazili Moskova'nın Dinsel Hoşgörü politikasının hayata geçirilmesine ilişkin girişimlerde bulunmuştur. Konsolos Bazili, 1840'da Beyrut'a gelir gelmez Kudüs Valisine yazdığı mektubunda başkonsolos olarak kendisinin Çar I.Nikolay'ın kutsal şehirdeki Ortodoks, Yahudi, Ermeni ve Müslümanlara yönelik ihsanından sorumlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ikinci bir mektupta Çar'ın hayırseverlik ve hoşgörüsünün kanıtı olarak kutsal şehre gelen Rusyalı Müslüman hacıların sayısının yüksekliğinden bahsedip kendilerinden de aynı hoşgörüyü beklediklerini dile getirmiştir[245]. Bu beklenti Avrupalı güçler gibi Rusya'nın da kendi tebaası üzerinde yargı dokunulmazlığı yetkisini kullanması için Rus konsoloslarına izin veren bir kapitülasyon anlaşması yapma fırsatı elde etmesiyle karşılığını bulmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğundaki Rus

---

243 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 41

244 Bkz.Turnerelli Tracy; *The "sacred mission" of the Russian wolf among the Christian sheep of Turkey: ought we to oppose or promote it*?, Bristol Selected Pamphlets, (1870)

245 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 69 Bazili Kudüs Valisine yazdığı mektupta: " *Kudüs hem devletimizin hem de ulusumuzun eşsiz esin kaynağıdır*." diyerek hem çok sayıda Rus'un manevi olarak buraya bağlanmasına hem de Gülhane Hattı Hümayunu'nda ki prensipleri kendine rehber edinen Osmanlı Devletine kutsal mekânlarda ki ve kiliselerdeki dindaşlarının dua ettiğini belirtmiştir. Devamında da *:" Maalesef Kudüs'te bu prensipler hakkında bilgisi olmayan ya da anlamayan pek çok insan var* " diyerek Vali'den Kudüs Hıristiyanlarının yararına bu yeni prensipleri uygulamaya koyması için yardımını istemiştir. Bu ise Tanzimat Fermanı'nda azınlıklara tanınan hak ve özgürlüklerin uygulanmasında Suriye ve Filistin'de Müslüman halkın tepkisinden endişe edildiğini göstermektedir. Nitekim Cidde olayları bu endişeleri doğrular niteliktedir. Çünkü Kudüs Müslümanları 19. yüzyıl boyunca Avrupalı diplomatlar, misyonerler ve Yahudi yerleşimcilerin sürekli gelişiyle azınlık durumuna düştükleri yeni statülerine alışmaya çalışmışlardır. Hızla artan Hıristiyan ve Yahudi nüfuzundan, yabancı konsolosların müdahalesinden oldukça rahatsız olmuşlardır.

vatandaşlarına diplomatik koruma sağlaması, Rus devletine verilen bu ayrıcalığı ileri sürmesi ve diplomatik prestijinin artması söz konusu olmuştur[246].

Bazili'nin devletinin Dinsel Hoşgörü politikasını vurgulamaktaki amacı kutsal topraklardaki Ortodoks kiliselerine sızmak için Rus çabalarıyla ilgili şüpheleri azaltmaktı. Çünkü hem Osmanlı Devleti ve Rumlar, hem de Avrupalılar Petersburg'un bu kiliselere ve din adamlarına nüfuz etmeye çalıştığından şüphelenmekteydiler. Şüphelerinde haksız olmadıkları Çarlık'ın 19.yüzyıl boyunca bölgede izlediği politikalarla kendisini kanıtlamıştır. Diğer bir amaç ise Rus Devletinin kutsal mekânlara ve kiliselere yaptığı parasal yardımlar, açtığı okullar, hastaneler, hacıların barınması için yaptırdığı oteller gibi icraatlarına Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekerek bu faaliyetleri yapmasında ki haklı gerekçesini göstermek olmuştur. Bazili'nin amacına ulaşmakta oldukça diplomatik davrandığı görülmektedir. Suriye genelindeki Osmanlı yetkilileriyle görüş alışverişinde bulunmuş, özellikle Şam Valisi Necip Paşa konu ile ilgili kilit rol oynamıştır. Örneğin, aralarında Rusyalı Müslümanlarında bulunduğu dünyanın her yerinden gelen hacıların toplandığı Şam kervanındaki Dağıstanlı Müslümanlara gösterdiği ilgiden dolayı Valiye bir teşekkür mektubu göndermiştir. Yine 1841'de Trablus ve Lazkiye Valilerine yazdığı mektuplarda, Kudüs ve Mekke gibi kutsal şehirlere gitmek üzere şehirlerinden geçecek olan Müslüman ve Hıristiyan hacılara güzel davranılmasını istemiştir.[247] Konsolosun izlediği politika gereği yazdığı mektuplarda Müslüman hacıları Ortodoks Hıristiyanlara yönelik taleplerini gerçekleştirmek için nasıl kullandığını görülmektedir.

Dinsel Hoşgörü politikasının sağlayacağı avantajları gören diğer bir kişide Arşimandrite Porfiri Uspenskiy idi. Uspenskiy, Bazili'nin aksine Osmanlı yöneticilerinden çok kilise alanlarına yakın toprakların sahipleri ve Müslüman halkın fikirleri üzerinde yoğunlaşmıştır. O'da Kutsal Türbe Kilisesi'nde Ortodoks kontrolünü arttırmanın anahtarının Rusyalı Müslüman hacılar olduğuna inanmıştır.

1844 yılında İstanbul elçisi Titov'a gönderdiği *" Kudüs Kilisesi'nin Durumu"* başlıklı bildiride kilisenin iki kubbesi arasında Kutsal Türbenin çatısında bulunan ve türbe içine açılan penceresiyle "*Harem*" denilen bir yerden bahsetmekteydi[248].

---

[246]Elena Campbell, "The Pilgrim Question: Regulating the Hajj in Late Imperial Russia", *Canadian Slavonic Papers*, 56:3-4, 2014, s. 247

[247] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s.71

[248] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s.72 Uspenskiy'e göre "Harem" Ortodoks Hıristiyanların Osmanlı boyunduruğunda acı çektiğinin göstergesiydi. 12.yüzyıldan beri saygın bir Arap kabilesinin Müslüman şeyhinin kontrolündeydi.

Uspenskiy, Çar'ın İmparatorluğundaki camilerin dokunulmazlığı için verdiği vaadi hatırlatılarak, Dinsel Hoşgörü prensibine vurgu yapıp "*Harem*"in *-dini bir ibadet yerinin kutsallığı, saflığı ve dokunulmazlığı adına-* Rus yetkililerince satın alınmasında oldukça ısrarlı davranmıştır. Ona göre, Rusya bunu yaparak türbeyi Müslümanların saygısızlığından kurtarmakla kalmayacak, aynı zamanda kutsal topraklara yönelik dini niyetlerinin samimiyetini kanıtlayacak ve bütün Ortodoksların Petarsburg'a olan saygısını ve sempatisini arttıracaktı[249]. Böylece dini icraatlarının altında yatan siyasal emellerini de manipüle etmiş olacaktı. Ancak bunu yaparken yerli Müslüman halkın tepkisinin çekilmemesi gerekmekteydi. Rus Devletinin Mekke'den dönüşlerinde Kudüs'ten geçerken Rusyalı Müslüman hacıların barınması için mezkûr yeri satın aldığı söylentisi yayılacaktı. Sonuçta Uspenskiy'nin Dinsel Hoşgörü politikasından faydalanılarak (*Haremin)* alınması yönündeki isteği gerçekleşmemiştir. İlgili yerin sahibi Müslüman bir Arap idi ve satış işleminin Sultan'ın fermanıyla onaylanması yönündeki isteği engel olarak ortaya çıkmıştı. Çar I.Nikolay ise konunun Osmanlı Devleti ile Rusya arasında diplomatik bir mesele haline gelmesini istemediğinden Harem meselesi kapanıp gitmiştir[250].

3.10.1. Rusya'nın Rus İmparatorluğu'nda Yaşayan Müslümanlara Yönelik Dinsel Hoşgörü Politikası

Rusya iç politikasında Müslümanlara yönelik gerçekte böyle bir hoşgörü sergilemekte miydi? 1681yılında Rus Devleti Hıristiyan olmayanların topraklarına el koyup buralara Müslümanlıktan dönenleri yerleştirerek cezalandırıcı bir adım atmıştır. 17. yüzyıl boyunca Rus Müslümanları dinden dönme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bu tür politikalar Müslüman toprak sahiplerinin görünürde Hıristiyanlığa dönmelerine yol açmıştır. II. Katerina'nın hükümdarlığı dönemine kadar Rus Kilisesi Kutsal Sinodu'nun aktif şekilde gayri Rus yetişkinleri dinlerinden döndürme siyaseti izlediği görülmüştür. 1731'de bu amaçla bir komisyon kurulmuştur. 1740'da bu komisyonun yerini *Yeni Vaftiz Olanlar Bürosu* almıştır[251]. Kazan Başpiskoposluğu'na Luka Konasevich'in atanmasıyla Başpiskopos camilerin yıkılmasını, Müslüman

---

[249] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 73 Uspenskiy Hıristiyan bir din adamı olarak İsa Mesih'in çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve dirileceği Golgotha Kilisesi içerisindeki küçük şapel üzerine yerli Müslüman halkının "*harem*" denilen yerden attığı çöplerle, ayin esnasında çıkarılan gürültülerle saygısız davranışını eleştirmekteydi.
[250] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 74
[251] Wayne, *Classroom*, s. 25

çocuklarının dinden dönmeye zorlanmasını, Müslüman köylerinde Ortodoks kiliselerinin açılmasını, Rus ve Hıristiyan üstünlüğünü göstermek için gerekirse askeri kuvvet kullanılmasını emretmiştir[252].

Ancak II. Katerina her türlü dini baskıya karşı çıkarılan *Pugachev İsyanı'nda* (1773-1775) Müslümanları yatıştırma siyaseti izler ve dinsel özgürlük ilan ederek zorla dinden döndürme politikasına son vermiştir. Hoşgörü bu siyasetin temel unsuru olmuştur. Bu konuda Çariçe Avrupa'yı örnek almaya çalışmıştır. Camilerin yapılmasını yasaklayan sınırlamaları kaldırmıştır. Verilen tavizler Kazakların ve Tatarların hızla İslama dönmelerine yol açmıştır[253]. İstanbul'daki Halife ve Orta Asya Müslümanlarının ruhani makamına karşı 1788'de *Orenburg Müslüman Ruhani İdaresi*'ni kurdurmuştur. Bir müftünün başkanlığındaki İdareye İslamı ilgilendiren bütün konularda yetki tanınmıştır. Katerina'nın uzlaşma siyasetinin amacı kamu düzenini korumak ve İmparatorluğun ayakta kalmasını sağlamak için devletin zararlı gördüğü Ortodoks misyonerlik faaliyetlerini önlemek olmuştur.

19.yüzyılın başlarında ise asimilasyon aracı olarak eğitim konusu Rus devlet politikasında yeniden ortaya çıkmıştır. 1802'de I. Aleksander eğitim bakanlığını kurmuştur[254]. Katerina'nın göreceli hoşgörü yıllarının ardından 1830'ların ortasında devletin Ortodoks kimliği ve gayri Ortodoksları Ortodoks yapma yönündeki Slavofil eğilimler güçlenmiştir. I. Nikolay Müslüman Ruhani İdaresi'nin yetkisini sınırlayan adımlar atmıştır. 1849'da müftünün mollaları atama yetkisini sınırlamıştır. 1854'de Kazan İlahiyat Akademisi'nde İslam, Budizm ve Musevilik karşıtı kürsüler kurdurmuştur[255]. Dikkati çeken Babıâli'nin 19.yüzyıl sonunda Hıristiyan Patrikhanelerinin hak ve ayrıcalıkları konusunda yaptığı düzenlemelerin yüzyılın başında Petersburg tarafından Müslüman kurumlarına uygulanmaya çalışılmış olmasıdır.

---

[252] Bkz. Topsakal, *Rus Misyoner*; Wayne, *Classroom*, s.26

[253] Daniel Brower, "Russian Roads to Mecca: Religious Tolerance and Muslim Pilgrimage in the Russian Empire", *Slavic Review*, Vol. 55, No. 3 (Autumn, 1996), s. 567; Wayne, *Classroom*, s. 27; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 285 II. Katerina döneminde (1789) Rusya Müslümanların dini işlerine bakacak bir müessese kurmalarına izin verildi. Sebebi ise Ural-İdil sahasındaki Müslüman Türk (Kazan Türkleri, Başkurt, Kazak) ahalisinin Katerina hükümetine karşı ayaklananlara kitle halinde katılmasıydı. Merkezi Ufa'da olan *Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi* adını taşıyan bu müessesenin görevi Hovalar ve başka Müslüman ruhanilerini tayin etmek ve Rusya'da Müslüman Ruhani Mansabı sahiplerini idare etmekti. İlk Müftü Muhammed-can Hüseyin adlı Rus hükümetinin itimadını kazanan biri tayin edildi. Katerina böylelikle Müslüman ahalinin itimadını kazanmak istedi. Çariçe bazı şehirlerde de büyük camiler yapılmasına izin vermişti.

[254] Wayne, *Classroom*, s. 28

[255] Wayne, *Classroom*, s. 31

Müslüman hacılar konusu Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan dini diplomasisinde Ortodoks hacılardan daha dikkat çeken bir konudur. Elena Campbell'a göre, 18. yüzyıldan beri Rus İmparatorluk rejiminin İslama yönelik politikası bir yandan Ortodoks kilisesinin baskın statüsünü korumak için verdiği söze diğer taraftan devlet tarafından belirlenmiş sınırlar içinde Müslümanlara ibadetlerinde izin veren dinsel hoş görü yöntemine dayanmaktaydı. Ortodoks hacılığın aksine Müslüman hacılık İslamın beş şartından biri olduğu için devletin dinsel hoşgörü meselesi haline gelmiştir. Ancak zamanla Petersburg'un Müslüman hacılara gösterdiği hoşgörü dini ve siyasi bir problem olarak karşısına çıkmıştır. Rusya içerisinde İslam karşıtı faaliyet gösteren Ortodoks misyonerler, Rus hükümeti ve aydınları Müslüman hacılığın dini fanatizmi arttırdığını, Müslümanları Ortodoks Ruslardan soğuttuğunu bu nedenle sadece dinsel değil aynı zamanda büyük bir siyasi sorun olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kırım Savaşı'nın ardından Petersburg'un Müslüman hacılara yönelik endişesi daha belirgin hale gelmiştir. Müslüman nüfusun Ortodoks Rusya'ya entegre olamamasından ve Osmanlı İmparatorluğu gibi dağılmaktan korkmuştur. Rus diplomatlar Müslüman hacılar arasında Rus karşıtı propagandayı önlemek için hacıların organizasyonuna daha fazla devlet müdahalesinin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Yetkililerin hacılar üzerindeki dış etkilerle ilgili korkuları Osmanlı Sultanı Abdülhamid'in İslam'ı resmi ideoloji haline getirmesiyle artmıştır. Panislamist propagandanın kendi Müslüman tebaasını etki altına almasından korkmuştur[256].

II. Katerina'nın 1773 tarihli fermanıyla verilen hoşgörü sözünün uygulanmasına yönelik direnç imparatorluğun çöküşüne kadar devam etti. Mekke'ye hac seyahati tartışmalı bir hak olarak kaldı, öyle ki resmi raporlarda hükümetin devrilmesine yönelik faaliyetlerin olmasından bahsedilerek İmparatorluğun Müslüman halklarına yönelik devletin tutumunda ortaya çıkan çelişkiler ortaya çıkmaya başladı[257]. Ruslara göre özellikle savaş dönemlerinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu Kırım ve Kafkaslar da bunların hac yolculuğu esnasında Osmanlı İmparatorluğu ile olan bağlantıları Rus İmparatorluğu açısından yıkıcı olmaktaydı. Türkistan'da en etkili cemaat olan Nakşibendilerin ileri gelenleri ve müritleri Osmanlı İmparatorluğundaki dini kurumlarla yakın ilişkilerini devam ettirmekteydiler. Türkistan'da İslam, Rus yönetimine karşı devam eden direnişin potansiyel kaynağı ve somut bir güç oldu. Bu olaylar Müslüman

[256] Campbell, "The Pilgrim Question", s. 246
[257] Brower, "Russian Roads", s. 567

fanatizmine duyulan korku ile Müslüman inancına yönelik hoşgörü arasındaki doğal çelişkileri gün yüzüne çıkardı. Türkistan'ın ilk genel valisi Mikhail von Kaufman Müslüman halk desteğini dini yetkililerden çeker ve onların meşruiyetini tanımazsa İslam'ın halk üzerindeki etkisini kaybedeceğini ileri sürdü. Şeyhülislamlık makamını kaldırdı ve Orenburg Dini İdaresi Müftüsü'nün kendi yönetimindeki bölgeye dinsel müdahalede bulunmasını engelledi. Ancak her türlü baskının İslam fanatizmini tetiklemesinden korktuğu için Katerina'nın başlatmış olduğu dinsel hoşgörü siyaseti yürürlükte kaldı[258]. Rus İmparatorluğu tebaası olan Müslümanların isyan etmesinden korkan Rusya1898 Fergana İsyanı ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

3.11. Filistin'deki Gayri Ortodoks Azınlıklar

3.11.1. Habeşliler(Etiyopyalılar) ve Kıptiler

Porfiri Uspenskiy misyon başkanı olduğu süre içinde Suriye'deki Dürziler, Mutualistler, Nuseyriler ve Uniatlar da olduğu gibi Filistin'de de Hıristiyan azınlığı oluşturan Habeşliler ve Kıptilerin Ortodoksluğa kazandırılması için dışişleri bakanlığı ve sinoda önerilerde bulunmuştur. Ortodoks olmayan Hıristiyan azınlıkların Ortodoksluğa geçmesinin Rusya'ya sağlayacağı avantajlara baktığımızda Uspenskiy'nin önemli tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Kudüs'te dışlanmış olan bu Hıristiyan azınlıkları Arşimandrite çekici yapan (Osmanlı Devleti azınlık Hıristiyanlara uyguladığı politika gereği onları Ermenilerin yetkisi altına sokmuştu[259]) varlıklı olmaları, Kudüs'te mülk sahibi olmaları, yerel etkileri ve Kudüs Kilisesi Rum hiyerarşisiyle mücadele etme bağlamında sağlayacakları faydalardı.

Az sayıda olmalarına rağmen Porfiri'nin Kudüs'te Habeşlilere önem vermesinin sebebi onları Ortodoksluğa döndürme ihtimalinin yüksek olması fikrine inanmasıydı. Bu düşüncesinin dayanağı ise Habeşlilerin Kutsal Türbe'de ki şapellerinde gördüğü el yazması kitaplar, papazlarıyla yaptığı görüşmeler ve ayinlerinde yaptığı gözlemlerdi. Uspenskiy gözlemlerinde Habeşlilerin "Monofizist" inancında olmadıklarını,

---

[258] Brower, "Russian Roads", s. 569

[259] Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 16-24 Yavuz Sultan Selim 9 Kasım 1517 tarihli fermanında "*Mar Yakup'ta oturan Ermeni patrikleri Kudüs'ün içinde ve dışında bulunan kiliseleri, manastırları ve diğer kutsal yerleri ile kendilerine bağlı mezhepdaşları ve yamakları Habeş, Kıpti ve Süryani toplumlarına gelenekleri üzere sahip olacaklardır*" diyerek bu Hıristiyan azınlıklar üzerinde Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ni yetkili kılmıştır. 1733 tarihli fermanla Habeş, Süryani ve Kıpti Kiliseleri Rum Kilisene bağlanmışsa da 1850 yılında yayımlanan bir fermanla Süryani Patrikhanesi dışında Habeş ve Kıpti Kiliselerinin Ermeni Kilisesine bağlı oldukları açıkça ifade edilmiştir.

Ortodoksluğun saf aynası olarak gördüğünü belirtmişti. Ortodoksluğa döndükleri takdirde Rusya bu Hıristiyan azınlığın Kutsal Türbe ve Kudüs dışındaki Hıristiyanlığa ait diğer kutsal mekânlarda bulunan değerli mülklerinden faydalanabilecekti. Arşimandrite yine aynı sebeplerden dolayı Kıpti Kilisesi'ne de önem vermekteydi[260]. Kıpti Kilisesi cemaatini Ortodoksluğa geçirdiği takdirde Habeş cemaatini elde etmek daha kolay olacaktı. Çünkü Habeş Kilisesi İskenderiye'de ki Kıpti Patrikhanesi'ne bağlıydı.

Bu iki cemaat hem kutsal topraklarda Ortodoksluğun geleceği hem de Rusya'nın bölgede İngiltere ile rekabeti açısından önemliydi. Uspenskiy Konsolos Bazili'ye yazdığı mektupta; Filistin'deki Hıristiyan azınlıkların 1850'den beri kontrolünü Ermenilere kaptırdığı Kutsal Türbe ile bağlantısı olan mülkleri konusunda mücadele vermelerinden ve bu mülklerin İngiliz Protestanlarına devredilmesinin söz konusu olduğundan bahsetmiştir. Eğer Rusya Habeş, Kıpti ve Ermeni cemaatleri arasındaki mücadeleye müdahale eder, Osmanlı yetkililerince ilk ikisine mülkleri geri verilirse Rusya'ya minnettar kalacaklardı. Konsolos da İngilizlerin Mısır, Habeşistan ve Hindistan'daki dindaşlarıyla bağlantısı bulunan Habeş ve Kıpti ruhbanlarıyla ittifak kurmanın yollarını aramakla geniş coğrafi çıkarları olduğu konusunda Petersburg'u uyarmaktaydı. Olası ittifak Basra Körfezi ve Hindistan'da ki çıkarlarını korumak açısından faydalı olabilecekti. Basra Körfezi Rusya için sıcak denizlere çıkmak ve ticaretini geliştirmek bakımından önemliydi. Ayrıca 19.yüzyılda Kuzey Afrika ile de ilgilenmeye başlamıştı. Bir yandan Mısır'la ticaretini geliştirmeye çalışırken diğer taraftan da kültürel ve dini bağlar kurmaya çalışmıştı. Yine Kuzey Afrika'ya gitmesine destek verdiği Kazak asıllı Ashinov'un girişimleriyle Habeş İmparatoru Menelik ile irtibata geçilerek Habeş halkının Ortodoksluğa dönmeleri için girişimlerde

---

[260] Kane, *Pilgrims, Holy Places,* s.100- 101 Uspenskiy 1848-1853 yılları arasında hazırladığı Habeş Kilisesinin tarihi ile ilgili bir raporu Kutsal Sinod ve Rus Dışişleri Bakanlığına sunmuştur. Doğu Ortodoks Kiliseleri yedi ekümenik konsilin kararlarını tanırken, Habeş Kilisesi sadece üç Ekümenik Konsil kararını tanımıştır. Habeşlilerin ayinlerini gözlemlerken İsa'nın kişiliği ile ilgili Kadıköy Konsili'nin öğretilerini uyguladıklarını görmüş ve Monofizit olmadıklarının kesin kanıtı olarak bunu göstermiştir. Habeşliler Kıpti Kilisesine bağlıydılar, dolayısıyla patrikleri de Kıpti Patriği idi.
Monofizit: Bu görüşün diofizit görüşten farkı, İsa'da var olduğuna inanılan İnsanî ve İlâhî tabiatların karışma ve değişme olmaksızın tek bir tabiatta birleşmesi ve tek tabiata dönüşmesidir. Buna göre kelam, İsa ile birleşmeden önce de İsa Tanrı idi ve Meryem'den doğan çocuk (İsa) tam bir insan ve tam bir tanrıdır. Dolayısıyla da Meryem "Theotokos", yani Tanrı'nın annesidir. İsa'da bulunan Tanrılık ve İnsanlık özellikleri değişmeksizin birleşmişlerdir ve birbirinden ayrılamazlar, dolayısıyla haç üzerinde acı çeken İsa'nın sadece insansal doğası değil, aynı zamanda da tanrısal doğasıdır. 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nde bu görüş kabul edilmemiştir. Bunun üzerine konsil kararlarını tanımayanlar Ortodoksluktan ayrılmışlar, ilk üç ekümenik konsilin kararlarını saymışlar (İznik 325), Birinci İstanbul 381 ve Birinci Efes Konsili (431) ve diğerlerini tanımamışlardır

bulunulmuştu. Aralarında bitmeyen mücadelelerin cereyan ettiği kabilelerin yaşadığı, İtalyanlar ve Fransızlarla savaşı göze aldığı bu küçük ülkenin Çarlık için önemi, Habeşistan'ın Kızıl Deniz'i kontrol eden oldukça stratejik bir noktada bulunmasıydı. Dolayısıyla Kudüs'te bulunan Kıpti ve Habeş cemaatleri sadece İngiltere için değil Rusya içinde önem arz etmekteydi[261]. Bu küçük ülke üzerinde nüfuz sağladığı takdirde Hindistan'a giden yolu kontrol etmiş olacaklardı. Bu da İngiliz çıkarlarının tehlikeye girmesi demekti. Ancak Habeşistan'ın kabile yapısı sömürgeci devletlerin başarılı olmasına izin vermemişti.

3.11.2 Yakubiler ve Rus Politikası

Ekonomik faaliyetleri, başka yerlerde bulunan dindaşlarıyla olan bağları, Rusya'nın Protestanlar ve Katoliklerin eline geçmesinden korktuğu Kutsal Türbe'de ki mülkleriyle diğer bir Hıristiyan azınlık cemaati de Yakubiler idi. Rusya Yakubilerin adını ilk defa 1841 yılında Kudüslü bir metropolitan olarak kendisini tanıtan Iakov'un Rusya'nın himayesini istemek için Tiflisli Ortodoks din adamlarıyla görüşmesi sonucu duymuştur. Yakubi Patriği Ilias tarafından görevlendirildiğini söyleyen Iakov bu talebin gerekçesi olarak iki sebep göstermiştir. Birincisi; Yakubilerin Osmanlı Devletinin yayımlamış olduğu fermanlarla garanti altına alınan Kudüs'teki kutsal mekânlarda sahip oldukları hak ve ayrıcalıklar –Habeş ve Kıpti Kiliselerinde olduğu gibi- 1780'lerin sonundan itibaren Ermenilerin azınlıktaki Hıristiyan cemaatlerinin sembolik temsilcisi olmalarıyla ihlal edilmeye başlanmıştı. İkincisi; Halep ve Musul'da Katolik misyonerlerin etkisiyle mezhep değiştiren bazı Yakubilerin kendi kiliselerine dönmek istemesiydi. Rus Kilisesi Kutsal Sinod Prokuror Protasov Yakubilerin başvurusuyla ilgili dışişleri bakanlığının görüş istemesi üzerine sinodun verdiği kararda Ortodoks mezhebine aykırı sapkın Monofizist görüşte olsalar bile Nesselrode'un bunu göz ardı etmesi ve Rus himayesinin verilmesini önermekteydi. Yakubi inancının temelde Ermeni Gregoryen kilisesiyle benzer olduğuna, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gregoryen Ermeni Kilisesi Petersburg'un himayesinden yararlandığına göre Yakubileri de himaye etmenin Rusya'nın Dinsel Hoşgörü politikasına ters düşmediğine işaret etmiştir[262]. Bu

---

[261] Bkz. Jesman Czeslaw, *The Russians in Ethiopia*, Chatto and Windus, London, 1958; Ahmet Aksın-Arzu Aytekin, "19. Yüzyılda Rusya'nın Etiyopya'daki Siyasi ve Dini Faaliyetleri", *Afrika'da Türkler Sempozyumu,* (Cibuti, 15-16 Kasım 2014),(Türk Tarih Kurumunca basım aşamasındadır)

[262] Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians,* Volume II (1880-1890), Türk Tarih Kurumu Printing Office, Ankara, 1989, s. 492, F.O.424/140, p.90 No.102, *Vice-Consul Eyres to Colonel Everett* Musul Yakubileri 1884 yılında çok sayıda imzanın bulunduğu bir dilekçeyle Musul Konsolos

kararla Kutsal Sinod kutsal topraklarda Ortodoksluğu desteklerken katı bir mezhepsel politika izlemediğini de göstermiştir[263]. Ayrıca Doğu Anadolu'da Fırat ve Dicle Nehirleri boyunca yaklaşık 40.000 Yakubi ailesi yaşamaktaydı ve Hindistan'daki dindaşlarıyla yakın ticari ilişkileri vardı. Bu nedenle Rusya'nın Doğu Akdeniz, Hindistan ve Türkistan'da İngiltere ile olan sömürge rekabetinde fayda sağlayacakları düşünülmekteydi. İstanbul elçisi Ozerov Dinsel Hoşgörü politikasının Petersburg'un Yakubilerin haklarını savunmasını haklı çıkardığını, bu politikanın devletinin dış politikada kullandığı araçlar içerisinde en önemlisi olduğunu vurgulamıştır[264].

Yukarıda anlatılanlara benzer bir olay da Osmanlı arşiv belgelerinde yer almaktadır. Musul Yakubi Başpiskoposu tarafından Tiflis'e gönderilen Makrovich Dikranyan adında bir Yakubi papazı hem Çar'ın himayesini hem de Musul'da bir konsolosluk açılmasını talep etmiştir. Yakubilerin hep birden Kafkasya topraklarına göç etme arzusunda olduklarını, ancak Osmanlı yetkililerince engellenme korkusu taşıdıklarını belirtmiştir. Dikranyan'ın başvurusu Rusya tarafından kabul görmüştür. Yakubilerin Rus makamlarına böyle bir müracaatta bulunduğunu haber alan Bâbıâli İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nden meselenin araştırılmasını ve Dikranyan'ın entrikalarına son vermek için yakalanmasını istemiştir. Araştırma sonucu Yakubi papazının daha önce yine böyle bir girişimde bulunduğu açığa çıkmıştır. Firar eden papaz İstanbul'daki Rus elçisinden sığınma talep etmiş, elçilikçe kendisine bir tavsiyename verilmiştir[265].

Nesselrode 1842'de İstanbul elçisine Yakubileri himaye etme hususunda Rusya'nın ön plana çıkmasını, ancak bunu yaparken Ortodoks Hıristiyanlarla ilgili çabalara hiçbir şekilde zarar gelmemesi için elinden gelen bütün gayreti göstermesini emretmiştir. Yakubilerle Rus yetkilileri arasındaki görüşmeler Kırım Harbi nedeniyle kesilmiştir. Savaş sonrası iki imparatorluk arasında diplomatik bağların yeniden tesis

---

Vekiline başvurarak Rusya'nın himayesini talep etmişlerdir.; Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 87 Nesselrode Yakubi mezhebi hakkında bilgi edinmesi için İstanbul elçisi Titov'a emir verir. Titov'un Fenerli bir Rum tercüman olan Handjeri'nin topladığı bilgiler ışığında hazırladığı raporu Nesselrode ve Protasov'un Kutsal Topraklarda yerleşmiş Hıristiyan mezhepleriyle ilgili bilinçlenmelerini sağlar. Bu rapor aynı zamanda Osmanlı reformlarının ve Fransa'nın Katolik yanlısı siyasetinin çeşitli mezhepten cemaatlerin nasıl marjinalleştiklerini ve Rusya'ya yönelmelerine yol açtığını göstermekteydi.

263 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 88 Handjeri'nin topladığı bilgilere göre; Yakubiler dağınık yerleşim alanlarında yaşayan Suriye, Mezopotamya ve Doğu Anadolu'daki eski kökleriyle Monofizist Hıristiyanlar idi. Protosov yaptığı değerlendirmede :" *Yakubiler Ortodoks Kilisesine mensup olmasalar bile, hala Doğu Kiliselerine ait inançlardan birini teşkil etmekteydiler. Şu andaki istekleri görmezden gelinirse Fransız devleti tarafından güçlü şekilde desteklenen Roma Katolik ruhbanlarının etkilerine daha çok maruz kalacakları, hatta Ortodoks dindaşlarımıza zarar verebilecekleri ortadadır"* demiştir.

264 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 103

265 BOA, HR.TO, 322/71

edilmesiyle Rus Sinodu görevlisi Sergei Usurov Yakubilerle görüşmelerin yeniden başlatılması için dışişleri bakanlığını zorlamıştır. Kane'e göre Rusya'nın Yakubilere dönük siyaseti kutsal topraklarda jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirmek ve Rus Ortodoks çıkarlarını tanımlamak adına Nesselrode ve Protasov'un ne kadar esnek davrandığını göstermekteydi[266].

3.12. Heteredoks Dürziler, Nuseyriler, Mutualistler ve Uniatlar ve Rusya'nın Bu Topluluklara Yönelik Tasarıları

1920'ye kadar Suriye coğrafyasının bir parçası olan Lübnan, kıyı bölgesinde yer almasının oluşturduğu stratejik önem ve uzun süreden beri Hıristiyan nüfusla sıkı bağları olması nedeniyle Rusya ve Avrupalı Devletlerin dikkatini çekmiştir. 1815 Viyana Kongresi sonrası Avrupalı güçler Doğu Akdeniz'de etkin olabilmek için yerli destekçiler aramışlardır[267]. Rus misyoner Uspenskiy'nin desteklenmesini tavsiye ettiği diğer bir topluluk Lübnanlı heteredoks Dürziler olmuştur. Osmanlılar 1842 yılında İngilizler ve Fransızların baskısıyla Suriye Lübnan'ında Marunî ve Dürzi yerleşim yerleri tesis etmiştir. Marunîler Fransızlar[268], Dürziler ise İngilizler tarafından desteklenmişlerdir. İngilizler Dürzileri desteklemelerine rağmen Dürziler bir anda hem Avrupa hem de Osmanlı siyaseti tarafından dışlanmışlardır. Onlarda kendi çıkarlarını korumak için Rusya'ya yönelmişlerdir. Uspenskiy Dürzi ailelerine Ortodoksluğa dönmeleri karşılığında Rusya'nın himayesine girmeleri önerisinde bulunduğunu yazmıştır. Ona göre, Dürziler Ortodoksluğun sayısını potansiyel olarak arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda bölünmüş olan Lübnan'da Rusya'nın etkisini arttıracaklardı.

Lübnan'da Rus çıkarlarına hizmet edecek önde gelen varlıklı biri ya da etkin bir Ortodoks aile bulunmamaktaydı. Oysa Ortodoksluğa dönmek ve Lübnan'daki Ortodoksluğun öncülüğünü üstlenmek isteyecek Begit-Apulam ailesinden Emir Musa ve Emir Süleyman kardeşler gibi Dürzi emirleri vardı. Onlar vasıtasıyla bu bölge de Ortodoksluğa siyasal destek sağlanabilecek, ayrıca Fransızlara ve onların himayesindeki Marunîlere karşı Rusya'nın nüfuzu artacaktı. Aynı zamanda Lübnan'ın bölünmesi

---

266 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 89
267 Kreutz, *Russia in the Middle East*, s. 32
268 Pacini, *Christian Communities*, s. 37 Katoliklerle Marunîlerin temasları 16.yy kadar uzanmaktadır. 1584'de Roma'da Marunî Koleji'nin kurulması, on yedinci yüzyılda Emir Fahrettin tarafından Floransa ve Toskana'yla ilişki kurulması, Lübnan Dağını modern Batı dünyasıyla yakın temas içine sokmuştur. Roma Kilisesi Lübnan Dağı Sinodu'nu yeniden kurmaya ve örgütlemeye bir anlamda "Romalılaştırmaya" karar vermiştir.

planını hazırlamasına rağmen planın uygulanmasında yarar sağlayacak olan Ortodoks Patriği Methodius'u görmezden gelen İngiltere'nin siyasetine meydan okunabilecekti.

Konsolos Bazili bu konuda Uspenskiy'den farklı düşünmekteydi. Lübnan'da Rusya'nın Ortodokslukla ilgili çıkarlarını tanımlamakta isteksizdi. Çünkü hem siyasi açıdan burada azınlık durumundaydılar hem de Osmanlı idaresinin geri gelmesi hususunda kararsız olan Müslüman nüfuzu uzaklaştırmamak isteğindeydi. Bu nedenle İngilizler'in Lübnan'ı bölmekle ilgili planını önlemek için çaba göstermedi[269]. Sonuçta 1860'da Lübnan Dağlarında Marunîlerin öldürülmesini takiben Lübnan'a özerklik veren *Reglament Organique* Antlaşması imzalandı[270].

Uspenskiy ayinlerinde ve dualarında yaptığı gözlemlerine dayanarak Mutualistler ve Nuseyrilerin Ortodoksluktaki pek çok ibadeti paylaştıklarına dikkat çekmiş, sayılarının 85.000'i bulduğundan söz etmiştir. Ortodoksluğa dönmeleri halinde Suriye'nin dini haritasını Rusya lehine değişebileceklerini söylemekteydi.

Uniatlar ise hem Uspenskiy hem de Bazili için ayrı bir önem arz etmekteydi. Arşimandrite Suriyeli Ortodoks ruhbanların Uniatlara karşı uzlaşmacı bir tutum sergilemesini, küçük meselelerde hemen aforoz etmemelerini önermiş, güç kullanmak yerine hoş görülü davranarak desteklerinin kazanılmasını istemiştir. Ancak böyle bir yöntemle Uniatlar tamamen Ortodoksluğa döndürülebilirlerdi. Bazili'de bu cemaatin desteğini sağlamak için sıklıkla sadaka dağıtmıştır[271].

1844'de Beyrut Amerikan Misyonu Güney Lübnan'daki Hasbayya Köyü'nün Ortodoks nüfusunun Protestanlığa dönmesini sağlamıştır. Olay sonucunda Rus Başkonsolosu Suriye Valisini protesto ederek " *Rusya'nın Osmanlı hâkimiyetindeki Rum Ortodoks kilisesini himaye etmekte haklı olduğunu*" belirtmiştir[272]. Yani Rusya Osmanlının kendi Ortodoks tebaasını himaye etmekten aciz olduğunu vurgulamıştır.

---

[269] Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. cilt, s. 31 Cebel-i Lübnan 1844 tarihinde iki kaymakamlığa ayrılmıştır. Bunlardan birine Müslüman diğerine de Hıristiyan birer kaymakam tayin edilmiştir. 1854'de ölen Marunî kaymakamın yerine Şihap ailesinden Beşir Ahmet'in gelmesi başta Ortodokslar olmak üzere Hıristiyanların tepkisine yol açmıştır. Sonuçta Osmanlı memurlarının yaptığı araştırma sonrası Ortodoks ahalinin başında Ortodoks bir kaymakamın bulunduğu üçüncü bir kaymakamlığın kurulması önerisi uygun bulunmamıştır. Ufak tefek idari tedbirlerle şikayetler giderilmeye çalışılmıştır.; Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 94

[270] Kreutz, *Russia in the Middle East*, s. 32

[271] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 92-93; Hopwood, *The Russian Presence*, s. 40 Porfiri günlüğünde en büyük tehlikenin Uniatların koruyucusu olan Fransa'dan geldiğini iddia etmekteydi. Rum din adamlarının ahlaki bozulması ve Fransa'nın himaye teklif etmesiyle Ortodoks ailelerin uniatlara katılmaları için ayartılmalarından bahsetmekteydi.

[272] Tibawi, "Russian Cultural", s. 7

Filistin Rus Misyonu Reisi Piskopos Krill Antakya Patriği Ierotheos ile birlikte Suriye'de Uniat kilisesinin bölünmüş olmasının avantajını kullanır. Bu kilisenin mensupları bir yüzyılı aşkın süredir Papa'nın üstünlüğünü tanımanın karşılığında Ortodoks öğretinin gereklerini ve ibadetlerini yapmaktaydılar. Piskopos Krill 1858'den 1860'a kadar bölücü grupların ileri gelenlerini mali açıdan destekler, onlar ve Rum hiyerarşisinin ileri gelenleri arasında arabuluculuk yapar. 1860'da Doğu Patrikhanelerinin katıldığı özel bir toplantının ardından, 5000 uniat Arap papaz ve piskoposların korunması karşılığında Ortodoks cemaatine geçmeyi kabul eder. 1863'de Krill'in Rusya'ya geri çağırılması üzerine Petersburg'un desteği azalır ve cemaatin çoğu yeniden Uniat Melkit cemaatine geri döner[273].

3.13. Kırım Harbi Öncesi ve Sonrası Gelişmelerin Rus Dini Politikalarına Etkisi

Makamat-ı Mukaddese (Kutsal Yerler) denilen yerler Kudüs'te İsa'nın doğduğu Beytüllahim Manastırı, İsa'nın türbesi ve Kilisesi, Meryem'in türbesi ve Kilisesi gibi mabetleri içermektedir. Muhtelif Hıristiyan Mezheplerinin de kutsal mekânlarda ayin yapma hakkı bulunmakla beraber, buraların anahtarlarının muhafazası, temizlik ve bakımlarının yapılması Kanuni Sultan Süleyman devrinde Katoliklere bırakılmıştır. Fransa ile olan bazı anlaşmazlıklar sonucu bu hak 1634 yılında Ortodoks Kilisesi'ne verilmiştir. O tarihten itibaren de konu iki kilise arasında sürekli olarak ihtilafa neden olmuştur[274]. Osmanlı Devleti çeşitli tarihlerde çıkardığı fermanlarla bazen Katoliklerin bazen de Ortodoksların haklarını teyit etmiştir. Yayımlanan fermanların sayısı o kadar fazladır ki, kutsal yerler sorunu ortaya çıktığında tarafların haklarını tespit etmek uzun zaman almıştır[275].

Kırım Savaşı'nın çıkış sebepleri 1856 yılına kadar safhalar halinde gelişmiştir. Sebepler konu ile ilgili kaynaklarda farklı olaylara dayandırılmaktadır. Bazılarında Kamame Kilisesi'nin anahtarlarının sahipliği ve Kilise'nin tamiri meselesi, bazılarında kutsal yerlerin bakım ve temizliği ya da Beytüllahim'de ki gümüş yıldız sebep olarak gösterilmektedir. Bütün bu sebeplerin buluştuğu ortak nokta Katolik Fransa ve Ortodoks

[273] Vovchenko, "Creating Arab Nationalism?", s. 905
[274] Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 90
[275] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin,* s. 45

Rusya arasındaki rekabet olmuştur. Kutsal yerlerin kontrolü rekabeti körükleyen mazeret olmuştur[276].

Mara Kozelzky'e göre Rusya açısından savaşın çıkış sebepleri sömürgecilik, devam eden köleliğin ortaya çıkardığı iç çatışmalar, "Doğu Sorunu" kadar bir de "Batı Sorunu"nun olmasıydı. Kozelsky, Çar I.Nikolay'ın 1848 Şubat İhtilali'ni takiben Louis Napoleon'un Avrupa'da giderek artan gücüne karşı çıkmakla birlikte1850'lerde Rusya ve Fransa arasındaki çatışmanın egemenliğin meşruiyeti sorusu etrafında döndüğünü belirtmiştir. İngiltere ise Rus diplomatlarının bütün itirazlarına rağmen Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında gözü olduğu ve ardından gözünü Hindistan'a dikeceği gerekçesiyle bu kutsal savaşta yer almıştır[277]. Yazarın yorumundan Kırım Savaşı'nın aynı zamanda Petersburg yönetiminin iç politikadaki başarısızlığının ve içinde bulunduğu ekonomik bunalımın üstünü örtmek, Rus halkının dini duygularını sömürerek ilgisini başka tarafa yönlendirmek için bir fırsat olduğu sonucu çıkmaktadır.

Yine Kozelsky'e göre Kırım Harbi sadece Filistin'deki kutsal yerler sorunu ile ilgili değildi. Aynı zamanda Kırım Yarım Adası'nda İslama karşı Hıristiyanlığın yükselişe geçmesi sorunuydu. Hıristiyanlığın Kırım'a atfettiği kutsiyet tüm Rus İmparatorluğu'na yayılmıştı. Rus sivil ve askeri bürokratları Ortodoksluğu Karadeniz bölgesinde Rus kutsal misyonunun temel unsuru olarak görmekteydiler. Bu düşünce savaş süresince Ortodoksluğun kalbine saldıran İngiliz, Fransız ve Osmanlı kuvvetlerine karşı vatandaşlara ve çarpışan askeri güçlere moral destek verdi. Savaşta yerli papazlar ve keşişler tıpkı askerler gibi birer kahraman olmuşlardı[278].

Jack Fairey ise Kırım Savaşı'nın çıkış sebebini ortaya koyarken Kozelsky'den daha farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Savaşın sebebinin 1835'de Patriklik tahtına çıkan Fener Patriği Yovakim'in sahip olduğu yetkilerin ilk defa sorgulanmaya başlanması ve 1840'da görevinden azledilmesi ile sonuçlanan Fener Ortodoks Rum Patrikliği'nin hak ve ayrıcalıklarında meydana gelen değişikliklere dayandırır. Rusya, Babıâli'nin Patrikhanenin sahip olduğu hak ve ayrıcalıklarda sınırlamaya gitmesini başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin Doğu Akdeniz'de Ortodoksluğun nüfuzunu azaltmak, Rus deniz ticaretini baltalamak şeklinde algılamıştır. Kutsal yerler meselesi sadece savaşa kadar uzanan gelişmelerde fitilin ateşleyicisi olmuştur[279].

---

[276] Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 90
[277] Kozelsky, *Christianizing Crimea*, s. 125
[278] Kozelsky, *Christianizing Crimea*, s. 128
[279] Bkz. Fairey, "Discord and Confusion"

Çar I. Nilolay, Prusya Kralı IV. Frederick Wilhelm'a gönderdiği mektupta savaşın ne dünyevi çıkarlar ne de fetih için yapıldığını, sadece Hıristiyanlığın korunması düşüncesiyle yapıldığını yazmıştır. Mektubunda, sadece Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanların özgürlüğü için savaşmak istediğinden yakınmıştır. Çar kadar diğer Ruslar da Rusya'nın Doğu Hıristiyanlarını özgürleştirmek zorunda olduğuna inanmışlar ve bu nedenle savaşa girmeyi desteklemişlerdir. Bu dönemde Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli bir karakteri olan Metropolitan Filaret Çar'ın Osmanlı Devletine savaş ilan eden deklarasyonunu okurken " *kesinlikle bu bir İncil savaşı, kafirlere! karşı Tanrının halkının savaşı, batılı kafirler de bulaşmış olsa bile* " diye yorum yapmıştır. Çar'ın bu kutsal savaşta Almanya'yı yanına çekme çabalarına karşılık Alman Başbakanı Otto von Bismarck'ın olası Fransız tehlikesine karşı Almanya'nın Avrupa içinde güçlenmesini hedefleyen politikasının Rusya'nın gayretlerini boşa çıkardığını göstermektedir.

Başpiskopos İnnokentii ise kutsal mekânlar üzerindeki çekişmelere işaret ederek İngiliz ve Fransız iddialarının ardından Kudüs'ün Osmanlıların elinde olmasını protesto etmiştir. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Doğu Hıristiyanları adına müdahalede bulunma hakkını vurgulamıştır. Kozelsky, Piskopsos'un *"Kırım Savaşı'nı bir haçlı savaşı, Tanrı'nın emrettiği kutsal bir görev ve Rusya'nın kaderi olarak algıladığını, Hıristiyanlığın bu kutsal meselesinin yanlış ellerde olduğunu*" düşündüğünü belirtmektedir[280].

1847 yılında Beytüllahim'de İsa'nın doğduğu yeri işaret eden Latince yazılı gümüş yıldız kaldırılmış ve Katolikler bunun sorumlusunun Rumlar olduğunu düşünmüşlerdir[281]. 1851 yılında Fransız Hükümeti 1740 tarihli Belgrad Antlaşması'nın 33. maddesine dayanarak, Babıâli'ye verdiği notayla Beytüllahim'in kiliselerinde Katoliklere belirli özel haklar verilmesi ve yıldızın yenisi ile değiştirilmesini talep etmiştir. Bâbıâli Fransa'nın talebini dikkate almış, elindeki tüm ferman ve belgeleri incelemek üzere bir komisyon kurmuştur. Katolik ve Ortodoks üyelerin de bulunduğu komisyon 1851 Haziran ayında çalışmalarına başlamıştır. İnceleme sonucu komisyon kararını açıklamış ve Beytüllahim Kilisesi'nin anahtarları Latinlere verilirken, Ortodoksların Zeytin Dağı'ndaki kilisede ayin yapabileceklerini kabul eden bir ferman yayımlanmıştır. Bazı kutsal mekânların tüm Hıristiyan mezheplerinin, bir kısım yerlerin

---

[280] Kozelsky, *Christianizing Crimea*, s. 126-127
[281] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 46

ise sadece Katolik ve Ortodoksların ortak malı olduğu açıklanmıştır. 9 Şubat 1851'de fermanın birer kopyası Ortodokslara, Katoliklere, Fransız elçisine, Kudüs'teki kadı ve meclis üyelerine yollanmıştır[282]. Görüldüğü gibi alınan kararlarla Bâbıâli her iki tarafı da memnun etmeye çalışmıştır. Çünkü Osmanlı Devletinin Tanzimat reformlarını gerçekleştirmesi için istikrara ve zamana ihtiyacı vardır. Ve yeni bir savaşı daha göze almak istememektedir.

Fermanın uygulanmasını sağlamak için Kudüs'e gönderilen Osmanlı yetkilisi Afif Bey Konsolos Bazili tarafından sürekli olarak dikte edilmesine rağmen fermanı halka ilan etmemiştir. Fermanın okunmaması için İstanbul'dan talimat almıştır. Bize göre Bâbıâli çoğunluğunu Ortodoks Arapların oluşturduğu yerel Hıristiyanların tepkisinden çekindiğinden fermanın ilanını istememiştir. 2 Aralık'ta yıldız Beytüllahim'e yeniden yerleştirilmiştir. Rus Hükümeti Ortodoksluk adına tazminat ödenmesi çağırısında bulunmuşsa da Osmanlı Hükümeti Rusya'nın isteğini kabul etmemiştir[283].

Prens Menşikof Kırım Savaşı öncesi İstanbul'a gelerek Ayasofya ve diğer kiliseden camiye çevrilmiş ibadet yerleriyle, Çanakkale ve İstanbul Boğazı kıyısındaki kalelerin kontrolünün Rusya'ya verilmesini ve Osmanlı İmparatorluğu genelinde Ortodoks kilisesinin kontrolünün yeniden tesis edilmesini ister, Rum Milletinin üstünlüğüne vurgu yapar. Sadece kutsal yerler probleminin çözümünü değil aynı zamanda dört Rum Patriğinin imtiyazlarının pekiştirilmesini ve ömür boyu seçilmelerini, Babıâli'nin seçimlere müdahale etmemesini de ister. Ortodoks hacıların korunması, Kudüs'te bir Rus Kilisesi'nin inşası, zaman zaman Rusya'ya tanınan haklarla ilgili Padişah fermanlarının yayımlanması ve teyidi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yürürlüğe konması da istekler arasındadır.

Rusya'nın talepleri kutsal topraklarda yayılmaya başlamış ve pek çok söylentiye yol açmıştır. Konsolos Bazili İstanbul elçiliğinden Ticari İşler Müdürü Pavel Pisani'ye, bu söylentilerin yayılmasına İstanbul'dan gelen Müslüman Türklerin neden olduğunu, böylece bölgedeki Müslümanların fanatizmine, Katoliklerin ise Osmanlıya destek amaçlı ilgisini uyandırmaya katkıda bulunduklarını belirtmiştir. Konsolosa göre yerli halkın Rusya hakkında olumsuz düşünmesini sağlamak için söylentileri Osmanlı

---

[282] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 47- 48
[283] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 46- 47

yönetimi yaymakta, Avrupalı güçler de destek vermekteydi. Amaç Müslüman-Hıristiyan gerginliğinin sorumlusu olarak Rusları göstermekti.

Yerli Müslümanlar söylentilere inanmış mıydı? Konsolos Bazili Beyrut'taki Müslüman halkın söylentilere aldırmadığını, hatta kendisine açıkça destek verdiklerini, Müslüman din adamlarının hepsinin kendisine saygı duyduğunu belirtmiştir. Beyrut Müslümanları Çar'ın İslama yönelik hoşgörüsüne inanarak Fransa yerine Rusya'ya destek vermişlerdir[284]. Bu düşüncenin oluşmasında hac için Mekke'ye gelen Rus uyruklu Müslümanların etkisinin olduğu açıktır.

Bâbıâli Belgrad Antlaşması sonucu İmparatorluktaki Latinlerin koruyucusu rolünü üstlenen Fransa ile barışın bozulmasını istemiyordu. İngiliz Elçisi Straford Canning'in güçlü desteğiyle Sultan Abdülmecid Rusların Ortodoksları himaye fikrini reddetti ve Canning'in uzlaşma önerisi üzerinde anlaşıldı. İngiliz elçisinin de tavsiyeleriyle 5 Mayıs 1853'te çıkarılan yeni bir fermanla bütün Hıristiyan kiliselerinin, özelliklede Ortodoks Kilisesi'nin haklarının korunacağı ilan edildi. Bâbıâli fermanla Ortodoks tebaanın Rusya'nın yanında yer almasını önlemeye çalışmaktaydı.

Rusya diğer Hıristiyan cemaatlere tanınmış bütün haklar ve imtiyazların Ortodoks Kilisesi'ne de verilmesini isteyen bir antlaşma yapılmasını istedi. 10 Mayıs'ta Rıfat Paşa Menşikof'a gönderdiği notada *"Sultan'ın Hıristiyan tebaasının hak ve imtiyazlarını sonuna kadar korumaya hazır olduğunu, Ortodokslar hakkında bir ferman daha çıkarabileceğini, ancak tek taraflı ve bağımsızlıklarını sınırlayıcı bir taahhüdü içeren bir antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine Rusya'nın müdahale hakkını elde etmesine izin vermek olduğunu ileri sürerek"* reddetti.

Bâbıâli Haziran başında tüm millet reislerine gönderilen bir fermanla Ortodoks Kilise ve Papazlarına verilen imtiyazları teyit eder. Rus elçisi ise Osmanlı Hükümeti'nin kendi isteklerini yerine getirmek yerine dini toplulukların imtiyazlarını teyit eden fermanlar çıkarmakla yetinmesi üzerine elçilikteki maiyetini de yanına alarak İstanbul'u terk eder[285]. İlerleyen müzakereler görüşmelerin faydasız olduğunu ortaya koyar ve

---

[284] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 75-76 Tanzimat döneminde Osmanlı Müslümanları Avrupalı diplomatları İmparatorluğun İslami yapısını ve içinde yaşayan Müslümanların ayrıcalıklı statüsünü yok etme niyetinde olan düşmanlar olarak görmemekteydiler. Bazili'ye göre yerel Dürzi liderler Müslüman hacılar örneğine dayanarak Rusya'nın İslama yönelik hoşgörülü tutumuna güvendiklerini belirtmişlerdir. Suriyeli bir grup Dürzi Bazili'ye: "*Rusya hâkimiyetin de milyonlarca Müslüman yaşadığı için hiçbir Müslümana zarar vermek istemez. Her yıl Mekke'ye gelen hacılardan ve Lübnanlı Ortodoks Hıristiyanlardan kimin ne olduğunu biliyoruz"* demişlerdir.

[285] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 51-53 Görüldüğü gibi Bâbıâli sözünü tutmakta ama tarafları memnun edememektedir. Lord S. Redcliffe Nisan 1853'de İstanbul'dan Earlof Clarendon' a yazdığı

Rusya 1853 Ekim ayında Tuna boylarını istila eder. Bunu yaparken Avusturya ve Prusya'nın kendisine sadık kalacağını, Balkanlar'daki gayrimüslim halk ile İran'ı Osmanlıya karşı kışkırtabileceğini ümit eder ve Fransa ile İngiltere'nin ittifak yapacağına ihtimal vermez[286].

Beytüllahim Kilisesi'nde bütün Ortodoks Arapların Çar'a karşı Osmanlı Sultanı'nın zafer kazanması için dua etmesini isteyen bir ferman okunur. Savaş sırasında Filistinli Rumlar iki durumla karşı karşıya kalır. Birincisi sürekli olarak Ruslarla ilişkileri olduğunu inkâr etmek, ikincisi Osmanlı Devletinin amaçlarına sadakatle bağlı olduklarını vurgulamak. Oysa Rumlar da Ortodoks Doğu Kiliselerindeki hâkimiyetlerinin Rusların eline geçmesini, Helen kültürünün yerini Slav kültürünün almasını istememekteydiler[287]. Dolayısıyla devlete bağlılıkları konusunda iyi niyetli oldukları söylenebilir.

Pek çok Rus bu savaşı kutsal yerlerin sahipliğini elde etmek için yapılan dini bir savaş, bir haçlı seferi olarak görmüştür. Savaşın en ateşli savunucuları Rus milliyetçileri olmuştur. Örneğin Rus Milliyetçilerinden tarihçi Mikhail Pogodin ısrarla Rusya'nın İstanbul'u almasını savunmuştur. Ona göre bu dinsel boyutunun yanı sıra Rusların güvenliği için de gerekliydi. Pagodin "*Slavlar olarak ortak inanca sahip olduğumuz eski soydaşlarımızı özgürleştirmeliyiz. Türkleri Avrupa'dan sürmeliyiz, Doğu Kilisesini korumalıyız, evrensel haçı Ayasofya'ya geri vermeliyiz*" diyerek Çar ve Metropolitan Flaret gibi çatışmanın dini temelini vurgulamıştır[288]. Savaş Rusya'nın yenilgisi ve 1856 Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre önce Osmanlı Hükümeti *Islahat Fermanı'nı* yayımlamış ve yabancı devletlerin özelliklede Rusya'nın içişlerine karışmasını önlemek istemiştir. Amaç Ortodoks Hıristiyanları himaye hakkının kendinde olduğunu ileri süren Çarlığın iddialarını zayıflatmaktır. Rus Dışişleri Bakanı Gorchakov'un Osmanlı Devleti Petersburg elçisine Fermanla ile ilgili yaptığı yorumunda *" Bence Hıristiyanlara*

---

mektubunda Menşikof'un " *Ortodoks Patrikliğinde yenilik önerdiğini, örneğin patriklik seçiminin ömür boyu olması ve Babıali'nin onayından bağımsız yapılmasını, Rum ve Ermeni uyrukların dini konularda korunmasının daha açık bir tanımının yapılmasını*" istediğini yazdıktan sonra, "*Kutsal yerler meselesini Rusya'nın gizli tekliflerinden ayırmaya gayret edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Sorun dini olmaktan çok politiktir ve büyük devletlerin Osmanlı topraklarında gözü olmasından kaynaklanmaktadır*" demekteydi.

286 Ercan, *Kudüs Ermeni*, s. 160

287 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 47

288 Kozelsky, *Christianizing Crimea*, s. 126

muhtariyet vermekten başka çare yoktur" demiştir[289]. Nedeni ise Petersburg'un Küçük Kaynarca, Bükreş ve Edirne Antlaşmaları'yla Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoksları himaye etme hususunda kendisine tanınmış olan siyasi hakları Paris Antlaşmasıyla kaybetmiş olmasıdır[290].

Paris Antlaşması'na taraf olan büyük devletler Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesine izin veren herhangi bir hakkı elde etmesini reddetmişlerdir. Rusya gönülsüz bir şekilde Antlaşma'yı imzalamıştır. Paris Konferansı sonrası mümkün olduğunca Antlaşma'nın getirdiği sınırlamalardan kurtulmayı amaçlamıştır.

Kırım Savaşı, Yakın Doğu ve Rusya arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Rusya'nın Osmanlı Devletine karşı aldığı ilk ciddi yenilginin ardından Yakın Doğu ve Balkan Hıristiyanları gittikçe Avrupalı devletlerle yakınlaşmaya başlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyan tebaanın kurtarıcısı olarak Rus Çarlığının imajı ve Çar'ın itibarı önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Rus diplomasisi 1856'dan sonra Rusya'nın eski itibarını kazanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte de 1864-1877 yılları arası İstanbul elçisi olan Kont N.P. Ignatief önemli rol oynamıştır[291].

3.14. Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki Ticari Faaliyetleri ve Dini Politikalarıyla İlişkisi

Rusya Kırım Savaşı'nda askeri ve diplomatik yenilgilere uğramış olmasına rağmen dış politika geleneğini terk etmemiştir. 1856'da barış antlaşması imzalanır imzalanmaz Osmanlı Devleti'nin geleceğine karar verecek büyük mücadelenin rövanşı için İmparatorluğu güçlendirmek Rus politikasının başlıca amacı haline gelmiştir. Enver Ziya Karal'a göre Antlaşma'nın oluşturduğu yeni şartlar altında Rusya çalışmalarını üç noktada toplamıştır. İç politikada ıslahat, doğuda ve güneyde fetihler, batıda Panslavizm. Rus Devleti ekonomik gelişme, idari reform ve stratejik hazırlık siyaseti izlemeye karar vermiştir. Bu yeni siyasetin başlıca özelliği demir yolları yapılanmasıydı. Savaş sırasında Rusya'nın askeri çabası iletişim ağının yetersizliğinden zarar görmüş, aynı zamanda yetersiz ulaşım ekonomik gelişmenin hızını kesmiştir. Bu

---

[289] Bozkurt, *Alman–İngiliz Belgelerinin*, s. 70
[290] Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. cilt, s. 54
[291] Gerd, *Russian Policy*, s. 1

nedenle gelecek on yılda Kırım Savaşı'nın ortaya çıkardığı askeri ve ekonomik zayıflığın giderilmesini sağlayacak demir yolları ağının kurulması düşünülmüştür[292].

Savaş, Rus uyruklu hacıların Filistin'e gidişini durdurmuştur. Barışın sağlanmasıyla hacıların kutsal toprakları ziyareti yeniden başlamıştır. Denizden ulaşım imkânlarının geliştirilmesi Doğu Akdeniz'de Rus ticari faaliyetlerinin ve gemilerinin artması hacıları cesaretlendirmiş, Ortodoks Doğu'da Rusya'nın saygınlığını tekrar kazanmasına yardımcı olmuştur. Dahası, Filistin ve Athos Dağı'na yapılan hac turizmi başarılı şekilde geliştirilirse Rus ticareti de gelişmiş olacaktı. Hacıların kutsal mekânları ziyareti dini ve siyasi propaganda aracı olmanın yanı sıra, güneydeki Rus ticari donanmasının bel kemiği ve hazinenin sürekli gelir kaynaklarından biri olabilirdi.

İmparatorun emriyle Grand Duke Constantine Nicolaevich Karadeniz ve Akdeniz'de Rus çıkarlarının gözetilmesi için iki önemli tedbire başvurmuştu. Birincisi, Rus Buharlı Gemicilik ve Ticaret Şirketi'nin kurulması, ikincisi ise B.Mansurov'un Filistin'de araştırma gezisi yapmak üzere görevlendirilmesiydi[293]. Mümin bir Ortodoks olan Çar I. Nikolay'ın ölümüyle tahta çıkan II. Aleksander 3 Ağustos 1856'da Rus Buharlı Gemicilik ve Ticaret Şirketi'nin kuruluşunu onaylar[294]. Aynı yıl Filistin'e inceleme yapmak üzere giden Mansurov 1858'de Rusya'ya dönüşüyle aktardığı izlenimlerinde şirketin kurulmasının önemine değinir. Ona göre Fransız *The Messageries Maritimes* ve Avusturyalı *Lloyd* gemileri hacıların taşınmasından büyük kâr elde etmekteydiler. Petersburg da yeni kurulan şirketin deniz trafiğinden elde edeceği kârı göz ardı etmemeliydi. Şirket yöneticileri Odesa-Filistin arasında doğrudan bağlantı kurulmasının kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen hacıların isteklerini daha da arttıracağını dikkate almalıydılar[295].

Mansurov edindiği bilgileri aktarırken Rusya'yı geliştirmek için planladığı dini ve ticari faaliyetlerin siyasi etkilerini de ortaya koymuştu. Doğu Akdeniz'de aktif İngiliz ve Fransız siyasetine karşı gelişmeleri pasif izlemenin Rusya açısından imkânsız olduğunu belirtmişti. Çünkü rakiplerinin bölgedeki etkisi sürekli olarak artmaktaydı. Rusya'nın doğrudan siyasi müdahalesi zordu. Bölgede siyaset dışında ancak ticari ve

---

292 Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. cilt, s. 54-55

293 W.E Mosse, "Russia and the Levant, 1856-1862: Grand Duke Constantine Nicolaevich and the Russian Steam Navigation Company", *The Journal of Modern History*, Vol. 26, No. 1 (Mar., 1954), s. 40

294 I.YU. Simirnova, "Tserkovno-diplomatiçeskie otnoşeniya Rossii i ierusalimskogo patriarhata v pervoe desyatiletie posle krımskoy voynı" ,*Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2009, No. 4(142), s. 102

295 Mosse, "Russia and the Levant", s. 43; Hopwood, *The Russian Presence*, s. 56

ekonomik açıdan faaliyeti mümkündü. Buharlı Gemicilik Şirketi'de bu amaca yönelik en büyük yardımcısı olacaktı. Şirket kendi ticari gücüyle Rusya yararına çalışarak siyasi hedeflerin gerçekleşmesinde araç olacaktı. Görünürdeki amacı Rus hacıların daha kolay ve ucuz şekilde kutsal topraklara ulaşımını sağlamaktı, ancak asıl amaç devletin himayesinde Rusya'nın siyasal arzularını gerçekleştirmekti. Görünürdeki amaca istinaden Rus halkının desteğinin alınması ve bağış toplanması daha kolay hale gelecekti. Mansurov'un önerileri devlet tarafından kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur[296].

3.15. İkinci Rus Dini Misyonu (1858)

İkinci Misyonun kuruluşunda Rus siyasi hayatında etkili olan başlıca iki karakter göze çarpmaktadır. Misyon başkanlığına getirilen Çar'ın kardeşi Grand Duke Constantine Nikolaevich ve yeni Dışişleri Bakanı Prens Gorchakov. Dışişleri Bakanı misyon başkanının seçiminde misyonun prestijini yükseltmek amacıyla Arşimandrite yerine Piskopos mertebesinde biri olan Krill Naumov'u tercih etmiştir. Misyonun faaliyetleri Kudüs ve çevresiyle sınırlandırılmıştır. Kudüs'te yeni açılan Rus konsolosluğu Beyrut konsolosluğundan daha fazla misyon üzerinde yetki sahibi olacaktı. Bu sebeple de misyonun hedefinin dini değil siyasi olduğu ortadaydı. Naumov bütün doğu patrikhanelerini Rus kontrolünde bir araya getireceği düşüncesiyle temellerini Porfiri'nin attığı Ortodoks Arap cemaatini bilinçlendirme planı üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre Ruslar, Bulgarlar ve Araplara yardım ettiği takdirde Doğu Patrikhaneleri üzerindeki Rum hâkimiyeti yıkılmış olacaktı[297]. Gorchakov *"Kudüs Dünya'nın merkezidir ve bizim misyonumuz orada olmalıdır"* diyerek misyonun amacını kısaca özetlemekteydi.

Krill Naumov çok geçmeden misyonla aynı dönemde kurulan Filistin Komitesi, Kudüs Konsolosu hatta Rus Kilisesi Sinodu ile çatışmaya girmiştir. Bu nedenle Kutsal Sinod başvekili *"Oberprokuror*" Akhmatov tarafından Kudüs'ten geri dönmesi emri verilmiş, yerine Arşimandrite Leonid Kevalin getirilmiştir. Kevalin'de seleflerinin

---

[296] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 57 Mansurov'a göre Suriye ve Filistin Rusya'nın neredeyse tamamen yokluğundan dolayı Avrupalıların tutkuları için bir mücadele alanı haline gelmişti. Ortodoksluk batının sağlayacağı avantajları elde etmek için Katolikliğe doğru yön değiştirmekteydi. Filistin; Katolik manastırları, hastaneleri, okulları, misyonerleri ve öğretmenleriyle dolup taşmaktaydı. Avrupalı unsurlarla Ortodoks halk arasında yerel yöneticiler ve Ortodoks din adamlarından daha fazla etkileşim vardı. Batılı çabaların devletleri tarafından oluşturulmamasına rağmen misyonerlerin ve papazların bu çabaları koruduğu ve desteklediğini belirtmekteydi.; Mosse, "Russia and the Levant", s. 44

[297] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 49; Stavrou, *Russian Interests*, s. 44

başlattığı girişimleri devam ettirme yeteneğinin olmaması nedeniyle görevden alınmıştır[298]. Yerine Rus elçisi Ignatief'in ve Moskova Metropolitanı Filaret'in hakkında hem fikir olduğu Antonin Kapustin atanmıştır. Ignatief başlangıçta dini işlerin kendine yüklenmesinden şikayet etmesine ve misyonun feshedilmesini istemesine rağmen Panslav fikirlerin misyon aracılığıyla daha iyi sürdürülebileceğini kavradığından devamı yönünde destek vermiştir. Kapustin mükemmel Rumcası ve sürekli yaptığı seyahatler sonucu doğuda kendini tanıtır. Dini kişiliğinin yanında Hıristiyan arkeolojisine gösterdiği ilgiyle de ayrıcalığını ortaya koymuştur[299].

3.16. Filistin Komitesi ve Filistin Komisyonu

Rus Buharlı Gemicilik ve Ticaret Şirketi'nin 1856'da kurulmasının ardından dini misyon, konsolosluk ve şirketin faaliyetlerini koordine etmek amacıyla daha sonra Komisyona dönüşecek olan Filistin Komitesi kurulur. Komite Grand Prens Constantin Nikolaevich'in öncülüğünde Filistin'de Rus varlığının arttırılmasında önemli bir araç haline gelir. Önemli başarılarından biri çeşitli zorluk ve yoksulluklara maruz kalan Ortodoks hacıların barınma ihtiyacını gidermek, hemşireler ve doktorların kalacakları yerler ve hastane yapmak amacıyla Rusya genelinde bağış toplamak olur. Komisyonun çabaları sonucu yaklaşık 300.000 ruble bağış toplanır[300].

Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin kurulmasının ardından Komisyonla arasındaki rekabet belirgin bir hal alır. Bu rekabet Rusya'nın bölgedeki çalışmalarını da zayıflatmaktadır. Cemiyet kuruluşundan beri Filistin'de Ortodoksluğu desteklemek için para toplanması konusunda Komisyonun engellemeleriyle karşılaşır. İkisinden birinin ortadan kalkması gerektiğine karar verilir. Cemiyetin Komisyonun sorumluluğunda olan hacılarla ilgilenmeye başlamasıyla aradaki sürtüşme daha da hızlanmıştır[301]. Etkin bir koordinasyonun olmaması, birbirinin işini taklit eden temsilcilerin çokluğu, misyonla Filistin Komisyonu arasındaki sürtüşme ve Rus temsilcileriyle Rum yönetimi arasındaki ilişkilerin uyumsuzluğu faaliyetleri olumsuz etkilemiştir[302].

Cemiyet Başkanı Grand Duke Sergei, Filistin Komisyonu Başkanı B.P Mansurov, Dışişleri Bakanı Yardımcısı Lamdorf, dışişleri bakanlığına bağlı Asya

---

[298] Stavrou, *Russian Interests*, s. 45- 46
[299] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 86; Simirnova, "Tserkovno-diplomatiçeskie otnoşeniya Rossii", s. 106
[300] Frary, "Russian Missions", s. 139
[301] Stavrou, *Russian Interests*, s. 123
[302] Tibawi," Russian Cultural", s. 14

Şubesi Başkanı Zinoviev ‘in katılımıyla 24 Mart 1885 yılında hazırlanan protokol Çar'a onaylatılır. Böylece Filistin Komisyonu sona erer, görev ve sorumluluklarının Cemiyete devredildiği ilan edilir. Aynı kaderi Komisyona bağlı dini misyon da paylaşır. Ancak misyon varlığını devam ettirir, Kudüs'teki Rus hacılarının manevi ihtiyaçlarıyla ilgilenerek cemiyete yardım etmekle görevlendirilir[303].

3.17. Rus İmparatorluğu Ortodoks Filistin Cemiyeti (Arz-ı Filistin Cemiyeti)

3.17.1. Cemiyetin Kuruluşu

Rus İmparatorluğu Ortodoks Filistin Cemiyeti, Osmanlı arşiv belgelerindeki adıyla "*Arz-ı Filistin Cemiyeti*"nin kuruluş fikri 1871'de Kudüs'ü ziyaret eden Vasili Nikolaevich Khitrovo'ya aittir. Bu tarihlerde kutsal toprakları ziyaret edenler arasında artık sadece hac için giden Rus köylüleri ya da tüccarlar yoktur. Bunlara Çarlık ailesi mensupları, asilzadeler, devlet bürokrasisinin önde gelenleri ve öğrencilerde katılmıştır.

Khitrovo Filistin'de yaptığı incelemelerde dini misyon başkanlarının yaptığı tespitlerin doğruluğunu görmüştür. Rum Patrikhanesi'nin yozlaşmış durumu, Rus hacılarının içinde bulundukları kötü koşullar, Ortodoks Arapların Rum din adamlarınca ihmal edilişi ve cehaleti, bölgedeki Katolik ve Protestan misyonerlerinin üstün çalışmaları ona göre misyonun ve Filistin Komisyonu'nun başarısızlığını göstermektedir[304]. Ayrıca Ortodoks Araplar da Petersburg'a Khitrovo ve önceki misyon reislerinin kendileriyle ilgili fikirlerini destekleyen bir şikayet mektubu göndermişlerdir. Arapların bu girişimi "*İstanbullu Yabancılar*" dedikleri Rumlardan kurtulmak için gösterilen bir çabadır[305].

---

303 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 110; Stavrou, *Russian Interests*, s. 124 Filistin Komisyonunun yenilgisine ve Filistin Cemiyetinin zaferine sebep olan nedenlere bakarsak; cemiyet kutsal topraklarda hacılar için yaptığı çalışmalarla kendisini fark ettirmiştir. Başlangıçta hacılar paraları tükenince konsolosların yardımıyla vatanlarına geri gönderilirlerdi. Artık Cemiyet hacıların eve dönüş biletlerini de garantilemekteydi. Ayrıca Odesa ve Kudüs'te hacılara barınma ve yiyecek imkânı sağlamıştı. Grand Duke Sergei'nin Çar III. Aleksander'la olan yakın ilişkisi, Çar'ın Cemiyetin başarılarını taktir etmesi ve annesi adına Kudüs'te Mary Magdelana Kilisesi'nin yaptırılmasından duyduğu memnuniyet bu zafere katkıda bulunmuştur. Yine 1880'lerde Rus diplomasisinin Balkanlar'da yenilgiye uğraması sonucu Kutsal Sinod Vekili Pobedonostsev'in Çar'a yakın doğuya daha güvenli ve kesin nüfuz etmenin yolunun Ortodoks Kilisesi olduğunu hatırlatması da cemiyete verilen desteği arttırmıştır.

304 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 100

305 Stavrou, *Russian Interests*, s. 65 Mektupta *:" Arap olduğumuz için Rum papazların bizi görmezden gelmesi sonucu milletimiz üzerine çöken talihsizlik bizi üzmektedir. Çocuklarımız için Ortodoks okulları yok. Onları Katolik ve Protestan olacakları Katolik ve Luteryen okullarına göndermekteyiz*" denilmekteydi.

Khitrovo'ya göre 1840'lara kadar kutsal yerlerdeki Ortodoks nüfus Hıristiyan nüfusunun %90'ı idi. 1880'lerde bu oran %67 olmuştu. 13.000 dindaşı olan Katolik ve Protestanların 82 okulu bulunurken, 26.000 Ortodoks için sadece 2 okul bulunmaktaydı. Katolik ve Protestan faaliyetlerinin özelliği milli karakterde olmalarıydı ve Filistin'deki çıkarlarını desteklemek amacıyla Batı Avrupa ülkelerinde kurulmaktaydılar. Bu yıllarda bu türden sekiz Katolik, beş Fransız ve üç Alman cemiyeti vardı[306].

Kırım Harbi ve 93 Harbi arasında Kudüs'te meydana gelen önemli bir siyasal gelişme de 1869 yılında Fransız İmparatoriçesi Eugenie'in (Ojeni) Süveyş Kanalı'nın açılışı için gittiği Mısır'dan Kudüs'e gelmesiydi. İstanbul elçisi İgnatief ve misyon başkanı Antonin Kapustin arasında yapılan yazışmalarda Rusya'nın İmparatoriçe'nin ziyaretine çok önem verdiği görülmektedir. Petersburg İmparatoriçe'nin Katolikler adına Kudüs'te önemli tavizler elde etmesinden korkmaktaydı. İmparatoriçe ziyareti sırasında Papalık Vekiliyle görüşmüştür. İgnatief, Katoliklere verilecek imtiyazlarla ilgili Babıâli'nin 82 maddelik bir öneri hazırladığını ancak beklenenin aksine kendisinin yönlendirmesi sonucu Babıâli'nin yapmış olduğu önerileri geri çektiğini belirtmiştir[307]. Rus elçisinin bu söylemi o dönemde Rusya'nın Bâbıâli üzerindeki etkisinin açık göstergesiydir. Kırım'da Rusya'ya karşı birlikte savaşarak galibiyet kazandığı Batılı

---

306 Stavrou, *Russian Interests*, s. 61-63 Fransız cemiyetleri farklı amaçlar için kurulmuş olmalarına rağmen temelde hepsi Katolik inancı ve Fransız kültürünün propagandasına katkıda bulunmuşlardır. *The Oeuvre des Pelerirages en Terie Sainte* 1853'de Katolik hacıları desteklemek amacıyla kurulmuştu. Paris ve Lyon'da ki şubeleriyle *The Societe pour la propagation de lafoi* Fransız cemiyetleri içerisinde misyoner yapılanması en fazla olanıydı. 1876'da Paris'te kurulan *Societe de l'orient* Latin Doğu ile ilgili el yazmalarını ve eski hac seyahatlerini yayımlamaktaydı. Alman Katolik Cemiyeti ise Filistin ve Almanya arasındaki ilişkileri destekleyecek olan *The verein vom heiligen* idi. 1856'da Münih'te kurulan *Zions Verein* Aziz Ratisbon ve Zion kardeşlerin çalışmalarını desteklemiştir. Doğudaki Latin okullarını desteklemek amacıyla *The verein vonder unbefleckter Empfengniss* kurulmuştur (1863).Protestan cemiyetleri arasında İngiliz ve Alman cemiyetleri önde gelmekteydi. Suriye kadınlarının sosyal ve dini gelişimi için *Kadınlar Birliği* 1860'da kuruldu. *Edinburg Tıbbi Misyoner Cemiyeti* doktorlar aracılığıyla misyonerlik propagandası yaptı. İngiliz Protestan cemiyetlerinin en önemlisi *Filistin Keşif Fonu*'ydu (1865). Alman cemiyetlerinden ise 1878'de kurulan *The Deutsches Palastina Verein* en önemlisiydi Üyeleri arasında Alman İmparatoru ve Prensesi de vardı. Diğer alman cemiyetleri *Kudüs Verein* ve *Deakonissen Anstalt zu Kaiserwerth* idi (1836) .

307Hopwood, *The Russian Presence*, s. 90; Bkz Cemal. Kutay, *47 Gün: Sultan Abdülaziz'in Avrupa Günlüğü,* abm Yayınları, İstanbul, 2012; Mehmet Yıldız, "Türk Resmi Ziyafet Kültüründe Zirve: Fransa İmparatoriçesi Ojeni Onuruna Verilen Muhteşem Ziyafetler (1869)", *Millî Folklor*, 2014, Yıl 26, Sayı 102, s. 125 Sultan Abdülaziz'in, İmparator III. Napoleon ve İmparatoriçe Ojeni'nin daveti üzerine, uluslararası bir sergiye katılmak için gerçekleştirdiği Avrupa seyahati (29 Haziran-10Temmuz 1867), Osmanlı ve Avrupa devlet başkanları arasındaki ilk resmî temas olması dolayısıyla önemliydi. Abdülaziz'in davetlisi olarak İmparatoriçe 1869 yılında iadeyi ziyaret için İstanbul'a gelir. Osmanlı Sultanı ve İmparatoriçe'nin gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretleri anlatan kitap ve makalelerde iki hükümdar arasında ortaya çıkan bir aşktan bahsedilir. İmparatoriçe'nin İgnatief'in bahsettiği kutsal topraklarda Katoliklere verilecek 82 maddelik öneriyi bu görüşmeler esnasında elde etmiş olması muhtemeldir. Ancak Devlet-i Aliye'nin yüksek çıkarları bu aşka galip geldiğinden Türk tarafı önerilerini geri çekerek Fransa az bir ayrıcalık elde etmekle yetinmek zorunda kalır.

müttefikinin kutsal yerlerle ilgili isteğini ortak düşmanın arzusu üzerine bir kenara itmesi İgnatief'in diplomasisinin zaferidir.

Osmanlı-Rus (1877-1878) harbinin ardından diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasıyla Rus hacıları yeniden kutsal topraklara gelmeye başlamışlardır. Bu dönemde Rusya'nın Balkanlar'da siyasi, dini ve kültürel faaliyetleri oldukça artmıştır. Rus konsoloslukları ve temsilcilikleri Panslavcılık ve Panortodoksluk fikirlerinin etkisiyle özellikle Bulgarlar ve Sırplar üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Bir yandan Bulgar Eksarhlığı'nın diğer yandan Sırp Milli Kilisesi'nin kurulmasını desteklemişlerdir. Petersburg'un bu türden çabaları Ekümenik Patrikhane'nin gücüne ve yetki alanına indirilen darbelerdi. Ruslar Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan Ortodoks Balkan devletlerinin kendi milli kiliselerini kurmalarıyla Çarlık'ın nüfuz alanının genişleyeceği düşüncesindeydiler.

İmparator III. Aleksander'in kardeşi Grand Duke Sergei, kardeşi Paul ve kuzeni Constantine Costantinovich ile birlikte 1881yılında kutsal toprakları ziyaret eder. Ziyaret esnasında tarihi ve dini mekânlara giderek Kamame Kilisesi'ndeki ayine de katılırlar. Bunlar arasında Ömer Cami'de bulunmaktadır. Ömer Cami'nin ziyareti Grand Duke Sergei'nin Rusya'nın Dinsel Hoşgörü politikasına vurgu yapması açısından önemlidir. Rusya'ya dönüşlerinde Khitrovo ve Sergei arasında yapılan görüşmeyle kutsal yerlere olan ilgiyi arttıracak ve oralar hakkında bilginin yayılmasını sağlayacak bir cemiyetin kurulması hususunda anlaşmaya varılır. Cemiyetin kuruluş tüzüğü 8 Mayıs 1882'de İmparator tarafından onaylanır[308]. Tüzükte özellikle vurgu yapılan nokta Cemiyetin görünürdeki amacıdır. Asıl amaç, *" Ortodoks Filistin Cemiyeti bilimsel çalışmalar ve hayır işleri yapmak amacıyla kurulmuştur"* cümlesinin arkasına gizlenerek hem Rumların hem de Avrupa devletlerinin Rusların bölgedeki etkisini arttırmak istediği yönündeki endişeleri giderilmeye çalışılmıştır. Diğer amaçları ise; Doğu'nun kutsal mekânları hakkında bilgi toplamak, bu bilgilerin Rusya'da yayılmasını sağlamak, Ortodoks hacılara yardım etmek, kutsal topraklarda okullar, hastaneler, oteller açmak ve yerli halka, kiliselere, manastırlara, din adamlarına maddi yardımda bulunmaktır. Cemiyet slogan olarak İncil'den "*Zion uğruna barışı elden bırakmayacağım ve Kudüs uğruna dinlenmeyeceğim*" ayetini seçmiştir[309]. Bu sloganla hem Protestan ve Katoliklerin tepkisini çekmek istemediğini hem de Rusya'nın

---

[308] Hayrettin, "Rusya'nın Şarkta ", s. 33; Stavrou, *Russian Interests*, s. 69; Tibawi, "Russian Cultural", s. 14

[309] Hopwood, *The Russian Presence,* s.104; Stavrou, *Russian Interests,* s.76

Kudüs'te Ortodoksluğu destekleme yönündeki kararlılığını ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Rus Dışişleri Bakanlığı Cemiyetin Kudüs Rum Patrikliğince kutsanması taraftarıydı. Bunu düşünmesindeki amaç Ortodoks cemaatin gözünde cemiyete meşruiyet kazandırmak ve Rum hiyerarşisinin resmen tanımasını sağlamaktı. Ayrıca Cemiyete verilen talimatlarda İstanbul elçiliği ve Kudüs konsolosluğuyla sürekli irtibat halinde olması da vardı. Böylece Cemiyetin bağımsız hareket edebilme yeteneği sınırlanmakta ve dini misyon da olduğu gibi siyasi nitelik kazandırılmaktaydı[310].

Rus Ortodoks Kilisesi Başvekili Pobedonostsev Cemiyetin Rus Kilisesi'nden bağımsız çalışmasından tedirgindi. Kuruluş tüzüğüne göre Cemiyet Filistin Komisyonu ve misyon ile iş birliği içerisinde çalışmalıydı. Ancak Cemiyet yetkilileri diğer iki örgütün etkin olmayan faaliyetlerinin kendi aktif politikasıyla uyuşmadığını söylemekteydiler[311]. Kurumlar arasında ki bu çatışma ileride Rusya'nın başarısızlığına yol açan sebeplerden biri olacaktı.

Çar III. Aleksander Rusya'da önde gelen bir örgüt olarak Filistin işleriyle meşgul olduğu için 1889'da Ortodoks Filistin Cemiyeti'ni resmen tanımıştır. Cemiyetin başarıları Rusya içinde kendisine yönelik muhalefeti de azaltmıştır[312]. Cemiyet "*İmparatorluk*" unvanını aldığı 1885 yılı sonrasında faaliyetleriyle ilgili haberleri yaymak, Rus halkı ve din adamlarının desteğini sağlamak için ülke genelinde şube ve temsilcilikler açmıştır. Bunların sayısının artması Filistin'e giden hacı sayısını da arttırmıştır[313]. Cemiyet yeni unvanıyla Filistin Komisyonu gibi dışişleri bakanlığının bir kolu haline gelmiştir. En önemlisi de Çar'ın himayesini ve devlet desteğini arkasına almıştır. Cemiyet meclisinde hem sinodun hem de dışişleri bakanlığının temsil hakkına sahip olmasıyla hükümet Cemiyetin faaliyetlerini yakından takip edebilmiştir[314]. Bu üyelikler devlet kurumları olması nedeniyle Cemiyete ve faaliyetlerine açıkça siyasi bir nitelik kazandırmıştır.

---

[310] Stavrou, *Russian Interests*, s.121
[311] Stavrou, *Russian Interests*, s.122
[312] Stavrou, *Russian Interests*, s.116
[313] Stavrou, *Russian Interests*, s. 131
[314] Stavrou, *Russian Interests*, s. 127

3.17.2. Cemiyetin Politikaları

3.17.2.1. Bilimsel Politikaları

3.17.2.1.1. Arkeolojik Çalışmaları ve Yayımları

Cemiyetin bilimsel çalışmaları arasında kutsal yerler hakkında özel şahısların elinde ve arşivlerde bulunan bilgileri, bilimsel ve eğitsel amaçlı kitapları, el yazmalarını, haritalar ve heykelleri toplamasını sayılabiliriz[315]. Faaliyetlerinin ilk yedi yılında güncel çalışmalardan çok bilimsel olanlara daha önem verildiği görülmektedir. 1882-1889 yılları arası bilimsel çalışmalar arkeolojik kazılar, el yazması eserler ve anıtlarda yapılan araştırmaları kapsamaktadır. Cemiyet bu konuda sadece üyelerini değil Filistin ile ilgili araştırma yapmak isteyen herkesi destekleme sözü vermiştir[316]. Böylelikle bölgeyle ilgili bilimsel çalışma yapılmasının özendirildiği görülmektedir.

Grand Duke Sergei 1881'de Kudüs'e yaptığı ziyaret sırasında bölgede Avrupalı arkeologların yaptığı kazı çalışmalarından etkilenmiştir. İkinci misyon binası için Habeş Manastırı'na yakın bir yerde satın alınan alanda misyon başkanı Arşimandrite Antonin Kapustin başkanlığında kazı yapılmasını istemiştir. Ruslar kazı çalışmalarıyla Hıristiyanlığa ait tarihi yapıların ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan birincisi Bizans İmparatoru Constantin'in Bazilikası, diğeri ise Kudüs'ün eski duvarlarıdır[317]. Kazı sonucu ortaya çıkan yerleri ziyaret edenlerin sayısındaki artış Rus halkının Hıristiyanlığa ait kalıntılara gösterdiği hassasiyeti göstermektedir. Bu kutsal mekanların Rus arkeologlarca bulunması Avrupalılar karşısında Rusya'ya büyük prestij kazandırmıştır.

Ruslara göre Ortodoks Hıristiyanlık fazlasıyla Rum karakterliydi. Cemiyet Rum olan eski Bizans mirasının dışında Rusya ve kutsal yerler arasında doğrudan bağlantı

---

[315] Stavrou, *Russian Interests*, s. 77

[316] Stavrou, *Russian Interests*, s. 92 Rus arkeologlardan uzun süre önce batılı arkeologlar da bölgenin tarihi topografyasını çıkartmak için Filistin'de arkeolojik çalışmalar yapmışlardır. 1838 yılında Amerikalı ilahiyatçı Edward Robinson Beyrut'taki Amerikalı misyoner Eli Smith eşliğinde kutsal topraklarda terk edilmiş geleneksel güzergâhları ve İncil'de adı geçen pek çok yeri incelemiştir. Yine 1867'de *Genç İngiliz Keşif Fonu* kazı çalışmaları başlatırken, *Amerikan Filistin Keşif Cemiyeti* Batı Filistin'de Trans-Jordan'ın (Ürdün Nehri'nin ötesi) incelenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Fransız Charles Clermant-Ganneau 1870'lerde Fransız konsolosluğunun desteği ile Filistin'de kazı çalışmaları yapmıştır.

[317] Stavrou, *Russian Interests*, s. 93-94 1880'lere kadar şehrin duvarları ve Kutsal Türbe'nin yeri hakkında şüphe bulunmaktaydı. İncil yazarına göre İsa'nın çarmıha gerildiği yer şehrin dışındaydı, buna göre Kutsal Türbe'de şehrin dışında olmalıydı. Ancak Kutsal Türbe şehrin içindeydi. Antonin Kapustin'in yaptığı kazılar sonucu Kudüs'ün ikinci duvarları ortaya çıkarılarak İncil'de geçen bahis doğrulanmış ve Avrupalı bilim adamlarınca da kabul edilmiştir.
Rusların ikinci büyük keşfi İznik Konsili sonrası 326-333 tarihleri arasında yapılan İmparator Constantin'in Bazilikası idi. Bazilika 664'te İran Şahı Keyhüsrev'in Kudüs'ü zapt etmesiyle yıkılmıştır. Yeniden yapmak için dört kez girişimde bulunulmasına rağmen hiç biri ilk Bazilikanın ihtişamını yakalayamamıştır.

kurmak istemekteydi. Özellikle Bizans tarihi araştırmacısı Vasilievski gibi bilim adamları Rus tarihi ve kurumlarını anlamak için Ortodoks Doğu'nun incelenmesinin önemini vurgulamaktaydılar. Ortodoks Doğu ile kurulacak böyle bir tarihi ve kurumsal bağla Rusya bölgeye daha fazla nüfuz etme fırsatına ve hakkına sahip olacaktı.

Tarihi bir bağ kurmanın en çarpıcı örneğini kutsal yerlerde Gürcülere ait pek çok eserin incelenerek Gürcistan'ın Ortodoks Doğu ile olan ilişkisine ışık tutulmaya çalışılması vermekteydi. Kutsal yerlerde pek çok Gürcü anıtı, Kudüs Patrikhanesi, Sina ve Athos Dağı'ndaki tapınaklarda el yazması Gürcü eserleri bulunmaktaydı. Porfiri Uspenskiy, Antonin Kapustin ve A.S Norov gibi Rus kâşifler bunları görmüş, ancak daha sonra yaptıkları gezilerde ortadan kaybolduklarına şahit olmuşlardır[318].

Cemiyet Rus halkının kutsal topraklara olan maddi ve manevi desteğini arttırmak için yapılan kazı çalışmalarının Rusya'da duyulmasını sağlamak amacıyla çeşitli yayımlarda bulunmuştur. Cemiyetin bilimsel ve bilgilendirici tutanaklarının yanı sıra, kendi yayını olan "*Pravoslavnyi Palestinskii Sbornik"* *Ortodoks Filistin Koleksiyonu* ile kazılar, bilimsel bulgular ve Filistin'de mevcut koşullar hakkında Rus halkına bilgi vermiştir[319]. Antonin Kapustin'in 1894'de ölümüyle arkeolojik çalışmaları yürütmek için aynı yıl *İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü* kurulmuş, cemiyet kazı çalışmalarını enstitüye devretmiştir. Palestinskii Sbornik'de kazılardan çok Filistin ile ilgili nadir belgelerin yayımlanması üzerinde yoğunlaşmıştır[320]. İstanbul Arkeoloji Enstitüsü ünlü Bizansçı Feodor Uspenskiy başkanlığında açılmış, Çar tarafından mali yardımda bulunulmuştur. Enstitü Katolik gözlemciler tarafından Rus siyasi hedeflerinin başka bir şekli olarak düşünülmüştür. Bizans araştırmaları ve arkeolojik kazılarda başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. "*İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsünden Haberler*" adında bir de bülten yayımlamıştır[321].

Rusya'da meydana gelen 1905 devrimiyle birlikte cemiyetin süreli yayın organı "*Soobshchenia"* propaganda aracı olmaya son vermiş, daha çok bilimsel bir şekle dönüşerek[322] Rus Filistinolojist ve Oryantalistlerin önde gelen yayını haline gelmiştir. Soobshchenia'da Ortadoğu hakkında sayısız makale yayımlamıştır[323]. Bolşevik İhtilali sonucu devletin himayesinden ve maddi desteğinden mahrum kalan Cemiyetin

---

[318] Stavrou, *Russian Interests*, s. 95; Stavrou, *Russian Imperial*, s. 131
[319] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 115
[320] Stavrou, *Russian Interests*, s. 137
[321] Gerd, *Russian Policy*, s. 26; Stavrou, *Russian Interests*, s. 143
[322] Stavrou, *Russian Interests*, s. 172
[323] Stavrou, *Russian Interests*, s. 196

Rusya'daki üyeleri Soobshchenia'yı yayımlamaya devam etmişlerdir. 1926'da çıkan son sayısında Ortodoks Filistin Cemiyeti'ne yer vermiştir[324].

Cemiyetin gerçek amacını gizlemek amacıyla yaptığı bilimsel çalışmalar Avrupalı bilim adamları tarafından da takdirle karşılanmış ve ilgi görmüştür. Misyon Başkanı Khitrovo ile The Societa de la Orient'in sekreteri Comte Ryan Rus seyyahların cemiyet tarafından yayımlanmış günlüklerinin Rusça'dan Fransızca'ya çevrilmesi için anlaşmışlardır. Alman coğrafyacıları cemiyetin yaptığı kazılara tarihsel yayınlarda yer vermişlerdir. Böylece Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti kendisiyle aynı türden Avrupalı cemiyetlerin seviyesinde kabul edilmiştir[325]. Avrupalılarca kabul görmek Cemiyetin bilimsel alandaki başarısının kanıtıdır.

Theofanis Stavro'ya göre hayranlık uyandıran diğer bir bilimsel çalışmaysa Athanasios Papadopoulos Keramevs tarafından yapılmıştır. Keramevs, Filistin'de Hıristiyanlık dininin geçmişi ve Filistin'in Bizans İmparatorluğu dönemindeki durumunu anlatan "*Kudüs Derlemelerinden Seçmeler*", "*Kudüs Kütüphanesi"*, "*Avalexra*" gibi değerli eserler bırakmıştır[326].

Nikolai Kapterev'in 1895-1898 yılları arasında yayımlanan kitabında ise, 16.yüzyılın ortasından 19.yüzyılın ortasına kadar Kudüs Patrikhanesi ve Rusya arasındaki ilişkiler anlatılmaktaydı[327]. Yazara göre Cemiyet ünlü Bizans tarihçisi P.I Kandov'un Filistin ve Suriye arkeolojisi hakkında türünün en iyi örneği olan kitabına destek vererek 1904 yılında yayımlanmasını sağlamıştı[328].

3.17.2.1.2. Cemiyetin Güncel Yayımları

Cemiyetin bilimsel yayımlarına ek olarak kutsal yerlerle ilgili güncel yayımlara da yer verdiği görülmektedir. Bu yayımlarında Rus halkı için özel anlam ifade eden Ortodoks âlimlerinin ve azizlerinin yaşamlarına, kutsal topraklar hakkında bilgilere ve vaazlara, *Filistin Kitapçıkları* (broşür) vasıtasıyla Filistin'deki türbeler veya belirli bir şehirle ilgili bilgiler verilmiştir.

---

[324] Stavrou, *Russian Interests*, s. 204
[325] Stavrou, *Russian Interests*, s. 99
[326] Stavrou, *Russian Interests*, s. 140
[327] Stavrou, *Russian Interests*, s. 142
[328] Stavrou, *Russian Interests*, s. 196

Cemiyet, Filistin ve Suriye'nin haritasını basarak Rus İmparatorluğu genelinde şubeleri aracılığıyla konferans verilen yerlere dağıtmıştır. Cemiyet meclisi kutsal topraklar hakkında Rusları eğitmek için gizli bir misyonu olduğuna inanmaktaydı[329].

Cemiyet sekreteri Khitrovo'nun Filistin ile ilgili kendi koleksiyonunu da bağışladığı bir kütüphane kurulmuştur. Stavro, kütüphanedeki yayınların çoğunun İmparatorluk Halk Kütüphanesi'nde ve Bilimler Akademisi'nin kütüphanesinde bile olmadığını yazmaktadır. Hıristiyan Doğu hakkındaki bu seçkin koleksiyonun bilim adamlarının dikkatini çekecek bir kataloğu olmadığından hazırlanması 1907'de tamamlanan bir de katalog yayımlanmıştır[330]. Matbaanın teknik olarak yeterince gelişmemiş olduğu bir dönemde çok sayıda eserin basılması, bunların güncel olanlarının hem Rusya hem de kutsal topraklarda dağıtılması Rusya adına büyük bir başarıdır. Ayrıca Cemiyetin sarf ettiği büyük çabayı göstermektedir.

3.17.2.2. Cemiyetin Ortodoks Hacılara Yönelik Politikası

Kutsal topraklara Rusların yaptığı hac ziyareti, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları hâkimiyetinde kalan Ortodoks Doğu Hıristiyanları ile Rusya arasında bir bağ olması açısından yüzyıllardan beri Ortodoksluğa hizmet etmiştir. Igor Smolitsch'e göre vaat edilmiş topraklarda ibadet etmek en eski zamanlardan beri Rus Ortodoks geleneğinde özel bir yer tutmakta, ayrıca günahlarının bağışlanması için dua etmek isteyenlerde bu topraklara gitme arzusu uyandırmaktadır. Bu nedenle sıradan Rus köylüsü yüzyıllardan beri Kudüs'e binlerce ruble akıtmaktaydı. Eileen Kane; bazı araştırmacıların bu seyahat türünü Ortodoks Doğu Kiliselerine bağış dağıtma geleneğine son veren Çar Büyük Petro'nun batılılaşma reformlarına rağmen İmparatorluğun ötesinde bir "*Ortodoks Milletler Topluluğu*" veya *panorthodoxy* oluşturmaya yardım eden bağlantı kanallarından biri olarak tanımladıklarını belirtmektedir[331].

Rusya'nın Hıristiyanlığı kabulünün hemen ardından ilk Rus hacıları Kudüs, İstanbul ve Athos Dağı gibi doğunun kutsal mekânlarını ziyaret etmeye başlamışlardır. Rus hacılar başlangıçta Rus Kilisesi'nin prestijini arttıran ve Doğu Kiliseleriyle daha yakın ilişkiler kurmak isteyen dini hüviyete sahip kişiler olmuşlardır. Bu kişilerin Rusya'ya dönüşlerinde sosyal statüleri ve prestijleri yükselmiş, dinsel açıdan ayrıcalıklı

---

[329] Stavrou, *Russian Interests*, s. 145-146
[330] Stavrou, *Russian Interests*, s. 197
[331] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 28-31

hale gelmişlerdir[332]. Yakın Doğuya gitmek için Rus yetkililerden ve Rum Patriklerinden yardım talebinde bulunan hacıların bu istekleri karşılık görmüştür. Hacıların talepleri karşısında IV. Ivan'da Ortodoks Patrikhanelerinde Rus elçiliği kurma fikri oluşmuştur. Bu amaçla Çarlık'ın yaptığı yardımları dağıtmak için İstanbul, Aynaroz ve Kudüs'ü ziyaret eden Pasniakov Ortodoks Doğunun manastırlarında ticari misyonlar kurmakla görevlendirilmiştir. Konu ile ilgili Çar'ın buyruğu İstanbul Patrikliği'ne verilmiştir. Ticari misyonların açılmasıyla Rusya'nın Ortodoks Doğu özellikle de Kudüs ile olan ilişkileri oldukça gelişmiştir[333].

19.yüzyıl öncesi buharlı gemi icat edilmeden ve yol boyunca hacıları korumak, onlara yardım etmek için konsolosluk ağı kurulmadan önce çok az sayıda Rus tebaasının Kudüs'e seyahat ettiği görülmüştür. Hacıların günlüklerinden bir yıldan fazla süren bu seyahatte pek çok tehlike ve belirsizlikle karşılaştıkları öğrenilmiştir[334].

19.yüzyılın başlarında ise Yafa Konsolos Vekili George Mostras'ın İstanbul elçisi Stragonov'a yazdığı raporda Rus hacılarının özellikleri; kutsal topraklarda taşıdıkları Rus sıfatını tehlikeye sokan -hırsız, dilenci ve sarhoş eğilimli erkekler ile rezil davranışlı kadınlar- başıboş serseriler olarak tanımlamıştır. Porfiri Uspenskiy ve elçi Butenev arasındaki resmi yazışmalarda da Kudüs'e gelen hacıların çoğunun ticaretle uğraşmaya başladıkları ve çılgınca yaşama eğiliminde olduklarından bahsedilmiştir. Hacılarla ilgili üç temel problem tespit edilmişti; şüpheli karakterde olmaları, hiçbir resmi denetime tabi olmamaları ve sayılarının az olması. 1840'ların başında sinod ve dışişleri bakanlığı Ortodoks hacıların devletin kutsal topraklardaki Ortodoks Kiliseleriyle bağlarını güçlendirmek için gösterdiği çabaya ve bölgedeki Rus etkisine zarar verdikleri konusunda hem fikir olmuşlardır. Bu nedenle 1840'lar boyunca bölgeye giden hacıları kontrol etmek, gözlemlemek ve ahlaki davranışlarını düzeltmek için bir dizi yeni politika üretilmiştir[335]. Rus yetkililerin kendi hacılarına yönelttiği eleştirilere rağmen, 19.yüzyıl Protestan papazlarından Dr.Headlam *" Rus hacılarının sabır, coşku ve düşkünlüğünden daha etkileyici bir görüntü yoktur*" diyerek batılıların yaptığı yorumları özetlemiştir[336].

---

[332] Stavrou, *Russian Interests*, s.17
[333] Stavrou, *Russian Interests*, s. 20
[334] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 108
[335] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 110
[336] Stavrou, *Russian Interests*, s. 100 Batılı bir gözlemci Rus hacılar hakkında yorumlarını aktarırken: *" Kutsal topraklardaki hiçbir şey saf inançları, derin hürmet, samimi sevgisi ve acısıyla Rus hacılar kadar beni etkilemedi. Tamamen bilinçsiz çocuklar gibi kalplerindeki bütün duyguları gösteriyorlar. Bütün*

Rus dini arzularının temel eksikliklerinden biri aydın insanların manastır yaşantısına ilgisinin olmamasıydı. Filistin'e giden hacılar sıradan insanlar, genelde köylülerdi. Eğitimsiz Athos Dağı papazları Doğuda Ortodoksluğun genel ihtiyaçlarına ilgisiz kalmış, sadece kutsal dağdaki statülerini güçlendirmeye çalışmışlardı. Katolik ve Protestan propagandanın başarısı, İstanbul ve Kudüs Patrikhanelerine Katolik yardımı, Ortodokslarla yakın bağlar kurmak için Anglikanların girişimleri, Rumlar arasında Ruslara karşı düşmanlık fikrinin yayılması gibi etkenler Rus halkında Rumlara yönelik düşüncelerde olumsuz etkide bulunmuştu. Ancak yine de aradaki dini bağ ve geçmişteki Helen hayranlığı Rusların bir şekilde Rumları desteklemelerine sebep olmuştu[337].

Cemiyet Ortodoks hacılarla ilgili çalışmalarında özellikle kutsal topraklarda bulundukları sürece kaldıkları fiziki mekânlarda düzenleme yapmıştır. I.Nikolay'ın emriyle, kadın ve erkek hacıların bir arada kalma alışkanlıklarına son vermek için, kadınlar için St.Catherine, erkekler için St.Theodore Manastırları yenilenmiştir. Ardından Bazili Rus hacıların Kudüs'te nasıl bir davranış sergilemeleri gerektiğine ilişkin çözümü 68 maddede toplayan bir öneri hazırlayarak dışişleri bakanlığının onayına sunmuştur. Ayrıca her yıl gelen hacılar grubundan bu kuralları uygulamakta güveneceği, hacıların Kudüs'te kaldıkları sürede kendisine bilgi verecek, bir tür polis görevi görecek erkek denetmen seçilmesini belirtmiştir[338].

İlk Rus misyonunun açıldığı 1848 yılına kadar kutsal topraklara giden Ortodoks hacıların sevk ve idaresi Kudüs Rum Patrikhanesi'nin yetkisine giren bir konuydu. Bu tarihten sonra hacıların sorumluluğu 1880'e kadar dini misyonun ve Filistin Komisyonu'nun sorumluluğuna verilmiştir. 1889 kararnamesiyle de görevi Cemiyet üstlenmiştir.

19.yüzyılın ikinci yarısında Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin çalışmaları sonucu Kudüs'ü ziyaret eden hacıların sayısında hızlı bir artış görülmüştür. Cemiyetin ilk icraatlarından biri hacıların sayısını arttırmak için Odesa-Yafa arası yolcu biletlerinin fiyatının düşürülmesidir. Cemiyet meclisi konuyla ilgili Rus Gemicilik ve Ticaret Şirketi ve demiryolu şirketiyle anlaşmaya varmıştır[339]. 1884'de bölgede araştırma

---

kutsal mekanlarda yeri öpüyorlar. Her yerde kurtarıcıyı düşünüp acı çekiyor ve üzülüyorlar. Kadın erkek bugün gibi gözyaşı döküyorlar" diyerek Rusların inançlarına olan bağlılığını dile getirmiştir.

337 Gerd, *Russian Policy*, s. 36

338 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 113

339 Stavrou, *Russian Interests*, s. 101 O dönemde yolcuların başlıca limanı Azov Denizi kıyısındaki Toganiy, Kırım kıyısındaki Sivastopol, Karadeniz kıyısındaki Batum idi. Hacıları bu kıyılara yönlendirmek için Kozlov-Voronozh ve Kursk-Kharlov-Azov demiryolu hattında düzenlemeler yapılmıştır. Vapur şirketi Odesa ve Sivastopol'dan Yafa'ya üçüncü sınıf bilet fiyatlarını 42 rubleden 24

yapmak üzere gönderdiği A.V. Eliseev'in önerisiyle hacıların barınma olanakları iyileştirilmiş, manevi ihtiyaçlarının karşılanması için misyon görevlilerinin sayısı arttırılmıştır. Kamame Kilisesi, Gethsemane ve Nazareth'de en azından ayda bir kez Ruslara dini hizmet sunulması için Kudüs Patrikhanesinden izin alınmıştır.

Alman ve İngiliz cemiyetleri örnek alınarak hacıların her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere gezi rehberi yayımlanmış, Ruslara ait binalara Rus Ortodoks Kilisesi'nin yayımlarını koymuştur. Cemiyetin yaptığı bu hizmetlerin hepsi Rus hacıların sayısını arttırmak amacını taşımıştır. 1883'de 2.145 olan hacı sayısı 1885'de 2.673, 1889'da 3.817'ye yükselmiştir[340]. Bu artışta Kudüs'e gidişte ulaşım maliyetlerinin düşürülmesi için gösterilen çaba, modern gemilerdeki rahatlık, Kudüs'teki memnuniyet verici konukseverlik etkili olmuştur. 1894'de 3.000 olan hacı sayısı 1900 yılında 6.000'e yükselerek fiziki koşulların kapasitesinin üzerine çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerin oluşturduğu yeni tip bir hacı sınıfı da kutsal şehre gelmeye başlamıştır.

Cemiyet girdiği bu yeni süreçte Ortodoks hacılarına manevi rehberlik yapma imtiyazını Rumların elinden almak için girişimde bulunur. Bunu Rus hacılarının Rum manastırlarında birikmesini önlemek adına oteller yaparak ve Filistin'e vardıktan sonra hacılar üzerinde etkin denetimini sürdürerek sağlamıştır[341]. Hacıları Yahudi ve Rum restoranlarından uzak tutmak amacıyla merkezi bir yemekhane, banyo ihtiyaçlarını gidermek için hamam yaptırmıştır. Kudüs kayalıkları boyunca bir buçuk millik kanallarla tamamlanan kanalizasyon ve drenaj sistemini, yağmur sularını biriktirecek depo inşaatı takip etmiştir. Ayrıca Kudüs'te Victor Iakovlevich Sovern yönetiminde bir de Rus hastanesi açmıştır. Hastane Rus hacıların yanı sıra dört dispanser (Kudüs, Beit Jala, Nazareth, Beytüllahim) ve elli üç yatağıyla Cemiyet okullarına kaydolan yerli çocuklara da hizmet vermiştir[342]. Cemiyetin bütün çabaları Rus hacılarını açgözlü Rumların elinden kurtarmanın yanı sıra, yıkıcı ideolojilere maruz kalmalarını engellemeye yönelik olmuştur[343]. Yıkıcı ideolojilerden kasıt olunan 19.yüzyılda etkin olan milliyetçilik, panislamizm gibi fikir akımlarıdır. 1917 Bolşevik İhtilalini

---

rubleye, Batum'dan ise 41 rubleden 25 rubleye indirmiştir. Demir yolları ise fiyatlarını %50 oranında düşürmüştür.

340 Stavrou, *Russian Interests*, s. 103-104

341 Stavrou, *Russian Interests*, s. 150-152

342 Stavrou, *Russian Interests*, s. 164

343 Stavrou, *Russian Interests*, s. 155

gerçekleştirenler arasında hacı adaylarının çoğunluğunu oluşturan Rus köylülerinin de yer alması Çarlık yetkililerinin bu endişelerini haklı çıkarır niteliktedir.

3.17.2.3. Cemiyetin Eğitim Politikası

3.17.2.3.1. Filistin'deki Rus Okulları

Cemiyetin eğitim konusunda acil olarak karşılanması gereken ihtiyaçlar arasında Filistin'de okullar ve kiliseler yapılması, Ortodoks ruhbanların desteklenmesi gelmekteydi. Ortodoks kiliselerin eksikliği yerli halkın mezhep bilincinin azalmasına sebep olmaktaydı. Okulların eksikliği ise yerli halkı çocuklarını Protestan ve Katolik okullarına göndermeye zorlamaktaydı[344]. Bu durum gün geçtikçe rakip iki mezhebin ve onların destekçisi Avrupalı güçlerin etkisinin artması demekti. Cemiyet 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan eğitim politikasına 1880 sonrası devam etti. Özellikle Katolik ve Protestan propagandanın yoğun olduğu Nasıra civarında okullar açtı. Okulların açılması cemiyeti kalifiye eleman bulmak gibi temel bir problemle karşılaştırdı. Bu elemanların seçiminde Ortodoks nüfusun güvenini kazanmış, yerli gelenekleri bilen, cemiyetin hedefleriyle uyumlu ve Rus yanlısı olmalarına dikkat edilmişti.

Nasıra kız okulu en başarılı olan Rus okulları arasında yer almıştır. Açılışının ardından kısa sürede öğrenci sayısı 120'ye ulaşmıştır. Bu başarıda Moskova'da eğitim almış olan Maria Semenovna Savelieva'nın çabaları önemli rol oynamıştır. Savelieva, okulun ilk akademik yılının sonunda İngiliz okullarının rekabete dayanamayarak kapatıldıklarını ve öğretmenlerinin Nasıra'yı terk ettiğini yazmıştır. Başka bir kız okulu da 2.000 Ortodoks nüfusa sahip Beit Jala'da açılmıştır[345]. Buradaki okul sayısının zamanla artmasından dolayı 1895'de Kudüs'te yatılı bayan öğretmen okulu açılmıştır. Böylece Cemiyetin okul sayısı Suriye'de 12 Filistin'de 23'e çıkmıştır[346].

Ortodoks ailelerde çocuklarını yeni Rus okullarına gönderme zorunluluğu hissetmeişlerdir. Cemiyetin okulları diğer yabancı misyon okullarına göre daha iyi

[344] Stavrou, *Russian Interests*, s. 78
[345] Stavrou, *Russian Interests*, s. 111-113 Latin bir papaz kendi okulundan çocukları uzaklaştırmamasını istediğinde Savelieva ona şu cevabı vermiştir: "*Benim okullarım burada yokken, Ortodoks çocuklarımız neredeydi? Sizin okullarınızda değil miydi? Siz onlara kapılarınızı kapatmadınız. Onlara verebildiğiniz her şeyi vermekle oldukça cömert davrandınız. Aynı şekilde ben de sizin çocuklarınıza yardım etmek istiyorum. Onları çağırmak ya da uzaklaştırmak istemiyorum. Fakat bana gelenleri de geri çeviremem.* "
[346] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 94; Stavrou, *Russian Interests*, s. 162

örgütlenmiş ve mali imkanları daha fazla olmuştur. Nasıra'daki okul müfredatında Rusça, Fransızca, Arapça, gramer, aritmetik, cebir ve coğrafya dersleri yer almıştır[347].

İlk defa Ruslar Arapça öğrenimini gündeme getirmişlerdir. Yerel geleneklerin terk edilmesi hususunda yüksekokul öğrencilerine karşı daha dikkatli davranmışlardır[348]. Filistin'deki Rus eğitim programının başlıca hedefi her Ortodoks çocuğun en azından ilkokula gönderilmesi olmuştur[349]. Bu düşünce ilk okul çağındaki çocuklara Ortodoks Arap bilincini empoze etmenin ve onları gelecekte birer Rus yanlısı olarak eğitmenin çok daha kolay olmasından kaynaklanmaktaydı.

Bu dönemde İngiliz Kilise Misyoner Cemiyeti'nin hizmetinde çalışan yerli bir papaz yıllık raporunda Nasıra'daki Rus eğitim faaliyetlerine değinerek; Ruslar ve Patrikhane arasındaki çekişmenin sürekli olduğu, yerli Arap cemaat ile Rum ruhbanlar arasındaki gerilimin patlama noktasına geldiği, Rusların bu merkezlerde rakip okullar açarak patrikhanenin açtığı okulların yerine hizmet ettiği, papazların ve patriğin desteğini kazanmak için rüşvet verdiğini yazmaktaydı[350].

Filistinli gençlere Rus üniversitelerinde burslu eğitim imkânı tanınmış, Kazan İlahiyat Fakültesi'nde okumak isteyenlere iklim koşullarının Filistin'den farklı olması nedeniyle Odesa'da bir ilahiyat fakültesi açılmıştır. Rusya'da eğitim görmüş yerli bir Ortodoks Arap olan Aleksander Kezma yönetiminde Nasıra'da bir öğretmen okulu açılmıştır. Her yıl okulun en iyi öğrencisi seçilen kişi dini akademilerde öğrenim için Rusya'ya gönderilmiş, Filistin'e döndüğünde Cemiyetin okullarında Ortodoksluğu gerçek özüyle öğretmeye çalışmıştır[351]. Sadece bununla da kalmayıp hem kendileri hem de yetiştirdikleri öğrenciler Petersburg'un bölgedeki çıkarlarına hizmet etmiştir.

3.17.2.3.2. Suriye'deki Rus Okulları

Cemiyetin unvanından da anlaşıldığı gibi önceleri faaliyet alanı sadece Filistin ile sınırlıyken 1895'de Suriye'de de resmi faaliyetlerine başlamıştır. Daha öncesinde

---

347 Tibawi, "Russian Cultural", s. 13
348 Tibawi, "Russian Cultural", s. 23
349 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 150
350 Tibawi, "Russian Cultural", s. 13
351 "Rusya'nın Suriye'deki nüfuzu", *Tearüf-i Müslimin*, cilt: I, sayı: 16, İstanbul, 16 Eylül 1326, s. 266; Tibawi, "Russian Cultural", s. 18 Birkaç Ortodoks Arap genç yüzyılın yarısına gelmeden hem şanslarını denemek hem de eğitim olanaklarını araştırmak için Rusya'ya gitmişlerdir. Bu gençlerden bazıları Rusya'da iş bularak orada kalmıştır. Bunun örneklerinden bir tanesi Saim Naufal idi. Naufal 1851 yılında bir Arap gazetesi kurmak için Amerikan ve İngiliz desteği almış ancak başarısız olmuştur. Daha sonra Antakya Patrikhanesi'nin tavsiyesiyle Petersburg'da Arapça öğretmeni olmuş, Rus vatandaşlığına geçtikten sonra dışişleri bakanlığında çalışmaya başlamıştır.

okulların desteklenmesi için Antakya Patrikhanesi'ne maddi yardım gönderilmiş, ancak fiili yardım Rusların desteğiyle Antakya Ortodoks Kilisesi Patriği seçilen Spyridon'un Latinler ve Protestanlara karşı yürüttüğü mücadelede Cemiyetin yardımını istemesiyle başlamıştır. Spyridon Patrikhanenin idare ettiği 20 okulu cemiyetin yetkisine devretmiştir. Suriye'de de temel amaç Ortodoks çocukların Katolik ve Protestan okullarından uzaklaştırılması olmuştur[352].

Osmanlı yetkililerine göre ise Arz-ı Filistin Cemiyeti, sadece Suriye ve Filistin'de bulunan Ortodoks okullarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmalıydı. Okullardaki eğitim ve öğretim işi yetkisi altında bulundukları Patrikhaneyi ilgilendirmekteydi. Bu sebeple Cemiyet Antakya Patrikhanesi yetkisindeki Antakya Ortodoks okullarını devralmak istemişse de Bâbıâli engeline takılmıştı. Babıâli'den Şam'da bulunan Antakya Ortodoks Patrikhanesi'ne gönderilen yazıyla Cemiyete devredilen okulların geri alınması, Patrikhane üyelerinden Rus politikasına eğilimli olanların da görevden uzaklaştırılması istenmişti[353].

Cemiyet eğitim faaliyetlerini bir sağlık programıyla birlikte yürütmüştür. Öğrencileri için Şam'da bir dispanser açmış, daha sonra milliyet ve inanç farkı gözetmeksizin bütün yerliler bu dispansere kabul edilmiştir. Dispanserde Rus doktor ve hemşireler istihdam edilmiş ve yerli halkı tıbbi konularda eğitmişlerdir. Zaman zaman Petersburglu uzman doktorlarda Cemiyet çalışmalarına katkıda bulunmak için Suriye ve Filistin'e gelmişlerdir[354].

Köy ve kasabalardaki Cemiyet okullarının yöneticileri Ruslar idi. Rus İmparatorluğu'nda çalışan öğretmenlerin sahip oldukları statü ve emeklilikleriyle ilgili bütün ayrıcalıklar Suriye ve Filistin'e göç etmek isteyen öğretmenlere de verilerek buralardaki okullarda çalışmaları cazip hale getirilmiştir. Ayrıca Rus Eğitim Bakanlığınca Suriye ve Filistin'deki okulları denetlemek için müfettiş gönderilmiştir. Bunlardan biride bakanlık müsteşar yardımcısı Epişkof'dur. Suriye, Beyrut ve Cebel-i Lübnan'daki Ortodoks okullarını Cemiyetin idaresine alarak Rusça'nın öğretilmesi için girişimlerde bulunmuştur[355]. Rusya Ortodoksluk inancının yayılması ve desteklenmesi kadar Rus dilinin öğretilmesine de önem verilmiştir. Çünkü Ruslara göre Rus olmak

---

352 Stavrou, *Russian Interests*, s. 163
353 BOA, BEO.2108/158058; BEO.890/66691
354 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 117
355 Ahmed Şerif, "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiyye Tesirat ve Netayici", *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r Reşad)*, cilt.VI, sayı.139, sayfa. 135-137, yıl.1327; BOA, DH.MKT.2186/71; BOA,DH.MKT.2190/55; BOA.DH.ŞFR.234/68; BOA, DH.ŞFR.227/158; Stavrou, *Russian Interests*, s. 165

için önce Ortodoks olmak sonra da Rusça bilmek gerekmekteydi. Rus olmanın tanımını yaparken etnik kökeni esas almamışlardı. Rus İmparatorluğu hanedan mensuplarına baktığımızda da bazılarının Alman asıllı olması bunun göstergesidir.

Okulların müfredatında Rusça ve Arapça da yer almaktaydı. Katoliklere göre Cemiyet okulları vasat bir dil olan Rusça'nın öğrenilmesini sağlayarak Yakın Doğuda Rus medeniyetinin yayılmasını amaçlamaktaydılar. Aksi halde dini ve ticari değeri olmayan bir dili öğrenmenin hiçbir açıklaması yoktu. Arap halkının Rusça öğrenmek ve konuşmak yönündeki ısrarı "*kendi dilini başka birine empoze eden bir millet zafer kazanmaya başlar*" cümlesiyle o dönemin siyasi hakimiyetteki tasarılarını yansıtmaktaydı.

Cemiyetin Suriye'de karşılaştığı problemlerden biri açılan okulların Ortodoks çocuklar için yeterli olmamasıydı. Kudüs'te 30-40 bin kadar talebeyi ihtiva eden 600 adet Katolik okulu mevcut olmasına ve Ortodoksların mezhep değiştirmeleri için çalışmalarına rağmen, Cemiyetin sadece birkaç yüz talebeden oluşan 80-100 kadar okulu bulunmaktaydı. Okullardan mezun olanların diplomalarını Osmanlı Maarif Nazırlığı onaylamaktaydı[356]. Yerli çocukların sayısı 30.000 iken okullar 10.000 çocuğu alacak kapasitedeydi. Yani geriye kalanlar yine Katolik ve Protestan okullarına gitmek zorundaydılar. Diğer taraftan Rumlar Doğu Patrikhanelerinin yetki alanına giren yerlerde Rusların okul açmaya hakları olmadığını ileri sürmekteydiler. Aynı şekilde Latinler ve Fransızlar'da Cemiyet okullarını Doğu Akdeniz'de Rus sömürüsünün aracı olarak düşünmekteydiler. Okulların Güney Suriye'den Kuzeye doğru sıralanışı Petersburg'un Kudüs'ü Rus İmparatorluğu'nun Ermeni sınırına katmaya çalıştığı konusunda Katolikleri şüpheye düşürmekteydi[357].

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim-öğretim konusunda sistemli bir yasa olmayışını fırsat bilen yabancı devletlerin okulları Islahat Fermanı ile azınlıklara okul açma hakkı tanınmasıyla birlikte 1868 yılına kadar hızla çoğalmıştır. Kendilerini bağlayan bir nizamname olmadığından rahatlıkla istedikleri yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okul açmışlardır. Bu düzensizliğe bir son vermek ve okullarda kısıtlı da olsa bir denetim sağlayabilmek için 1868'de yayımlanan Gümrük Nizamnamesi'nin yanı sıra 1863'te bir de tezkere yayımlanmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin

[356] BOA, BEO.1795/134622
[357] Stavrou, *Russian Interests*, s. 166

çıkarılmasıyla bu karmaşaya son verilmek istenmiş[358] ancak uygulamada yabancı devletlerin Nizamname kurallarına uymadıkları görülmüştür.

Arz-ı Filistin Cemiyeti'nin eğitim programı önündeki temel engel Osmanlı Devleti'nin Rus okullarını tanımamasıydı. Sultan'ın onayı olmadan okul açamıyorlardı. İstanbul elçisi bu iznin verilmesi için Bâbıâli üzerinde sürekli baskı uygulamaktaydı. Bâbıâli bu baskıyı Rusların nüfuzunun artmasını istemeyen Fransa ve İngiltere'den de görmekteydi. Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü Sultan'ın izin vermemesinde Rumların katkısı da bulunmaktaydı. Kudüs'ün köylerinde ruhsatsız açılan okullara devlet yetkilileri iyi niyet göstergesi olarak ses çıkarmamaktaydılar. Ancak okulların ruhsatsız olması ve ders programlarının onaylatılmaması bir takım sakıncalara yol açtığından Beyrut Vilayet Meclisince Maarif Nezareti'nden konunun dikkate alınması istenmişti. 1902 yılına kadar Rus okulları gizli kaldılar. Aslında bu gizlilik Rusların işine de gelmekteydi. Çünkü ruhsat alınan okullarda müfredat Osmanlı Maarif Nezareti'ne onaylatılmak zorundaydı[359]. Maarif Nezareti ise diğer derslerin yanında Osmanlı Türkçesi, tarihi ve coğrafyasının müfredatta olmasını şart koşmaktaydı.

Islahat Fermanı'nın yayımlanmasıyla Osmanlı Maarif Nazırlığınca sansür komitesi oluşturulmuştur. Bundan sonra yayımlanacak kitaplar, okul kitapları ve müfredatları bu komitenin denetimine tabi tutulacaktır. Sansürün yanında Bâbıâli misyoner okullarını denetlemesi için birde müfettiş atamıştır[360]. Bu nedenle Cemiyet okulları ruhsat almamakla bütün denetim ve sınırlamaların dışında kalmaktaydı. Yeni okulların yapılması ise yerel kilise hiyerarşisinin istekli olmasına bağlıydı. Cemiyet arsa satın aldığı köy ve kasabalarda yerli kişilerin adına okul yaptırabilmekteydi. Bu da Cemiyeti yerel yönetime bağımlı kılmaktaydı. Okulların Cemiyet adına açılması için İstanbul'un onayının alınması sekreter Khitrovo'nun başlıca işlerinden biri olmuştu. Şam Konsolosu A.P. Beliave ve İstanbul Elçisi I.A. Zinoviev'in de katkılarıyla Khitrovo 1 Mart 1902 tarihinde Suriye ve Filistin'deki 87 Cemiyet okulu için Sultan'ın onayını almayı başardı[361].

---

[358] Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda*, s. 17-18
[359] Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda*, s. 27 Maarif Nezaretince yayımlanan 1869 Maarif Nizamnamesi'nde yabancı devletlerin ve azınlıkların okul açabilmesi için gerekli olan şartlar belirlenmişti. 1- Öğretmenlerin maarif Nezaretinden, taşrada ise mahalli maarif idarelerinden aldıkları birer diplomalarının olması, 2- Okutulacak kitaplar listesinin ve müfredatın Maarif Nezareti, veya taşrada ise vilayet maarif idaresi ve vali tarafından onaylanması, 3-Maarif nezaretinden ruhsat alınması.
[360] Gerd, *Russian Policy*, s. 44
[361] BOA. DH.MKT.2591/121; BOA, BEO.1795/134622; Stavrou, *Russian Interests*, s.189; Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda*, s. 86 Yabancıların ve azınlıkların kilise, rahip meskeni, mabet gibi hem vergi

Cemiyet okullarını Katolik ve Protestan okullarına göre daha başarılı yapan sebeplerden biri Çar II. Nikolay'ın şahsında maddi ve manevi desteğe sahip olmasıydı. Diğer bir sebep de Katolik ve Protestanların yüzyılın sonunda ücretli eğitim vermeye başlamasıydı. Bu durum ücretsiz eğitim veren yoksul halk için Rus okullarını daha cazip hale getirmekteydi. Ardından dini unsur gelmekte ve Ortodoks halk çocuklarını Ortodoksluğun destekçisi olan Cemiyetin okullarına göndermeyi tercih etmekteydi[362].

Cemiyetin eğitim politikasındaki eksiklik Katolik ve Protestanlardaki gibi ortaokulların olmamasıydı. Öğretmen yetiştirmek için yeterli eğitim merkezleri de yoktu[363]. Olumsuz şartlardaki kalacak yerler, araç yetersizliği ve dil problemi gibi zorluklar düşünüldüğünde Cemiyetin ilk on yılında Ortodoks Araplar için ilkokullarla başlayıp öğretmen okullarıyla devam eden bir eğitim sisteminde başarılı olduğu söylenebilir. Başlangıçta dini eğitim veren ilkokullara önem verilmiş, Ruslar Ortodoks çocukların eğitiminin teminatı haline gelmişlerdir[364].

Cemiyet Rusya'da eğitim görmüş Arapların hizmetlerinden faydalanmak için Suriye'deki okulların sorumluluğunu Aleksander Kezma'nın oluşturduğu komiteye vermiştir. Komite ders kitaplarını Arapça'ya çevirtmiştir. Yüzyılın sonunda Arapça yazılmamış kitap kalmamıştır. Ders kitapları dışındaki kitaplarda Arapçaya çevrilmiştir. Bu konuda Ruslar bütün dini cemaatlerin kitapları arasından seçim yapmışlardır. Çevrilen kitaplar arasında İbn al-Farid'in İslam mistizmini anlatan Divan'ı, Cizvitlerin hazırladığı Majani al Adab, İbn al Muqaffa'nın Kelile ve Dimmesi yer almaktaydı[365]. Çevrilen yayınlarda dinsel ya da mezhepsel ayrıma gidilmemesi hususunda Rusya'nın Dinsel Hoşgörü politikasını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

---

hem de ruhsat alma zorunluluğu olan yerleri okul gibi göstererek bu yükümlülükten kaçtıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra okullarda mabet gibi gösterilerek denetimden kaçma olanağı sağlıyordu. Böylece Osmanlı yasalarına aykırı her türlü zararlı faaliyet serbestçe yapılabilir hale gelmekteydi. Bu durum yabancıların Osmanlı yasalarındaki boşluklardan azami derecede faydalanmaya çalıştıklarını göstermektedir.

362 Hopwood, *The Russian Presence,* s. 122

363 Stavrou, *Russian Interests*, s. 191

364 Tibawi, "Russian Cultural", s.22

365 Tibawi, "Russian Cultural", s. 26 Bu detaylar Nasıra Rus Okulu'nda eğitim görmüş birinin yarım yüzyıl sonra yazdığı biyografisinden elde edilmiştir. Ona göre Ortodoks halk Rus okullarını özgürlükçü olmalarından, hakiki Ortodoks dini eğitimine imkân tanımış olmalarından, yöntemlerinin akli, fiziksel ve ruhsal açıdan faydalı olmalarındadan dolayı tercih etmiştir. Fiziksel ceza yerine çocuklara fayda sağlayacak işler verilmekteydi. Öğretim yöntemleri ezbere dayanmamaktaydı. Pek çok konu kitap olmaksızın sözlü olarak öğretilirdi.

3.17.3. Cemiyetin Yaptığı kiliseler ve Diğer Kurumlar

Osmanlı Sultanı Yafa yönünde, Kudüs duvarları dışında *Al-Maidan* denilen tören alanının bir kısmını Rus Çarı'na bağışlamıştı. Bağışlanan alan üzerine *Maskubiyya (Muscovite)* adıyla bilinen binalar yapılmıştı. Bu binalar tamamlandığında bir katedral, dini misyon reisi ve personeli için kalacak yer, Rus konsolosu için ev, erkek ve kadın hacılar için otel, küçük ofisler, yağmur suyunu depolayan sarnıçlarında içinde yer aldığı bir su sistemini içermiştir[366].

Cemiyet Zeytin Dağı üzerinde, Ain Karim ve Bait Jala'da arazi satın alır. Zeytin Dağı üzerinde bir hastane ve kilise inşa etmek için Osmanlı yetkililerinden ferman alınmıştır. Ancak Fransa Rusya'nın bu binaları Jesmen Bahçesi'ne bitişik bir arsa üzerinde yapmak niyetinde olduğu yönünde Osmanlı yetkililerinin dikkatini çeker. Çünkü kendileri de iki yıldan beri bu arsayı satın almak için girişimde bulunmaktaydılar. Yerel yönetim buranın vakıf olduğunu ileri sürerek alınan hüccetleri vermekten çekinmişse de Osmanlı yönetimi Fransa'nın iki yıllık süre içerisinde yaptıkları satın alma girişimlerini dikkate alarak mezkûr yerin Fransızlara satılmasını hakkaniyete uygun bulur[367].

Ruslar Kudüs'te atıl durumda olan Ortodoksluğa ait kutsal mekânları da değerlendirmekten geri kalmamışlardır. Buna örnek olarak, Aynaroz Manastırı'ndan Rus tebaası üç rahibin içlerinden Dimitri Atanyos Popof adına Kudüs'e bağlı Aynü Fara mevkiinde bir arsayı satın almalarının Patrikhane, Rus elçiliği ve konsolosluğu arasında ihtilafa sebep olması verilebilir. Söz konusu arazide "*Zünnar"* adı verilen kaya içerisinde Ortodoksların kutsal kabul ettiği üç mağara bulunmaktadır. Araziye gitmek için ulaşım koşullarının oldukça zor, satın alınan mahallin oldukça taşlık olması ve tarıma elverişli olmaması nedeniyle Rum Patrikhanesi satış işlemini Rus papazların özellikle adı geçen mağaralar için araziyi satın aldıkları şeklinde yorumlamıştır. Onlara göre papazların amacı Rus hacıları davetle yapılacak bağışlardan istifade etmek, sonrasında burada bir Rus Manastırı oluşturmaktır. Bu nedenle yetkililerin inşaata izin vermemesi gerektiğini düşünmekteydiler. Papazların mağaralara çıkmak için merdiven yapmaları, baraka inşa etmeleri, mağaraları kilise eşyalarıyla donatmaları Rumların Rus papazların asıl niyetleri hakkındaki fikirlerini doğrulamaktadır. Üstelik arazi Musa Aleyselam Vakfı'na ait iken Popof ve arkadaşlarına araziyi kullanma senedinin verilmiş

---

366 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 71
367 BOA, Y.MTV.268/105

olmasıyla yerel idare tarafından usulsüz işlem yapılmıştır. Sadece miri arazi niteliği olan arazilere bu senet verilmekteydi. Adı geçen kaya kimsenin tasarrufunda olmayıp arazinin sahibi devlet olacağından satış işlemi dışındaydı. Mağaraların kaya içerisinde olması Popof'un mağaralarda tasarrufta bulunacağı anlamına gelmemekteydi. Rum Patrikhanesi yetkilileri mezkûr yerin adı geçenlerden alınmasını istemekteydiler.

Sonuçta devlet yetkilileri ihtilaf konusu olan mağara ve taşlık mahallerin kimsenin tasarrufunda olmadığı, Popof adına tapulu olan arazinin ekilmeyerek boş bırakılması halinde müstehak-ı tapu ile aid olacağı, üzerinde bina yapılmış ise arazi kanunnamesinin 31 ve 32.maddelerine göre işlem yapılması gerektiğini Adliye ve Mezahib Nezaretince Kudüs Mutasarrıfına tebliğ etmişlerdir[368].

3.18. Kudüs Patriklik Tahtı: Ekümenik Patrikhane-Rus Mücadelesi

Kudüs Rum Patriği 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'da oturmaya başlamış, Fenerli Beyler ve Ekümenik Patrikhane tarafından yakinen kontrol altında tutulmuştur. Patrik Athanasios'un 1844'de ölümü Rusya'nın Ortadoğu'da Kudüs Ortodoks Patrikhanesi üzerinde etkisinin artmasıyla aynı döneme rastlamaktadır. Hem Yunanistan hem de Filistin'deki Rumlar 1858'den itibaren Rusların özellikle *Slav Yardım Cemiyeti "Moskow Slavic Benevolent Committee*" vasıtasıyla Ekümenik Patrikhane'nin etkisini azaltmaya çalıştığını, kendi dini, eğitim ve milli kurumlarını geliştirmeleri için Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki yerli Hıristiyanlara yardım ettiğini düşünmekteydiler. Rusya yeni Patriği Ekümenik Patrikhane ve Fenerli elitlerin değil Kudüs Kilisesi Kutsal Sinodu'nun seçmesi yönünde Osmanlı yönetimine baskı yapmaktaydı. Osmanlı yetkilileri Rusya'nın arzusunu kabul ederek 1845'de Lydda Piskoposu Krill'i Patrik olarak atadı. Krill ikametgâhını İstanbul'dan Kudüs'e taşıdı ve onun seçimi Kudüs'ün İstanbul'a itaatine son verdi.

Patrik Krill 1872'de Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması nedeniyle Bulgarları aforoz eden Ortodoks konsili protokolünü imzalamayı reddetmiştir. Bunu Patrikhanenin Rusya'daki gelirlerini kaybetmekten korktuğu için yapmıştır. Konsil, Patrik'e cephe alır ve görevden alınması için devlet yetkililerine çağırıda bulunur. Rumlar, Patrik Krill'in Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşunu desteklemesinden dolayı Halil Paşa ile ittifak kurarak Patrik'in İstanbul'daki mülkiyetine mühür vurdurmak isterler. Bir tarafta Ekümenik Patrikhane ve Kutsal Türbe Kardeşliği diğer tarafta Ortodoks Araplar, Rusya ve Krill

---

[368] BOA, DH.MKT.936/22

arasında uzun süren mücadele başlar. Rusya karşı tedbir olarak Kudüs Kilisesi'nin Rusya'da bulunan mülklerinin gelirlerine el koyma kararı almıştır. Ne İstanbul üzerindeki Rus diplomatik baskısı ne de Patrikhanenin Rusya'daki gelirlerinin kontrolü Krill'in Patrikliğini kabul edecek olan Kudüs Sinod'u ve Kutsal Türbe Kardeşliği'nin onu tanımasına yetmez. Fener ve Kardeşlik'in diğer bir müttefiki de Osmanlı yetkilileri olmuştur. Babıâli'de her ne kadar Rusların arzusuyla Krill'i Patrik olarak onaylamasına karşın Ortadoğu'da Rusya'nın etkisinin artmasına karşıdır.

Rus Elçisi İgnatief Kudüs Sinodu'nun Patrik'i azletmesine karşılık konsoloslardan Rum Ortodoks Kilisesi'ne verilen yardımların ve maddi desteğin kesilmesini istemiştir. Elçi böylelikle Rumları hizaya getirme düşüncesi taşımıştır[369]. İgnatief, Krill'in Kudüs Patrikliği tahtına seçilmesi için konsoloslardan Suriye ve Filistin halkı içinde başarılı bir kaos oluşturulmasını istemiştir, aksi halde Rusya'nın Kutsal Türbe üzerinde kazanılmış hakları tehlikeye girecektir[370]. Elçiye göre bütün bu entrikalara tek bir şey son verebilirdi, o da dinsel ayrıcalıkları körükleyen Sadrazam Halil Paşa'nın görevden uzaklaşması. Paşanın görevden alınmasını Osmanlı sarayı hareminden birinin Madam İgnatief'e tavsiye ettiği Rus elçisinin diplomatik yazışmalarında yer almaktadır[371]. Bu durum Rusya'nın entrikalarında gerektiğinde kadınları da kullandığının bir göstergesidir. Halil Paşa'da Rus entrikalarına karşı yardım severliğiyle Rumları kendine bağlayarak kullanmıştır[372]. İgnatief'in diplomatik çabaları boşa gider ve Sultan Abdülaziz'in Krill'in görevden alınmasını onaylamasıyla 1872'de Kardeşlik üyesi olan Procopios Patriklik tahtına çıkar[373]. Olay özelde Fenerli Rum Beylerin genelde Ortodoks Rumların 1821 Yunan isyanına ve isyandaki katkılarından

---

[369] Mithat Aydın, " 19. yy Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Ünv. Eğitim Fak. Dergisi*, Sayı:15, Denizli, 2004, s. 114 1858 yılında Petersburg'da şehrin ileri gelen bayanlarından Prenses T.V.Vasil'chikova, Kontes N.D Protasova ve Kontes Autonia Bludova biraraya gelerek Balkan Ortodoks Kiliselerine ve okullarına ihtiyaç duydukları araç-gereç ve kitapları göndermek amacıyla Moskova Slav Yardım Komitesi 'ni *(Moskow Slavic Benevolent Committee)* kurmuşlardır. Bu amaca uygun olarak Ortodoks Manastırlarına yüklüce paralar göndermişlerdir. Rus Dışişleri Bakanı Gorchakov'a gönderilen dilekçede komitenin amaçları üç ana noktada belirtilmiştir. -Güney Slavlarının Kilise, Okul ve diğer ulusal kurumlarını geliştirmek için para toplamak,-Slav kilise ve okullarına kitap ve malzeme göndermek ,-Moskova'ya eğitim için gelen Slavlara yardım etmek. Komiteye destek verenlerin başında Rus Ortodoks Kilisesi gelmekteydi. Kilise komiteye bağış toplaması ve Balkanlardaki Ortodoks örgütlere yardım etmesi konusunda bir aracı olarak çalışmıştır. Zaten üyeleri arasında kilise mensupları bulunmakta idi. Kilise mensupları Komitenin ateşli destekleyicisi ve koruyucusu olmuşlardır. Bunlar arasında Moskova Başpiskoposu Filaret önde gelenlerden birisidir.; Giacometti G., *Russia's Work in Turkey*, A revelation From The French "Les Responsabilities", Translated by Edgar Whitker, Effingham Wilson, Royal Exchange, E.C.1877, London, s. 28

[370] Giacometti, *Russia's Work in Turkey*, s. 33

[371] Giacometti, *Russia's Work in Turkey*, s. 39

[372] Giacometti, *Russia's Work in Turkey*, s. 42

[373] Roussos, "Eastern Orthodox", s. 106

dolayı Babıâli'nin gözünden düşmelerine rağmen hala karar mekanizması üzerinde etkili olduklarını göstermektedir.

Procopios'dan sonra 1883 tarihinde Kudüs Patriği seçilen Nicodemos dönemi oldukça çalkantılı geçer. Nicodemos Rusya'da eğitim görmüştür ve Rus Kilisesi Kutsal Sinod'u üyesidir. Dolayısıyla Moskova'nın Filistin'deki çıkarlarına hizmet için Cemiyetle iş birliği yapacak uygun bir kişiliktir. Patrikliği döneminde yaptığı icraatlar da bunu ortaya koymaktaydır.

Kudüs Rus Dini Misyon Reisi Antonin Kapustin Kudüs'teki Rus binasını manastıra dönüştürmek ve 40 kadar Rus rahibin yanı sıra kırgın olan Rum rahiplerini de manastıra kabul etmek niyetindeydi. Rus Kilisesi Sinod'u Antonin'e gerek Kamame Kilisesi gerekse çevre kiliselerde haftada bir kez ayin yapma emri vermişti. Karar hem Osmanlı Devletinin menfaatlerine hem de Kudüs Rum Patrikhanesi'nin manevi dairesi içinde sahip olduğu hukuka aykırıydı. Binanın manastıra dönüşmesi Babıâli, Rus devleti ve Patrikhane arasında karar verilmiş temel şartların da ihlal edilmesiydi. Rum Kilisesi hiyerarşisi Kudüs'te yapılacak büyük bir manastırın yüzlerce rahiple doldurulmasıyla Arz-ı Filistin Cemiyeti'nin takip ettiği ve Patrik Nicodemos'un yardımcı olunduğu amacın fiiliyata geçeceğini düşünmekteydi. Rumlar Patrik'in davranışlarının önüne geçilmediği takdirde bunun Kudüs Patriklik tahtına Rumların geçmesinin sonunu hazırlayacağını belirtmiş, Patriklik makamı ve kilisenin yabancıların eline geçmesinden duydukları endişeyi dile getirmişlerdi. Onlara göre Patrikhanenin ileri gelen ruhbanlarının Nicodemos tarafından kovulması ve uzaklaştırılması, Osmanlının sadık tebaası Rumlara ait olan kiliselerin yabancıların tasarrufuna geçirilmesi, Rum rahiplerini zaafa uğratmak ve dağıtmak amacına yönelikti. Rusya'nın kendi manastırlarından memnun olamayan Rum rahipleri inşası düşünülen manastıra kabul etmesindeki sebep Rum ruhbanları arasında nifak ve uyuşmazlık tohumu saçmak içindi. Nicodemos'un gizli izniyle Kudüs'deki Rus ruhbanının düzenli şekilde ve belirlenen günlerde ayin yapmaları ve manastır inşa etmeleri Kudüs Patrikliği Manastırını mahvetmek, kutsal topraklardaki Ortodoks kiliselerinde Rumların yerine geçmek amacını taşımaktaydı.

Rum papazlar Patrik'in Katamonas Manastırı'na çekilerek yabancılarla gizli görüşmeler yaptığını, Osmanlı devleti aleyhine fesat tertip ettiğini bildirmekteydiler. Hatta Rusya'dan 1.0000.000 ruble borç istemiş, bu parayı elde etmek için yüksek mevkideki Ruslara mektuplar yazmıştı. Bununla da kalmayıp Filistin Ortodokslarını

Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin yönetimine sokmak için Nablus, Safet, Humus ve çevresindeki kiliselerin Patriklik vekâletlerini iptal etmek gibi oldukça kötü bir karar almıştı. Oysa bu vekiller bulundukları yerlerin Hıristiyan cemaatinin ruhani meselelerini Patrik adına bakmak ve çözmek için Patrikhane tarafından atanmışlardı. Nicodemos'un Patrik vekillerini görevden almayı Rus Filistin Cemiyetinin çalışmasını kolaylaştırmak ve Rum din adamlarından gelebilecek direnişi engellemek için yaptığı düşünülmekteydi.

Rusya'da yayımlanan "*Ruseki Vestnik*" adlı gazete, Nicodemos ve hac için Kudüs'e gelen Petersburg ruhani meclisi üyelerinden biri arasında geçen bir görüşmeye yer vermişti. Gazetede yazılanlara göre Patrik meclis üyesi vasıtasıyla Petersburg Metropoliti İzodor'un destek ve himayesini talep etmişti. Kamame Kilisesi ruhani meclisinin işe yaramaz kişilerden oluştuğunu ileri sürerek, bu kişilerin görevde oldukları sürece hiçbir iş yapamayacağını, Rum ruhbanları ve Osmanlı yetkililerinin kendisine iyi gözle bakmadıklarını, sürekli olarak Rus Devletinin menfaatleri için çalıştığını düşündüklerinden istifasını vermek ve Kesif Manastırı'nda ikamet için Rus Sinodundan izin talep ettiği yazılmıştı. Rumlar ise yabancıların menfaatine çalışan bir patriğin görevden azlinin gerekli olduğunu düşünmekteydiler. Patrik hakkındaki bu şikâyetlerini defalarca Osmanlı yetkililerine bildirmişlerdi[374]. Patrik 1891 yılında azledildi ve İmparatorluk başkentinde Büyükada'ya yerleşerek devlet tarafından maaşa bağlandı. Yerine Antakya Patriği Gerasimos atandı[375].

3.19. Antakya Patrikhanesi – Rusya İlişkileri ve Filistin

Antakya Ortodoks Patrikhanesi Efes Konsili (431) öncesi hiyerarşik sıralamada üçüncü sırada yer alırken, konsil sonrası sadece gölge bir patrikhane haline gelmiştir. Yerini zamanla Nesturi ve Yakubi Kiliseleri almıştır. Patriklik yetki alanı içerisindeki Filistin ve Kıbrıs Kiliselerini kaybetmiş, İstanbul Patrikliği bütün Anadolu kiliselerini onun elinden almıştır.

1724'den beri bütün Ortodoks Patrikleri kural olarak Fenerli Rumlardan seçildiğinden Antakya Ortodoks Patrikhanesi'nin Patrikleri de Rum olmuştur. Üstelik

---

[374]BOA, DH.İD,116/89; BOA, DH.KMS,28/14; BOA, HR.TO, 533/37; Stavrou, *Russian Interests,* s. 107 Nicodemos yıllardan beri Kutsal Türbe'ye ait Moskova Metochon'u baş rahibiydi. Bu nedenle Rusya'da ki dini gelişmeleri yakından takip etmiş ve Arz-ı Filistin Cemiyeti'nin onur üyesi olmuştu. Patriklik tahtına çıkmasında Rusların desteği önemli rol oynamıştı. Nicodemos'un seçiminde Cemiyet ve Rus Kilisesi Sinodu ortak harekât etmişti.

[375] Stavrou, *Russian Interests,* s.162; BOA, YMTV., 174/22

Kudüs Patrikhanesi'nde olduğu gibi Patrikliğe bağlı cemaatin ezici çoğunluğu yerli Araplar olmasına rağmen seçilen Patrikler Arapça dahi bilmez ve Rumca konuşurlardı. Bu durum 1899 yılında Laodikeia Metropolitanı Meletios'un Rusların desteği ile Patrik seçildiği tarihe kadar devam etmiştir[376] .

3.19.1. Porfiri Uspenskiy ve Antakya Patrikhanesi

Antakya Patrikhanesi'nden bir heyet 1842'de Protestan ve Katoliklerin artan faaliyetlerine karşı yardım istemek için Rusya'ya gönderilir[377]. Uspenskiy 1847'deki raporunda Antakya Patrikhanesi'nin içine düştüğü kötü durumun sebepleri hakkında bilgi verir, sonrasında ise bu durumun nasıl düzeltilebileceğine ilişkin tavsiyelerde bulunur. Ona göre Patrikhanenin baskın bir kilise iken kötü duruma düşmesinin en önemli sebeplerinden biri iç çekişmeler, yüzyıllar süren Müslüman zulmü ve Katolik misyonerlerin faaliyetleridir. Ayrıca Patrikhanenin siyasal destekten yoksun olması ve meşruluğunun azalması da bir başka nedendir. Arşimandrite göre bunun sorumlusu Millet Başı olan İstanbul Patriği idi. İstanbul Patrikliği, Antakya Patrikhanesi'ne mensup din adamlarının geleneksel uygulamalarını iptal etmiş, 19.yüzyıl başından beri Patrikhaneyi tekeline almıştır[378].

Uspenskiy'nin Antakya Patrikhanesi'ni eski güçlü durumuna getirmek ve Rusya ile bağlarını güçlendirmek için yaptığı tavsiyelere baktığımızda iki konuya önem verdiğini görmekteyiz. Birincisi, Patrikhanenin prestij ve etkisinin artması için müdahalede bulunmak, ikincisi Patrikhaneye mensup cemaatin sayısını arttırmak. Ayrıca Patrikhaneyi İstanbul'un yetkisinden çıkararak Rusya'nın denetimine sokmayı, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Doğu Kiliselerini merkezden uzaklaştırmayı önermekteydi. Doğu Kiliseleri Osmanlı Devlet yönetiminin bir kurumu olan İstanbul Patrikliğine bağlı kaldığı sürece hem Osmanlıların hem de Patrikhane yönetimini elinde tutan Fenerli Beylerin çıkarlarına hizmet edecekti. Petersburg'da ise dışişleri ve sinod Uspenskiy'nin merkezi yönetimin tasfiye edilmesi fikrine sıcak bakmamış aksine bunun Rus çıkarları için sömürülmesini istemişlerdir. Patrikhaneler

---

[376] Fortescue, *The Orthodox*, s. 286-287; Pacini, *Christian Communities*, s. 35
[377]Arberry, *Religion in the Middle East*, s. 306
[378] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 90 Uspenskiy'nin Antakya Patrikhanesi'nden elde ettiği istatistiksel kayıtlara göre Suriye'nin nüfusu yaklaşık olarak 432.500 idi. Bunun 66.340'ı Ortodoks, 120.677'si Roma'ya bağlı Marunî ve 36.735'i Uniatlardan oluşmaktaydı. Ayrıca Suriyeli Ortodoksların siyasal ağırlığı yok denecek kadar azdı. Emir Unvanına sahip Ortodoks tek bir aile yoktu. Varlıklı Ortodoks toprak sahibi, bürokrat ya da girişimci bulunmamaktaydı. Suriye'ye dağılmış vaziyette reisleri ve özerklikleri olmadan yaşamaktaydılar.

arasındaki ihtilaf nüfuzunu arttırmak açısından Rusya'nın çıkarına olduğu için bu ihtilafları körüklemiştir. Arşimandrite Uspenskiy Katolikliğin etkisini yok etmek için Suriye'deki gayri Ortodoks cemaatlere -Nesturiler, Yakubiler, Marunîler, Uniatlar- Rus Kutsal Sinodu'nun destek vermesini istemiştir. Böylece Rus etki alanı genişleyecek ve bölgede Avrupalı güçlere kaşı güçlenecektir[379].

Rus Sinodu'nun önerisi ve Çar'ın onayıyla 1848'de Kremlin yakınlarındaki Ascension Kilisesi gelirleri Antakya Patrikhanesi cemaatinin ve din adamlarının eğitimine harcanmak üzere Patrikhaneye devredildi. Suriye ve Lübnanlı Arap gençleri ilahiyat eğitimi için Rusya'ya gönderildi. Bunların bazıları sonradan Antakya Kilisesi'nde önemli görevlere geldi. Rus Ortodoks Kilisesi Suriye'de Kuzey Amerika Antakya Ortodoks Kilisesi'ni kurdu. I. Dünya Savaşından önce IV. Gregory, ardından sonraki iki Patrik III. Alexandros ve VI. Theodosius beraberlerindeki piskoposlarla birlikte Rus Ortodoks Kilisesi'nin misafirleri olarak birkaç kez Rusya'yı ziyaret ettiler[380]. Yeni kurulan Ortodoks kilisesinin adında "Rusya" yerine "Kuzey Amerika" adının yer alması dikkat çekicidir. Muhtemelen Rusya yayılmacı emellerinden korkan Babıâli'nin ruhsat vermeyeceği düşüncesiyle bu yola başvurmuştur. Bu durum o dönemde Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin de iyi olduğunu göstermektedir. Osmanlı ülkesinde Amerikan konsolosluklarının sayısının artması ve Amerikan ticari gemilerinin İmparatorluk liman kentlerinde sıklıkla görülmesi bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca yine aynı dönemde Kuzey Amerika'da misyonerlik faaliyetleri yürütmesi için Rusya'nın kurduğu bir Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır.

19.yüzyılda ve 20.yüzyıl başlarında Rus Konsoloslarının Antakya Patrikhanesi ile yakın ilişkiler sürdürdüğü görülmektedir. 1911 yılında Havran Piskoposluğu'ndan Antakya Patrikliği'ne atanan IV. Gregory'nin Şam Konsolosu Boris Chakhovsky ile birlikte yaptığı gezi sırasında bir kilise ayininde yaptığı konuşmada *"Tanrı imdadına yetişinceye kadar bu yıkık ve harap olan eski ve kutsal kilise kendinden aşağıdakilere kuzeyden bir kartal gözüyle bakan Çarın tasarrufuyla kurtulmuştur"* diyerek Rus Çarı'na olan minnettarlığını dile getirmiştir.

Yine Romanoff Hanedanlığı'nın kuruluşunun 300. yıl dönümünde Çar II. Nikolay Antakya Patriği Gregory'i de davet eder. Kutlamalara katılan Patrik Rus basınınca sıcak karşılanır. Basın Ortadoğu'da Katolik, Protestan ve Mason akımlarına

---

[379] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 90
[380] Arberry, *Religion in the Middle*, s. 307

karşı sağlam duruşundan, açık sözlülüğü ve duyarlılığından dolayı Patrik'e övgüler yağdırır[381]. Bu iki olay Petersburg'un Doğu Kiliselerine verdiği önemi, karşılığında ise bu kiliselerin Rusya'yı kurtarıcı olarak gördüklerini göstermek açısından önemlidir.

3.19.2. Antakya Patriklik Tahtı Mücadelesi

Kudüs Patriklik tahtı için Rumlar ve Ruslar arasında yaşanan mücadelenin benzeri Antakya Patrikliği'nde de yaşanmıştır. Daha önceden de belirtildiği üzere 1724'den beri bütün Ortodoks Patrikleri kural olarak Fenerli Rumlardan seçilmekteydiler. Ayrıca Patriklik görevine hiçbir Arabın uygun olmadığı düşüncesindeydiler. 1885'de Rum din adamları Osmanlı Devleti'nin desteğini alarak Rum asıllı ve Kutsal Türbe Kardeşliği üyesi Gerasimos'un seçimini Sulatan'a onaylatırlar[382]. Rumların bu tutumu Patriklik seçimlerinde Hıristiyan inancı kaideleri dışına çıkarak etnik ayrımcılık yaptığını ortaya koymaktadır.

1889'da Kutsal Türbe Kardeşliği Gerasimos'u Kudüs Patriği olması için Antakya'dan davet etti. Başkentteki Rum elçisine göre; Bâbıâli yerli Suriyelilerin saygısını kazanmış bir Arabın boşalan Antakya Patrikhanesi tahtına çıkması şartıyla buna onay vermişti. Gerasimos'un 1891 de Antakya'dan Kudüs'e harekâtının ardından Spyridon adlı başka bir Rum asıllı başpapaz piskoposlarının çoğunluğunun Arap olduğu Antakya Patrikhanesi'ne geldi[383]. Rum parası Antakya Patrikhanesi'nin başına bir yabancının Osmanlı yetkililerince onaylanmasında yardımcı oldu. Görev yaptığı altı yıl boyunca Spyridon Patrikhane sinoduyla görüşmedi ve onun görevini kötüye kullanması tüm yönetim mekanizmasını alt üst etti. Aralık 1897'de Şam Valisi Nazım Paşa Patrik'in görevden azledilmesi için sinodun toplanmasını istedi. Babıâli'nin talimatlarını takiben Vali başpiskoposların Arap asıllı bir patriği seçmelerini önledi. Bu nedenle sinod Başpiskopos Meletios yerine hırslı ve entrikacı Kilikyalı Germanos'u seçmek zorunda kaldı. Sinod içerisinde bastırılmış olan hoşnutsuzluk, Kudüs ve İstanbul Patrikhaneleri Antakya Patrikliği için kendi adaylarını atamak için geleneksel haklarını yeniden kullandıklarında protesto ile gün yüzüne çıktı. Rus diplomatlar kilise yasasına dayandığından yerli papazların tepkisini desteklemeye karar verdiler. Rus Büyükelçiliği Suriye Ortodoks cemaatinin parçalar halinde Katolikliğe geçişinin artmasından ve bastırılmaz ise haklı kızgınlığa yol açmasından korktu. Germanos kendi felaketine yol

[381] Arberry, *Religion in the Middle*, s. 308
[382] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 163
[383] Vovchenko, "Creating Arab Nationalism?", s. 909

açan ve dışarıdan gelen geleneksel baskıya hoş görülü yaklaşmak niyetindeydi. Haziran 1898 de sinod Patrik'i azletti ve Ortodoks Arap halkı Rus Konsolosu Balyaev'in desteği ve entrikaları sonucu1899'da Arap asıllı Laodicea Metropolitanı Meletios'u Patrik seçti[384]. Rus elçiliği mevcut statükoya karşı Arap darbesine yönelik Osmanlı öfkesini yatıştırmaya çalışırken, Yunan diplomatik temsilcileri Antakya Patrikhanesi'ndeki başkaldırıyı Panslavizmin yıkıcı etkisi olarak göstermeye çalıştırlar. Yunanistan Başbakanı Zaimis Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Patriklerin Rum asıllı olması yönündeki Yunan siyasetini destekledikleri sürece Hıristiyan Rus kardeşleriyle iş birliği yapmaya yemin etti. Birkaç uyarıya rağmen Bâbıâli gayri resmi yapılan bu seçimi durdurması için Şam Valisine talimat vermedi. Yunanlı diplomatlar ve İstanbul Patrikhanesi, Antakya 'nın Araplaşmasının Rus destekli Panslavizm'e Suriye'de bir dayanak teşkil edeceği yönünde Osmanlı yetkililerini ikna etmek için çabalarını iki katına çıkardılar. Sadrazam Halil Rıfat Paşa Doğu Akdeniz'de artan Fransız varlığına karşı bir denge unsuru oluşturmak için Rusların nüfuzuna izin verme eğilimindeydi. Hem Rus-Arap zaferi hem de Yunanlıların hayal kırıklığı için biraz erken sayılırdı. Çünkü Nisan ayı sonunda Sadrazam Şam Valisine Meletios'un usulsüz seçiminin geçerli sayılmamasını emretti. Kudüs Patrikhanesi Antakya'daki Arap başarısına karşılık Filistin'de benzer bir Arap harekâtının oluşmasına karşı korkularını dile getirerek denge siyaseti izlemeye çalıştı. İstanbul Rus Elçiliği provakasyon olarak düşünüleceği sebebiyle Baliaiev'den Meletios'un göreve başlamasını ertelemek için Araplara öneride bulunmasını istedi. Bu arada elçilik II. Abdülhamid'i Sadrazam'ın emrinin iptal olunması için gizlice ikna etmeye çalıştı. Yunanlıların rüşvetleri Antakya meselesinde Babıâli'nin siyasetinin belirginleşmesinde yardımcı oldu, ancak Sultan kararsızdı[385]. Sultan'ın doğru karar vermesine yardım etmek için, elçilik Rus dışişleri bakanlığından Antakya'daki Osmanlı siyasetini kınayan resmi bildiriyi Petersburg Osmanlı Elçiliğine vermesini istedi. Babıâli'nin Antakya Patrikhanesi'nin özerkliğine müdahale etmesi Ortodoks Kilisesi kanunlarının ve 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'nın 62.maddesinde yer alan dini özgürlüğe saygı yükümlülüğünün ihlal edilmesiydi. Rus diplomasisi bahar ve yaz ayları boyunca Yunanistan'daki muhalefeti en aza indirgemek için iki yönlü bir saldırı başlattı. Rus başkentindeki Yunan elçisi birkaç şiddetli kınama bildirisi yayımladı. Yunan hükümeti,

---

384 Vovchenko, "Creating Arab Nationalism?", s. 910
385 Vovchenko, " Creating Arab Nationalism?", s. 911

İstanbul Patrikhanesi'nin tek bir Ortodoks güce karşı ne derece yükümlü olduğu ve önde gelen bir Osmanlı kurumu olarak davranışlarından sorumlu olduğunu ne kadar inkâr edeceğini yeniden tekrarladı. Rum ileri gelenleri Suriye'de ezici Arap çoğunluğunun isteklerine karşı Rum din adamlarının kullanmak istenmediği konusunda hem fikirdiler. Ancak asıl endişeleri Filistinli Arapları gelecekte Yunanlı din adamlarını yerlerinden etmeleri konusunda cesaretlendirmesiydi. Atina uzlaşma sağlanması karşılığında Patrikhane üzerinde azda olsa var olan etkisini kullanmayı önerdi. Bunda anlaşma sağlandı[386].

Meletios İstanbul, Kudüs ve İskenderiye kiliselerince tanınmaz. Fransız elçisinin desteğiyle Ekümenik Patrikhane Sultan'ın bu seçim sonucunu onaylamamasını ister. Rus elçisi ise patriklik beratının Meletios'a verilmesinde ısrarcı olur. Sultan bir yıl boyunca tereddütte kalır ve bu süreçte Patriklik tahtı boş kalır. Rusların ısrarı galip gelir ve Meletios'un Patrikliği 1900'de Abdülhamid tarafından onaylanır[387]. Sultan Rus elçisiyle yaptığı görüşmede esas amacının İmparator hazretlerine Ortodoks kilisesiyle ilgili her konuda tavsiyesini dinleyeceğini kanıtlamak olduğunu belirtir. İstanbul Patrikhanesi'ni, bütün Osmanlı Rum tebaasını, hatta Fransa'yı bile devre dışı bırakarak kendisini riske atmıştır. Rus elçisine göre bu sadece diplomatik bir konuşma değildir, Fransa Arap asıllı bir Patriğin yönetimi altında olmaktansa Katolikliğe geçeceklerini umarak Rum adaya verdiği desteği arttırmıştır. Fakat Osmanlı başkentindeki Rus-Arap zaferi Antakya Patrikhanesi'ni güçlendirmek için verilen zaferin başlangıcıdır.

İstanbul Patriği Meletios'u tanımayı reddettiği için Rum tehlikesi tamamen geçmiş değildir. Suriye'deki dört Rum başpiskoposu- Halepli Nectarius, Kilikyalı Germanos, Diyarbakırlı Veniamin, Ermenekli Seraphim- Arap patriği boykot ettiler hem de piskoposluklarını İstanbul veya Kudüs Patrikhanelerine katılmakla tehdit ettiler. Günümüzde Suriye ve Türkiye sınırları içinde kalan bu bölgeler geleneksel olarak Antakya Patrikhanesi'nin yetki sınırları içerisindeydiler. Ancak güvenli bir yasal özerklik ve Rusya'nın siyasi ve mali desteğiyle Antakya Patrikhanesi Arap milli hareketinin ilk kurumsal merkezlerinden biri olarak her türlü zorluğun üstesinden gelerek gelecek kuşaklara bir şans sunmuştur. Antakya'nın Araplaşması İstanbul Patrikhanesi'nin Kuzey Makedonya'da mevcut Rum kültürel nüfuzunu ve gelecekteki siyasi iddialarını engelleyen Üsküp Başpiskoposluğu gibi kutsaması anlamına

386 Vovchenko, " Creating Arab Nationalism?", s. 912
387 Fortescue, *The Orthodox*, s.277

gelmekteydi. Helenizm açısından kaydedilen bu başarısızlıkların, Sultan'ın Rum Ortodoks Kilisesi'ne tanınan ayrıcalıkları ihlal etmesinden ve altının her şeyi satın alabildiği patrikhanedeki yozlaşmadan kaynaklandığı ileri sürüldü[388].

Ancak Meletios müteakip olaylar sonucu Patriklik tahtından azledilip İstanbul'dan ayrıldığında bütün Rum gazeteleri ondan Patrikhanesindeki Rum din adamlarına eziyet eden ayrılıkçı bir zorba olarak bahsettiler[389].

Meletios'un azlinin ardından yerine seçilen Arab Asıllı Gregory Haddad'da Rumların muhalefetiyle karşılaşır. Patrik her ne kadar Rusların desteğiyle seçilmiş olsa da kiliselerinin tam bağımsız olmasını istemekteydi. Buna rağmen Haddad an-nahda "uyanış, yenilenme" hareketinin sadece Rusların yardımıyla gerçekleşeceğine inanmaktaydı[390]. Arap milli bilincinin uyanışını gösteren bu ilk girişimler ileride Ortodoks Arapların zaferiyle sonuçlanacaktır.

3.20. Cemiyetin Faaliyetlerinin Sona Ermesi

Rus ekonomisi 1904-1905 yılları arasında Japonlarla girdiği savaşta oldukça etkilenmiştir. Doğal olarak bu durum Cemiyete devlet tarafından verilen maddi desteği ve toplanan bağışları azaltmıştır. Yine 5 Şubat 1905'de Cemiyet Başkanı Grand Duke Sergei'nin öldürülmesi Cemiyetin gücünün zayıflamasının bir diğer nedeni olmuştur. Onun ölümünün ardından İmparator ve Cemiyet meclisi Sergei'nin eşi Grand Duchess Elizabeth Feodorovna'yı başkanlığa seçmiştir[391]. Cemiyetin başarısında etkili olan Kutsal Sinod Başvekili Pobedonotsev ve Mansurov gibi kurucu üyelerin çoğu ölmüş, üye sayısı giderek azalmıştır[392].

I. Dünya Savaşı'nın çıkması Rus İmparatorluğu gibi Cemiyetin de kaderine damga vurmuştur. Çarlık rejimine son veren 1917 Devrimi Cemiyetin de sonu olmuştur. Rusya'nın İtilaf Devletleri'nin yanında yer almasıyla Doğu Akdeniz'deki Rus diplomatik temsilcilikleri kapatılmıştır. Osmanlı ülkesindeki bütün Rus kurumları düşman olarak görüldüğünden Cemiyetin açtığı bütün okullar kapatılmıştır. Devlet yetkilileri Rusların Suriye ve Filistin'de sahip olduğu arazileri geri istemiştir.

---

388 Vochenko, "Creating Arab Nationalism?", s. 912-913
389 Fortescue, *The Orthodox*, s.277
390 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 174
391 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 129; Stavrou, *Russian Interests*, s. 180 Grand Duke Sergei'nin ölümünden dolayı Antakya Patrikhanesi'nin yayımladığı mesaj dikkat çekicidir. Sergei'yi Antakya Kilisesi'ni Rumlardan kurtarıp yerli bir önderin yönetimine koymasından dolayı "Musa"ya benzetmiştir.
392 Stavrou, *Russian Interests*, s. 181

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaşta İstanbul ve Boğazları alınabileceği düşüncesi pek çok milliyetçi ve panslav grupları heyecanlandırmıştır. 19.yüzyılda Rusların İstanbul ile ilgili tarihi emelleri Rus edebiyatına da yansımış, Tyutchev ve Dostoyevskii'nin fikirlerini amaç edinen P.Kudriavtsev'in *"Rusya ve İstanbul*", Ayasofya üzerine haç dikilmesinin Rus halkı için önemini vurgulayan S. Dury'in *"Sofya'nın Şehri, İstanbul ve Sofya*" adlı kitapları yayımlanmıştır[393].

Rus Dışişleri Bakanı Sazanov 1915-1916 yılları arası müttefikleriyle yürüttüğü görüşmelerde Filistin'deki Rus çıkarlarını gündeme getirmiştir. Rusya'nın hiçbir özel hak ve imtiyaz iddia etmediğini, ancak Türk hâkimiyetin de bulunduğu dönemde Filistin'de elde ettiği statüsünü korumak istediğini söylemiştir. Burada kurulacak yönetim ne olursa olsun ilk ve en önemli şeyin hacıların kutsal topraklara serbestçe girebilmesi olduğunu vurgulamıştır.

Gizli antlaşmalara göre Rusya İstanbul'u işgal edecekti. Filistin'de siyasi hâkimiyete ihtiyacı olmadığını düşünüyordu. Ancak Rus dini yetkilileri Ortodoks Doğu'nun kaderine çok ilgi göstermekte, müttefiklerin zaferi halinde uygulayacakları eylem planlarını tartışmaktaydılar. Rus Kilisesi ileri gelenlerinin fikirleri hem siyasi hem de ideolojik düşüncelerin etkisindeydi. Rusya'nın Athos Dağı ve Ekümenik Patrikhane'de dâhil olmak üzere tüm Ortodoks Doğuyu devralmak hayaline ulaşacağını düşünmekteydiler.

Çar'ı öldüren Bolşevikler Cemiyet Başkanı Grand Duchess Elizabeth Feodorovna'yı da öldürürler. Feodorovna'nın cesedi Kudüs'te küçük bir kiliseye gömülür. Çarlık'ın düşmesinin ardından Cemiyet yeniden "Ortodoks Filistin Cemiyeti" adını alır[394].

1917 Devrimi ile birlikte Filistin'de Çarlık Rusyasından kalan kilise mülkiyetlerinin çoğu Bolşeviklerin eline geçti, belli başlı olanları ise Rusya Dışındaki Rus Ortodoks Kilisesi'ne devredildi. Bazı kiliseler 1941 yılında politbüro yeniden açılmalarını emredinceye kadar tamamen kapalı kaldı[395]. 1918'den sonra yaklaşık otuz

---

[393] Hopwood, *The Russian Presence*, s. 311; Stavrou, *Russian Interests*, s. 201
[394] Stavrou, *Russian Interests*, s. 203-204
[395] Surhone L. M., Tennoe M.T., Henssonow Susan F., *Russian Orthodox Properties in Palestine*, Publishing House Ltd., 17 Rue Meldrum, Beau Bassin, 1713-01 Mauritius, 2010, s.1

yıl misyonlar ve Cemiyet Sovyet rejiminden hiçbir destek görmediler. İki savaş arası dönemde Sovyetler Birliği dışında yaşayan Ruslar tarafından desteklendiler[396].

3.21. Rusya 'nın Ortodoks Arap Politikası ve Arap Milli Bilincinin Uyanması

Ruslar, bölgede ilerlemek için Ortodoks Arapların ihmaline izin veren Latinler ve Protestanların nüfuzundan dolayı Rumları suçlamaktaydılar. Onlara göre Rumlar alt sınıftaki Araplar arasında cehaleti bilerek desteklemekteydiler. Çünkü bu Ortodoks Arapları kontrol etmenin en kolay yoluydu[397].

Yabancı devletlerin gayrimüslim tebaa üzerinde en büyük etkisi onların milliyetçilik duygularını harekete geçirmek ve kültürel açıdan aydınlatmak olmuştur. Gayrimüslim tebaanın devletten ayrılmalarını ve bağımsız olmalarını sağlayan etkenler içinde, misyoner okullarındaki eğitim ve öğretim politikasının büyük etkisi olmuştur[398].

Patrik Krill'in görevden alınması Ortodoks Araplarda milli bilinci de uyandırmıştır. Araplar Patrikhanenin yönetiminde daha fazla söz sahibi olmak istemişlerdir. 1875'te sivil ve ruhbanlardan oluşturulan karma konsille kilise işlerinde Araplara daha fazla söz hakkı verilmiştir[399]. Cemiyet 1900-1914 yılları arasında çalışmalarına devam etmiş, Antakya Patrikhanesi'nde olduğu gibi Kudüs Patrikhanesi'nde de etkilerini kaybetmek istemeyen Rumlara karşı Arap Hıristiyanların etnik bilincini uyandırarak başarı sağlamıştır[400]. Rusların Arapları bilinçlendirme çabalarına karşı Fransa ve İngiltere Arap ülkelerini doğrudan kendilerinin yönetmeleri niyetinde olduklarından, Arap milliyetçiliğinin uyanması ve kitlelerce benimsenmesini emperyalist amaçlarına engel olarak görmekteydiler[401].

Milliyetçilik akımının Arapları da etki altına almasıyla Filistin'de İngiliz manda yönetiminin kurulmasının ardından milliyetçi Arap önderler siyasi karakterler olarak ön plana çıkmaya, Osmanlı devlet yetkililerinin yerlerini doldurmaya başlamışlardır. Ortodoks Arap cemaatinin ileri gelenleri teşkilatlanma, söylem ve Filistin milliyetçiliğinin hedefleriyle ilgili siyasal sebep olarak kilise içi harekâtta değişiklik

---

396 Stavrou, *Russian Imperial*, s. ii
397 Stavrou, *Russian Interests*, s. 161
398 Atilla Çetin," Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı.10-11, 1981-1982, s. 193
399 Roussos, "Eastern Orthodox", s.107
400 Stavrou, *Russian Interests*, s.172
401 McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, s.163

yapmaya başlamışlardır. Arap Ortodoks harekâtı zamanla dini karakterinin yanında siyasi ve milliyetçi karaktere bürünmüştür. Kilisenin sahipliği ve kontrolüyle ilgili geleneksel Rum iddialarına karşı koyan Ortodoks Araplar, kilisenin önemli arazilerinin ve ekonomik kaynaklarının cemaat mensupları arasında daha fazla paylaşımını, ruhban sınıfın daha fazla Arap temsilciden oluşmasını istemişlerdir[402].

3.22. Rum Din Adamlarının ve Yabancı Misyonların Cemiyete Yönelik Tepkileri

Cemiyetin kuruluş tüzüğünde yer almasına ve Cemiyet yetkililerince amacının bilimsel çalışmalar ve hayır işleri yapmak olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, öncelikle Rumlar Cemiyetin asıl amacının Doğu Kiliselerinden Helenlerin uzaklaştırılması, yerine Slav medeniyeti ve Rus Ortodoks öğretilerinin getirilmesi olarak algılamışlardır. Onlara göre yıllar önce tepki gösterdikleri Porfiri Uspenskiy'nin planları ve hayalleri Cemiyetin programında gerçekleşmek üzereydi[403].

Cemiyetin Başkan Vekili Tortii Filippov Rusya'nın okullar, manastırlar yapmak ve maddi yardımda bulunmakla kutsal topraklarda Ortodoksluğa yardım etmesinin en iyi Rum Patrikhanesi'nin desteğiyle gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Kudüs Ortodoks Kilisesi cemaatinin manevi ihtiyaçlarını karşılama yetkisi Rum Patrikhanesi'ne ait olduğundan Rusya'nın doğrudan müdahalesini zararlı bulmaktaydı. Cemiyetin Rumlara yönelik kavgacı tutumu en büyük ihtiyaç olan Ortodoks okullar açmak için Ruslara izin verilmemesine mal olabilirdi. Oysa birkaç Rum gazetesi Cemiyeti Ortodoks Doğuda Rusya'nın siyasi çıkarlarını arttırmak isteyen Panslavizmin kılık değiştirmiş şekli olarak değerlendirmekteydi[404]. Cemiyetin hayırseverlik telaffuzlarını Prensler ve Çarların siyasi hedeflerinin örtüsü olarak görmekteydiler[405]. Rum konsolosu ve Rum kilise yönetimi Cemiyete duydukları tepkilerini 1884 yılında Khitrovo'nun Gethsemane Bahçesi'nde yapılacak olan Rus kilisesinin temelini atmak için katıldığı törene gitmemekle göstedilerr [406].

Cemiyetin 1889 tarihli Ferman sonrası hacıların idaresini üstlenmesiyle Rus hacılarının sayısındaki hızlı artış özellikle Katoliklerin ve Rumların dikkatinden kaçmamıştır. Rum din adamları ve milliyetçileri paskalya günü kutsal şehirde binlerce

---

402 Robson, *Colonialism*, s. 75
403 Stavrou, *Russian Interests*, s. 87
404 Hopwood, *The Russian Presence*, s. 106; Stavrou, *Russian Interests*, s. 106
405 Stavrou, *Russian Interests*, s. 127
406 Stavrou, *Russian Interests*, s. 108

Rus hacının varlığından ve şehrin bir Rus merkezi haline dönüşmesinden rahatsız olmuşlardır. Kudüs Patriği Damianos şehirdeki ezici Rus varlığının Rusların şehri denetimlerinde tuttuğu izlenimi vermesinden şikâyetçi olmuştur. Rumlar Rusların yoğunluğu karşısında Yunan Hükümeti'nin Rum hacıları desteklemesi konusunda uyarıda bulunmuş, Yunan Krallığı'nın kuruluşundan bu yana paskalya gününde kutsal topraklara olan ilgisizliğinden şikâyet etmişlerdir[407]. Yunanistan'ın bu dönemde içinde bulunduğu siyasal ve dini karışıklık Kudüs Patrikhanesi ve kutsal topraklarla ilgili kesin ve istikrarlı bir siyaset izlemesine engel olmuştur. En başta Yunan Milli Kilisesi'nin bağımsızlığını ilan etmesinden ötürü İstanbul Ekümenik Patrikliği ile sorunlar yaşamıştır. Ekümenik Patrikhane'nin nüfuzu altında olan Kudüs Patrikhanesi'ne yönelik siyasetinin ne derece etkili olacağı konusunda şüphe içinde kalmıştır. Üstelik karşısında Rusya gibi güçlü bir rakibi vardı. Ayrıca Balkanlar'da Protestan İngiltere ve Katolik Fransa'nın dini politikaları yeni kurulmuş olan Yunanistan'ı da etkilemiştir.

Rusların Balkanlar ve Yakın Doğu'ya nüfuz etme çabalarına karşılık Rumların tutumunu bir Rum piskopos :" *Slavlar bizim doğal düşmanımızdır. Biz şimdi Türkleri desteklemeliyiz. Türkler var olduğu sürece bizler güvendeyiz*" diyerek özetlemiştir[408]. Rumlar da kendilerine verilen desteği geri çevirmeyerek sırtlarını bir yandan özellikle İngiltere ve Fransa'ya diğer yandan Osmanlı Devletine dayamaya çalışmışlardır. Ayrıca Filistin'de Rus etkisinin artmasının İngilizlerde kıskançlık etkisi yaratacağını ümit etmişlerdir. Bir Rum din adamı Kudüs İngiliz Konsolosluğu'na şikâyette bulunarak kutsal yerlerin eski ve haklı muhafızları olan Rum ruhbanlarının ayaklarının Rus rakiplerince kaydırılabileceğinden, buna karşın Rumların taraf değiştirebileceklerinden bahsetmiştir.

Yine Kudüs'ten sürülmüş diğer bir Rum ruhbanı Kudüs Anglikan Piskoposu vasıtasıyla İstanbul'daki İngiliz elçiliği ruhbanlarına mektup göndererek İngiliz elçisiyle görüşmek istemiştir. Sonuçta elçilik papazı tarafından kabul edilen Rum temsilci, Kudüs Patriği Nicodemos sayesinde Ortodoks Kilisesi'nin Rus Filistin Cemiyeti'nin amaçlarına hizmet ettiğini, Patrik'in Cemiyetin okullarını desteklediğini belirterek şikâyette bulunmuştur. Rumlar İngilizlerin yardımıyla Nicodemos'u engellemek için

[407] Stavrou, *Russian Interests*, s. 155
[408] Stavrou, *Russian Imperial*, s. 70

İstanbul üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. Ancak Rum din adamı İngilizlerden hiçbir destek sözü alamadan elçilikten ayrılmıştır[409].

Kutsal Toprakların Türbeleri adlı kitapta Rusların Filistin'deki politikasından; "*Dünya bu ülkenin geleneksel politika haline getirdiği planlarının farkındadır. Bitmek bilmeyen bir arzuyla Rusya'nın yüksek emellerini gerçekleştirmek ve ulusların ölçüsüne göre baskı oluşturmak istemektedir. Kutsal topraklarda hissedilebilecek müşfik bir politikayı şiddetle arzuluyoruz*" şeklinde bahsedilmektedir[410].

Cemiyetin üyelerinin niteliğinde 1890 sonrası değişmeler olmuştur. Artık üyeler arasında Filistinolojiyle ilgilenen ve Panslavist görüşleri savunan kişiler yer almaktaydı. Rumların Cemiyetin faaliyetlerine karşı duyduğu şüphe ve tepkiye karşılık, bu grup da Rumlara ve onların Kudüs Patrikhanesi'nde izlediği siyasete karşı tepki göstermekteydiler. Bu tepki Cemiyet üyelerinden Soloviev'in " *Kutsal Topraklar ve İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti*" başlıklı monografisinde Rum unsurun dışlanmasının Yakın Doğuda Ortodoksluğun geleceğinin anahtarı olduğu vurgusuyla öne çıkmıştır[411].

Aslında Rumlar ve Ruslar arasındaki çatışma Helenizm ve Slavizmin mücadelesiydi. Helenizm karşıtı fikirleriyle tanınan Soloviev doğuda Ortodoks birliğinin zor olduğunu, Rumların yetersizliğinin bunu daha da zorlaştırdığını ileri sürmüştür. Ona göre İstanbul'un fethiyle Fener Patrikhanesi dini gücün yanında siyasi güçte elde etmişti. Bu gücü Doğu Kiliselerini kendisine bağlayarak Helenleştirmek adına acımasızca etkin şekilde kullanmıştı. Bu özellikle de İstanbul'un etkisi altında kalan Kudüs için geçerliydi. Soloviev'e göre Patrikler yüzyıllarca Kudüs'ün yerel koşullarından habersiz İstanbul'da ikamet ettiklerinden Yunan asıllı ozan Homer ve siyasi düşünür Demosthenes'in eserleri onlar için İncil'den daha önemli hale gelmişti.

---

409 Tibawi, "Russian Cultural", s. 20 İngiltere'nin Kudüs konsolosu İngiliz elçiliğine yazdığı yazıda Rusların Kudüs Patrikhanesi üzerinde etkili olmaya çalıştığını, orta vadede ise kilisenin yönetimine Rum yerine Arap din adamı getirmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Nicodemos'un Rusların etkisiyle seçimi kazandığını, seçilmeden önce Rus Kilisesi Sinodu'nun üyesi olduğunu, akıcı şekilde Rusça konuştuğunu doğrulamıştır. Yazısının devamında: *" Nicodemos'un Patrik olarak seçilişinin ardından Rusya'ya Filistin'de okullar açmasına izin vermiştir. Ayrıca Kudüs'e yakın bir yerde iki Rum okulunu da onlara devretmiştir. Kiliseler, manastırlar ve oteller adı altında muhteşem ve büyük Rus yapılarının çevremizde yükseldiğini görmekteyiz. Bütün bunlar Kudüs Rum Patriği'nin Rum sempatizanlığından uzaklaşmak ve Rus yardımını kaybetmemek için çaba sarf etdiğinin kanıtıdır"* demiştir.

410 Longman, Brown, Green and Longmans, *Shrines of the Holy Land*, s. 20

411 Stavrou, *Russian Interests*, s. 146-147

Dostoyevskii ise Soloviev'in aksine İsa'nın gerçek vekili olan Rusya'nın yönetimi altında Ortodoks birliğini gerçekleştirme ümidinin hala olduğunu savunmaktaydı[412].

Rumların Cemiyeti sıkıntıya sokmak için Katolik Fransızlardan daha çok sebepleri vardı. Kutsal topraklarda Rumlar ve Ruslar arasındaki mücadele Ortodoks dünyasında hâkimiyet için yapılan rekabeti yansıtmaktaydı. Rumların nefret ettiği Rus Ortodoks Kilisesi Başvekili Konstantin Pobedonotsev'in tüm Ortodoks dünyasını Rus Kutsal Sinodu'nun denetimi altına sokmak için uğraştığına, bunu başarmak içinde onur üyesi olduğu Filistin Cemiyeti'nin çalışmalarını desteklediğine inanmaktaydılar[413].

20.yüzyıl başları Anglikan Kilisesi ile Ortodoks Kiliseleri arasında aktif görüşmelerin yaşandığı bir dönemdir. 1897 tarihinde Anglikan piskoposları *V.Lambeth Konferansı'nda* üç üyeli bir komisyon oluşturarak üyelerin iki kilise arasındaki ilişkilerin daha yakın olması için Ortodoks Doğu'nun piskoposlarıyla görüşmesine karar verdiler. Salisbury Piskoposu John Wordsworth Yunanistan, Kudüs ve İstanbul kiliselerini ziyaret eder. Anglikan Kilisesi'ne mensup din adamlarının Doğu Kiliselerine yönelik bu olumlu tavrının birkaç sebebi vardır. Yukarıda belirtildiği gibi bu sebeplerden biri Doğu Patrikhanelerinin İngiltere'den siyasal destek beklemeleri, diğeri ise Anglikanların Ortodoks din adamlarına ve cemaatine gösterdiği dinsel hoşgörüdür. 1900'lerin başında İngilizler, Suriye ve Filistin'de Rusların Arapları desteklemelerine karşı Rum din adamlarının Anglikan Kilisesine katılmasını önermişlerdir. Anglikanların girişimine karşı Rus siyasetçileri ise Yakın Doğuda yapılan hiçbir faaliyetin sadece din ve kilise yanlısı olmadığını, aynı zamanda siyasi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya dönük olduğunu düşünmekteydiler. Anglikan faaliyetleri Rus Ortodoks etkisini azaltmak ve Rum sempatisini kazanmak içindi.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Filistin'in gelecekteki statüsüyle ilgili olarak Profesör Dimitrievskii bu bölgenin İngiliz hâkimiyetine girmesinin Fransız hâkimiyetinden daha iyi olacağını belirtmiştir. Profesör bunu Anglikanların Ortodokslara gösterdiği dini hoşgörü ve mezhep değiştirmeye zorlamamasına dayanarak söylemekteydi. Oysa Anglikanlar bu hoşgörüyü ileride kiliselerin birleşmesi ümidiyle göstermişlerdi[414].

---

[412] Stavrou, *Russian Interests,* s. 160

[413] Stavrou, *Russian Interests*, s. 170

[414] Gerd, *Russian Policy*, s.60- 62 Bir Rus din adamı İngiliz siyasetiyle ilgili; " *Uzun zamandan beri İngiltere köleleştirilmiş Hıristiyanları savunma ve destekleme siyaseti yürütmekteydi. Türklerle yapılan savaşlarda pek çok Rus kanı döküldüğünden Rumların ilgisi ve desteği bizim arkamızda olmalıdır.*

İngiliz Konsolosluk yazışmalarında; İngilizlerin kutsal topraklardaki mücadelede yarış dışı kaldıkları, Rusların daha çok Fransızlarla rekabete girdiği belirtilmiştir[415]. Latin ve Fransız gözlemciler Rus eğitim politikasını Suriye ve Filistin'i Rus sömürgesi haline dönüştürecek bir süreç olarak görmüşlerdir[416]. Sir. Harry Chrkes Luke Rusya'nın kutsal topraklardaki tüm faaliyetlerini göz önünde bulundurarak şu yorumu yapmıştır: " *Filistin'de Sultan'ın varisi muhtemelen II. Nikolay olacaktır*"[417].

Katolik propagandanın destekçisi Fransızlar ise Doğu Akdeniz'de Rusların nüfuzunun artmasından sürekli endişe etmişlerdir. Bu nedenle Ruslara karşı Rumları desteklemişlerdir. 1880'lerde Fransa'da din karşıtlığının yaşanmasının ardından çoğu Fransız kongre üyesi tıpkı Rusya gibi cemiyet olarak Filistin'e gitmeyi ve bu yolla Fransa'nın etkisini arttırmayı düşünmüşlerdir[418].

3.23. Rusların Ardından Kudüs Ortodoks Patrikhanesi

Bolşevik İhtilali Patrikhanenin ihtiyacı olan ve Rusya'dan gönderilen önemli miktarda ödeneğin aniden kesilmesi anlamına gelmekteydi. Gelirin %60'dan fazlası Rus devlet kurumlarından ve hacılarından olduğu için bu gelir kaynaklarının kesilmesi üzerine Patrik Damianos uluslararası borç almaya çalıştı. Kutsal Türbe Kardeşliği ise Damianos'un kiliseyi keyfi yönetmesinden, Osmanlı Devleti yanlısı davranmasından, kiliseyi mali darboğaza sürüklemesinden hareketle görevden alınmasını istemekteydi. Ayrıca kilisenin Rum karakterinin devam ettirilmesi, krizden kurtulmak için Yunan bankasından borç alınması Kardeşlik'in diğer bir talebiydi. İngilizler ise buradaki egemenliklerinin tehlikeye düşmemesi için kendi bankalarından borçlanılmasını istemekteydiler. Ayrıca Rum Patrikhanesi'nin temel sorunlarını çözmek üzere bir araştırma komisyonu oluştururlar[419]. Komisyona Seylan Adalet Başkanı Sir. Anton Bertram, Başkanlığına da Sir. Harry Chrkes Luke atanır. Komisyon üyeleri üç konuda görevlendirilmişlerdir. Filistin Ortodoks Kilisesi'nin yeniden yapılandırılması, Kutsal Türbe Kardeşliği'nin Patriği görevden almak ve Patrikhanede gerekli değişiklikleri

Maalesef hakkımız olan şeyden yeterince istifade edemedik, haklarımız başkaları tarafından ihlal edilmiştir".

[415] Tibawi, "Russian Cultural" s. 21
[416] Stavrou, *Russian Interests*, s.158
[417] Stavrou, *Russian Interests*, s. 200
[418] Stavrou, *Russian Interests*, s.127
[419] Robson, *Colonialism*, s.79

yapmak için yeterli yetkiye sahip olup olmadığının tespiti, Patrikhanenin önemli borçlarını en uygun yöntemle kapatmak için gerekli tavsiyelerde bulunulması.

Kardeşliğin de içinde bulunduğu kilise sinodunun Patriği görevden alabileceğine ilişkin yazılı bir kilise yasası yoktu. Ancak sinodun yeniden kurulmasını kabul etmekle Patriğinde görevinden alınması gerçekleşmiş olacaktı. Komite mali krizden kurtulmanın çözümü olarak kilisenin gelir kaynaklarının komitenin yönetimine verilmesini önermekteydi. Patriklik seçimiyle ilgili 1875 tarihli Osmanlı fermanında değişiklik yapılmasının İngiliz Manda Yönetimi'nin başkanlığında gerçekleşmesi hususuna dikkat çekildi. Patrik adayı için itirazın gerekli görüldüğü ve sivil mahkemelerin kilise içerisindeki tartışmalara hakemlik etme yetkisine sahip olmadığı durumda manda yönetiminin Sultan'a ait bütün yetkileri eline alması diğer öneriler arasındaydı. Arapların Kardeşlik üyesi olmaları ve kilise yönetimine katılmaları konusuna da sıcak bakmaktaydılar. Önerilerin İngiltere'nin sömürgecilik politikasına oldukça uygun olduğu görülmektedir.

Cemaat ve Patrik arasındaki gerilim Rum Patriğinin siyonizmi destekleyen demeçler vermesiyle 1920'ler de daha kötüleşmiştir. Patrik'in bu demeçlerinde İngiliz Manda Yönetimi'nin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Rothschild ailesinin İngiliz ayağı Filistin'de Yahudi Devleti'nin kurulması için büyük çaba sarf etmiş, İngiltere'nin konuyla ilgili politikalarında etkili olmuştur.

Kilise maliyesini eline alan İngiliz-Rum Komisyonu 1923 yılında Kudüs ve çevresindeki toprakları *Siyonist Filistin Toprağı Geliştirme Şirketi'ne* satmıştır. Bu satış işlemi İngilizlerce Arapların kilise içerisinde siyasal üstünlük kazanmasının külfeti olarak düşünülmüştür. 1920 yılında Ortodoks kiliseleri, mahkemeleri ve okulları ödenek yokluğundan çökmeye başlamışlardır. Cemaat ve ruhbanlar arasındaki sürtüşme devam etmiş, kilise arazileri Avrupalı zengin Yahudilere satılmıştır[420].

Sonuç olarak I. Dünya Savaşı ve Bolşevik İhtilali Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi'nin de kaderini etkilemiştir. Kilisenin Rum niteliği kaybolurken, Rus ve Osmanlı İmparatorluklarının sona ermesiyle Yahudiler sadece Müslümanların değil Ortodoks Kilisesi'nin de aleyhine güçlenmişlerdir. 19.yüzyılda Çarlık yönetiminin baskısı sonucu Rusya'dan Filistin'e büyük Yahudi göçleri yaşanmasına rağmen 1948'de kurulan İsrail'i ikinci tanıyan devlet Sovyetler Birliği olmuştur.

[420] Robson, *Colonialism,* s. 80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. RUSYA VE OSMANLI DEVLETİNİN GREGORYEN ERMENİ MİLLETİ RUHANİ MERKEZLERİ ÜZERİNDEKİ NÜFUZ MÜCADELELERİ

4.1. Ermenistan ve Ermeniler

Ermenistan ismi coğrafi bir bölgeyi belirtmek amacıyla tarihin çok eski devirlerinden beri kullanılmıştır. İranlıların son Arşag Kralını M.S.428'de devirmesinin ardından 639'da Ermenistan'ı Araplar fethetmişlerdir. Kuzey-Batı İran, Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmı ve Güney Kafkasya'yı kapsayan bu bölge M.S. 924'den 1290'a kadar Rumlar, İranlılar, Araplar ve Selçuklular arasında sürekli bir savaş meydanı haline gelmiştir[421].

Kafkasyalı oldukları varsayılan Ermeniler, aslen Avrupalı olup, yaklaşık M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak Frikya bölgesinden Doğu Anadolu'da Van Gölü civarlarına yerleşmişlerdir. Savaşlar sırasında Frikyalı Yunanlıların zorlamasıyla olan bu göç İran'a karşı ön savunma amacıyla yapılmıştır[422]. Ermeni halkının bağımsızlığı ülkelerinin Bizans ve Türk hâkimiyetine girdiği 1080 yılında sona ermiştir.

4.2. Eçmiyazin ve Sis(Kilikya) Katolikoslukları'nın Kuruluşu

Hıristiyanlık Ermenistan'da çok erken dönemde ortaya çıkmıştır. Ermeniler Havari Bartholomeos ve Thaddaeus tarafından Hıristiyanlaştırılmışlardır. Fakat Aydınlatıcı Aziz Krikor(Gregor) Lusavoriç'in irşat ettiği Kral Büyük Tiridates zamanına (MS.267) kadar Hıristiyanlık devlet dini olamamıştır. MS.301 yılında Hıristiyanlığı kabul eden ilk devlet olmuştur. Arsak ailesi hükümdarlığının yan kollarından birinin soyundan gelen Aziz Krikor'un Sis, Kapadokya ve Kilikya'da ki Ermeni Katolikoslukları'nı kutsamış olduğu ileri sürülmüştür[423].

---

[421]Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 18 Sonyel'e göre Ermenilerin birleşik bir krallık kuramamalarında dayanışmadan yoksun olmaları ve tarih boyunca birbirlerine yönelik muhalefetlerinin de etkisi olmuştur.; M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 103; Bilal Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians*, vol. II, 1880-1890, Türk Tarih Kurumu Printing Office, Ankara, 1989, s. 213, F.O.424/122, p.149, No.99/1 *Memorandum on the Armenian Catholicates of Sis and Etchmiadzin*

[422] Bilal Dedeyev,"19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya'nın Rolü", Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, 2009, s. 337

[423] Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 20

Aziz Krikor Katolikosluk tahtını manevi merkez olan Vağarşabad'da kurmuştur. Burası M.S. 452 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Vağarşabad'da ki kilise İsa'nın görüntüsünün Aziz Krikor'a sözde göründüğü yer anlamına gelen "*Ecmiazin"* olarak adlandırılmış ve eski ismin yerini almıştır. Katolikosluk tahtı 452' de birkaç yüzyıldan beri Ermenistan'daki başlıca yerleşim yerlerinden biri olan, valilerini İran halifeleri ve krallarının atadığı Dvin Şehri'ne taşınmıştır[424]. Taşınmadan bir yıl önce Bizans İmparatoru Marcianus Kadıköy Konsili'ni toplamıştır. Konsilde İskenderiye Patriği St.Cyrille'nin İsa'da "*hem tanrı hem de insan*" tabiatının sıkıca birleşmiş olduğu tezi "*Filiogue*" formülleştirilerek Hıristiyanlığın kutsal inancı kabul edilmiştir[425]. Ermeni toplumu ve ruhanileri Kadıköy Konsili'ne kendi iç meseleleri ve Sasanilerle yaptıkları mücadelelerden dolayı katılmamışlardır. Hıristiyanlığın ilk üç konsilinde alınan kararları kabul etmelerine rağmen, Kadıköy Konsili'nde alınan kararları kabul etmemişlerdir. Gregoryen Kilisesi Halikarnaslı Jülyen misyonerlerinin etkisiyle "*Filiogue*" görüşünün zıddı olan İsa'nın tek tabiatlı olduğu "*Monofizist*" görüşü kabul etmiştir[426].

Katolikosluk tahtı M.S.924'e kadar Divin'de kalır. 472 yıl sonra Zoroi-Vank 'a (Erzincan-Kemah sınırları içerisinde) taşınır. Bu sürenin bir bölümünde Ermenistan iki eyalete bölünür. Aynı anda her bir eyalette bir tane olmak üzere iki katolikosluk oluşur[427]. 1290 yılında Mısırlılar Ermeni Katolikosluk tahtını zapt eder ve Katolikos IV. Stephen Mısır'da hapsedilir. Stephen'in 1294'de ölümüyle taht Kafkas Ermeni nüfusunun kalıntılarının Akdeniz kıyılarına yerleşmesi ile oluşan küçük Kilikya Ermeni Krallığı'nın başkenti Sis'te kurulur. Kilikya 1376'da Türklerin boyunduruğuna girer. Her iki Ermenistan'ın düşmesi sonucu büyük bir göç dalgası başlar. Binlerce Ermeni mülteci Kıbrıs, İzmir, İstanbul, İtalya ve Fransa'ya göç eder. Ermeniler batıya göç etmenin yanı sıra ekonomik çıkarları ve yetenekleri sayesinde tacir olarak doğuya da göç ederler. İran Şahı Abbas'ın (1587-1629) İsfahan'da zengin bir tüccar kolonisi kurmaları, Hindistan ve İran arasındaki ticareti canlandırmaları için Ermenilerin göç

---

[424] Şimşir, *British Documents*, vol.II, s. 212; Davud Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007, s. 12; Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı*, Truva Yay., İstanbul, 2005, s. 11 Gregoryen inancına göre İsa Tanrının tek oğlu olarak Eçmiyazin'e inmiş, Ermeni Kilisesi'ni kurmuş, bu kiliseyi doğu ve batıdakilerden tamamen ayrı örgütlemiştir.

[425] Öke, *Ermeni Sorunu*, s. 103

[426] E. Hodgetts - A. Brayley; *Round About Armenia*, Sampson Low, Marston and Company, London, 1876.

[427] Şimşir, *British Documents*, vol. II, s.213 Sürekli bir savaş meydanı olması nedeniyle katolikosluk tahtı 366 yıllık dönem boyunca 19'dan fazla taşınmıştır. M.S.1085'de beş katolikosluk vardı. Taht olarak seçilmiş yeler arasında Ani, Ahtamar ve Sivas'ta bulunmaktaydı.

etmelerine izin vermesi üzerine Ermeni tüccarlar Madras, Bombay ve Seylan'a yerleşirler[428].

Ermeni din adamlarını seçme yetkisinin Eçmiyazin'e geçtiği 1441 tarihine kadar katolikosluk tahtı Sis'te kalır. Eçmiyazin Katolikosluğu'nun yeniden tesis edilmesiyle 1440'da Katolikos olarak kutsanan IX. Gregory Sis'ten ayrılmayı reddeder. Ermeniler Eçmiyazin için yeni bir Katolikos seçerler. Yeni Katolikosu IX. Gregory tanımaz. 1441'den itibaren Sis ve Eçmiyazin olmak üzere iki katolikosluk ortaya çıkar.

Aynı dönemde Torosların güneyinde büyük bir Ermeni nüfusu bulunmaktaydı. Kilikya, Gavurdağı, Halep ve Antakya'daki ruhani reisler Sis'ten ayrılarak Eçmiyazin'e bağlanmışlardır. Yeni Katolikosluk, aynı anda dört katolikosun atanmasında meydana gelen iç iletişim zorlukları ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi zorlukların sonucu kurulmuştur. Ayrıca bizzat İsa'nın öncülüğünde kurulmuş olması Eçmiyazin'e ayrı bir uhrevi nitelik kazandırmış ve Gregoryen Ermenilerin buraya yönelmesine yol açmıştır.

İlk dönemlerde Eçmiyazin Ermenistan'ın ana kilisesi olarak saygı görmesine rağmen, kendisine hiçbir siyasi önem atfedilmemiş ve Katolikos 19. yüzyıla kadar hiçbir ruhani üstünlük iddia etmemiştir. Aynı dönemde kilisenin ayrı şubeleri üzerinde yetkisini kullanacak bir katolikostan fazlası nadiren görülmüştür. Aslında yaklaşık bin yıldan beri (M.S. 452 – 1441) Eçmiyazin Katolikosluğu diye bir yer var olmamıştır. Asıl hilafet Sis'te kalmıştı[429].

4.3. İstanbul Ermeni Patrikliğinin Kuruluşu - Eçmizyazin ve Sis Katolikoslukları Arasında Üstünlük Mücadelesi

1453 yılında Ermenilerin ruhani makamı Osmanlı toprakları dışında kalan Eçmiyazin'de bulunmaktaydı. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin dini merkezi fetihten önce Kütahya'da idi. Bursa'nın alınarak başkent yapılması üzerine buraya taşındı. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet Bursa Ermeni Başpiskopozu Ovakim'i İstanbul'a getirterek en yüksek makam olan "*Osmanlı Devletindeki Bütün Ermenilerin Patriği*" unvanını verdi. Rum Patriği ile Yahudi Hahambaşısının sahip olduğu yetki ve ayrıcalıkların aynısını Ermeni Patriği'ne de tanıdı[430]. Fatih bu davranışıyla gayrimüslim

---

[428] Walter Kolarz, *Russia and Her Colonies*, Archon Books, 1967, s. 212; Sonyel, *Minorities and*, s. 131
[429] Şimşir, *British Documents*, vol. II, s. 213
[430] Abdullah Saydam, "Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Harekâtlara Olan Etkisi", Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, 2009, s. 63 Başlangıçta ayrı bir millet statüsü tanınmayan azınlıkların önemli bir kısmı Ermeni Milleti içinde değerlendirilmiş olup Ermeni Patriği bunların da yöneticisi konumundaydı. Belirli dönemlerde Mısır Kıptî Kilisesi ile Suriye Yakubî Kilisesi

azınlık cemaatleri arasında bir denge sağlamaya çalışmıştı. Ancak Ermeni ve Rum Patriklikleri arasında fark bulunmaktaydı. Rum patriği Rum tebaasının dünyevi olduğu kadar uhrevi reisiydi, oysa Ermeni Patriği Ermenilerin sadece dünyevi reisiydi. Bir taraftan "Millet Başı" olarak Ermenileri Osmanlı Devletine karşı temsil ederken diğer taraftan Osmanlı Devletini cemaatine karşı temsil etmek gibi çift taraflı bir yetkisi vardı. Bundan dolayı sonraki yıllarda Ermeni Patrikleri cemaatleri üzerinde nüfuzlarını arttırmak için uhrevi güç peşinde koşmuşlardı[431].

Eçmiyazin Katolikosluğu I. Selim'in hükümdarlığına kadar Türklerin elinde değildi. Bu nedenle Fatih Sultan Mehmet'in atadığı ilk Patrik Sis'te kutsanmıştı. Rusların 1828'de Eçmiyazin'i zaptının ardından Katolikosun etkisi arttı ve sürekli olarak Ermeni Kilisesi üzerindeki uhrevi yetkisini ileri sürerek dini bir makam olmanın yanında siyasal bir aktör olarak da sivrilmeye başladı. Siyasal aktör olmasıyla birlikte İstanbul'da Babıâli'nin resmi olarak tanıyacağı bir temsilci bulundurmak çabası içerisine girdi. Ancak Bâbıâli sürekli bu talebi reddetti. Kanımızca Bâbıâli Rus tebaası olan Eçmiyazin'in Patrikhane ve İstanbul Ermeni cemaati üzerinde etkisinin artmasından ve Patrikhaneye alternatif olacak ikinci bir ruhani makam ortaya çıkmasından korktuğu için bu isteği reddetmekteydi.

Erivan'ın Rusların eline geçmesiyle Osmanlı Devleti bir süre Eçmiyazin'e karşı Sis Katolikosluğu'nu ön plana çıkarmaya çalıştı. Böylece İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı kiliselerde Sis Katolikosu'nun ismi okunmaya başlandı. Oysa Sis'te piskoposluk rütbesi alan kişinin Eçmiyazin tarafından kutsanmadıkça ruhani bir niteliği yoktu. İstanbul Patrikliği, gerek Sis gerekse Ahtamar Katolikoslarının Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde bir tür Kapı Kethüdalığı vazifesini görmekteydi[432]. Yani piskoposluk atamasını Sultan'ın onaylanması için Patrik'in arz etmesi gerekmekteydi.

Kilikya ve Sis'in 1840'da İbrahim Paşa komutasındaki Mısırlılar tarafından işgali sırasında Osmanlı Devleti isyanın bastırılması için Rusya'nın yardımını kabul

---

mensupları da Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı sayılmışlardı. Bu nedenle Ermeni Patrikhanesi'ne tanınan statü, yalnız kendi toplumları için değil, diğer bazı cemaatleri kapsaması açısından farklı ve üstün nitelik gösteriyordu. O tarihlerde İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sayısı, ne böyle bir müessesenin kurulmasını, ne de böyle bir kuruma Ortodoks Kilisesi'ne verilen statüye eşit haklar tanınmasını gerekli ve haklı kılacak seviyedeydi. Fatih'i böyle bir düzenlemeye iten sebeplerden biri de İstanbul'un nüfusunu artırmak isteğiydi. Nitekim İstanbul'un zaman içerisinde dünyada en kalabalık Ermeni nüfusunun olduğu şehir haline gelmesi bu görüşü doğrulamaktadır. Fethedilen yerlerdeki Ermeni halk plânlı bir şekilde İstanbul'a getirtilerek yerleştirildi. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki Ermeni nüfusun 150.000'i bulması bu siyasetin bir sonucuydu.; Davud Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 34

[431] Şimşir; *British Documents*, vol. II, s. 213

[432] Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında*, s. 166

etmiştir. Bu yardım karşılığında verilen ödün sonucu Bâbıâli ve İstanbul Patrikliği Eçmiyazin'in uhrevi üstünlüğünü tanımışlardır. Mehmet Ali Paşa isyanı öncesinde Sis Katolikosluğu Eçmiyazin ile eşit uhrevi güce sahip iken, müteakip yıllarda Eçmiyazin Katolikosluğu'nun siyasallaşmasıyla uhrevi yetkiler bahane edilerek Sis Katolikosluğu'na yönelik şiddetli saldırılar olmuştur. Oysa Eçmiyazin'in manevi üstünlüğü tanınana kadar piskoposların Sis'de kutsanması Eçmiyazin'de yasal karşılanmıştır[433].

1845 yılında Ahtamar Katolikosluğu'nun statüsünde değişiklik yapılarak padişah fermanı ile veraset usulü kaldırılmış, katolikosluk unvanı olmamak şartıyla Erzurumlu Rahip Karabet Ahtamar'a Piskopos olarak tayin edilmiştir. 1876 yılında da Ermeni Kilisesi yasasına göre Eçmiyazin Katolikosluğu'nun yapması gereken kutsal yağ çıkarmak ve piskoposluk rütbesi vermek yetkisi Ahtamar Kilisesine verilen berattan çıkartılmıştır. Babıâli'nin Sis Katolikosluğu'nu güçlendirme ve öne çıkarma politikası başarısız olmuş ve Eçmiyazin ile ilişkiler yeniden güçlendirilmiştir[434].

İleriki zamanlarda Eçmiyazin Katolikosluğu Sis'i devre dışı bırakmak için atama töreninden önce papazlarda olması gereken niteliklerle ilgili bir takım tedbirler almıştı. Bu tedbirlerden biri, manevi olarak kendisine bağlı olunması karşılığında, Sis Katolikosluğu'nun kilise kanununa aykırı olarak yaptığı bütün kutsamaları kabul etmesiydi. İstanbul Patriği'nin ve Eçmiyazin Katolikosluğu'nun müşterek harekâtı Sis Katolikosluğu'nda ki işlerin bozulmasına yol açmıştır. 19.yüzyılın üçüncü çeyreğinde Sis Katolikosu eski zamanlardan beri süre gelen Katolikosluğun yetki bölgesi içindeki piskopos adayını belirleme ve kutsama hakkını kullanmıştır. Ancak Ermenilerin dünyevi yetkisi altında bulunduğu Patrik bu piskoposların tanınması veya reddedilmesinde Bâbıâli üzerinde etkili olmuştur. Aksi halde seçildikleri bölgede hiçbir yasal statüleri olmamıştır. Bâbıâli için dünyevi reislik uhrevi reislikten önce gelmiştir. Sonuçta uhrevi reislik kilise kanunlarına tabiydi. Sultan'ın onayı bunu devlet idaresi açısından meşru hale getirmekteydi[435]. Oysa dünyevi reislik Osmanlı kanunlarına tabiydi.

---

433 BOA, Y.PRK..BŞK, 5/68; Şimşir, *British Documents*, vol. II, s. 213; Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 22

434 BOA,İE.DH, 18/1641 ; Belesenk yağı çıkarıp bütün Ermeni ruhban, piskopos ve sair yerlere dağıtmak imtiyazı Fatih Sultan Mehmet'in beratıyla o dönem İran sınırları içinde bulunan Eçmiyazin Katalikosluğu'na verilmiştir. ; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 47

435 BOA, Y.PRK.BŞK, 5/68 ; Şimşir, *British Documents*, vol.II, s. 213

Diğer yandan Sis Katolikosu, seçilen piskoposların Patrik tarafından belirlenmiş olanlarının Eçmiyazin'de kutsanmasını kabul etmemiştir. Bu kendisinin katolikosluk yetkilerinin tanınmaması ve yetkisi dahilindeki bölgeye müdahale edilmesi anlamına gelmekteydi. Eçmiyazin'e göre ise Sis Katolikosluğu usulüne uygun oluşturulmuş yasal bir başpiskoposluk ve papazlık değildi. 1880'de iki katolikosluk arasındaki çatışma çok büyük bir hal almış, durum Eçmiyazin'in lehine dönmüştü. Sis Katolikosluğu piskoposları kutsayabilir ancak atamasını yapamazdı. Atamayı Patrik yapabilir ancak oda kutsayamazdı. Piskoposluğa atanma arzusunda olanların mutlaka Eçmiyazin'de kutsanmaları şarttı.

Sis Katolikosluğu'na bağlı cemaatin isteklerini öğrenmek için 23 Ekim 1880'de Sis'te toplanmak üzere Ermeni din adamlarına ve ileri gelenlerine çağırıda bulunulur. Katolikos'un cemaatinin gözünden düşmüş olmasından dolayı toplantıya katılım az olur. Rusya'nın da etkisiyle Eçmiyazin uhrevi makam olarak Ermenileri kendisine çeker, bu durum özellikle Doğu Anadolu ve Kilikya Ermenilerinde kendisini daha fazla hissettirir.

Halep toplantıya hiçbir temsilci göndermez. Aslında Patrikhane'nin veya Babıâli'nin bilgisi dışında toplantı yapılması da yasalara aykırıydı.

Toplantıda gündeme gelen taleplerden çalışmamızla ilgisi olanlar;

1- Uhrevi reis olan Sis Katolikosu, katolikosluğunun piskoposlarını atamak veya azletmek hakkına sahip olmalıydı. İstanbul Patriği ise sadece Babıâli'den gerekli fermanları ve beratları alacak bir temsilci olarak hareket etmeliydi. Ancak Sis Katolikosluğu Meclisi vasıtasıyla kendi piskoposlarını seçme ve görevden alınma hakkı Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin ilgili maddelerini ihlal etmediği takdirde verilebilecekti.

2- Sis Katolikosu, Bâbıâli tarafından katolikosluğuna dahil Ermenilerin dünyevi reisi olarak da tanınacak, yerel yetkililerle iş birliğine girmek için tam yetkili olacaktı. İstanbul'a başvurmayı gerektirecek çok önemli konularda Patrik sadece katolikosun temsilcisi veya vekili olarak hareket edecekti. Bu maddeye göre Katolikos Osmanlı Ermenilerinin en üst reisi olarak Bâbıâli tarafından Patrikle eş düzeyde görülmeliydi ve piskoposlar Eçmiyazin'in değil Sis Katolikosluğu'nun yetki bölgesinin temsilcileri gibi davranmalıydı. Bu iki maddeyle İstanbul Patrikhanesi ve Eçmiyazin Katolikosluğu'nun nin Sis üzerindeki tahakkümü kırılmak istenmiş ancak başarılı

olunamamıştır. Başarısızlığın sebeplerinden biri olarak devlet yönetiminin sadece çıkarları gerektirdiğinde Sis'in meşruiyetini tanıma yoluna gitmiş olması da sayılabilir.

Sis Katolikosluğu, Eçmiyazin'in uhrevi makam olarak tanınmasıyla meşruluğunu yitirmemiş olsaydı Ermeni Milli Meclisi üyeleri onu destekleme anlamında bazı tavizler vererek sorunu çözmek için çabalayabilirlerdi. Bütün Ermeni aydınları, din adamları ve ileri gelenleri aynı düşünceyi paylaşmaktaydı. Torosların güneyi, İzmir'den başlayıp Halep'e kadar Sis Katolikosluğu'nun eski hak ve ayrıcalıklarını yeniden almasını desteklemekteydi. Aynı görüşü İstanbul'da da paylaşan büyük bir grup bulunmaktaydı. Milli Meclisten Sis Katolikosluğu'nu destekleme yönünde karar çıksaydı mevcut Katolikosu azledipyeni birini atayabilecekti.

Sorun bütün Ermeni Kilisesi'ni ilgilendirmekteydi. Çünkü çözümüyle Osmanlı Ermenilerinin Rus tebaası olan ve Rus topraklarında ikamet eden Eçmiyazin Katolikosu'nu uhrevi reis olarak kabul edip etmeyeceği veya Osmanlı topraklarında ikamet eden eşit derecede uhrevi yetkiye sahip bağımsız Sis Katolikosluğu'nun devam edip etmeyeceğine karar verilecekti[436]. Aslında ne İstanbul Patriğinin ne de Ermeni aydınları ve sarraflarının Eçmiyazin Katolikosu'nun yanında siyasi güçlerini ve Ermeni Milleti üzerindeki etkilerini sınırlandıracak ikinci bir dünyevi ve uhrevi merkezin varlığını istemedikleri de açıktır. Babıâli'nin de Eçmiyazin karşısında Sis Katolikosluğu'nun gücünü arttırmak için yeterince etkili olmadığı görülmektedir. Çünkü kilisenin iç işleri kilise kanunlarına tabiydi. Sadece Osmanlının Rus Devletiyle ilişkileri kritik bir döneme girdiği zamanlarda Sis alternatif bir koz olarak kullanılmıştır.

4.4. Ruslar ve Ermeniler Arasındaki İlk Temaslar

Rusların Kafkaslara sokulma çabaları epeyce eski olup 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nın Korkunç İvan tarafından ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır[437]. Ermeniler ve Ruslar arasındaki ilk temaslar ise Ermenilerin milli bağımsızlıklarının sona ermesinden önce başlamıştır. Walter Kolarz'a göre Ermeni-Rus ilişkileri Rus Devleti'nin kuruluşu kadar eskiye dayanmaktadır. Rus kroniklerinde Ermenilerle ilgili ilk göndermeler Kiev Knezi'nin onları Lehlere karşı savaşa katılmaya davet ettiği 1062

---

[436] BOA, Y.PRK.BŞK, 5/68 ; Şimşir, *British Documents,* vol. II, s. 213

[437] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 33; Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay. 1985, s. 38 Kocabaş'a göre Batı Katolik Anglikan âleminin Hindistan'a yerleşmesinin İslam alemi için arz ettiği tehlike ne ise Ortodoks Hıristiyan aleminin liderliğine oynayan Rusya'nın Astrahan'a yerleşmesi o derece büyük tehlikeydi.

yılına kadar gitmektedir. Karşılığında Ermeniler Kiev'de daimi olarak ikamet etmeyi ve kendi milli kiliselerini kurmayı talep ederler.

Ruslar ve Ermeniler arasında daha örgütlü iş birliği Çar Aleksey Mikhailoviç'in 1667'de İsfahan'daki Ermeni şirketiyle yaptığı antlaşmayla başlar. Bu antlaşma aynı zamanda Rus tarihinde bir dönüm noktasına rastlamaktadır. Yaklaşık olarak bu tarihten itibaren Türkler problem olarak Rus dış politikasında baskın bir etken haline gelirler. Yazarın belirttiği tarih 1699 Karlofça Antlaşması'na yakın bir tarihtir. Büyük Petro sözü edilen dönemde Rus tahtına çıkmış ve Rusya'nın yayılmacı politikasının temellerini atmıştır.

Büyük Petro döneminde Rusya daha tutarlı ve sistematik bir Ermeni politikası izlemeye başlamıştır. Ermeni asıllı İsrael Ori Petro'nun İran'a gönderdiği ilk temsilci olmuştur (1708). Ori, Petro adına İran Ermenilerine Rusya'nın onları Pers boyunduruğundan kurtarması önerisinde bulunmuştur. Petro müteakip yıllarda Artem Volynsky'i bu ülkeyle olan ticaretin arttırılması ve İran'da yaşayan Ermeniler ve diğer Hıristiyan cemaatler hakkında detaylı bilgi toplaması için göndermiştir. Petro, Ermeni politikasıyla ilgili en kararlı adımını 1723 yılında Osmanlı ve İran Ermenilerini özel ayrıcalıklara sahip olmaları için Rusya'ya göç etmeye çağıran bir bildiriyi yayımlamasıyla atmıştır. Bildirinin ardından Ermeniler 18. yüzyıl boyunca sadece tacir olarak değil kendilerine kapılarını açan yeni topraklara yerleşen öncüler olarak da Rusya'ya akın etmişlerdir. Bu nedenle Ermeniler bölgenin Ruslarca fethinin ardından ekonomik anlamda Kuzey Kafkasya'nın bel kemiği olmuşlardır[438].

Günümüz Rus düşünürü Dugin'e göre, Ermeniler tek tip gelenekleriyle Doğu Kilisesinin genel düzenine uyan ve Rusya ile jeopolitik bağlantılarını çok iyi idrak eden Hıristiyan bir halktı[439]. Özellikle Başta Trans-Kafkasya olmak üzere Petersburg, İstanbul ve İran ekseninde stratejik bölgelerde yaşamaları bu halkı her üç devletin siyasi ve ekonomik çıkarları açısından önemli kılmıştı.

Gregory Artzrun 1880 yılında yazdığı *"Türk Ermenistan'ının Ekonomik Durumu*" adlı kitabında Doğu Anadolu'nun zengin mineral kaynaklarına sahip olduğunu vurgulamıştır. Erzurum yakınlarındaki Hasankale'de bol miktarda petrol yataklarının, kükürt, demir ve kömür madeninin olduğunu belirtmiştir. Kağızman'da

---

[438] Kolarz, *Russia and Her Colonies*, s. 213; Aygün Abbasova, "18.Yüzyılda Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Rusya'nın Rolü", Erciyes Üniversitesi Yayını, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I,* 2009, s. 243; Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game*, Routledge Studies in Middle Eastern History, 2007, s. 13, 38

[439] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 78

mermer yatağı, Oltu'da siyah kehribar, Van'da neft, Kemah'ta tuz ve kömür yataklarının, Bitlis-Diyarbakır arasında bakır madeni, Erzurum-Trabzon arasında altın, Gümüşhane-Erzurum dolaylarında gümüş, Zeytun'da gümüş ve demir, Antep'de siyah mermer çıkarıldığını yazmıştır[440]. Dolayısıyla Rusya'nın Kafkas sınırına yakın ve zengin yer altı madenlerinin olduğu, jeopolitik öneme sahip Doğu Anadolu'da yaşayan Hıristiyan bir milletle ilgilenmemesi düşünülemezdi.

1707 yılından beri Kafkaslardaki Türk-Müslüman Hanlıklarınca Ruslara karşı yapılan savaşlarda dini bir mahiyet söz konusuydu. Rus hükümdarları buralarda Hıristiyan haçını muzaffer kılmak, yerli halka bu dini zorla kabul ettirmek gayesi ile savaşmaktaydılar. Rusya Osmanlıya yardım edebilecek Müslüman hanlıklarını yok etmeyi istemekteydi[441]. Bu nedenledir ki Büyük Petro'nun bildirisinin ardından Kafkaslara gerçekleşen Ermeni göçü ile bu bölgede kurulan Ermeni Hanlıkları Müslüman-Türk Hanlıklarına karşı Osmanlı ve İran Devletleri üzerinde etkili olacak yumuşak bir güç oluşturmaktaydılar.

Ruslar ile Ermeniler arasında ticari işbirliğinin yanında dinsel diplomasinin başlangıcı 18. yüzyılın ilk çeyreğine rastlamaktaydı. 1719 yılında Çar Petro Rus Ortodoks Kilisesi'ne tanınan bütün hakları ülkesinde yaşayan Ermenilere de verdi. 1734'de Çariçe Anna Ermenilere kendi kiliselerine sahip olma hakkı tanıdı. Bu hak 1744'de Çariçe Elizabeth ve 1763'te II. Katerina tarafından tasdik edildi. II. Katerina'nın tahta çıkmasının ardından İran Devleti tebaası olan Eçmiazin Katolikosları bu Müslüman devletin baskısından kurtulmak için yeniden Ortodoks Rusya ile ilişkiler kurdular. 1768 senesinde Çariçe, Katolikos Simon'un mektubuna verdiği cevapta "*Katolikosa ve Ermeni halkına*" imparatorluğunun merhametini vaat etmekteydi. Bu vaat üzerine 1770 yılından itibaren Petersburg'da Ermeni Kiliseleri inşa edilmeye başlandı[442].

4.5. Osmanlı Ermenilerinin Rus Dış Politikasına Girişi

1870 yılına kadar Rusların Osmanlıya yönelik dini politikası Rum Ortodoks, dolayısı ile Rus Milli Kilisesi'nin üstünlüğünü temin etmeye yönelik olmuştur[443]. Ancak Güney Kafkasya'ya inmek isteyen Rusya amacını gerçekleştirmek için aynı dine

---

[440] Hodgetts-Brayley, *Round About Armenia*, s. 114-115
[441] Ataç, *Rusya Tarihi*, s.107
[442] Abbasova, *18.Yüzyılda Ermeni Meselesinin*, s. 246; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 28
[443] Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 96

mensup oldukları Gürcüler ve Ermenilerle ayrı ayrı ticaret anlaşmaları imzalayarak Doğuya doğru genişlemenin şartlarını oluştururken, konuyla ilgili Ermenilerin ne kadar etkin olduklarını ve Rusya'ya olan sarsılmaz sadakatlerinin de farkına varmıştır. Bölgede yaşayan Ermeniler Müslüman komşularıyla olan ilişkilerini yeterince olumlu bir çizgiye oturtamadıklarından aralarında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu durum Rusya'nın işine yaramış, aralarındaki mezhep farklılığına rağmen Ermenileri kendisine çekmeyi başarmıştır[444]. Doğu Anadolu'da Kürtlerin Ermeniler üzerindeki baskısı ve Osmanlı Devletinin beklenen reformları bir türlü gerçekleştirememesi Ermenilerin ve Süryanilerin kurtarıcı olarak kuzeydeki bu emperyalist devlete yönelmelerinde etkili olmuştur.

4.6. Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve Ermeni Milli Kilisesi

Fransız İhtilali'nin etkisiyle 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Hıristiyanları arasında ulusal bilinç gelişmiş ancak din ve milliyet arasındaki bağ hiçbir zaman kopmamıştır. Yüzyıllardan beri kilise örgütleri *Millet Sistemi* sayesinde her bir Hıristiyan cemaatinin ulusal kültürünün korunduğu bir ocak işlevini görmüşlerdir. Justin Mc.Carthy'e göre azınlıkların milliyetçiliğindeki dinsel öğe iki yönden önemli hale gelmiştir. Birincisi, milliyetçilerin amacının ödün vermez coşkunluğuna, açık ve seçik olmasına katkıda bulunmuştur. İkincisi dinci milliyetçilik düşmanın kolayca belirlenmesini mümkün kılmıştır[445]. Ermenilere göre düşman yüzyıllardır boyunduruğunda yaşadıkları, vergilerini verip devlet düzenini bozmadıkları sürece himayesinden faydalandıkları ancak Müslümanların yanında ikinci sınıf tebaası oldukları Osmanlı Devleti idi. Hıristiyan azınlıklarda milli bilincin uyanmasında etkin olacak en güçlü otorite ise ruhani reisler ve onların idaresindeki kiliselerdi. Bu nedenle bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar din ve milliyet ikilisi azınlıklar için birbirinden ayrılmaz iki unsur olmuştu.

Kamuran Gürün Ermeni Devleti kurulması yönünde kilisenin önemini vurgularken *" Ermeni Kilisesi'nin mevcudiyetini koruması için bir devlete ihtiyaç vardı. Bu nedenle Ermeni Devleti fikrini ortaya çıkaran da Ermeni Milleti değil Ermeni Kilisesi olmuştur*" demektedir[446]. Yazara göre Batılı devletlerce bağımsız veya en azından otonom bir Ermenistan vaadiyle kandırılan Ermeni Kilisesi, kilisenin

---

[444] Abbasova*, 18.Yüzyılda Ermeni Meselesinin*, s. 246; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 243
[445] Justin Mc.Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 199 s. 6-7
[446] Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 48

nüfusunun ve otoritesinin daha da gelişmesine sebep olacak bir imkânın oluşması için Osmanlı İmparatorluğu üzerinde oynanan oyunlara alet olmuştur[447]. Bu durum 19.yüzyıl boyunca Osmanlı idaresindeki diğer Hıristiyan mezheplerinin temsilcisi olan kiliselerin de değişmez kaderi haline gelmiştir.

Köken, ırk, kan, tarihine bağlı cemaati ve belli bir bölgeyi temsil eden bir kilise olarak Ermeni Kilisesi ve Ermeni Milliyetçiliği her zaman birlikte anılmıştır[448]. 19. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni ruhbanları milliyetçilik esasını savunmaya başlamış ve Ermeni gençliği arasında vatanseverliği desteklemişlerdir. Bu nedenle Eçmiyazin ve Sis Katolikoslukları ile İstanbul ve Kudüs Patriklikleri'nin siyasi ve diplomatik kriz dönemlerinde Ermeni halkına akıllıca rehberlik ettiği kabul edilmiştir. Kilise ve Ermeni kimliği çeşitli Ermeni topluluklarını bir araya getiren birbirinden ayrılmaz iki bağ olmuştur[449]. Aslında bu bağ 1789 Fransız İhtilali'nin ürünü olan milliyetçilik akımının ortaya çıktığı tarihten yüzyıllar öncesine Kadıköy Konsili'ne kadar dayanmaktaydı. Yine bu bağ sayesindedir ki vassallıklar olarak yaşadıkları Anadolu'da Bizans'ın din ve kültür dairesi içinde erimemişler, Osmanlı Devletinin kendilerine tanıdıkları hak ve ayrıcalıklarla I. Dünya Savaşına kadar hayat bulmuşlardır.

Ermeni milliyetçiliğinin ortaya çıkışı konusunda kesin tarih söylemek zordur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliğinin habercisi Ermeni Milli Nizamnamesi ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da eğitim görmüş Ermeni öğrencilerin (*Jön Ermeniler*) İstanbul'a dönmeleriydi. Bu öncü kadro, hem ailelerinin yabancı şirketlerle işbirliğinden dolayı maddî bakımdan refaha erişmiş hem de batılı fikirlere aşina ailelerin Batı Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş çocuklarından oluşmaktaydı. Öğrencilerin provokasyonuyla *amira (sarraf)* sınıfı kilise üzerinde gücünü kaybetti. Oysa bu sınıf Patrik'in cemaat içerisindeki otoritesini sınırlayan, kimi zaman kiliseyi yönetecek kadar güçlenen Ermeni aristokrasi sınıfıydı. Ruhaniler üzerinde otorite sahibi olmaları Patriklerin ve piskoposların devlete ödedikleri "*pişkeş"* vergisini onlar adına ödemelerinden kaynaklanmaktaydı. Ancak Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Avrupa'da eğitim gören modern ve laik genç Ermeniler ile

---

[447] Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 61

[448] Ahmet Oğuz, "Meşrutiyet'in Emeni Milliyetçiliğinin Doğmasına Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansıması", Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, 2009, s.171; Ali Tekkoyun, *The Role of Religion in The Formation of Nationalism, Two Case Studies*: *Turkish and Armenian Nationalism*, (A thesis submitted to the faculty of The University of Utah in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Middle East Studies / Political Science, Department of Languages and LiteratureThe University of Utah), May, 2011, s. 65

[449] Tekkoyun, *The Role of Religion*, s. 36

misyonerlerin etkilediği orta sınıf Ermeniler kilise otoritesine karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardı.1838 Balta Limanı Antlaşması sonrası ekonomik olarak güçlenmeye başlayan Ermeni tüccarlar, amiraların baskısından kurtularak Ermeni cemaatinin haklarını arttırmayı hedeflemişlerdi[450].

Kilisenin milliyetçilik fikriyle ilgilenmeye başlaması ile beraber milliyetçilik mesajının içeriği dinsel kimliği olan kişilerce halka yayılmaya başlamıştır. Ermeni Kilisesi'nin politikleşmesi mensuplarının devrimci faaliyetlerini de cesaretlendirmiştir[451]. Aslında o dönem için kilisenin tutunacağı tek fikir dinsel nitelikli milliyetçilikti. Söz konusu dönemde tek başına ne dinin ne de milliyetçiliğin Hıristiyan azınlıkları bağımsızlık mücadelesi içine çekmek için yeterli görülmediği açıktır. Yüz yıllarca dinsel sınıflandırma esas alınarak Millet Sistemi içinde yaşayan Osmanlı azınlıklarının batıdan gelen milliyetçilik ideolojisinin etkisi altına girebilecekleri tek merkez kiliselerdi. Bunu dikkate alan Jön Ermeniler de kurdukları direniş örgütlerine din adamlarının üye olmasına ve etnik anlamdaki "milliyet" fikrinin Osmanlı da kullanılan dinsel anlamlı "milliyet" fikriyle birleşmesinde etkili olmuşlardır. Artık kiliseler ve din adamları sadece birer ibadet merkezi ve tebaası olduğu devletin iç politika aktörleri değil aynı zamanda etnik kökeni esas alarak kendi bağımsız devletlerini kurmak amacıyla Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen devletlerle sürekli temas halinde olan birer dış politika aktörleri haline gelerek siyasallaşmışlardır.

Böylece kilise Ermeni halkının dini ve milli duygularını harekete geçirecek, Ermeni Devleti kurulmasının kapısını aralayacaktı. Ancak dini milliyetçiliğin kilise için yararıyla birlikte zararı da olmuştur. 1863 Ermeni Milli Nizamnamesi'nin kabulüyle kilise giderek laikleşmeye başlamış ve din adamlarının mutlak otoritesine darbe vurulmuştur. Ermeni cemaatinin dini ve kültürel hayatının daha önceki dönemlerin

---

[450] Saydam, "Osmanlı Düzeninin", s. 84 Ermeni sarraf ve bankerleri, bir taraftan hükümeti dolandırmaya çalışırlarken, diğer taraftan da kendi halklarını sıkıştırma konusunda devlet memurlarıyla işbirliği halindeydiler. Bu işbirliğini özellikle devletin adını kullanarak kendi kazançlarını daha da artırmak şeklinde gerçekleştirmekteydi.; R. Erhan Güllü, "1863'ten Günümüze Türkiye Ermenilerinde Liderlik Sorunu: Rûhani-Sivil Çatışmaları", *Türk Tarihinde Liderlik ve Liderlik Anlayışı*, Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s.80; Fortna, Katsikas, Kamouzis and Konortas, *State-Nationalisms*, s.18; Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 38-39 Diğer azınlıklar gibi Ermeniler de eğitim konusuna çok önem vermişti. 1866 yılına gelindiğinde Osmanlıda birçok Ermeni kız ve erkek okulu açılmıştı. Zenginler çocuklarını yurt dışındaki okullara göndermişlerdir.18.yy'dan beri Venedik'te Ermenice öğrenim yapılmaktaydı ve Roman Katolik Mehkitarist Tarikatı orada bir manastır açmıştı. 1846'da bu tarikat Paris'te Samuel Moorat Koleji'ni kurmuş bu okul kısa zamanda Ermeni öğrencilerin merkezi haline gelmişti. Bu gençlerin birçoğu 1848 yıllarında Paris'te başlamış olan demokrasi akımlarından etkilenerek Fransız İhtilali fikirlerinin birer sözcüsü olarak İstanbul'a dönmüşlerdi. Ermeni Kilisesi yönetimini geliştiren hareketleri başlatan ve Ermenileri örgütleyen ihtilal akımını yaratan hep bu gençlerin çabaları olmuştu.

[451] Tekkoyun, *The Role of Religion*, s. 63

aksine amira sınıfının ve din adamlarının etkisinden çıkarak burjuvazi ve batı eğitimli entelektüel sınıfın eline geçmesi milli bilincin uyanmasına neden olmuştur[452]. Batılıların anayasa dedikleri nizamnamelerle bir yandan kilise yönetiminde demokratikleşme sağlanarak amira sınıfı ve ruhbanların tekelci yönetimi kırılmaya çalışmıştır. Bu aynı zamanda kilise cemaatinin tekelci yönetime karşı yükselen sesinin Bâbıâli tarafından dikkate alındığını göstergesidir. Diğer yandan yayımlanan nizamnameler ile ruhani meclis yanında sivillerinde yer aldığı karma meclislerin oluşturulmasıyla kiliseler batılı devletlerin nüfuzuna ve aşırı milliyetçilerin kiliselerde yuvalanmasına açık hale gelmiştir.

4.6.1. Milliyetçilik Fikrinin Rusya Ermenileri Üzerinde Etkisi

1881 yılında Çar II. Aleksander'ın bir Nihilist tarafından öldürülmesi ile Rusya'da iktidar değişikliği olur ve III. Aleksander tahta geçer. Olay Rus dış politikasında da önemli değişiklikler meydana getirir. Bu tarihten itibaren Rusya, dışarıdan gelebilecek her türlü bağımsızlık hareketine karşı koyan, içeride ise Ruslaştırma amacı güden bir politika uygulamaya başlar. Ermeniler Ortodoks olmaları için zorlanır, kabul etmeyenler hapsedilir ve Sibirya'ya sürülür. Katolikosluk'a bağlı ufak tefek mektepler ve dini kurumlar müsadere olunur ve kapatılır. Ermenice eğitim yasaklanır, serbestçe dolaşma hakkı kaldırılır ve kiliselerde ayinler kontrol altına alınır[453]. Nedeni 19.yüzyıl da hızla yayılan milliyetçilik akımının Osmanlı Ermenileri ile temas halinde olan Kafkas Ermenileri'ni de etkilemeye başlamış olmasıdır.

Ermeni milliyetçiliğinin en büyük kaynağı kilise idi. Doğu Anadolu'daki Ermeni direniş hareketinin ve komitecilerin en büyük destekçisi de kilise idi. Ermeniler Kafkaslarda Osmanlı, Rusya ve İran Ermenilerini içine alan bir devlet kurmak istemekteydiler. Rusya, tebaası olan Katolikosluk'un milliyetçilik akımlarından etkilenmesinden ve çok uluslu bir imparatorluk olarak kendisinin de yıkılmasından korkmaktaydı[454]. Ermeni milli harekâtı Rusya'nın en büyük sıkıntısıydı, başarılı olduğu takdirde Rusya'nın bütün hesapları boşa çıkacaktı. İstanbul, Moskova ve İran arasında bağımsız bir Ermeni Devleti Rusya açısından bir diken teşkil edecekti. Bu nedenle

---

452 Fortna, Katsikas, Kamouzis and Konortas, *State-Nationalisms*, s. 16; Güllü, "1863'ten Günümüze", s. 82

453 Rev. M. C. Gabrielian, M. D. ; *The Armenians or The People of Ararat*, Allen,Lane&Scott , 1892, s. 91-92 ; Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 143; Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 140-141

454 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 61

yürütmekte olduğu asimilasyon politikası Osmanlı Sultanı pasif kalır ve Ermeniler ile iş birliğine girmezse Rusya için iyi bir sonuç sağlayacaktı. Ruslara göre, Rusya Ortodoksluğun koruyucusu olarak bu tutumundan rahatsız olmamalıydı. Çünkü Ermeniler Ortodoks değillerdi, dolayısıyla monofizit olmalarına rağmen yine de sapkın sayılırlardı. Rusya'nın Ortodoks olmayan Hıristiyanlara baskı yapmakta hiçbir sakınca görmediğini en iyi Polonya Katoliklerine uyguladığı zulüm göstermekteydi.

Binbaşı Zolotovskii'nin 1875 tarihli raporuna göre, Kafkaslar'da ki Ermeni gençleri *"Vatana Bağlılık Derneği"* adı altında bir örgüt kurmuşlardı. Bu örgütün Gümrü ve Karakilise şubelerinde yapılan araştırmalarda, Ermenilere hitaben yazılmış vatanseverlikle ilgili şiirlere rastlanmıştı[455]. Aynı dönemde Arsen Kritiants tarafından kurulmuş "*İyi Niyet Cemiyeti"* adında başka bir örgüt daha vardı[456]. Cemiyette yapılan aramalarda Osmanlı Ermenilerinin gönderdiği yayınlara rastlanmış, cemiyet üyelerine Ermeni kiliselerinde milliyetçi söylemlerin yayılması için ruhbanlar tarafından izin verildiği görülmüştür. Yine 1868 ve 1869 yıllarında üyelerine kitap dağıtmak için bir dernek daha kurulmuştur. Kitaplar arasında 1866'da İstanbul'da basılmış "*Ermenistan'ın Ruslaştırılması ve Rus yönetiminin Politikası"* adlı kitaba da rastlanmıştır[457]. Kanımızca Rusya Ermenilerinin bağımsızlıklarını kazanmak ve milli bilinci uyandırmak adına aktif bir şekilde çalıştıkları görülmüştür. Bu dönemde Osmanlı Devleti Rusların Ermenilere yönelik baskı siyasetini yeterince değerlendirerek kendi lehine çevirememiştir. Ermenilerin Babıâli'den yapmasını istedikleri reformlar gerçekleştirilebilseydi Osmanlı Ermenileri Rusya'nın tesirinden kurtarılabilirlerdi. II. Abdülhamid tam tersi siyaset izleyip Doğu Anadolu'da Hamidiye Alayları'nı kumasıyla Kürt aşiretlerini denge unsuru olarak kullanarak Ermenileri daha fazla Rusya'nın kucağına itmiştir.

Rus hâkimiyetinde bulunan Trans-Kafkasya Ermenileri sınır ötesindeki ırkdaşlarına hem maddi destek vererek hem de millet okullarını destekleyerek entelektüel yardım sağlamaktaydılar. Gregor Ardzruni 1872'de Tiflis'de çıkardığı "*Mşak"* adlı dergide *" Dün sadece bir kilise cemaatiydik, yarın bir ulus olacağız*" demekteydi[458].

---

[455] Hodgetts-Brayley, *Round About Armenia*, s. 278-279
[456] George A. Bournoutian, *Russia and the Armenians of Transcaucasia*, 1797-1889, Mazda Publishers, 1998, s. 433, *Report of Major Zolotovskii (8 April 1875)*
[457] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 436, *Viceroy Michael to the Minister of Justice (26 December 1875)*
[458] Kieser, *Iskalanmış*, s. 89; Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 44

Aralık 1912 yılında Petersburg Ermeni Komitesi Ermeni meselesinin yeniden ortaya atılması fikrinin İstanbul'daki Ermeni idareciler tarafından nasıl değerlendirildiğini öğrenmek amacıyla üyelerinden ikisini İstanbul'a gönderir. Üyeler İstanbul'da yaptıkları görüşmeler sonucu komiteye şu raporu sunarlar:

"Ermeni sorunu hakkında pek mukaddes Katolikos Rusya'ya resmen müracaatta bulunarak sorumluluğu yüklenince; Milli İdare Heyeti, Karma Meclis huzurunda resmen araya girmemeyi ve konuyu görünüşte kendisinden uzak tutmayı uygun bulmuştur. Ancak Milli İdare Heyeti bunu yapmakla beraber vaziyetten haber almayı, birlikte çalışmayı ve Katolikos'un müracaatlarını yaptığı devletlerle olan konuları kısmen idare etmeyi şart görmüştür"[459].

Raporda yer alan yukarıdaki ifadelerden İstanbul'daki Ermeni ileri gelenlerinin Babıâli'yi karşılarına almak istemedikleri ve Katolikos'un faaliyetlerini el altından desteklemeyi uygun gördükleri sonucuna varmaktayız.

4.7. Batılı Devletler ve Osmanlı Ermenileri

Bilal Şimşir *"Ermeni Meselesi"* adlı kitabında Ermeni sorununun tarihsel köklerini 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayandırmıştır. Yazara göre Antlaşma'nın:

"*Devlet-i Aliyemiz teahhüd ider ki Hıristiyan diyanetinin hakkına ve kinisalarına siyanet ile…"*

başlayan 7.maddesi Rus Çarlığını Osmanlı Hıristiyanlarının koruyucusu haline getirmiştir. Bu Antlaşma'dan sonra Osmanlı tebaası olan bütün Hıristiyan azınlıklar kendilerini Rus Çarı'nın tebaası gibi görmeye başlamışlardı[460]. Roderik Davison Antlaşma'nın Rusya'ya Osmanlı tebaası olan Hıristiyanları himaye etme hakkı verdiği ileri sürülen 7.maddesinin Ruslarca himaye etme anlamında yorumlandığını ileri sürmüştür. Bu yorumu yaparken Antlaşma'nın İtalyanca metnine bakmak gerektiğini, metinde ilgili maddenin Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyanları koruma hakkını verdiğini, himaye etme hakkının ise sadece Osmanlı Devletine ait olduğunu yazmıştır. Rusya'ya Osmanlı da ki bütün Ortodoksları ve Ortodoks kiliselerini temsil hakkı verdiğini söylemenin ise Antlaşma'nın yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Antlaşmanın 14.maddesine göre Rusya'yı İstanbul'da

---

[459] Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Üzerine*, s. 87-88
[460] Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s. 12

temsil edecek olan diplomatik temsilcinin himaye edeceği kilise Fener Patrikhanesi'ne bağlı bir Rum Ortodoks Kilisesi değil Rus himayesi altında bir Rus Kilisesi olacaktı. Himayesinde bulunduğu diplomatik temsilcinin bağlı olduğu ülkenin milli kilisesini yani Rus Ortodoks Kilisesi'ni temsil edecekti[461].

Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yukarıda bahsi geçen maddelerini kendi anlayışına göre yorumlayarak Ermenileri ve Osmanlı tebaası olan diğer Hıristiyanları kullanıp Osmanlı İmparatorluğunu parçalamayı amaçlamış, bu da Avrupalı güçlerin özellikle de İngiltere'nin iştahını kabartmıştır. Avrupalılar Rusya'nın Hıristiyan tebaanın kalbini kazanıp, ona minnet duygularıyla bağlanmalarından endişe etmişlerdir. Kutsal Hıristiyanlık adına Hıristiyan azınlıkları himaye etme görevini üstlenmeye Katolik Fransa, Avusturya-Macaristan ile Protestan İngiltere ve Almanya'da kendilerini hazır hissetmişlerdir[462].

Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti Şubat 1856'da Islahat Fermanı'nı yayımlar ve bu Ferman Paris Antlaşması'nda yer alır. Osmanlının Fermanı yayımlanmasındaki amaç özellikle Rusya'nın Hıristiyan tebaayı bahane ederek Osmanlının iç işlerine karışmasını önlemektir[463]. Rusya'nın Fermanla ilgili düşüncelerine bakıldığında Gülhane Hattı'nda ve Islahat Fermanı'nda cins ve mezhep farkı gözetmeksizin, kanun önünde eşit bir Osmanlı tebaası meydana getirilmesi için konulan prensipleri beğenmemekteydi. Bunun gerçekleşmesi Osmanlı İmparatorluğunu yeniden güçlendirebilirdi. Sonuçta kendisine her türlü müdahale kapısını kapatabilirdi.

---

461 Roderic H. Davison, "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered" *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, The Impact of the West,* the University of Texas Press, 1990, s. 53(Çev: Erol Aköğretmen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Yıl: 1979-1980, Sayı:10-11) Davison'a göre Antlaşmanın 14. maddesi Rus Kilisesi'nin esasta yabancılar için olacağını tam olarak belirtmektedir. Küçük Kaynarca Antlaşması Rus tüccarlarına Osmanlı İmparatorluğu'nda kara ve deniz ticareti için geniş imtiyazlar vermiştir. İstanbul'un kendilerine açık olduğu özellikle belirtilmiştir. Bu nedenle Rus elçiliğindeki kilise İstanbul'a gelen Rus uyruklu Ortodokslar için yapılmıştır. Antlaşma ayrıca Ruslara, ruhanî sınıftan olsun veya olmasın, Kudüs veya diğer merkezlere serbestçe hacca gidebilme hakkı da tanımıştır. Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks halk için bir Rum Ortodoks kilisesinin kurulması düşünülseydi Türkçe metinde 14. maddede de şüphesiz " Rus-Grek" kelimesi yerine "Rum" kelimesinin kullanılması gerekirdi. Çünkü "Grek" kelimesi Türkler tarafından pek bilinen ve kullanılan bir kelime değildi.

462 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 13

463 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 48 Paris Antlaşması'na Islahat Fermanı ile ilgili şu madde eklenmiştir. " T*ebaasının refah ve mutluluğunu başlıca iş bilen Padişah, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin tebaasının durumunu düzeltmek için bir ferman vermekle, İmparatorluktaki Hıristiyan halk konusunda da yüksek ve cömert düşüncelerini açıkladıkları gibi, bu yoldaki düşüncelerinin yeni bir delilini göstermiş olmak için bu fermanı kendiliğinden antlaşmayı hazırlayan devletlere göndermeyi uygun bulmuşlardır*." Daha sonra aynı maddeye şu paragraf da eklenmiştir. " *Antlaşmayı imzalayan devletler, bu fermanın yüksek değerini kabul ederler. Bu fermanın, Padişahın ne kendi tebaasıyla olan ilişkilerine ne de Osmanlı Devletinin iç yönetimine antlaşmayı imzalayan devletlere teker teker ya da toplu olarak karışmak için bir hak ve yetki vermeyeceği doğaldır*."

Bu nedenle cemaatlerin mevcut imtiyaz ve muafiyetlerinin göz önünde tutulması suretiyle ve milliyet esaslarına göre teşkilatlandırılmalarını istemekteydi[464]. Bu nedenle de Balkanlar'daki Ortodoks milletlerin Osmanlıdan bağımsızlığını kazanmalarının ardından kendi milli kiliselerini kumalarına büyük destek vermişti.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord J.Russel İstanbul elçiliğine gönderdiği talimatta:

" *1856 Paris Antlaşması Babıâli'nin Hıristiyan tebaası üzerinde bir tek devletin koruyuculuğu yerine beş devletin ortak koruyuculuğunu getirmeyi ön görmüştür. 1856 Paris Antlaşması'na kadar Osmanlı Hıristiyanları üzerinde yalnız Rus 'protektorası' vardı, artık kolektif 'protektora' veya 'Avrupa protektorası' dönemi başladı*"
diyerek Paris Antlaşması'nı yorumlamaktaydı[465].

Monroe Doktrini'ne[466] uygun politika izlediği için Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında Amerika yoktu. Bu nedenle Ermeniler üzerinde etkin olma işini daha çok Amerikan tüccarlarına ve Protestan misyonerlerine bırakmıştı[467]. Başta American Board olmak üzere Amerikan menşeili sivil kuruluşların ve kişilerin 19.yüzyılda ki icraatlarına bakıldığında özellikle Anadolu'da oldukça başarılı oldukları görülür.

---

464 Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI.cilt, s. 16

465 Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI.cilt, s. 1 Islahat Fermanı'nın 9. maddesinde Ferman Padişahın müstakil iradesinin eseri gibi gösterilmiş ve yabancı devletlere herhangi bir müdahale hakkı vermediği tasrih edilmiştir. Bu nedenle Ferman tek taraflı bir hüküm mahiyetindedir. Anlaşma devletleri fermanın kendilerine bildirilmesindeki yüksek değeri ve önemi taktir ettiklerini belirtmekle Osmanlı İmparatorluğu'nda ki Hıristiyan halk için bir teminat elde etmiş oluyorlardı. İcabında bu maddeden faydalanarak Osmanlı Hükümeti nezdinde, Hıristiyan tebaa için müdahalede değilse bile iltimasta bulunabilirlerdi. Osmanlı Devleti Kırım Harbine Rusların Ortodoks tebaa hakkındaki avukatlığına son vermek için girdiği ve bu harpte de galip devletlerden biri olduğu halde Paris Antlaşması taraf devletlere Antlaşma'nın dokuzuncu maddesiyle bütün Hıristiyan ve Müslüman olmayan diğer tebaanın avukatlığını fiiliyatta tanımış olmaktaydı.; Şimşir, Ermeni Meselesi, s. 16

466 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Cilt. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 70-71 Amerika Birleşik Devletleri'nin 5.Cumhur Başkanı James Monroe'nun 2 Aralık 1823'te Amerikan Kongresi'ne gönderdiği mesaj da Amerikan dış politikasını iki ana ilkede belirtmiş ve bu ilkelerin Kongre tarafından onaylanmasını istemiştir. Başkana göre: 1- Birleşik Amerika Avrupa'nın işlerine karışmamaktadır. Amerika'nın Avrupa ile hiçbir politik ilgisi yoktur ve Avrupa işlerine karışmayacaktır. Buna karşılık; Avrupa Devletleri de Amerika kıtalarının iç işlerine karışmamalıdırlar ve Amerika kıtalarından uzak durmalıdırlar. 2- Amerika'nın bu isteğine rağmen, eğer herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtalarına ayak basar ve bu kıtalarda bir sömürgecilik teşebbüsünde bulunursa, Amerika Birleşik Devletleri bu hareketi düşmanca sayacak ve Avrupa devletleri Birleşik Amerika'yı karşısında bulacaktır.

467 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 16 Boston'da 1810 yılında bir misyoner örgütü olan American Board of Commissioners for Foreign Missions kurulur ve 1819 yılında Osmanlı topraklarına adım atar. 1830 tarihli Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması ile Osmanlı toprakları hem Amerikan tüccarlarına hem de Protestan misyonerlerine açılır. American Board üyesi misyoner Levi Parson 1820'de İzmir'e geldiğinde günlüğüne " *Tanrının yardımıyla bu kudretli günah imparatorluğunu tamamen yıkacak bir sistem kurmaya ant içtiğini*" yazar.

4.8. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Ermeniler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İstanbul Ermeni Cemaati Edirne'ye gelmiş olan Rus Başkumandan Vekili Grandük Nikolay'a gizlice bir heyet göndererek hem Rus Çarı'na bağlılıklarını bildirip hem de Ermeniler için özerklik isterler. Görüşmeye katılan General İgnatief özerklik için söz verir ve 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos *"Yeşilköy"* Antlaşması'na Ermenilerle ilgili madde konur. Ancak Avusturya Balkanlar'daki, İngiltere'nin ise Akdeniz'deki çıkarları tehlikeye girdiğinden Antlaşma yürürlüğe girmez. Ermenilerle ilgili Ayastefanos Antlaşması'na konulan madde daha sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda 61. madde olarak yer alır ve Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik reform yapılmasını ön görür. Böylece İngiltere doğu da Ermenilerin haklarını savunurmuş gibi görünüp Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'e inmesini engellemek isterken, Rusya Akdeniz ve Kafkaslar'ın yanı sıra Basra Körfezi'ne de inmek ister[468].

İstanbul Ermeni Patriği Nerses 13 Nisan 1878'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e bir muhtıra gönderir. Ermenilerin artık Müslümanlarla bir arada yaşayamayacaklarını söyler ve "*Osmanlı Ermenistan'ında Hıristiyan bir yönetim*" kurulmasını ister[469]. İstanbul Ermenileri Rusya'nın yanında İngiliz desteğini de almak istemiştir. Ancak Patrik'in isteği Rus dış politikasına ters düşmekteydi. Rusya bağımsız bir Ermenistan yerine kendisine bağlı özerk bir Ermenistan taraftarıydı.

4.9. Ermeniler ve Batılı Misyonlar Arasındaki İlişkilerin Tarihi

Anadolu'daki misyonların özelliği, din değiştirme üzerinde çalışma imkânı bulamamalarından ötürü dini ve sosyal yaşama yaptıkları dolaylı müdahalelerde bulunmalarıydı. İslam devletinde Hıristiyanlığa geçmenin yasak olmasından dolayı batılı misyonlar Müslüman çoğunluğa ancak marjinal olarak yaklaşmışlardır. Bu nedenle misyonerlik çabaları ilk planda Hıristiyan azınlıklara yönelik olmuştur[470]. Teopolitik açıdan Gregoryen Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen bütün emperyalist devletlerin hedefinde olmuşlardı. Gregoryen olan Ermeni Milletini İngiltere, Amerika ve Almanya Protestanlığa, Fransa, İtalya Katolikliğe, Rusya ise Ortodoksluğa döndürmeye çalışmıştır.

---

[468] Mehmet Deri, "19.yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Ermeni Okullarının Faaliyetleri", *netpano.com*, 2008.
[469] Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 19
[470] Kieser, *Iskalanmış*, s. 22

Osmanlı topraklarına ilk gelen misyonerler Katolikler idi. Fransız olan bu misyonerler İstanbul'daki yabancı ve azınlıkların eğitimiyle ilgilenmek üzere 16.yüzyılın sonlarına doğru gelmiş ve dinî kurumlarının yanında okullarını da açmışlardır. Daha çok Fransa'nın nüfuz bölgelerinde yoğunlaşan bu okulların sayısı 1914'e gelindiğinde 59.414 öğrencinin öğrenim gördüğü 500'e ulaşmıştır. Suriye, Filistin, Mısır, Irak ile Harput'tan Sivas'a kadar olan bölgeyi içine alan coğrafya da faaliyette bulunan Fransız Katolik misyoner okullarının öğrencilerinin büyük çoğunluğunu Rum ve Ermeni gençleri oluşturmuştur. Kendi okullarının yanı sıra Ermeni Katolik okulları da Fransız misyonerleri tarafından yönetilmiştir[471].

Papalık da Ermeni Patriği aracılığıyla Ermeni Kilisesi'ni Roma Kilisesi'nin hâkimiyeti altına girmeye davet etmiştir. O dönemde bu cazip teklife cevap verecek tek yetkili kişi Ermeni Patriği Horen Aşıkyan olmuştur. Patrik inancını ve kilisesini teslim etmenin fiyatı olarak kesin bir himaye elde etmek için bile olsa öneriyi reddetmiştir. İzmir Ermeni Piskoposu Melchizedech'in 1888'de *"La Revue de I'Orient*" 'e verdiği demeçte:

"*Papanın himaye önerisiyle Ermeni dini bağımsızlığını teslim almayı ödüllendirmeye hakkı olmadığı gibi, önerisini kibarca reddetmelerinden dolayı Ermenilere sıkıntı çektirmeye hakkı da yok"* demekteydi. Melchizedech devamında " *Papa daveti yapan ilk kişi değil. Yüz yıllardır tekrar eden bir durum, doğu ve batı kiliseleri Roma ve Rum kiliselerinin ayrıldığı uğursuz günden beri devam etmekte. Ermeni kilisesi ise orijinal halini korudu, bağımsızlığını kaybetmemek için bu bölünmeye katılmakta her zaman isteksiz oldu. Bundan vazgeçirmek için davet yapılması istenmiyor. Şu anda Rum Kilisesi değil ancak Ermeni Kilisesi'nin özgürlüğüne ve vicdanına baskı yapan Rus siyasetinden kaynaklanan serzenişler, tehditler ve zulümler bulunmaktadır. Ermeni kilisesine zulmeden iki karşıt etki bulunmaktadır. Vatikan Papalığın tanınmasını istemekle dünyevi güç elde etmek istiyor; Rusya ise siyasi birlik sağlayarak manevi hâkimiyet elde etmek istemekte. Her ikisi de bizi davet etmekte. Rusya izlediği siyasetle Ermeni din adamlarının kutsal mekânlarına nüfuz etmek istiyor. Siz bizi davet ediyorsunuz, fakat Rusya " böyle bir şey benim irademdir" demekte. İzlediğiniz siyaset aynı olmasa bile Ermeni kilisesinin*

---

[471] Ayten Sezer Arığ, *"Osmanlı Eğitim Sisteminin Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi*", Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, 2009, s. 264; bkz. Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010; bkz. E.W. Hopkins, G.F. Moore, Ö.Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Örgün Yayın Evi, İstanbul, 2006 ; bkz. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda*

bağımsızlığına ve varlığına son vermek adına amaçlarınız aynıdır. Gerçek sevgi dini özgürlüğümüze baskı yapılmasından ve bize zulüm edilmesinden uzak Osmanlı devletinin İslam'a dönmek isteyen kişinin eski inançlarını sürdürmek için son bir girişimde bulunulabileceği düşüncesiyle manevi reislerine gönderilmesi gerektiğini emrettiğini duyurma görevini bize yükler "

diyerek röportaj vermiştir[472]. Piskopos gerek Papalığın yaptığı davet gerekse Rusya'nın yaptığı baskı karşısında Osmanlı hâkimiyetinde dini açıdan daha hoş görülü bir ortam da yaşadıklarını vurgulamıştır. İlk ikisi Ermenilerin topluca Katoliklik veya Ortodoksluğa geçmelerini isterken Osmanlının söz konusu birey dahi olsa din değiştirme hususunda kesin kararını vermeden kendisine ikinci bir şans sunduğu Melchizedech'in sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Burada Osmanlı yönetiminin şahsın Müslümanlığa geçtikten sonra artık din değiştiremeyeceği olgusunu da dikkate aldığı açıktır.

Osmanlı ülkesinde İngiliz misyonerler 1815 yılından, Amerikalı misyonerler ise 1826 yılından itibaren faaliyete başlamışlardır. Ermenilerin bir kısmı Protestanlaştırılmış, nihayetinde İngiltere'nin baskısıyla 1846 yılında Osmanlı topraklarında Protestan Kilisesi kurulmuştur[473]. İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'nda açtıkları İngiliz ideallerine, kültür ve düşüncesine hizmet eden okullar ve Protestan misyonerleri vasıtasıyla çok sayıda Gregoryen Ermeni'yi Protestanlığa kazandırmışlardır. Okullar ve misyonerler İngiliz diplomatları, konsoloslukları ve tüccarları tarafından her türlü destek ve yardımı görmüşlerdir. İngilizler Protestan Ermenileri Katolik Fransa ve Ortodoks Rusya'ya karşı kullanmayı amaçlamışlardır[474]. Ancak İmparatorluk genelinde Gregoryen Ermenilerin çoğunlukta olması İngilizleri politikalarında başarılı yapmamıştır.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelen ve Ermeniler için çalıştığı bilinen bir diğer bir misyoner grubu Almanlara ait idi. 1896'da kurulan ve öncülüğünü Johannes Lepsius'un yaptığı Alman Ermeni Yardım Birliği *"Deutschen Hülfsbundes für Armenien*" özellikle önemliydi. Bu misyon çalışmalarına Halep, Harput, Van ve Urfa'da

---

[472] Sonyel, *Minorities and*, s.153-154; Şimşir, *British Document*, vol. II, s. 628-629, F.O.424/162,p.52A, No.54B *Mr.C.D. Collet to the Marquis of Salisbury*

[473] Sonyel, *Minorities and*, s. 22; Ali Şamil Hüseyinoğlu, "Ermeni Aydınları Sırasından Türk Aleyhtarı Kadrolarının Hazırlanması", Erciyes Üniversitesi Yayını, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I*, 2009, s. 229

[474] Deri; *19.yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında*; Bkz. Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen*; Bkz. E.W. Hopkins, G.F. Moore, Ö.Ferruh, *Tarihte ve:* Bkz. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda*, s.104-116

misyon binaları, yetimhaneler ve hastaneler inşa ederek başladı. Yakındoğu'daki Alman çıkarlarını koruyacak kişilerin yetiştirilmesi için İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selanik bölgelerinde okullar kuran Alman misyonerlerinin Elazığ (Harput) bölgesinde de Ermeniler için okullar açmışlardı. Başlangıçta dinî gayelerle Osmanlı topraklarına gelen Katolik ve Protestan misyonerleri azınlıklara tanınan geniş haklar ve yabancılara verilen kapitülasyonlardan da yararlanarak çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı[475].

Amerika coğrafi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na oldukça uzak olmasına rağmen Osmanlının jeopolitik ve jeostratejik önemi, yer altı ve yer üstü zenginlikleri onu da cezbetmiştir. 1830'da imzalanan Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması'nda yer alan "*en çok müsaadeye mazhar devlet*" kaydıyla pek çok imtiyazlar elde etmiştir. Böylece Amerikan misyonları hem kapitülasyonlardan yararlanmışlar hem de Osmanlı topraklarında çok sayıda kilise, okul, hastane, eczane, sanat atölyeleri, yetimhane, dil kursları açmışlardır. Yine aynı Antlaşma ile Ermeni simsarlar edinmiş bu yakınlaşma eğitimin yanında, Amerika'nın Ermenileri himaye altına alması ve vatandaşlık hakkı vermesiyle devam etmiştir.

Amerikalılar Osmanlı topraklarında Katoliklere ve Ortodokslara karşı Protestan zihniyeti oluşturarak, emperyalist emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri, Amerikan kültür ve düşüncesinin gelişmesini sağlayacak kişiler yetiştirmeyi amaçlamış, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. American Board teşkilatına mensup misyonerler 1871'de Osmanlı ülkesini, biri Balkanlar'da Bulgarlara diğer üçü Ermenilere yönelik olmak üzere, dört çalışma bölgesine ayırmışlardı. Merkezi İstanbul olan Batı Türkiye Misyonu, merkezi Harput olan Doğu Türkiye misyonu ve merkezi Antep olan Merkezi Türkiye misyonu[476]. Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan nüfuzunun artması karşısında Amerikan Misyoner Kurulu'nun *(The American Board of Commissioners for Foreign Missions)* en amansız düşmanı Rus elçisi Butenyov

---

[475] Arığ, "Osmanlı Eğitim Sisteminin", s. 263-264; Bkz. Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen*, bkz. E.W. Hopkins, G.F. Moore, Ö. Ferruh, *Tarihte ve*; bkz. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda*; David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I.Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 42-43; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*,(Doktora Tezi, Kayseri), 2013, s. 307-308 Lepsius Ermenilerle yaptığı mülakatlar esnasında tuttuğu notlardan esinlenerek pek çok makale yazmış ve bu makaleler İmparatorluk Habercisi "*Reichsbote*" adlı dergide yayımlanmıştır. Böylece Alman kamuoyunda Ermenilere yönelik sempati oluşmuştur.

[476] Bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002; Deri, "19.yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında"; bkz. Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen*, bkz. E.W. Hopkins, G. F. Moore, Ö. Ferruh, *Tarihte ve*;bkz. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda,* bkz. Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991

Amerikan misyonerlerinden birine *“ Efendimiz Rus Çarı Türkiye’de Protestanlığın yayılmasına asla müsaade etmeyecektir*” demiştir.

Rusya’nın teopolitikasına baktığımızda ise İngiltere, Fransa veya Almanya gibi Anadolu’da dini misyon açmamıştır. Dini politikalarını daha çok Ermeni kiliseleri, özellikle Eçmiyazin Katolikosluğu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Ermeni okulları, Rus konsolos ve diplomatları vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Rusya’nın Osmanlı Ermenilerine yönelik politikasının amacı Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu kendi tasarrufuna alarak Kafkaslar-İskenderun hattında hâkimiyetini sağlamak olmuştur. Anadolu’ya gönderdiği ajanlar vasıtasıyla Ermenilere eğitim, basın-yayın ve propaganda yoluyla ayrılıkçı fikirler aşılamış, sözde Ermenistan Devleti kurmak fikriyle Osmanlı Ermenilerinin ayaklanmasını sağlamıştır. Açtığı okullarda bu ayaklanmaları yönetecek ihtilalci kadroları yetiştirmiştir. Okullar Rus emellerine hizmet eden bir Ermeni toplumu oluşturmayı amaçlamış, Rus fikir ve çıkarlarına hizmet eden birer üs görevi görmüşlerdir. Ermeni gençlerin çoğuna Rus üniversitelerinde eğitim hakkı tanıyarak bazılarının Rus bürokrasisi ve ordusunda görev almasına olanak sağlamıştır.

Gregoryen Ermeniler de 1830’da kurulan Katolik ve 1850’de kurulan Protestan Ermeni cemaatleri gibi başka bir devletin himayesini sağlamak için harekete geçmişlerdir. 1838 tarihli ticaret anlaşmasıyla Osmanlı topraklarında yerli tüccarlar yabancı devletlerin uyruğuna geçmeye başlamışlardır. Özellikle Doğu Anadolu’da ticaret ve sanatla uğraşanların birçoğu Rus pasaportu almışlardır. Olabildiğince gizli sağlanan bu belgeler herkesçe bilinmekteydi. Böylece en ufak bir meselede Rus elçisi veya konsolosuna başvurarak Osmanlı yöneticilerine baskı yaptırmışlardır. Eçmiyazin’in Rus toprakları içerisinde olması ve bu ruhani makamın Rus politikalarını desteklemesi, Eçmiyazin yanlısı Osmanlı Ermenilerini Ruslara yaklaştırmıştır. Bölgede oturan Ermenilerin hemen hemen çoğu Osmanlı Devleti’ne Rusya’dan daha çok vergi ödediklerinden yakınarak Rusya’ya göç etmekte kararlı olduklarını belirtmişlerdir[477]. Rusya Osmanlı tebaası olan Gregoryen Ermenilere Rus konsoloslukları ve ajanları vasıtasıyla Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşmeleri yönünde telkinlerde bulunmuştur.

---

[477] Leon Arpee, *The Armenian Awakening: A History of the Armenian Church, 1820-1860*, the University of Chicago Press, 1909, s. 103; Şimşir; *Ermeni Meselesi*, s. 52 İngiltere’nin Erzurum Konsolosu Taylor 19 Mart 1869 tarihli raporunda şunları yazmaktaydı: “*Bu yörenin her köşesinde Ermeniler, Türk Hükümetinden acı acı yakınıyorlar. Aynı zamanda hiç sakınmadan Rusya’yı övüp göklere çıkarıyorlar. Ermenilerin bu durumu kiliselerinin düşmanlık öğretilerinden ileri geliyor. Erzurum’daki varlıklı Ermeniler Türk tebaası oldukları halde Rus pasaportu almışlardır. Gizli gizli yürütülen Rus pasaportu ticareti bu yörede pek yaygındır”* ; Gürün, *Ermeni Dosyası,* s. 104

Ortodoks mezhebine geçen Ermenilere her türlü yardım ve desteği sağlayacağını bildirmiştir[478].

4.10. Rusya'nın Ermenileri İskân Politikası

Rusya Kafkasları işgalinden sonra buralarda korkusuz ve rahat hareket etmeye, bu arada sömürgecilik politikasını uygulamaya başlamıştır. Kafkasya'yı uzun süre elinde tutma düşüncesiyle komşu ülkelerden gayrimüslim tebaayı getirip Kafkaslar da iskân etme yoluna gitmiştir[479]. Rusların Kafkasları istilasındaki amaç Müslümanların siyasi egemenliği ve nüfus çokluğu yerine, Rus siyasal egemenliğini ve Hıristiyanların sayısal üstünlüğünü sağlamak olmuştur. Ayrıca İran ve Osmanlıya karşı tampon bölgeler oluşturmakta bu amacın diğer yönünü oluşturmuştur. Nüfus politikasının iki ana direği vardı. Müslümanların sürülmesi ve Hıristiyan halklardan Slavların Kuzey Kafkasya'ya, Ermenilerin ise Güney Kafkasya'ya göç ettirilerek yerleşmelerinin sağlanmasıydı[480].

Ruslar 1803'de Gence'yi ele geçirirler. Müslüman halk, Gürcüler ve Ruslar tarafından öldürülmüştür. Rusya bölgeye Ermenilerin yerleşmesi için destek vermiştir. Aynı destek 1800 yılında Gürcistan'ın zapt edilmesinden sonra da verilmiştir. Çar Pavel Ermeni ileri gelenlerine çekici öneriler sunarak Gürcistan'a çekmek istemiştir. Karabağ'ın ele geçirilmesinin ardından Ermeniler buraya yerleşmişlerdir. Rusların 1826-1827 yıllarındaki Rus-İran savaşına kadar İran ili olan Erivan'dan *(Revan)* Müslümanları sürmeleriyle devasa bir nüfus değişimi başlamıştır. 26.000 Müslümanın %30'u ya ölmüş ya da göç etmiştir. Bu savaşta Eçmiyazin Katolikosu Nerses Aşdarakas'ın Ermeni kuvvetiyle Ruslara yardımı sonucu bölge Rusların eline geçmiştir[481]. 16 maddelik Türkmençayı Antlaşması'nın 3. maddesinde Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları'nın Rusya'ya verilmesi kabul edilmiştir. Bu Antlaşma'nın15.

---

[478] Deri, "19.yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında", Oysa Osmanlı Ermenistan'ında bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması hususunda Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff Rostovskii " *Biz Ermenisiz Ermenistan istiyoruz diyerek*" Rusya'nın asıl amacını belirtmekteydi. Yine Ermenilerin Erzurum isyanında Erzurum Rus Konsolosu Vali Semih Paşa'ya " *Böyle bir asi halkı Rusya'da olsa kırarlar*" diyerek Ermeni komitecilerine de *"Osmanlı gibi vahşi bir hükümetin idaresi altında yaşanmaz*" diyerek Rusya'nın uyguladığı çifte standart politikayı ortaya koymaktaydı.
[479] Dedeyev, "19. Yüzyıl Ermeni", s. 342
[480] Mc. Carthy; *Ölüm ve Sürgün*, s. 29
[481] Aboona, *Assyrians, Kurds*, s. 198; Sonyel, *Minorities and*, s. 198

maddesinde ise en geç bir yıl içinde İran'da yaşayan Ermenilerin Rusya tarafına yerleştirilmesine izin verilmiştir[482].

Ermeniler 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu Ermenileri Erzurum'u zapt eden General Paskeviç'e yardım ederler. Erzurum Valisi Galip Paşa Mart 1828'de sınırda yaşayan Ermenilerin Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirilmesini öneren bir yazı yazar. Yusuf Halaçoğlu bu yazıdan Ruslar tarafından kullanılan Ermenilerin tehlike arz ettiğine ilişkin ilk resmi belge olarak bahseder[483].

Bir yıl sonra Osmanlı ve Rusya arasında savaş çıkar. Gregoryen Ermeni Patriği Sultan II. Mahmut'a cemaatinin sadakatini garanti etmeye hazır olduğunu söyler ve Gregoryen olmayan Ermenileri geldikleri yere göndermekle cezalandırmasını önerir. Sultan, Ermeni Patriği ve Gregoryen Papazların ve görevlilerin bu tür Ermenilerin nakline eşlik etmeleri şartıyla öneriyi kabul eder ve bir ferman yayımlar. Ancak Patrik İstanbul Türklerinden yardım gören Katolik Ermenileri çok kötü şekilde cezalandırır. Sultan gerçeği öğrendiğinde bu olaydan Patriği sorumlu tutar. Kendini kurtarmak isteyen Patrik ise Gregoryen olmayan Ermenilere baskı yapılmasında kendisine yardımcı olan destekçilerini ele vermekte tereddüt etmez. Bu olaydan sonra Ruslara karşı Ahılkelek'i kahramanca savunan Katolik Ermenileri haber alan Sultan Mahmut ağır kayıplara rağmen Gregoryen olmayan bütün Ermenilerin geri dönmesi için bir ferman yayımlar.

6 Ocak 1830'da Fransız elçisinin çabaları sonucu Osmanlı Devleti Gregoryen Ermeni Milletinden ayrı olarak Katolik Ermenileri tanır. 24 Mayıs 1831 tarihli bir fermanla Katolik Patriği Andon Nouredjan yönetiminde Katolik Ermenilere "Millet" statüsü tanıyan bir ferman verilir[484]. Bundan böyle Gregoryen Ermenilere verilen tüm haklara sahip olacaklardır. Kafkas Genel Valisi Rosen bu gelişmeler karşısında *" Eçmiyazin'in üstünlüğünü tekrar sağlayamazsak hükümetimiz Osmanlı Ermenilerinin sadakatinde bir düşüş ve Katolik misyonerlerce yapılan yoğun propaganda faaliyetleri sonucu çoğunun Roma Katolik inancına dönmesini beklemelidir"* açıklamasını yapar[485]. Böylelikle Ermeniler arasındaki mezhepsel bölünme ilk defa resmiyet kazanmış olur.

Savaşın ardından 90.000 Ermeni daha iyi koşullara sahip olmak ümidiyle Rusya'ya göç eder. Çar 21 Mart 1828 yılında yayımladığı emirnamesiyle Ermeni

---

[482] Dedeyev, "19. Yüzyıl Ermeni", s. 342; Andreeva, *Russia and Iran,* s. 15
[483] Yusuf Halaçoğlu, *Facts on the Relocation of Armenians,* Turkish Historical Society, Ankara, 2007, s. 15
[484] Aboona, *Assyrians, Kurds,* s. 198; Sonyel, *Minorities and,* s. 198
[485] Kane, *Pilgrims, Holy Places,* s. 135

vilayeti olarak vaftiz edilen yeni toprakları İmparatorluğuna dahil etmiş ve unvanına *"Ermeni Kralı"* sıfatını da eklemiştir. Davut Kılıç Çar'ın böylece Ermenilere verdiği bağımsız Ermenistan sözünü yerine getirmediğini yazmaktadır[486]. Candan Badem ise Rusya'nın Ermenilere hiçbir zaman bağımsızlık sözü vermediğini, ancak Kafkasya naibi ve Kafkas ordusu başkomutanı Vorontsov-Daşkov'un Eylül 1914'de Ermenilere Rus hükümetinin altı Osmanlı vilayetinde Ermenilere özerklik verilmesi için çalışacağına dair taahhütte bulunduğunu belirtmektedir[487]. Salahi Sonyel ise Ermeni asıllı yazar E.Aknouni'nin "*Osmanlı Ermenistan'ında Rusların himayesinde ayrı bir krallık oluşturulması sözü veren Çar'ın Ermenileri tuzağa düşürdüğünü*" yazdığını söylemektedir. Ermeniler bu sözün gerçekleşmesi için beyhude beklemişlerdir. Çarlar gönüllülere ihtiyaç duydukları zaman Ermenilere yakınlık göstermiş, fiiliyata gelince onların isteklerine kulaklarını ve gözlerini kapatmışlardır[488]. Ruslar gerektiğinde Ermenileri Ruslaştırma politikası izlemiş, kilise ve kültürlerini baskı altına almışlardır. Hayır derneklerine, okullarına, dini kurumlarına el konulmuş ve ana dillerini ilkokullarda bile okutamaz hale gelmişlerdir. Katolikosluk siyasal bir oyuncak haline gelmiş, birçok Ermeni siyasi suçlu olarak Sibirya'ya sürülmüştür[489].

Göç hadisesi 1829'da Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile gündeme gelmiş, yine bu göçün öncüleri General Pankartyev tarafından yönlendirilen Ermeni ruhbanları olmuştur. Ruhban sınıfı cemaatlerini göç ettirmek için her türlü yola başvurmuşlardır.

---

486 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Üzerine*, s. 61

487 Bkz. Candan Badem, "Güney Kafkasya'da Rus Politikaları ve Ermeniler", *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015. Çar II. Nikolay I.Dünya Savaşı'nın başlangıcında demiryoluyla Sarıkamış'a kadar uzanan ziyareti esnasında 12 Aralık 1914'te Tiflis'te kabul ettiği Ermeni Katolikosu 5. Kevork'a Vilayat-ı Sitte ve Kilikya'daki Ermeni halkının özerklik arzusunun savaştan sonra gerçekleşeceğini ve Ermenileri parlak bir geleceğin beklediğini vadetmiştir. Ancak 18 Haziran 1916 tarihinde Rus genelkurmayı tarafından imzalanmış olan *"İşgal Altındaki Türk Topraklarının Geçici İdaresi için Nizamname"* adlı belgede Ermeni veya Ermenistan sözcükleri geçmiyordu. Bu belgeyle Rus hükümeti Ermenilerin tüm özerklik beklentilerini yıkmıştı. Bu arada İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında Sykes-Picot-Sazonov anlaşması adını alacak olan görüşmeler sürüyordu. Dışişleri bakanı Sazonov, Kafkasya naibi Büyük Knez (Grandük) Nikolay Nikolayeviç'e 27 Haziran 1916 tarihli mektubunda Rusya için Ermenilere tam özerklik vermeyi öngören ilk Rus planını uygulamanın da Ermenilerin siyasi önemini sıfırlamanın da Rusya için olumsuz sonuçlar doğuracağını bildiriyordu. Sazonov'a göre özerklik mümkün değildi, çünkü Ermeniler zaten azınlık ve dağınık iken tehcir (yazar burada katliam sözcüğünü kullanmıştır) sonrası nüfusun sadece dörtte birini temsil ediyorlardı. Öte yandan Ermenilere Fransızlara bırakılan Kilikya'daki kardeşlerinin kendilerinden daha iyi yaşadığını da düşündürmemek gerekiyordu. Ermenilere belli yerlerde eğitim ve din özgürlüğü verilmeli, yerel yönetimlerde yer almalıydılar. Nikolay Nikolayeviç cevabında "Ermeni sorunu" diye bir şey olmadığını, çünkü Müslümanlar, Gürcüler, Ruslar gibi Ermenilerin de Rusya'da eşit haklara sahip olduğunu yazıyordu.

488 Sonyel, *Minorities and*, s. 201

489 Sonyel, *Minorities and*, s. 43

Katolikosluk, Osmanlı Ermenilerinin dini bir gayretle Hıristiyanlık haçının kılıcını temsil eden kurtarıcı Rus ordularına yardım etmelerini istemiştir. Bununla kalmamış Erzurum ve çevresindeki aşiret reislerinin de Rus hâkimiyetini tanımaları için gayret göstermiştir. Bu amaçla Zilan Aşireti reisi Hüseyin Ağa, Sipki Aşireti reisi ve diğer bazı aşiret reislerine aynı konuda Rus Başkumandanının vekili sıfatıyla mektuplar yazmıştır. Mektuplarda; aşiretlerine akıllıca hareket ederek Rus Başkumandanına yardım talep eden mektuplar göndermelerinin "lazıme-i halden" olduğu, aşiret reislerinin her ne zaman isterlerse gelebilecekleri ve kendilerinin " her vech ile himaye ve sıyanet" olunacakları, İran'a meyletmelerinin bir netice vermeyeceği, Rusya ile dost olunmadıkça İran ile de dost olunamayacağı, kendileri için rahat olanın Rusya ve Ermeni Katolikosluğu ile dost olup hiçbir endişeye kapılmamaları gerektiği, geçmişteki hadiselerin unutulup, dostluk tesis edilerek aşiretlere sahiplik edileceği belirtilmiştir[490]. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti göç eden Ermenilerin tekrar geri dönmesine çalışmış, ancak Rusya pek çok engeller çıkarmıştır. Bâbıâli İstanbul Rus elçisinden söz konusu yerlerin Rus memurlarına hitaben *"tenbih nameler"* gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine elçi tercümanı Frankeni'yi Bâbıâli'ye göndererek Rusya'da bulunan ve vatanlarına gelmek isteyen reayanın dönüş işlemleri için bir Osmanlı memurunun tayinini istemiştir. Bâbıâli bu teklifi uygun bulmuş ve söz konusu göreve Tekirdağlı Ragıp Ali Bey'i atamıştır. 1832'ye kadar Erivan'a 45.000 Ermeni göç etmiştir. Bournoutian'a göre Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşlarıyla Osmanlı İmparatorluğundan Erivan'a daha çok Ermeni gelmiş ve bölgede çoğunluğu ele geçirmişlerdir[491]. Oysa bu Ermenilerin çoğu İran Şahı Abbas'ın baskısı sonucu göç ederek Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdi[492].

Göç nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerin yaşadıkları yerlerde güç kaybetmiş, ekonomisi ve vergi sistemi zarar görmüştür. Bâbıâli göçü önlemek için tedbirler almıştır. Rusların Kafkasya sınır bölgesine Ermenileri yerleştirmesindeki amaç Osmanlı istilasına karşı tampon bir bölge oluşturmak içindi[493]. Böylelikle Osmanlı Devleti ile Rus tebaası olan Müslümanların bağlantısını da kesmiş olacaktı.

1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Kafkasları topraklarına katan Rusya bu önce bu bölgeye Ermeni Eyaleti (Armyanskaya Oblast) adını verir. İlerleyen

---

[490] BOA, HAT.1032/42881
[491] Mc.Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 30
[492] Kolarz, *Russia and Her Colonies*, s. 214; Sonyel, *Minorities and*, s. 131
[493] Mc.Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 136

zamanlarda ise etnik azınlıklara karşı Ruslaştırma politikası izler. Özellikle de sınırdaki Ermenilere karşı bu politikayı kullanır. Kültürlerine ve kiliselerine baskı yaparak asimile etmeye çalışır. Politika Ermenilerin himayecilerine karşı kısmen karşı koyma tepkisiyle sonuçlanır. Ancak Ermeni ileri gelenleri Osmanlıya karşı bağımsız ve özerk Ermenistan mücadelesinde Ruslara ihtiyaç duyduklarını anlamışlardır. Rusya'da dahil olmak üzere Batılı devletler Hıristiyan tebaa için reform yapılması yönünde Babıâli'ye baskı yaparken Tanzimat Fermanı'nın yayımlanması Rusya'yı oldukça endişelendirmiştir. Fermanla gayrimüslim tebaaya verilen haklar kendilerini temsil eden millet başlarının mutlak otoritelerine indirilen bir darbe olmuştur. Bu da Hıristiyanları temsil eden Millet Başları vasıtasıyla gayrimüslim tebaaya nüfuz etmek isteyen Rusya'nın elini zayıflatmıştır[494].

1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından Rusya Ermenistanı hızlı bir ekonomik ve kültürel gelişme göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey-Doğusunda yaşayan Ermenilerin pek çoğu Rusların 1830'da çekilişine kadar söz konusu bölgeye göç etmişlerdir. 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Ermenileri Rus Ermenistan'ının ideolojik olduğu kadar kültürel ve hayırsever etkisi altına giderek daha çok girmişlerdir[495]. 1879 yılındaki büyük kıtlığın sonucu bazı Ermeniler sırf ekonomik nedenlerle Rusya'ya göç etmişlerdir[496].

Candan Badem Rusların 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Ermenilerin Rusya'ya göçünü önlemeye çalıştığını yazmaktadır. Savaş tazminatı olarak alınan ve 8 Şubat 1879 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre Ruslara bırakılan yerlerin ahalisi antlaşma tarihinden itibaren üç yıl içerisinde gayrimenkullerini satıp Osmanlı Devleti'ne göç edebileceklerdi. Osmanlı Devleti de Rus ordusunun arkasından Rusya'ya gitmek isteyenlere engel çıkarmayacaktı[497]. Ancak antlaşmaya rağmen Rusların asıl niyeti halkın göç ettirilmesi değil Hıristiyan ahalinin yaşadığı

---

494 Sonyel, *Minorities and*, s. 288
495 Kieser, *Iskalanmış*, s. 65
496 Mc.Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 137
497 Candan Badem, "Kars Vilayetine Ermeni Göçü", *Kebikeç Dergisi*, Sayı: 35, 2013, s.1-2 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda Rusya Kafkas cephesinde Osmanlı devletinden Batum, Kars ve Çıldır sancaklarını savaş tazminatının bir kısmına karşılık olarak aldı. Bu üç sancaktan (elviye-i selase) Erzurum Vilayetine bağlı olan son ikisi Rus yönetimince birleştirilerek Kars Oblast'ı adı altında bir askerî vilayet oluşturuldu. Rus resmi kayıtlarına göre üç yıl içinde Kars vilayetinden 110.202 Müslüman Anadolu'ya göç etti. Rus yönetimi onların boşalttığı yerlere ilk tercih olarak Rus nüfusu yerleştirmek istiyordu. Ancak Kars'a yerleşmek isteyecek Rusların sayısı çok değildi. Nitekim gelen Rusların çoğu da Rus Devleti'nin ve Ortodoks kilisesinin mezhep olarak güvenilmez bulduğu heterodoks Ruslar (Duhoborlar, Malakanlar ve ötekiler) idi. Rus idaresinin yörenin iskânı için Ruslardan sonra tercih ettiği nüfus Ortodoks Rumlar ve son olarak çoğu Gregoryen olan Ermeniler idi.

yerlerde yaşam koşullarının iyileştirilmesiydi. Ruslara göre bu konuda İstanbullu Ermeni aydınları da Ruslarla hem fikirdi. Çünkü Ermenilerin göçü Doğu Anadolu'da Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğunu göstermeye yarıyordu. Petersburg'daki Rus yetkilileri Ermeni göçünün önlenmesi için Bâbıâli ile temasa geçilmesi hususunda Kars'ta bulunan General Lazarev'e talimat vermişti.

Rus yetkililerinin Petersburg'a sunduğu raporlarda bölgede Hıristiyan nüfusun özelliklede Ortodoks Rumların ağırlıklı olduğu bir iskân politikası izlenmesi önerilmekteydi. Badem, Ermenilere karşı denge unsuru olarak Rumların kullanılması ile Ermenilerin siyasal emellerinin önüne geçilmeye çalışıldığını belirtmektedir[498]. Kars Valisi General Frankini Ermeni milli hareketinin desteklenmesi halinde bölgeye Ermeni göçünün desteklenmesinin aksi halde başta destek verip sonra bunu geri çekmenin zorluklar çıkaracağını, bu nedenle de Ermeni göçüne izin vermemenin daha uygun olacağını belirtmiştir[499]. Ruslar savaş sonrası Kafkasya'ya göç eden Ermenilerin zor durumda olduklarını ve Babıâli'nin bunların geri dönmesine izin vermesini istemiş, Bâbıâli ise bunların pasaportlarını alarak göç eden ve Osmanlı topraklarında karışıklık çıkaran Ermeniler olduğunu, geri dönmeleri halinde hoş olmayan durumlarla karşılaşacaklarını beyan ederek Rusların isteğini reddetmiştir[500]. Yazara göre Çarlık Rusya'sının politikası bir plana bağlı değildi, zaman içinde değişen, yer yer çelişkili ve karmaşıktı. Büyük ölçüde onu yürüten kişilere, bürokrasiye, uluslararası konjonktüre, yerel dinamiklere ve başka birçok etkene bağlıydı. Çeşitli zamanlarda İran'dan ve Osmanlı'dan önemli sayıda Ermeni nüfusun Kafkasya'ya göçleri önceden planlanmış bir Rus politikası değil, Rusya'nın İran ve Osmanlı devleti ile savaşlarının çoğu zaman istenmeyen bir sonucu olarak gündeme gelmişti[501].

Rusya, Ermenileri Osmanlı Devletine karşı kışkırtmak için genelde Ermeni din adamlarını kullanmıştır. Mart 1880'de Erzurum'daki İngiliz konsolos yardımcısı William Everett Başkonsolos Trotter'a Rusların Ermenileri isyana teşvik için Pasin Piskoposunu kullandıklarını yazmaktaydı[502]. Van İngiliz konsolos yardımcısı Yüzbaşı Clayton 1879 yılında Rus himayesini istemek için Ermeniler arasında Rus Ortodoks

---

[498] Badem, "Kars Vilayetine", s. 3-5
[499] Badem, "Kars Vilayetine", s. 8
[500] Badem, "Kars Vilayetine", s.13-14 Yazara göre, iki devlet arasındaki uzun görüşme ve pazarlıklardan sonra yalnızca Sason olaylarından sonra göç etmiş on bin kadar Osmanlı Ermenilerinin geri dönmesine, ancak "serseri ve fesede güruhlarının" listesinin yapılıp bunlara izin verilmemesine karar verilmiş gibi görünmektedir.
[501] Badem, "Güney Kafkasya'da", s.3
[502] Sonyel, *Minorities and*, s. 288

Kilisesine katılma amaçlı bir dilekçeye imza kampanyası başlatıldığıyla ilgili Layard'a bilgi vermekteydi. Dilekçe kasabalarda 3.000 kişi tarafından imzalanmış, şimdi de köylerde dolaştırılmaktaydı. 1883'de Van Sancağı'na bağlı Albak (Yüksekova) Ermenileri Ortodoksluğu seçtiklerini belirten bir dilekçeyi Rus hükümetine sundular, ancak sonradan dilekçelerini geri çekdiler[503].

4.11. Eçmiyazin Katolikosluğu Tahtı Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi

Paul Werth'e göre dini toplulukların coğrafi sınırlarının devletlerin sınırları ile örtüştüğü durumlara tarihte çok az rastlanmaktadır. Bu nedenle de dini ayinlerin icrası için dindarların sık sık çeşitli devletlerin sınırlarını geçmeleri gerekmiştir. Hükümetler ise bir yandan bundan kaynaklanan sorunları çözmek zorunda kalmış, öte yandan da çeşitli dini geleneklerin uluslararası boyutundan doğan avantajlarından yararlanmaya çalışmışlardır[504]. Ayrıca din kitleleri harekete geçirmede sosyal ağ yoluyla halkın duygularına kolaylıkla nüfuz eden bir olgu olmuştur[505]. 19.yüzyılda bu avantajı kullanmaya çalışan devletlerden biri de Rusya idi.

Rusya'nın, dini dış politika aracı olarak kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu bölme çabaları Çar I.Petro'ya kadar dayanmaktadır. Fransız dışişleri bakanlığı arşivinde Çar'ın sözde vasiyetine dayandırılan bir belgeye göre, Çar Polonya ve Osmanlı içerisindeki dini farklılıkların kullanılarak bu iki devletin parçalanmasını istemiştir. Bundan sonraki Rus dış politikaları incelendiğinde Petro'dan sonra gelenlerin, gerek Ortodokslar gerekse Ermeniler, Süryaniler ve diğer Hıristiyan azınlıklarla ilgili siyasetlerinde bu sözlü vasiyetin doğrultusunda hareket ettikleri görülmüştür[506].

4.11.1. Eçmiyazin ile İlk Temaslar

Eçmiyazin Kilisesi ile Rusya'nın temasları 1760'lı yıllara rastlamaktadır. Çariçe II.Katerina, Katolikos I. Simon (Yerevanzi)'un isteğini yerine getirerek, Rusya Ermenilerinin İran'daki Ganzar Katolikosluğu yerine Eçmiyazin'e bağlanmasını sağlamıştır[507].

---

[503] Sonyel, *Minorities and,* s. 308
[504] Paul Werth, "Kilise'nin Başı İmparator'un Kulu: Rus İmparatorluğu'nun iç ve dış politikalarının kesişme Noktasında Ermeni Katolikosu 1828-1914", *Ermeni Araştırmaları Dergisi,* 2012. s. 34
[505] Tekkoyun, *The Role of Religion,* s. 79
[506] Ragsdale, "Russian projects", s. 76
[507] Werth, "Kilise'nin Başı", s. 38

1826 yılında İranlıların Ruslara harp açmalarıyla Şah Abbas Rusya'nın bu tarihe kadar işgal ettikleri yerleri istilaya başlar. Ruslar hazırlıksız olduklarından Rus ve Kafkas Ermenilerine başvururlar. 1827 yılında General Paskeviç Kafkasya'yı kesin olarak ele geçirmek için harekete geçer ve Ermenilerin kutsal kilisesi Eçmiyazin'i işgal eder. Kilise mensupları Rus askerlerini çanlar çalarak karşılarlar. İran baskısından kaçarak uzun yıllar Tiflis'te yaşayan ve Rus askerleri ile birlikte geri dönen Katolikos Nerses kutsal elbiselerini giyinen papazlar tarafından sevinçle karşılanır. Nerses için bağımsız Ermeni eyaletleri, hür bir kilise, İslam boyunduruğundan kurtulmuş bir Eçmiyazin çok güzel ve cazip gelir[508].

1828 Türkmençayı Antlaşması ile bölgenin Rusların eline geçmesi sonucu, Katolikosluk Rus Devletinin hakimiyetine girmiş, böylece Katolikos Rus İmparatoru'nun tebaası olmuştur. Katolikoslar nerede yaşadıklarına bakılmaksızın Ermeni Apostolik Gregoryen Kilisesine bağlı olan herkes üzerinde ruhani egemenlik iddiasında bulunmak için tarihi dayanaklara sahiptiler. Böylece Rusya, İran ve Türkiye Ermenilerini etkilemek için emsalsiz bir araç elde etmiştir[509]. Ayrıca diğer patrikler (İstanbul, Kudüs Patrikleri) ve katolikoslar (Sis ve Ahdamar Katolikosları) bir İslam İmparatorluğunun tebaası olarak kalırken, Eçmiyazin Katolikosluğu 1220 Moğol istilasından beri[510] ilk kez Hıristiyan bir hükümdar tarafından yönetilen bir ülkenin sınırları içerisine katılmıştır.

Rusya 19.yüzyıl boyunca güney sınırlarının ötesinde etkisini arttırmak amacıyla Katolikosluk'un itibarının desteklenmesi ve arttırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Katolikos yurt dışındaki inançlı kesimler üzerinde ruhani otoriteye sahip olmalı, aynı zamanda da Rus yönetiminin talep ve isteklerini yerine getirmeliydi[511]. Bu ruhani otorite sayesinde komşu ülkelerdeki Ermenileri kolaylıkla yönlendirecek ve emperyalist emellerinde kullanabilecekti. Ayrıca İran ve Osmanlı ticaretinin önemli bir kısmını elinde bulunduran Ermeniler Rus ekonomisine de katkı sağlamış olacaklardı.

Rus hâkimiyetine girmeden önce Katolikosluk'un bulunduğu bölge Osmanlı hâkimiyetinde olmamasına rağmen, 1583 yılından beri Eçmiyazin Katolikoslarının

---

508 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 105
509 Werth," Kilise'nin Başı", s. 35
510 Leon Arpee, *Ahistory of Armenian Christianity*, New Jersey, 1946, s.140-141,208-209 ; Arslan, Kutsal Ermeni, s. 12
511 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 38-39

tayini İstanbul Patrikliği'nin arzı ve padişahın onayıyla gerçekleşmekteydi[512]. Kilise yönetimi, İran ve Osmanlı Ermenilerinin adaylar arasından seçtikleri katolikos İstanbul Patrikliği vasıtasıyla padişahın onayına sunulur ve padişahın verdiği özel bir *berat* ile göreve atanırdı. Böylece Osmanlı Ermenileri üzerindeki ruhani hâkimiyeti de tanınmış olurdu[513]. Katolikosluk'un İran sınırları içerisinde bulunmasına rağmen İran Şahı yerine Osmanlı Sultanı'nın beratıyla göreve atanması Osmanlının İran karşısındaki siyasi gücünü göstermekteydi. Ayrıca İstanbul Ermeni Patrikliği'ne rağmen Katolikosluk'un kendi Ermeni tebaası üzerindeki ruhani meşruiyetini tanıdığının, Ermeni Kilisesi'nin geleneksel ve tarihsel dini değerlerine ve kilise kanunlarına verdiği önemin göstergesiydi. Osmanlının bu dini diplomasisi 19.yüzyıl ikinci yarısına kadar Ermenilerin devlete sadık kalmalarında etkili olmuştu.

19.yüzyıl başlarında Ermeni Melikleri (Hanları) ve Katolikosu'nun Kafkaslar da görevli Rus devlet yetkilileriyle sürekli iletişim halinde oldukları görülmüştür. Ermeni Melikleri Cemşit ve Feridun tarafından Rus Generali Gudoviç'e yazılan 1 Ağustos 1797 tarihli mektupta:

"*İranlılar ve Türkler bize dinimizi bırakmamız için baskı yapmaktadırlar. Atalarımız bu baskıya sabretti, biz de onlar gibi sabretmekteyiz. Tek kurtuluşumuz Tanrıya ve Rus devletine bağlıdır*"

demekteydiler[514].

18.yy ile 19.yy başlarına kadar Eçmiyazin Katolikosluğu İstanbul Ermeni Patrikliği'ne tabi olmuştur. 26 Aralık 1799 yılında yapılan Katolikos seçiminde Rusya'nın ilk kez müdahalesi görülür. Katolikos Guğas'ın ölümü üzerine Eçmiyazin Manastrı'nın yetkisi dahilinde bulunanlar toplanarak İstanbul Ermeni Patriği Danyel'i Katolikos seçerler. Bu seçim Patrik Danyel tarafından kabul edilir, Osmanlı Hükümetince de onaylanır[515]. Bu arada İstanbul Rus elçisi, Rus İmparatorunun Eçmiyazin Katolikosluğu'na İranlı olup Rusya'da ikamet eden Hovsep veya Efrim isimli rahiplerden birinin tayin edilmesini arzuladığını ve bu gerçekleşirse çok memnun olacağını Osmanlı Hükümetine bildirir. Eçmiyazin'den gönderilen bir arzla Ermeniler sabırlarının kalmadığını, bir an evvel Patrik Danyel'in atamasının yapılmazsa Rusların

---

512 Adem Ölmez, "Rusya ile Eçmiyazin Katogigosluğu'nun İlişkilerinin Osmanlı Ermenilerine Etkileri", Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I*, 2009, s. 117; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 20

513 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 39

514 Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 18, *Meliks Jamshid and Fireydun to General Gudovich (1 August 1797)*

515 Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 22

manastırlarına zarar vereceğini belirtirler. Danyel olmadığı takdirde şimal tarafından Hovsep'in uygun olduğunu, fakat Efrim hakkında *"vesvesemiz galiptir"* ifadesini kullanırlar[516]. Bu henüz Rus tebaası olmamış Katolikosluk hiyerarşisinin Rusya'nın Ermeni Kilisesi'nin milli yapısını bozmasından ve onun nüfuzu altına girmekten endişe ettiklerinin göstergesidir.

19.yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti'nin giderek güç kaybetmesiyle, bu ruhani makama gelecek olan kişilerin seçiminde en az Bâbıâli kadar Rusya'nın da etkili olmaya çalıştığını, 1828 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası -yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar- ise sadece Rusya'nın onay verdiği kişilerin katolikosluk makamına seçildiğini görmekteyiz.

İstanbul ile Petersburg arasındaki ilişkiler bozuk olsa dahi, kilise kanunlarına göre piskopos unvanı almak için Eçmiyazin'e gitme mecburiyeti olduğundan, sınırlar kapalı olsa dahi piskopos adaylarına açılmıştır. Zamanla ruhani gücün yanında Rusya'nın desteğiyle siyasi gücü de temsil etmeye başlayan Eçmiyazin Katolikoslarının piskopos unvanlarını verirken kendi anlayışlarına uygun olanları tercih ettikleri görülmüştür[517]. Osmanlı Ermeni piskoposlarını atarken de bu anlayışı belirleyen İstanbul Patrikliği ve Rusya olmuştur. Çünkü ancak Patriğin Sultan'ın onayına sunduğu kişiler piskopos unvanını almak için Katolikosluk'a gitmeye hak kazanırdı. Bu da eğer Patrik tebası olduğu Osmanlı Devleti taraftarı değilse Rusların anlayışına uygun ve onların çıkarlarına hizmet edecek, Çar'a bağlılık yemini edecek piskoposların seçilmesi anlamına gelmekteydi.

Katolikos'un seçilmesi ve onaylanması sürecinde Rusya'nın temel kaygısını kendi etkinliğini arttırmak ve fırsat olursa Rus tebaasından birinin seçimini sağlamak oluşturmuştu[518]. Kilisenin uhrevi reisliğine Rusya'nın çıkarlarına hizmet edecek birinin seçilmesiyle Ermeni halkının yönlendirilmesi kolaylaşacak, Osmanlı ve İran'a yönelik planlarını gerçekleştirebilecekti. Kafkas yetkililerinden Peter Kovalenskii'nin Dış İşleri Kollejyumu'na yazdığı 7 Mayıs 1799 tarihli mektupta, görevi gereği Eçmiyazin'deki Ermeni katolikosları ile sürekli temasta bulunduğunu, Katolikos'un ulvi konumundan dolayı Ermeni halkı üzerinde büyük etkisi olduğunu, ölümü halinde yerine seçilecek olan kişinin Rus devletinin amaçlarına olumlu bakan birinin olması için zemin

[516] BOA, HAT. 237/13182; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 19
[517] Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 16
[518] Werth, "Kilise'nin Başı", s. 38

hazırlayacağını belirtmişti[519]. Rusya'nın Ortodoks kiliseleri patrikliklerinde olduğu gibi Gregoryen Kilisesi uhrevi reisinin seçiminde de kendi yandaşlarını seçtirme çabası içinde olduğu görülmüştür. İran ve Osmanlı Devletlerinde azınlıklar Millet Sistemi ile yönetildiğinden bu azınlıkları Rus çıkarları doğrultusunda kullanmanın tek yolu Kilise reislerinin seçimine müdahale etmek olmuştur.

Başpiskopos Hovsep Argutinskiy 1800 yılında Peter Kovalenskiy'in de büyük çabaları sonucu, kilise konseyince Katolikos olarak atanır. Bâbıâli bu seçimi onaylamak istemez[520]. Rus vatandaşı olan ve Rus çıkarlarına hizmet eden birinin, Osmanlı Ermenilerini devletin aleyhine kışkırtmasından çekinir. İstanbul Konsolosu Laşkarev'in Çar'a sunulmak üzere hazırladığı raporda;

"*Osmanlı Devleti'nin; İran, Osmanlı, Rusya ve Gürcistan'da yaşayan Ermeni halkınca yapılan seçime saygı duyması gerektiğini, oysa İstanbul'un kendi çıkarları doğrultusunda birini seçtirmeye çalıştığını, Gürcistan kadar Rusya'nın da katolikosun onaylanmasında hak sahibi olduğunu ve aksi bir davranışın iki devlet arasındaki ilişkilere zarar vereceğinin açıkça ifade edilmesini"* belirtir[521]. Çar, elçi Tamara'dan Petersburg'a bağlı Ermenilerin isteklerine muhalif hareket ederek bu ulvi pozisyona layık olmayan birinin seçilip, rüşvet ve entrikalarla bu makamın tahtının elde edilemeyeceğini dostane bir şekilde Babıâli'ye bildirmesini ister[522]. Bu dönemde Osmanlı tahtında III. Selim oturmaktadır ve Fransa ile Mısır meselesinden dolayı yeni bir savaştan çıkılmıştır. Ayrıca Nizam-ı Cedid Ordusu'nun yeni kurulmuş olması ve Yeniçeri Ordusu'na güven duyulmaması nedeniyle Rusya ile yeni bir gerilim yaşanmak istenmemiş askeri ve idari reformlar üzerinde yoğunlaşılmıştır. Reformların aksamaması için iç ve dış politikada istikrara ihtiyaç duyulduğundan Katolikos'un seçimi konusunda Rusya'ya taviz verilmiştir.

1801 yılında Katolikos Hovsep vefat eder ve Petersburg ve İstanbul arsında yeni bir katolikos seçtirme mücadelesi başlar. Hovsep ölmeden önce kilise geleneğine bağlı kalarak halefini seçer ve İstanbul Patriği Hovhannes'in veya Başpiskopos David'in Eçmiyazin tahtına atanmasını ister. Ancak hem David'in hem de Hovhannes'in adaylığı

---

[519] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 33
[520] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 125
[521] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 42, *A Report by Counselor Lashkarev*
[522] BOA, HAT., 237/13182 ; Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 41 *Tsar Paul to Ambassador Tamara (16 March 1800)*

konusunda kilise yöneticileri arasında fikir ayrılığı ortaya çıkar[523]. İstanbul, Katolikos makamına İstanbullu sarrafların desteklediği eski Patrik Daniel'in geçmesini ister. General Knorring'e göre, Tokatlı Daniel'in seçilmesi halinde bundan önceki katolikosların uyguladıkları politikalar mahvolacak ve David gibi Rusya'ya bağlı olmayacaktır. Rusya'nın gelecekteki kaderi tehlikedeydi[524]. Sonuçta Hovsep'in arzusu yönünde David Katolikos olarak seçilir ve kutsal yağı sürünen kişi olur. Rusya, İstanbul Ermeni Patrikliği'nden yapılan seçimi kabul etmesi ve bir fermanla bunu onaylaması için Sultan'dan talepte bulunmasını ister. Aksi halde Katolikos'un Osmanlı Ermenilerince meşruiyeti olmayacaktır. Erivan Hanı Mehmet Han bu seçime vezirler ve nüfuzlu kişilerin müdahalede bulunduğunu ileri sürer. Bu nedenle David'in görevden alınarak yerine Beyazıtlı Daniel'in atanmasını istemişse de İstanbul Petersburg ile gerilim yaşamak istemediğinden bu isteği kabul etmez[525].

Rusya'da Mart 1801'de taht değişikliği olur ve I.Aleksander tahta çıkar. Çar İstanbul elçisi Tamara'ya gönderdiği emirde; Katolikos David'in Erivan Hanlığı'nın askeri güç kullanması sonucu seçildiğini, bu seçime itiraz etmenin Ermeni halkının arzularını görmezden gelmek olacağını belirterek, buna rağmen Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin zedelenmemesi adına Rusya'nın çıkarlarından fedakârlık yaparak, İstanbul'un aday gösterdiği Daniel'in onaylanması hususunda aynı fikirde olduğunu ilgili devlet görevlisine iletmesini ister. Çar, Daniel'in onaylanmasının her iki devletin yararına olacağını düşünmektedir[526]. Böylece Rusya, Osmanlı Ermenilerini gücendirmeyerek Katolikos'un uhrevi etkisiyle kolaylıkla onları yönlendirebilecektir. Osmanlı ise kendi tebaası olan birini seçtirerek Rusya'nın bu çabasını en aza indirgemeye çalışacaktır. Burada Ermeni hanları ve Petersburg yetkililerinin birbirlerini karşılıklı suçladığı ve çıkar çatışmasına girdikleri görülmektedir. Sonuçta Rusya bölgesel çıkarları açısından Osmanlı Ermenilerinin desteğini kaybetmeyi göze alamamıştır.

Eçmiyazin Katolikosluğu'nda bu gelişmeler yaşanırken, İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bakıldığında, Patrikliğin Rusya hakkında olumlu fikirlere sahip olmadığı

---

[523] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 60, *General Knorring's Report to the Imperial Court (18 March 1801)*
[524] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 61, *Vardapet Grigor to General Knorring (29 March 1801)*
[525] BOA, HAT.119/4853 ; Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 70, *Ambassador Tamara to General Knorring (12 June 1801)*
[526] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s.73, *Tsar Alexander to Ambassador Tamara (26 September 1801)*

görülmektedir. 1801'de İran İstanbul Büyükelçisi, Prens Sergey Aleksandroviç Menşikof'un İstanbul'u ziyareti sırasında Ermeni Patriği ile arasında geçen bir konuşmayı nakleder. Bu konuşmada Menşikof Osmanlı Ermenilerinin Rusya'dan uzak durmasından şikâyet etmiştir. Patrik ise Prense cevaben:

"*Sultandan hiçbir şikâyetleri olmadığı, onun müşfik koruması altında mutlu bir yaşam sürdürdükleri"* şeklinde karşılık verir. *"Eğer veli nimetimize karşı sırtımızı döner ve Rusya'nın yardımını istersek, Rusların İmparatorluklarında yaşayan Ermenilere karşı oldukça kötü muamele ettiğini duyduğumuz için hayal kırıklığına uğrayacağız. Allah korusun eğer Sultan Ermenilere sırtını dönmüş olsaydı başka bir devletin himayesini aramak zorunda kalacağız ve o zaman Fransa veya İngiltere'yi seçeceğiz. Sultan bütün İmparatorluğunu kaybetmiş olsa bile onun himayesine dayanacağız."*

der. Menşikof hayal kırıklığına uğrar ve orayı terk eder[527]. Rusya Patrikhane milliyetçi akımların etkisine girene kadar daha çok Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerinde etkili olacaktır. Çünkü ne Ermeni amira sınıfı ne de Patrik sahip olduğu ekonomik, siyasi ve dini gücü kaybetmek istemeyeceklerdir.

1808 yılında Katolikos Daniel'in Rus Çarı I. Aleksander'a gönderdiği ve "*İsa'nın kölesi, bütün Ermenilerin Katolikosu, İsa'nın sükûnetini ve Tanrının lütfunu size gönderen Eçmiyazin'deki Patrikliğin baş patriğinden, bütün Rusya'nın hâkimi, Ararat Patrikliği'nin, onun dini yönetiminin ve tüm Ermeni ulusunun ümidi çok merhametli İmparator Aleksander Pavlovich'e"* diye başlayan mektubunda, ölümü halinde Rusya Ermenileri Başpiskoposu Ep'rem'in kilise yönetimince katolikos olarak seçilmesinin onaylanmasını ister[528]. Görüldüğü gibi her ne kadar Katolikoslar Osmanlı tebaasından seçilse de görevde bulundukları süre içinde zamanla düşünceleri değişmekte, haleflerini seçerken Rus tebaasından kişileri işaret etmeleri zamanla Rus yanlısı olduklarını göstermektedir.

---

527 Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 72, *Report from Persian Embassy in Costantinople (1801)* Menşikof ilk kez 1801 yılının sonlarına doğru İstanbul'a gelmiştir. İkinci İran-Rus savaşından önce İran'da, Kırım savaşından önce ise Osmanlı'da Rus elçisiydi. İran elçisinin yazdığına göre, Sultan III. Selim bu olayı öğrenir ve dört gün sonra Ermeni Patriği'ni saraya çağırır. Patrik'e takdirini ve saygısını göstermek için tahtından kalkar ve tahtın olduğu odadan önce gelen üçüncü odada patriği karşılar. Patriğin elini tutar ve Ermenilerin sadakatinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek tahtın olduğu odaya alır. Bir gün bütün imparatorluğunu kaybedip sadece Ermeniler kalsa onların sadakat ve bağlılığından emin olacağını ekler.

528 Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 165-166, *Catholicos Daniel to Tsar Alexander (4 July 1808)*

4.12. Çar I. Nikolay Dönemi Ermeni Politikaları

I. Aleksander'in ölümüyle tahta geçen Çar I.Nikolay ise General Tormasov'dan, Ep'rem'in katolikos olarak seçilmesini onayladığını ve bütün Ermeni ruhbanlarının onun emrine uymaları konusunda Katolikosu bilgilendirmesini emreder. Ep'rem'in sağlığının bozuk olması üzerine Kafkas Rus yetkilileri hem hükümetin güvenini kazanan hem de dindaşlarının saygı duyduğu ruhbanları tespit etme ve Patrikhane yönetiminde önemli statülere getirme girişiminde bulunurlar[529]. Artık Rusya Katolikosluk hiyerarşisinde yavaş yavaş kendi kadrolarını oluşturmaktadır.

Nikolay yönetimi Osmanlı İmparatorluğunda nüfuz sahibi olmak için askeri olmayan yöntemler aramaktaydı. Osmanlı Ermenileri üzerinde Rus etkisini yaymak içinse en önemli araç Eçmiyazin Kilisesi idi. Ancak bunun için öncelikle Katolikosluk ile İstanbul Patrikhanesi arasındaki gergin ilişkilerin düzeltilmesi gerekmekteydi. Osmanlı Ermenileri Eçmiyazin'in manevi yetkisini tanırken Patrikhane ile Katolikosluk arasındaki ilişkiler iki kilisenin ruhbanları arasındaki krizden dolayı zarar görmüştü. Sebep, İstanbul ve Kudüs Patrikliklerinin manevi ihtiyaçları için Sis Katolikosluğu'na güvenmesiydi. Bunun üzerine Çar Katolikosluk'un üstün manevi yetkilerinin harekâta geçirilerek Osmanlı Ermenileriyle Eçmiyazin arasındaki ilişkilerin düzeltilmesini emretmişti. Mart 1829'da Paskevich'den Eçmiyazin'de muhafaza edilen St.Gregory'e ait emanetlerin önemini ve Katolikosluk ile Osmanlı Ermenileri arasındaki bağın arttırılmasında nasıl kullanılacağını, Katolikos'un kutsal yağla mesh etme şeklindeki münhasır rolünün- bu görevi uzun süreden beri Sis Katolikosu yapmaktaydı- yeniden nasıl geri kazanabileceğini öğrenmesini isterdi. Ayrıca seçim sürecinin kontrol edilebilmesi için mevcut katolikosun halefinin adını söylemesi geleneğinin kaldırılıp yeni bir seçim prosedürünün oluşturulması da Çar'ın diğer talepleri arasındaydı. Katolikosluk tahtına aday olacak kişinin manevi yetkisi Rusya'nın yeni sınırlarının dışına ulaşmalıydı. Eçmiyazin'in üstünlüğünün tesis edilmesiyle İstanbul ve Kudüs Patriklikleri boyun eğmiş, potansiyel rakip Sis Katolikosluğu ortadan kaldırılmış olacaktı[530]. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile bozulan ilişkiler dini diplomasiye de etki

---

[529] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 125-126

[530]Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 127-129 Paskevich Osmanlı Ermenileri üzerinde Katolikosluk'un manevi yetkisini canlandırmak işini oluşturduğu gizli komiteye danışır. Komite 1830'da sunduğu raporda şunları önermektedir: Yabancı ülkelerden Eçmiyazin'i ziyarete gelen Ermeni Piskoposlarının koordinasyonunu sağlamak için alınan ücretlerin kaldırılması halinde Katolikosluk'a manen bağlı olanların sayısının artacağı, kutsal yağın üretilmesi ve dağıtılmasının Rusya dışındaki Ermeniler için ücretsiz yapılmasının aynı işi ücretle yapan Sis Katolikosluğu üzerinde Eçmiyazin'e avantaj sağlayacağı, Osmanlı Ermenilerine Katolikosluk yayınlarının gönderilmesi geleneğinin canlandırılmasını, Katolikosun

etmiş ve Bâbıâli Ermenilerin manevi ihtiyaçlarını gidermek için alternatif olarak kullandığı Sis Katolikosluğu'nu devreye sokmuştur. Bu durum Mehmet Ali Paşa isyanına kadar devam edecektir. Her iki devlet içerisinde azınlık statüsünde olan Ermeniler açısından da kötü olmuştur. Çünkü her ikisi de bu Hıristiyan azınlığı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışırken Ermeniler arada kalmıştır.

1831 tarihinde iki devlet arasındaki teopolitik ilişkiler düzelmediğinden Osmanlı Ermenilerinin katılımı olmaksızın Katolikos seçilen Gürcistan Ermeni Piskoposu III. Hovhannes'in Osmanlı Sultanı'nın dışında sadece Rus Çarı I. Nikolay tarafından onaylandığını görmekteyiz. Yeni Kafkas Valisi Baron Rosen iç ve dışişleri bakanlığı yetkililerine Osmanlı Ermenilerinin, Sultan'ın kendilerini Rusya'ya bağlı olmakla suçlamasından korkarak Hovhannes'i tanımaktan çekindiklerini yazar[531]. Bazı yöneticiler bu konuda ihtiyatlı olunması gerektiğini düşünseler de, içişleri bakanı Bludov yurt dışında yaşayan Ermenilerin seçimlerin dışında bırakılmasının süre gelen tarihi geleneği bozacağını düşünür. Bu nedenle de yurt dışındaki Ermenilerin dönemin şartları gereği 1831 yılı seçiminin dışında tutulmasını kabul eder, ancak katolikosluk tahtının el değiştirmesine ilişkin yeni kuralların yurt dışındaki Ermenilerin katılımına izin vermesi gerektiğini ifade eder[532]. Baş Patrik görevindeki kişi Osmanlıya ve İran'a düşmanca tavır içerisinde olan bir devletin tebaası olunca, bu ülkelerde yaşayan Ermeniler Eçmiyazin'e olan manevi bağlılıklarını çok açık şekilde kabul ve ifade etmekten korkmuşlardır[533]. Petersburg nasıl ki kendi imparatorluğunda yaşayan Müslümanların Halifeye bağlılığından endişe etmekte idiyse Babıâli'de Katolikos'un Rus tebaası olması hususunda endişelenmekte haklıydı. Ayrıca Rusya kendisinin yaptığı katolikos atamasına, Osmanlı Devletince olumsuz tepki verilerek siyasi itibarının zedelenmesinden korkmaktaydı [534]. Rusya bu korkusunda haklıydı, çünkü Vali Rosen'in raporlarında Osmanlı yetkililerinin kendi Ermeni piskoposlarının Rus tebaası Ermeni ruhbanlarıyla haberleşmesini yasakladığını, Eçmiyazin ile İstanbul arasındaki ilişkilerde giderek daha tedbirli davrandığını yazmaktaydı. Rosen, Katolikosluk'un Osmanlı

Osmanlı Ermeni ruhbanlarını pelerin, altın yüzük ve haç gibi kutsal nesnelerle ödüllendirilmelerinin onları onurlandıracağını ve Katolikosluk ile olan manevi bağlarını hatırlatacağı.

531 Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 322, *Baron Rosen to Counselor Rodofinikin (12 December 1831)*

532 Werth, "Kilise'nin Başı", s.40

533 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 133; Werth, Kilise'nin Başı, s. 40

534 Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s.323, *Baron Rosen to Counselor Rodofinikin (12 December 1831)*

İmparatorluğunda etkisinin muhafaza edilmesi için *İmparatorluk Nizamnamesi'nden* muaf tutulması gerektiğini belirterek;

"*Katolikos yüzyıllardan beri verilmiş olan haklardan mahrum edilirse kendi Ermenilerimizden ve Rusya dışındaki Ermenilerden önce bu onu aşağılamak olur. Hükümetimizin Katolikosluk makamına saygısı olmadığı izlenimi verecek, kendi yetkilerini arttırmak için uzun süreden beri fırsat kollayan İstanbul Patrikhanesi ve Sis Katolikosluğu'nun ellerine düşmesine yarayacak. Katolikosluk'un yetkilerinin sınırlanmasıyla Eçmiyazin'in ayakta kalması için gerekli olan önemli gelir kaynağından mahrum edeceğiz. O zaman Patriklik sadece Çarlık Hükümeti'nin maddi desteğiyle ya da Rusya Ermenilerinden zorla para toplanarak ayakta kalabilecek"*

demekteydi[535]. Yeni Katolikos'a Eçmiyazin'de ki ruhbanlar da tepki göstermekteydi. Bu tepkinin arkasında eski Katolikos Nerses'in olduğuna inanılmaktaydı. Aradaki gerginlik en çok İstanbul Patrikliği ile Sis Katolikosluğu'na yaramıştı. İstanbul Patrikliği Eçmiyazin Katolikosluğu'na karşı güç kazanmış, Sis ise Eçmiyazin'i kabul etmeyenleri kendi ruhani dairesine almaya başlamıştı. Dolayısıyla, Eçmiyazin ile ilişkilerin kopmuş olması ve onunla rekabet eden dini kurumlar nedeniyle Katolikos'a itibarının ve otoritesinin geri kazandırılması için Rusya'nın büyük çaba sarf etmesi gerekmişti[536].

1834 tarihinde Katolikos Hovhannes üst düzey bir din adamı olan Başpiskopos Barsegh'i İstanbul'a göndermek ister. Görevi İstanbul Patrikliğine Katolikos'un birkaç maddeden oluşan isteklerini iletmektir. Bu istekler arasında, çalışmamız açısından en önemli olan 1826 tarihine kadar olduğu gibi tüm Ermeni kiliselerinde Katolikos'un isminin okunmasıdır[537]. Ancak Babıâli'de kuşku uyandırmamak ve kendi nüfuzlarını muhafaza etmek isteyen İstanbul ve Kudüs Patrikleri Hovhannes'in kendisinin Katolikos olarak seçildiğini gösteren resmi belge ile Osmanlı Sarayına temsilci gönderme isteğine karşı çıkmaktaydılar. Bunun üzerine Hovhannes İstanbul'da daimi temsilcilik bulundurmak dahil bir takım talepleri konusunda Osmanlı Ermenilerinin rızasının alınması için Rus hükümetinden yardım istemiştir. Petersburg yönetimi Katolikos'un yurt dışında itibar görmesinin diğer ülke Ermenilerinin katolikos seçimlerine katılmasına ve ilgili ülke idaresinin bu seçimi onaylamasına bağlı olduğunu

---

535 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 134
536 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 40
537 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s.140-141; Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 344, *Baron Rosen to Counselor Butenev (28 June 1834)*

anlamıştır. Rus elçisinin yürüttüğü görüşmeler sonunda 1838 yılında Eçmiyazin'in üstünlüğü kabul edilmiştir. Katolikos seçimleri her ne kadar dini nitelikli olsa da esasında siyasal nitelikli olduğu açıkça görülmektedir. Rus, Osmanlı, İran Devletlerinin çıkarları bu seçimlerde çarpışmakta ve güçlü olan devlet değil siyasi çıkar kazanmaktadır.

4.13. Rus İmparatorluk Nizamnamesi (Polojenie)

Rus yetkilileri Katolikosluk'a Rusya'nın idari uygulamalarıyla uyumlu bazı değişiklikleri getirmek için çalışmaktaydılar. Konuyla ilgili Kafkas Genel Valisi General Paskeviç görevlendirilmiştir. Paskeviç'e göre Katolikosluk İran hâkimiyetinde iken İran hükümetinin Katolikos'u Ermenilerin Millet Başı olarak Ermenilerle ilgili bütün işlerini onun aracılığıyla yürütmekteydiler. Oysa Rus tebaası olan Eçmiyazin Katolikosu hem dini hem de dünyevi meseleleri Rus yetkililerine havale etmeliydi. Rusya'nın ihtiyacı olan şey bölgede Rus kurumlarının tesis edilmesi çabasını bozmayacak bir Katolikos'un seçilmesiydi. Bu düşüncenin sonucu olarak 11 Mart 1836 tarihinde Rusya'da ki Ermeni ve Gürcü Kiliselerini düzenleyen "*Rusya Ermenileri Gregoryen Kilisesi İmparatorlık Nizamnamesi*" diğer adıyla *"Polojenie Kanunu*" yayımlandı[538].

Petersburg yönetimi;1831 yılında Rus tebaasından birinin katolikos olarak seçilmesini isterken, bu yasayla gelecekte "*Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan liyakat sahibi Ermeni din adamlarının seçilmeleri durumunda, Eçmiyazin tahtına oturmasını engelleme gibi bir niyetlerinin kesinlikle olmadığının"* altını çizer. Yeni kurallara göre; gerek Rusya'daki gerekse yurt dışındaki tüm Ermeni piskoposluk bölgeleri yerli rahipler ve kilise meclisi üyeleriyle birlikte katolikosluk görevi için iki adayı seçmek üzere Eçmiyazin'e ikişer aday gönderme hakkı elde ederler. Yapılan seçim sonrası en çok oyu alan adaydan biri Çar tarafından seçilerek onaylanacaktır. Yabancı devlet

---

[538] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Bilge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 172; Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 32; Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 126-127 Paskevich kutsal patrikliğin idaresinde gerekli değişiklikleri ele almak için Aralık 1829'da gizli bir komite kurar. Komitenin amacı patrikliğe hem düzen hem de meşruiyeti geri getirmesi için idari bir plan hazırlamak ve kiliseyi Rus kontrolü altına sokmaktı.; Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s.357, *The Polozhenie (11 March 1836): Chapter III.Concerning the Etchmiadzin Synod*, Yasanın Ermeni Kilisesi Sinodu ile ilgili maddelerine bakıldığında; Sinod'a Ermenice ve Rusça bilen bir Prokuror "başvekil" atanacak, bu Prokuror Gürcistan, Kafkasya ve Trans-Kafkasya Genel Valilerini temsil edecek, Ermeni ruhbanlarınca seçilen piskoposlar resmi bir kararname ile İmparator tarafından atanacak, Eçmiyazin Katolikosluğu'ndaki ilahiyat fakültesinin programı, öğrencilerin adı ve sayısı Prokuror aracılığı ile içişleri bakanlığına bildirilecek ve bu okulda zorunlu olarak Rus dili, tarihi ve coğrafyasına yer verilecekti.

adayları seçilmeleri halinde, katolikosluk tahtına oturabilmeleri için Rusya tebaalığını kabul etmeleri şartı getirilmiştir. Yurt dışındaki piskoposluk sayısı Rusya'dakinden bir hayli fazla olduğundan en azından resmiyette de olsa yabancı ülke tebaası olanlara seçimlerin gidiş hattını önemli ölçüde etkileme olanağı tanımıştır. Rus hükümeti Ermenilere tanınan hakların önemine İstanbul Patrikliği'nin dikkatini çekmenin fena olmayacağı düşüncesiyle yasayı Ermeniceye çevirterek diplomatik misyonu aracılığıyla İstanbul'a gönderir[539]. Yabancı ülke adaylarının seçimi konusunda Rusya tedbiri elden bırakmamaktadır. Konsoloslukları ve elçiliği vasıtasıyla İran ve Osmanlıda yapılan ön seçimleri etkilemeye ve yönlendirmeye çalıştığı kanaatindeyiz. Böylece atanacak katolikosun hem bu iki ülke Ermenilerinin oyunu alarak meşruiyeti sağlanmış hem de Rus hükümetine itaat eden biri olması garanti edilmiş olacaktır.

Yasayla birlikte Ermeni Kilisesi milli bir kilise olma niteliğini kaybetme tehlikesiyle karşılaşmış, giderek Rus devlet yönetiminin bir kurumu haline gelmeye başlamıştır. Rus Ortodoks Kilisesi'nde olduğu gibi kilise meclisine sivil bir devlet temsilcisinin atanması Petersburg'un Eçmiyazin'de alınan kararları denetim altın da tutmak isteğinin göstermiştir. Eçmiyazin ilahiyat okulunda Rus dili, tarih ve coğrafyasının okutulmaya başlanması Kilisenin Rus kültürünün nüfuzu altına alınmak istendiğini ortaya koymuştur. Rus kültürünün empoze edilmesinden sadece Eçmiyazin değil buraya ilahiyat eğitimi için gelen Osmanlı tebaası Ermeni öğrenciler olduğu için dolaylı olarak Osmanlı Devleti de etkilenmiştir.

19. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul Ermenilerinin Eçmiyazin Kilisesi'ne ruhani bağlılık yönündeki dirençleri Çarlık yönetimini Osmanlı tebaası olan adayı seçmeye zorlamıştır[540]. Bu direncin en bariz örneğini Osmanlı Ermenilerinin her yıl Eçmiyazin için verdiği surrelerin ve mülkiyetlerini Eçmiyazin'e devreden Ermenilerin mülklerinden elde edilen gelirlerin İstanbul Patriği Hakop tarafından maddi olarak kendilerine, manevi olarak Osmanlı Devletine zarar vereceği düşüncesiyle Katolikosluk'a gönderilmemesi iki ruhani merkez arasında soruna sebep olması

---

539 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 40; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 43 Bu yeni düzenleme ile Katolikosların tüm yetkileri tamamen ruhani meselelere aitti. Bu meseleler için Sinod'a müracaat şarttı. Sinod Katolikos tarafından seçilen ve Çar tarafından tasdik edilen sekiz üyeden meydana gelmekteydi. Katolikos Sinod'un reisi idi. Bütün dini işler Sinod'un denetimi altındaydı. Rus Hükümeti tarafından da Prokuror "başvekil" unvanı ile bir devlet memuru tayin edildi. Bu memurun onayı eklenmeden Katolikos ve Sinod icraat yapamazdı. Bu memur Katolikos seçiminde hazır bulunur, davalara ait kanunları Adliye Nezaretine diğer işleri Dâhiliye Nezaretine sunar ve Eçmiyazin Sinodu'na ait işler hakkında Kafkas ve Gürcistan vekillerine bilgi verirdi. Böylece Katolikos'un yetkileri sınırlandırılıp, Ermeni dini işleri de kontrol altına alınmış oluyordu.

540 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 43

vermiştir. Yardımların gelmemesi Rus ekonomisine de zarar vermiştir. Çünkü Osmanlı ve İran Ermenilerinin servetleri bu yolla Rusya içine çekilmekteydi[541]. Konuyla ilgili İstanbul Ermenileri ileri gelenlerinin yaptığı toplantıda Kazaz Artin[542] Katolikos seçimiyle ilgili rahatsızlığını şöyle dile getirmiştir:

"*Şimdiye kadar Revan İli İran'ın elindeyken biz Eçmiyazin'i bu tarafa çekiyorduk. Şimdi orası güçlü bir devletin eline geçti ve bundan sonra Eçmiyazin bizi çeker. Bu Osmanlı Devleti'nin Ermeniler hakkındaki güven ve itimadına zarar verebilir. Hâlbuki Osmanlı'nın ekonomik işleri ve bütün devlet memurlarının maliyeye ait işlemleri, Ermeni sarraflarının elindedir. Bu güvene zarar gelirse, bu kadar gelir kaynağı elimizden gider. Bundan sonra mümkün olduğunca Eçmiyazin'den elimizi çekmeliyiz.*"

diyerek Ermeniler arasındaki fikir ayrılığını ortaya koymuştur. Kişisel çıkarlar söz konusudur ve Kazaz Artin'in görüşü Katolik Ermenilerce taraf bulmuştur. Çünkü Katolikler Sis Katolikosluğu'nu kendilerine daha yakın görmüşlerdir. Gregoryen Ermeniler ise ruhani olarak Eçmiyazin'e yakın olmayı tercih etmişlerdir. Bu durum Rus Hükümetinin politikasına uygun olduğu için Gregoryen Ermenileri desteklemiştir. Alınan karar Reisülküttap Akif Paşa'ya bildirilmiş ve yardımların kesilmesi hususunda Rus elçisinden gelecek resmi yazılara önem verilmemesi istenmiştir[543]. Bu karar üzerine Katolikos İstanbul Patriği'ni şiddetle eleştiren bir kararname yayımlamıştır. Ancak İstanbul ile diplomatik ilişkilerin tehlikeye girmesini istemeyen Rusya her iki ruhani merkez arasındaki iletişimi devam ettirmek adına İstanbul elçisi Butenyov aracılığıyla Patrik nezdinde girişimde bulunmuştur. Butenyov, Katolikos'un kararnamesini Patriğe sunmak yerine kendi kişisel düşüncelerini ifade eden bir açıklama yapmıştır. Patrik'e:

"*Rus misyonunun Eçmiyazin'in davranışı ile bir ilgisi olmadığını, misyonun asıl amacının Türkiyeli Ermeni cemaatinin iyiliği ve bu cemaatin Osmanlı hükümeti ile iyi ilişkiler içerisinde olması olduğunu*"

---

[541] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 127

[542] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 139 Kazaz Artin Bezciyan Patrikhanenin sivil danışma kuruluna başkanlık etmekteydi. Genelde milletin ileri geleni veya reisi anlamına gelen "*azgapet*" olarak anılmaktaydı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında II. Mahmut'a danışmanlık yapmıştı. Osmanlı Devleti bu savaşta aldığı yenilgi için savaş tazminatını ödeyemeyince Bezciyan yerli ve yabancı Ermeni tüccarlara çağırıda bulundu, borcun tamamı için gereken tutarı tahsil etti. 1833'de Rus elçisi Butenyov yeni Ermeni Katolikosu olarak Hovhannes'i İstanbul Patrikhanesi'nin tanınması için Bezciyan'dan yardım istedi.

[543] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, (Hazırlayan: Ord. Prof. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 236

söyleyerek iki yüzlü bir siyaset izlemiştir. Rus İmparatorluğu'nun Osmanlıdaki Ermenilerle Eçmiyazin arasındaki ilişkileri ve manevi birliği güçlendirmek istediği açıktır. Elçiyi dinleyen Patrik bütün Ermenilerin Katolikosu ile birlikte görevini bire bir yerine getirmeye devam edeceği şeklinde karşılık verir[544]. Alınan karar Patrikhane yönetiminde etkili olan İstanbul Ermenilerinin düşüncesini yansıtmaktadır. Anadolu Ermenileri ise coğrafi yakınlıktan dolayı Katolikosluğun etkisindeydi. Bu nedenle Patrik İmparatorluk genelindeki diğer Ermenilerin tepkisini çekmek istemeyerek Rus elçisinin yaptığı gibi politik bir davranış sergilemiştir.

Mim Kemal Öke'ye göre Rusların Ermeni kozunu kullanmasında yayılmacı siyasetinin yanı sıra diğer bir etken ise kendisine yönelmeye başlayan "*milletler sorununu*" Kafkasya'da Ermenilere karşı Türkleri çıkartmak suretiyle böl ve yönet siyaseti izleyerek törpülemeye çalışması olmuştur. Böylece hem önemli bir iç sorunu ihraç etme hem de Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkânı bulmuştur. Ermeni toplumu üzerindeki bilinçlendirme faaliyetlerini ise Eçmiyazin Katolikosluğu aracılığı ile yapmıştır. Rusya'da Katolikoslar emperyalist siyaset yürütmenin aracı olarak görülmüştür. Bu nedenle 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Ermenilerinin sadakat merkezini İstanbul Patrikliği'nden Eçmiyazin Katolikosluğu'na kaydırmaya çalışmışlardır. Osmanlı arşiv belgelerine göre Rusya bazı Osmanlı Patriklerini elde etmeyi başarmış ve 1844'ten itibaren İstanbul Patrikhanesi'ndeki ayinlerde Eçmiyazin Katolikosluğu'nun adı yeniden anılmaya başlanmıştır[545].

Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürmek isteyen Batılı güçler de Rusya'nın yayılmacı siyasetini engellemek istemişlerdir. Bu devletler "*Şark Meselesi*" kapsamında Osmanlı Hıristiyanları arasında yoğun misyoner faaliyetine girmişlerdir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde özellikle Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerlerinin yoğun çalışmaları görülmüştür. 1850-1860 yılları arasında Katolik ve Protestan misyonerlerinin Rusya'nın yayımladığı 1836 Yasası'na karşı Ermeni nüfus içinde hoşnutsuzluk yaratmak, Eçmiyazin ile olan ruhani bağlarını kopararak Sis Katolikosluğu'nun itaatine geçmelerini sağlamak için her türlü yola başvurduklarını Rus elçisi İgnatief rapor

---

544 BOA, HRS, 34/61 Gerek Kazaz Artin gerekse İstanbul Patriği surrelerin ve Ermenilerin Eçmiyazin Katolikosluğu'na devrettikleri mülklerinden elde edilen gelirin Katolikosluk'a gönderilmemesinde haklıydılar. Çünkü zamanla Katolikosluk Osmanlı topraklarında isyan çıkaran Ermeni komitacıların maddi kaynağının destekçisi haline gelmiştir. Bunun örneği Merkezi Londra'da bulunan Ermeni İhtilal Komitesi'ne yapılan yardımın Eçmiyazin Katolikosluğu'nca karşılandığına ilişkin 1895 tarihli arşiv belgesinde yer almaktadır. ; Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 374, *Count Stroganov to General Golovin (10 May 1840)*

545 Öke, *Ermeni Sorunu*, s. 111

emiştir[546]. Bu bağlamda, Katolikos Hovhannes Rus hükümetinden İran ve Osmanlı Ermeni cemaatleriinin Katolik misyonerlerin propagandasından korunmasını istemiştir. Rus hükümeti "*Katolikos'un cemaatinin korunması sorumluluğunun Ermeni dini yönetiminde olduğu"* cevabını vermiştir[547]. Bu tarihler Kırım Savaşı'nın gerçekleştiği ve savaştan yenik çıkan Rusya'nın toparlanmaya çalıştığı bir dönemdi. Bu nedenle Osmanlı Ermenilerine yönelik bir müdahalede bulunarak Batılıları daha fazla karşısına almak istememişti. Paris Antlaşması ile de Osmanlı Hıristiyanlarının yegâne koruyucusu olma hakkını kaybederek Batılı devletlerle kolektif olarak paylaşmaya başlamıştı. Katolikos'a verilen cevap da bu kolektif koruyuculuğun bir gereğiydi.

4.14. Rusya'nın Eçmiyazin Katolikosluğu'na Yönelik Tutumunun Değişmesi

İstanbul Rus Konsolosu Bludov ile General Golovin arasındaki yazışmalarda, Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin'e bağlı olması yönündeki isteklerin şimdilik bir tarafa bırakılması konusunda Katolikos Hovhannes ile hem fikir oldukları görülmekteydi. Çünkü Patrikhane tarafından yapılacak her eylem Osmanlı yönetiminin iznine bağlıydı[548]. İstanbul Hükümeti bu konuda temkinliydi. Eçmiyazin artık tarihi düşmanın sınırları içerisinde yer alan, her fırsatta bu düşman tarafından kendisine karşı etkin şekilde kullanılmak istenen bir araçtı.

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasının ardından sarraflarınköleleri olmak istemediklerini belirten ve Babıâli'nin Ermeni cemaatiyle ilgili meselelerde kendilerine tam sorumluluk verdiği uzman kişilerden oluşan *"yirmi yediler komitesi*" kurulur. Ancak bir yıl gibi kısa bir sürede komitedekiler sarrafların yardımı olmaksızın cemaatin mali ihtiyaçlarını karşılayamayacaklarını söyleyerek istifalarını sunarlar. Patrikhanede güç yeniden sarrafların eline geçer[549].

25 Kasım 1842'de İstanbul Ermeni Patriği Asdvazadur'un yerine İzmir Murahhası Matyos Çubukçiyan geçer. Çubukçiyan Patrikhane ile Eçmiyazin arasında 1828-1829 Osmanlı Rus Savaş ile kesilen ilişkileri yeniden kurar ve geliştirir[550]. 1843 tarihinde ise Başpiskopos Nerses Aşdaragaz Katolikosluk tahtına seçilir. Çar tüm Ermeni halkına seslenen kararnamesiyle seçim sonucunu onaylar. Katolikosluk seçimi

---

[546] Werth, "Kilise'nin Başı", s. 40
[547] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 369, *Counselor Bludov to Baron Rosen (28 April1836)*
[548] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 371, *General Golovin to Counselor Bludov (19 May 1838)*
[549] Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 145
[550] Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Üzerine*, s. 80

1834'den beri Ruslara karşı Dağıstanlı grupların ve Çeçenlerin İslami direniş hareketine öncülük eden Kuzey Kafkasyalı İmam Şamil'e karşı Rusların mücadelesinin arttığı sırada yapılır. Bu kriz bağlamında Çar'ın istikrarın kaynağı olarak gördüğü Ermeniler üzerinde Nerses'in etkileyici rolünü görmüş olması ve Nerses'in Kafkas Genel Valisi Vorontsov Daşkov ile yakın dostluğu onun Katolikos seçilmesinde etkili olur[551].

Osmanlı Devleti'nin yardımını istemesine rağmen Bâbıâli İmam Şamil'in Kafkaslar da Ruslara karşı verdiği mücadeleyi destekleyerek Ermenilere karşı bir denge unsuru sağlayamamıştır. Bu konuda1833 yılında Rusya'nın Babıâli'yi Mehmet Ali Paşa'ya karşı desteklemesi ve Hünkâr İskelesi Antlaşması ile iki devletin müttefik olması etkili olmuştur. Ayrıca Şamil'in bir yandan Mehmet Ali Paşa diğer yandan Tanzimat'a muhalif yerel aşiret reisleri ve Kürdistanlı Halidi Şeyhleri ile olan ilişkileri onu Babıâli'nin gözünde şüpheli duruma düşürmüştür[552]. Kısmen Rus Büyükelçisi Lavanov'un yaptığı baskı, kısmen de Nerses'in çabası sayesinde Bâbıâli 1844 yılında Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin ile doğrudan ilişki kurmalarına izin vermiştir. Ermeniler Nerses Efendiyi Katolikos kabul etmiş, hatta Kırım Savaşı öncesinde İstanbul'da Eçmiyazin'in daimi elçisinin bulundurulmasına hazır olduklarını söylemişlerdir[553]. Babıâli, Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin vasıtası ile Rusya tarafına yaklaştığını görünce bunu önlemek için 7 Mayıs 1847 tarihli bir fermanla İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin yapılanmasında bir değişiklik yaparak Patrikhane yönetiminde sivillerin de görev almasını sağlamıştır[554].

4.15. Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin Kabulü

1858 yılında katolikos tahtına İstanbul Eski Patriği Matteos çıkmıştır[555]. Petersburg yönetimi Patriklik tahtında İstanbul Ermenilerini tatmin edebilecek bir Osmanlı tebaasının bulunmasıyla daha fazla avantaj sağlayacaklarını düşünmüştür. İstanbul elçisinin Matteos Efendi hakkında olumsuz görüş bildirmesine rağmen, Petersburg Osmanlı Ermenilerinin onun adaylığını desteklemesine engel olmamıştır. Böylece son elli yıldan beri ilk kez 1858 yılında bir Osmanlı tebaası Katolikos

---

551 Kane, *Pilgrims, Holy Places*, s. 143
552 Candan Badem, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands, 2010, s. 149
553 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 44
554 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Üzerine*, s. 81
555 BOA, HR.MKT. 253/73

olmuştur. Onun seçimiyle ilgili Kafkas Ermenilerinin tepkisini anlatan Kafkas Valisi Yazı İşleri Müdürü:

"*Genel olarak onun seçilmesini Doğu Politikamızın zaferi olarak görüyorlar. Bu seçimin Rusya açısından belki de onun silahla elde ettiklerinden bile daha yüksek değere sahip büyük bir zafer olduğunu iddia edenler bile var"*

demiştir[556]. Rusya, İstanbul Patrikhanesi ve Bâbıâli üzerinde etkili olan İstanbul Ermenilerinin desteği olmadan Osmanlı Ermenileri üzerinde etkili olamayacağını fark etmiştir. Doğu Anadolu Ermenileri ne düşünürse düşünsün son söz İstanbul'da bitmekteydi. Katolikos ise Prens Bariatinskii ile olan yazışmasında (28 Haziran 1859) :

"*Rusya Ermenilerinin yaşadıkları iyi koşulları daha yakından inceledim, yıllardan beri görgü şahidi olarak Osmanlı Ermenilerinin yaşadıkları kötü koşulları daha iyi anladım. Siz ekselanslarından Kürtler, Türkler ve oradaki diğer halkın baskısı altında acı çeken Anadolu'da ki halkımı kurtarması adına İmparatora bir dilekçe sunmak için izin istiyorum. Bu bölgenin Ermenileri Rus konsoloslarının yokluğunda kendilerini sefil yaşam koşullarında bulmaktadırlar, yabancı temsilcilerin himayesini istemek ve bu konsolosların himayesinden faydalanmak için diğer Hıristiyan mezheplerine geçmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum uzun dönemde Ermeni kilisesine zarar vermekle kalmayacak, doğudaki etkinliğimize de zarar verecek. Ayrıca Türkiye'de Rus vatandaşı olan ve ticaretle uğraşan veya işçi olan küçük bir Ermeni grubunun olduğu unutulmamalıdır. Bu sorunu en etkili şekilde çözmenin yolu Majestelerinin hükümetince Türkiye'nin çeşitli illerinde özelliklede Muş, Van, Diyarbekir, Bağdat, İznik, İzmir ve Bursa da konsolosluklar kurmasıdır. Konsolosluklar olmazsa o zaman en azından Rus vatandaşları olan tüccarların himayelerini isteyecekleri temsilcilikler kurulmalıdır. Bu temsilcilere yerli Ermenileri gizlice, dini bağlantıları ile Rus çıkarlarına zarar veren Fransız ve İngiliz konsoloslarından döndürmeleri için talimat verilmelidir."* demiştir.

Bununla birlikte, 1860'lı yılların başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durum Katolikos ile yurt dışındaki Ermeniler arasındaki bağların güçlendirilmesi gerekliliğini daha belirgin hale getirir. 1863 yılında kendilerine özerk yönetim hakkı tanıyan yeni anayasanın *"Ermeni Milleti Nizamnamesi" (Azkayın Sahmanatrutyun)* 1856 Islahat

[556] Saydam, "Osmanlı Düzeninin", s. 92 1860'ta yazılan ve 1863'te Osmanlı Hükümetince bazı değişiklikler yapılarak kabul edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi, Fransız Anayasası'na dayanmakta olup Paris'te okumuş, 1848 ihtilâllerine katılmış liberal Ermeni aydınlarının eseriydi ve aralarında Kirkor Oydan, Garabed Ütüciyan, Nahabed, Russinyan, Serviçen, Nikoghos Balyan gibi masonlarda vardı. ; Werth, "Kilise'nin Başı", s. 46

Fermanı'na dayanarak onaylanmasını sağlayan İstanbul Ermeni cemaatinin bu tutumu karşısında, durum Rusya açısından daha da hassas hale gelir[557]. Çünkü Nizamname ile Patrik bundan böyle Ermeni Milleti üzerinde mutlak otorite olmaktan çıkar. Temel vazifesi Nizamname'nin bütün hükümlerinin uygulanmasına dikkat ve nezaret etmekten ibarettir[558].

Osmanlı Devleti'nin Ermeni Milleti Nizamnamesini kabul etmesinin sebebi Avrupa Devletleri tarafından Osmanlı'ya yapılan baskıyı hafifletmektir. Ayrıca Bâbıâli bu yeni düzenlemeyle din adamlarının cemaat üzerindeki tahakkümünü kırmak istemiştir. Ancak bu hukuki düzenleme ile Ermeni toplumu bir cemaatin ötesinde siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel bütün haklarında ve eylemlerinde devlet içerisinde yeni bir baskı grubu haline gelmiştir. Mim Kemal Öke bu durumu anayasası olan, sınırları çizilmiş ancak bir toprağı olmayan devlet olarak tanımlamaktadır. Nizamname Osmanlı topraklarında kendi menfaatlerini koruma arzusunda olan emperyalist devletlerin işine yaramıştır. Babıâli'nin amacı azınlıkları daha fazla devlete entegre etmek iken Gregoryen Ermeni toplumunun dini ve toplumsal işlerini idare etmek için kurulan Ermeni Patrikliği zamanla bu devletler tarafından kuruluş amacı ile bağdaşmayan milli ve siyasi bir makam olarak görülmek istenmiştir[559].

Rus Hükümeti Osmanlı Ermenilerinin yeni statüye kavuşmalarının ve onların manen Sis Katolikosluğu'na yönelmelerinin doğuracağı sonuçlar konusunda çok endişeliydi. Bu nedenle de 1836'da yayımladığı Ermeni Kilisesi Yasası'nın yabancı ülke tebaası Ermenilerin katılımı ile yeniden görüşülmesi ve Ermeni Kilisesi kanunları ile uyumlaştırılması olasılığını ciddi olarak düşünmeye başlamıştı. Hatta, elçi Ignatief İstanbul'dan hükümetine şu çağırıda bulunmuştu:

"Ermeni halkının, Rusya'nın savunmasına ve himayesine asırlar boyu süregelen inancında tereddütlerin meydana gelmeye başladığı bu dönemde, yüzyıllar boyunca Doğu'da ki politik varlığımızın sembolüne dönüşecek şekilde himaye ettiğimiz bu halkların bize olan güvenini sarsacak her türlü nedenin ortadan kaldırılması, her zamankinden çok daha önemli hale gelmektedir[560].

---

557 Bournoutian, *Russia and the Armenians,* s. 419, *Catholicos-Elect Matt'eos to Prince Bariatinskii (28 June 1859)*
558 Güllü, "1863'ten Günümüze" s. 85-87 Ermeni Milleti bundan böyle kendi anayasası ve hukuk sistemi çerçevesinde kendince idare edilen ayrı bir milli toplum haline gelmiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda kendisini sert bir şekilde gösterecek Ermeni milliyetçiliğinin gelişim sürecine büyük katkıda bulunacaktır.
559 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında,* s. 173
560 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 47

Rusya İmparatorluk Yasası'nı tüm Ermenilerin kabul edeceği şekilde düzenlemekle yasaya meşruiyet kazandırmak, Petersburg'a yönelik tepkileri gidermek ve Katolikosluk'un nüfuzunu daha fazla arttırmak istemiştir.

Jön Ermeniler Milli Nizamname ile birlikte, rahiplerin baskısını ve amiraların Ermeni Milleti içerisindeki tahakkümünü kırmayı başarmışlardı. Nizamname, tüm İmparatorluk Ermenilerinin yönetimini İstanbul'da toplarken, sıradan Ermeniler giderek Avrupalılaşmış, bilinçleri ise devlet idaresine yakın Ermeni aristokrasisinin geleneksel bilincine kıyasla daha fazla millileşmiştir. Ancak İgnatiyev'in azmi ve sabrı Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin'den kopmalarını engellemiştir. Bu arada Rusya açısından yeni bir tehlike doğmuştur. İstanbul Ermenilerinin Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ermeni Piskoposluklarının sayısının çokluğundan faydalanarak politikadan uzak olan Rusya Ermenileri arasında yeni bir ideoloji yayma ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Rusya İstanbul dışındaki Osmanlı Ermenilerinin cemaat işlerine katılımlarının arttırılmasının yollarını aramaya başlamıştır. Çünkü İstanbul Ermenileri Katolikos'un seçim sürecini tamamen kontrolleri altında tutmaya başlamış ve 1863 Nizamnamesi bu tekeli daha pekiştirmiştir. Osmanlı Ermenileri adına Eçmiyazin'e delege olarak gönderilenler, imparatorluktaki tüm Ermeni piskoposlukları adına oy kullanmışlardır. İstanbul dışında yaşayan Ermeniler ise bu seçimde sınırlı şekilde role sahip olmuşlardır. Bunu bilen Petersburg 1860'lı yıllardan itibaren İstanbul üzerinde batı etkisinin artmasının yaratacağı tehlikeleri dikkate alarak eyaletlerdeki Ermenileri sürece katmak suretiyle İstanbul'un tekelini kırma arayışına girmiştir[561]. Hem İstanbullu hem de İstanbul dışında yaşayan Ermenilerin Katolikos'un seçim sürecinde etkili olması Batılı devletlerin de bu süreci yönlendirmesi anlamına gelmekteydi. Çünkü Avrupa Devletlerinin konsolosları ve misyonerleri Anadolu Ermenileri üzerinde etkili oldukları gibi Jön Ermeniler sayesinde de İstanbul Ermenileri üzerinde etkiliydiler. Ermenistan vaadiyle onları istedikleri gibi yönlendirmekteydiler. Tabi o dönemin ulaşım, haberleşme, oy kullanma, seçime katılım oranı, cemaatin bilinçli oy kullanıp kullanmadığı gibi özellikleri dikkate alındığında seçimlerin ne derece sağlıklı yapıldığı yönünde kuşku uyandırmaktadır.

1868 yılında Eçmiyazin Katolikosluğu kendisini temsilen Cololya isimli bir ruhaniyi İstanbul'a göndermek ister. İstanbul Hükümeti bu girişimi, Ermeni Patriğinin manevi salahiyetini ihlal edeceğini düşünerek reddeder. Katolikoslukla Patriklik arasındaki ayrılığı resmiyete dökerek Hariciye Nazırlığından Katolikosluğa gönderilen

---

[561] Werth, "Kilise'nin Başı", s. 48-49

12 Eylül 1867 tarihli yazıyla Eçmiyazin'den gelecek temsilci ile Patriğin uyuşamayacaklarını gerekçe gösterir. Ancak, elçi İgnatiyef İstanbul'da yatılı mektep açma bahanesiyle temsilciyi İstanbul'a davet eder. Bu temsilcinin amacı Osmanlı Ermenilerini Eçmiyazin'e bağlayabilmek için, öncelikle Protestanlığı yaymak isteyenleri bertaraf etmek, Katolikler arasında hizip çıkararak Fransa, Avusturya ve İngiliz nüfuzunu kırıp Rusya'nın Hıristiyan tebaa üzerinde etkisini arttırmaktır[562].

4.16. Milliyetçilik Akımı ve Eçmiyazin Katolikosluğu'nun Politikleşmesi

Rusya 1884 yılında İstanbul'dan gelecek herhangi bir delegenin veya belgenin bütün Osmanlı Ermenilerinin değil sadece İstanbul Ermenilerinin iradesini ifade ettiğini kabul edeceğini belirterek konu ile ilgili fikrinde ısrar eder[563]. 1890'lara doğru Petersburg yönetimi Katolikosun hâkimiyetinin desteklenmesine yönelik geleneksel politikasını gözden geçirir ve yeni bir rota üzerinden devam etme kararı alır. Bu tutum değişikliğinin arkasında 1880'lerde kabul edilen Ruslaştırma politikası dışında iki temel faktör bulunur. Birincisi, Katolikos yurt dışındaki Ermeniler üzerindeki egemenliğin tek elde toplanması için mücadele ederken, Ermeni Kilisesi'nin Rusya içerisindeki işlerinin yönetimi giderek daha kaotik ve kontrol edilemez hale gelmesi. İkincisi, Ermeni milliyetçiliğinin yükselişinin Eçmiyazin'e yönelik geleneksel devlet himayesini gözden geçirmeye zorlaması. Katolikos Rusya'nın yurt dışındaki etkinlik alanının genişletilmesinde bir araç olacağı yerde Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığıyla ilgili tehlikeli fikirlerin Rusya'daki kılavuzu olarak ortaya çıkar.

1890'lardan başlayarak devletle Ermeni kilisesi arasındaki ilişkiler Petersburg yönetimi için Ermeni bölücülüğüyle mücadeleyi de içermeye başlar. Bu da nihayetinde Ermeni ruhbanlarının "politikadan" arındırılması için köklü değişikliklere gidilmesini gerektirir[564]. Katolikosluğun milliyetçilik akımının etkisinde kalması özellikle Krimyan gibi Osmanlı tebaası olan din adamlarının Katolikos olarak seçilmesi ile olmuştur. Aksi halde Rus tebaası olanlar katolikos olmadan önce kanunlar gereği siyasetten uzak kalmışlardır.

Ancak Rusya'nın Osmanlıyı yıkıp, İstanbul'u alıp, Bizans'ı tekrar ihya etme emellerinin yeniden ortaya çıktığını gören Ermeniler, böyle bir olayın gerçekleşmesi

---

[562] Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında*, s. 151; Bkz.Çark, Rh.Y.G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul, 1953.
[563] Şimşir, *British Documents*, v.II, s. 494, F.O.424/141, No.18, *The Earl of Dufferin to Earl Granville*; Werth, "Kilise'nin Başı", s. 49
[564] Werth, "Kilise'nin Başı", s.50

halinde geçmişte Bizans'ın yapamadığı hürriyet ve mevcudiyetlerini ortadan kaldırma işini Rusya'nın yapmasından korkmuşlardır. Bu nedenle tek kurtuluş yolu olarak Osmanlı devleti içinde muhtar bir Ermenistan'ın kurulmasını istemişlerdir[565].

Rusya'nın Eçmiyazin ile ilgili politikası konusunda duyduğu kuşkuları ilk kez açık şekilde dile getiren Moskova Haberleri "*Moskovskiye Vedemosti*"nin genel yayın yönetmeni Mihail Katkov olur. O, Ermeni Kilisesinin diğer mezheplerden farklı olarak geniş özerkliğe sahip olmasını eleştirmekle kalmayarak 1866 yılında şunları kaydeder:

"*Milli bir kilisenin politik bir niteliğe sahip olmaması mümkün değildir. Söz konusu durumda bu politik niteliğin Rusya tebaası olmanın getirdiği yükümlülüklerle tam da özdeş olmadığı inkâr edilemez*."

Bu bağlamda, Katkov Kırım Savaşı döneminde Nerses Efendi'nin diplomatik ilişkilerin kesilmesine rağmen Osmanlı Ermeni Piskoposluklarına piskopos atamayı sürdürdüğünü, İranlı aracılar üzerinden Osmanlılarla ilişkiler yürüttüğünü, hatta savaş sonrasında Ermeniler için Batı ülkeleri içinden himayeci arayacağı imasında bulunarak içişleri bakanlığını tehdit ettiğini hatırlatır. Katkov, Rusya'nın çıkarlarının "*Rusya hudutları içinde kendisini aynı zamanda uluslararası bir güç olarak gören bir Rusya tebaasının var olmasına izin vermemesi gerektiği"* sonucuna varır. Buna dayanarak Katolikosluk'un, Rusya'nın hudutları içinde bulunmasının gerekliliği konusundaki kuşkularını dile getirerek bunun *"iki tarafi keskin kılıç"* olduğunu iddia eder. Katkov'a göre, Katolikos için tek arzu edilen şey kendisini Hayk halkının değil, Gregoryen inancının temsilcisi olarak kabul etmekle cemaati üzerindeki politik etkiden vazgeçmesi ve hiç de az olmayan kendi dini işleriyle yetinmesiydi. Şöyle der: "*Eğer Rusya, Ermeni Kilisesi içinde 'politikanın' kökünü kazımak istiyorsa, Osmanlı Ermenilerinin manevi olarak Eçmiyazin'e bağlanması için çalışmaması gerekir"*[566]. Katkov, Katolikosluğun Ermeni milliyetçiliğinin merkezi haline gelmesine, Batılı devletlerinin ve fikir akımlarının etkisindeki Osmanlı Ermenilerinin artık Rusya için tehlike arz etmesine dikkat çekmekteydi.

Sis Katolikosluğu 1865 yılında Osmanlı Devletinin gerçekleştirdiği Fırka-i Islahiye düzenlemesi ile himaye altına alınır. Osmanlı Ermenilerinin dini merkezi olması için bir takım imtiyazlar verilir. Ancak Rusya'nın Eçmiyazin Katolikosluğu'nu Ermenilerin ruhani merkezi yapmak istemesi ve İstanbul Ermeni Patrikliği'ni de

[565] Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 104
[566] Werth, "Kilise'nin Başı", s.50- 51

kontrolü altına almasıyla Osmanlı devletinin bu politikası başarılı olmaz. İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı Milli Meclis üyelerinden bazıları Eçmiyazin'e bağlanarak Sis Katolikosluğu'nu geri plana itme çalışmalarına girerler. Rusya'da politikası gereği buna destek verir[567].

Katolikoslukla ilgili 1865'te düzenlenen konferansta Kafkasya Valisi Baryatinskiy, Eçmiyazin'in politik öneminin artmasının kaçınılmaz olarak "*bölücülüğe"* yardımcı olacağı tezini ortaya atar. İçişleri Bakanı Pyotr Valuyev'de Rusya'daki ve yurt dışındaki Ermenilerin ulusal bağımsızlık emellerini dolaylı olarak destekleyebilecek her şeyden kaçınılması gerektiğinin altını çizer. Katkov ve dönemin diğer Rus yetkililerin bu düşüncelerini İstanbul Ermeni Patrikliği örneği doğrulamaktadır. Osmanlı Devletinin güçlü dönemlerinde Patrik Ermeni milletini devlete, devleti ise Ermeni Milletine karşı temsil etme gibi iki taraflı bir görev ve sorumluluğu olan dünyevi bir otoriteydi. Devlet erkinin zayıflamasıyla birlikte Patrikhane siyasal bir kimliğe bürünmüş, özellikle Ermeni Milleti Nizamnamesi sonrası Ermeni milliyetçileri ve komitecileri kilise yönetiminde etkili olmaya başlamışlardır. Bağımsız Ermenistan'ın kurulması yönünde faaliyetlerde bulunmuş, batılı devletlerin desteğini aramıştır. Bu amaca hizmet edecek kişilerin İstanbul Patrikliğine seçilmesine özen gösterilmiştir. Bunun en güzel örneği de (1888-1894) tarihleri arası Patrik seçilen Osmanlı Devleti yanlısı Horen Aşıkyan'a suikast düzenlendiği Kumkapı Olayı olmuştur.

Buna rağmen 1870'lerde yönetimin Katolikos konusundaki tutumunda kararsızlık sürüyordu. İçişleri bakanlığı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bu konuya yeniden eğilerek Ermenilerin bağımsızlık emelleriyle mücadele etmek yerine bu emelleri doğuran nedenlerin yok edilmesi gerektiğine dikkat çeker ve Katolikos ile açık çatışmanın arzu edilir olmadığının altını çizer. Dışişleri bakanlığı ise bu konuda içişleri bakanlığı ile fikir ayrılığı içerisindedir. 1836 Yasasının Katolikos'u bazı ayrıcalıklardan yoksun bıraktığı ve Osmanlının "otokratik" ortamında yetişmiş yaşlı bir adamın Rus tebaalığına henüz yeni geçtiği, ülkenin yasalarına bir anda itaat etmesinin beklenemeyeceğini kabul eden bakanlık, düşüncelerini:

"*Biz bu şartlar altında Ermenilerin ruhani efendisine mümkün olan tavizleri vermek zorundayız*" şeklinde özetleyerek, şöyle devam eder: "*Rusya Katolikos'un faaliyeti konusunda bazı müsamahaların doğuracağı sonuçlardan endişe etmeyecek*

[567] Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında,* s. 169

kadar güçlüdür. Rusya hoşgörüsü ve sabrı ile Ermeni cemaati içinde otoritesini ve etkisini daha da güçlendirecektir."

Böylece Osmanlıya karşı askeri zaferden ve bu zaferin Kevork Efendi üzerinde pasifize edici etkisinden cesaretlenen yönetim Katolikos ile açık çatışmadan kaçınmaya karar verir.

1882 yılında Kevork Efendi'nin ölümüyle Eçmiyazin tahtı için ibre tekrar Rusya tarafına döner. İstanbul Rus elçiliği yeniden bir Osmanlı adayının onaylanmasının Eçmiyazin'i politik entrikalar tarlası haline getireceği görüşündedir. Önceki iki katolikosun yönetiminden iyice tedirgin hale gelen Eçmiyazin ruhban sınıfı ise Rusya tebaası olan Nahçivan-Bessarabiya Piskoposluğu Başpiskoposu Macar Efendi'yi Katolikos seçmek ister. Petersburg yönetiminde Katolikos olarak bir Rus tebaasını görmek isteği o kadar kuvvetlidir ki, Çar ilk kez Eçmiyazin'deki seçimlerde daha az oy almış bir adayı onaylar. Böylece Macar Efendi Temmuz 1885'de resmi olarak Katolikosluk görevine başlar ve aynı yıl Kasım ayında İstanbul cemaati onu Katolikos olarak tanıdığında, Rusya'nın iç ve dış politika kurumlarının görevlileri Osmanlı Ermenilerinin bu kararını Rus kanunlarının özellikle de 1836 Yasasının zaferi olarak yorumlar[568]. Ancak Macar Efendi, Rusya'nın kendi vatandaşları olan Ermenilere karşı sert davranışlarından dolayı yönetime tavır alır. Ayrıca İstanbul Ermeni Patrikliği'nin de Rusya'ya pek sıcak bakmadığı görülmektedir. İstanbul Patrikliğine seçilen Erzurum piskoposu Harutyan Vahabetyan, kendinden önceki Patriklerin takip ettiği politikayı tasvip etmez ve Osmanlı Ermenilerinin durumunun ıslahı için Avrupa'dan umut beklemenin faydasızlığına inanır. 1886 yılında Patrikle görüşen Rus Generali Azof'a " *Biz bunca senedir saltanat-ı Seniyye'nin himayesinde tam bir serbesti ve hürriyetle yaşayıp dururken, Rusya veya diğer büyük devletlere niçin ihtiyaç duyalım. Durum böyleyken Ortodoks mezhebini veya Rus himayesini kabul etmek ve istemek gereksizdir."* der[569].

1888 yılında İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nde Patriklik seçimi yapılmış Horen Aşıkyan seçilmiştir. Eçmiyazin Kilisesi İstanbul Patriği'nin seçilmesi sürecine müdahil olmaya ve Patrik üzerinde etkin olmaya çalışmıştır. Aşıkyan'ın Patrikliği döneminde Ermeni komitelerinin Eçmiyazin'in desteğinde Patrikhaneye nüfuz etmeye çalışmaları bunu kanıtlamaktadır. Katolikos Patrik'e gönderdiği mektupta devlet yanlısı

---

[568] BOA, Y.PRK.AZJ., 11/89; Werth, "Kilise'nin Başı", s. 52

[569] *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri*, cilt.I (1841-1898), T.C.Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 39-40 (Bundan sonra: OBERİ)

politikalarını eleştirerek görevinde kalmaması uyarısında bulunmuştur. Komitecilerin tehdit ve suikast girişimlerine dayanamayan Patrik istifa etmek zorunda kalmıştır[570].

Macar Efendi'nin ölümünden bir yıl önce 1890 yılında Osmanlı Ermenileri Eçmiyazin Katolikosluğu'na bir temsilci heyeti göndermiştir. Heyet Kürtlerin zulmünden, Devlet-i Aliye memurlarının kayıtsızlıklarından ve rehavetinden bahseden bir dilekçeyi Katolikos'a sunmuş, ayrıca Osmanlı Ermenilerinin Rusya tarafından himaye edilmesi konusunda aracı olmasını istemişlerdir. Katolikos heyete dilekçeyi Rus Çarına vereceği sözünü vermiş ve İmparator Aleksander'ın merhametine güvenmelerini tavsiye etmiştir[571].

Nisan 1891'de Rus devlet yönetiminin Eçmiyazin ile ilişkilerinde devam eden anlaşmazlıklar konusunda bir toplantı yapılır. Bu toplantıda yüzyılın ilk yarısında Katolikosun Ermeniler üzerinde *"tamamen istisnai bir etkiye sahip olduğu*" dolayısıyla hükümetin onun statüsünü destekleyip, Ermeni Kilisesine büyük ayrıcalıklar tanıyarak doğru hareket ettiği teyit edilir. Ancak Ermeni Milli Nizamnamesi ile İstanbul'da Ulusal Meclis'in kurulması Ermeniler için Eçmiyazin Patrikliği'nin eski cazibesini yerle bir eden yeni bir politik merkez ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Katolikos benzersiz statüsünü "*geriye dönüşsüz bir şekilde"* kaybeder. Petersburg yönetiminin sağlayacağı hiçbir ayrıcalık onu eski konumuna döndüremez.

Katolikosluk Ermeniler için en yüksek uhrevi merkez olmanın dışında Rus devletiyle diyalog kurmanın bir vasıtasıydı. Ermeniler Petersburg'un bağımsız bir Ermenistan istemediğinin farkındaydılar. Bâbıâli kendi Müslüman tebaasından bile önce azınlıklara tanıdığı milli nizamnamelerle Ermenilere de anayasal sistem deneyimi sunmaktaydı. Katolikosluk Rusya'nın himayesinde özerk bir Ermenistan'ı işaret ederken Patrikhane yeni hukuki statüsüyle bağımsız Ermenistan'ın yolunu açmaktaydı. Bu nedenle Eçmiyazin Osmanlı Ermenileri için artık eski cazibesini kaybetmekteydi.

1892 katolikos seçimlerine Rus Hükümeti görünüşte müdahil olmaktan kaçınır. Bir Osmanlı tebaasının seçilmiş olması da bunu kanıtlar niteliktedir. Yeni Katolikos Mığırdıç Krimyan daha önce Van Başpiskoposluğu ve İstanbul Patrikliği yapmış, aynı zamanda Berlin Kongresi'nde Ermenilerin çıkarlarını savunur[572]. Van Piskoposluğu görevindeyken Van Kartalı *"Arziv Vaspuragan*" adlı aylık bir dergi yayımlar. Bu

---

[570] R.Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 193
[571] *OBERİ*, cilt.I, s. 254
[572] Werth, "Kilise'nin Başı", s. 54

dergide zalim Osmanlı rejimine karşı başkaldırmaktan ve ulusal özgürlükten söz ederek Ermenistan fikrini Doğu Anadolu Ermenileri arasında yaymaya çalışır[573]. Krimyan ihtilal örgütü üyesi olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nde önü alınmaz olayların meydana gelmesine sebep olur. Rusların elinde de Katolikosu itaat etmeye zorlayacak bir mekanizmanın olmamasının yanı sıra, istenmeyen Katolikosu görevden uzaklaştırmaya izin veren bir yasaları da yoktur ve 1836 Yasasında da ön görülmemiştir[574]. Ruslardan ümidini kesen Katolikos, Ermeni Kilisesini korumak için çare olarak Eçmiyazin Katolikosluğu'nu Osmanlı Devletine nakletmeyi düşünmüş, bu konuda Bâbıâli ile görüşebilmek için İstanbul Ermeni Patrikliği'nin aracı olmasını istemiştir[575]. Ermenilerin bu talepleri Tiflis Osmanlı Başkonsolosunca İstanbul'a ulaştırılmış ve Sultan II.Abdülhamid'e bildirilmiştir. Sultan "*böyle bir vakıanın asla ve kat'a caiz olmayacağından"* olaylar gelişmeden hemen harekete geçilerek "*behemehâl bu işin önünün alınmasını"* istemiştir. Olay İstanbul Patriği tarafından Katolikosluk'un Osmanlı topraklarına naklinin istenmesi şeklinde değil, mevki-i ruhanisi Eçmiyazin'de tehlike altında bulunan Katolikos'un Rusya'yı terk ederek Osmanlı Devletine sığınma arzusu şeklinde yansıtılmıştır[576]. Her iki halde de Rusya ve Osmanlı Devletleri arasında savaşa varabilecek diplomatik krizin yaşanması kesin görünmektedir. Katolikosun Osmanlı Devletine sığınması demek katolikosluk tahtının Sultan'ın ülkesine taşınması ve onun tebaası olması demekti. Çünkü Katolikos nerede ikamet etmekteyse Katolikosluk merkezi orası kabul edilmekteydi. Bu da artık Rusya'nın Osmanlı

---

[573] Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 43 Piskoposun çabaları İstanbul Ermenilerince hoş karşılanmamış, dahası Piskoposu öldürmek için Kürt bir tetikçi göndermişlerdir. Ancak bu girişim başarısız olmuş Piskopos 1869'da İstanbul Patriği seçilmiştir. Onun yönlendirmesiyle kilise örgütü ilk kez illerde yaşayan Ermeniler hakkında bir araştırma başlatmış, bu konuda hükümete şikâyet bildirmiş ve Ermenilerin korunmasını istemiştir. Ancak Ermeni ileri gelenleri onun tutumunu tehlikeli bularak 1873'de istifaya zorlamışlardır.

[574] Güllü, *Ermeni Sorunu*, s. 351 Çar I.Nikolay Kafkas Genel Valisi Golitsin'in tavsiyesiyle 1903 Haziranında Ermeni Kilisesi'ne ait malların istimlak edilmesini ve okulların Rus yetkisine verilmesini emreder. Böylelikle Ermeni devrimcilerin gücünü kırmayı ve Ruslaştırma siyasetini hızlandırmak ister. Ancak kiliseye müdahale ederek sadece komitecileri değil tüm Ermeni toplumunu karşısına alır. Bu karar hem kilisenin hem de Taşnak Komitesi'nin güçlerini arttırmasına neden olur. Krimyan komitecileri desteklemeye devam eder. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini yumuşatmaya çalışır. Rusya'nın bu faaliyetleri tüm Ermenilerin ruhani idaresine yönelik bir harekât olarak algılandığı için Osmanlı Ermenileri ve din adamları arasında da Rus hükümetine karşı ciddi tepki doğurur. Sis Katolikosluğu ve Kudüs Patrikliği İstanbul Patrikhanesi'ne müracaat ederek toplu halde ya da direkt Ermeni Patrikhanesince Çar'a bir mektup yazmak ve Rusya'yı bu tutumundan dolayı protesto etmek isterler. ; Werth, "Kilise'nin Başı", s. 55; Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s.300-301

[575] BOA, MKT.MHM, 699/5; BOA, Y.A.HUS.460/133

[576] BOA, İ.HUS, 111/1321; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 90; Güllü, *Ermeni Sorunu*, s. 353 Rusya'nın Ermenilere yönelik tavrının değişmesi ve reform yapmaya başlaması Osmanlı Devleti'nde de etkilerini gösterir. İstanbul'da II. Abdülhamid'e yönelik suikast girişimi Katolikos Krimyan'ın Rusya'da ki gelişmeler sırasında Sultan'a yaptığı taleplerin reddedilmesine karşı gösterilen sert bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Ermenilerini değil, Osmanlı'nın Rus Ermenilerini nüfuzu altına alması anlamına gelmekteydi. Böylelikle Bâbıâli tarihi bir fırsatı kaçırmıştı. Patrik'in olayı farklı yansıtması ise kendi siyasi ve uhrevi gücünün üzerinde bir gücün varlığını istememesine dayandırılabilir. Katolikosluk'un taşınması durumunda Babıâli'nin yeni muhatabı bu en yüksek manevi merkez olacak ve tüm dengeler Patrikhane aleyhine değişecekti.

Krimyan'ın 1907 yılında ölümüyle Eçmiyazin Katolikosluğu'na en az Krimyan kadar Ermeni milliyetçisi olan İzmirliyan seçilir. Eçmiyazin'e gitmeden önce Osmanlı Sultanı tarafından kabul edilir ve kendisine birinci rütbeden Osmani Nişanı verilir[577]. Yeni Katolikos Petersburg'a giderek Ermeni toplumuna yardım etmesi için Çar'dan ricada bulunur. Ruslar İstanbul elçiliği vasıtasıyla Osmanlı Ermenilerini takip ederek uygun fırsat yakaladığında Gregoryen Kilisesi ile Rus Ortodoks Kilisesi'nin birleşmesini ister ve bu konuda tavsiye niteliğinde bir beyanname yayımlarlar. Ancak olağan üstü gayretlerine rağmen Ermenilerin büyük bir kısmını harekete geçiremezler. Bunun üzerine beyannameye tabi olmaları için Ermeni ruhani reislerine çağırıda bulunurlar[578]. Her şeyden önce Ermeni Kilisesi milli bir kilise idi ve Bizans'ın uyguladığı büyük baskılara rağmen bile bu özelliğini korumuştu. Bu nedenle sadece sıradan bir beyannameye dayanarak köklü bir geçmişi olan kilisenin Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşmesi düşünülemezdi. Ortodoks öğreti Gregoryen mezhebini sapkın kabul ettiğinden böyle bir birleşme yüzlerce yıllık Gregoryen öğretilerinin terk edilmesi ya da Ortodoks öğretiye uyarlanması anlamına gelmekteydi. Bu da Ermenilerin kabul edebileceği bir şey değildi.

4.17. Eçmiyazin Katolikosluğu Rusya için Yeniden Önem Kazanması

Kafkas genel Valiliğine getirilen Vorontsov-Daşkov ve Rus Dışişleri Bakanlığı'nı Eçmiyazin'in uluslararası önemini tekrar hatırlamaya iten nedenleri, özellikle, 1905 Japonya yenilgisi sonrası Rusya'nın dış politika hedeflerinin yeniden

---

[577] BOA, BEO.3492/ 261829; BOA, İ.AZN, 83/1327; BOA, BEO, 3564/ 267227; BOA, İ.TAL, 461/1327

[578] Ölmez, "Rusya ile Eçmiyazin", s. 122-123 İzmirliyan'ın ayrılıkçı ve Ermenistan kurulmasına ilişkin faaliyetleri daha İstanbul Patrikliği döneminde başlamıştır. Onun döneminde Patrikhane'de Osmanlı taraftarı olan memurların görevlerine tek tek son verilerek yerlerine komiteciler atanmıştır. Ayrıca, Patrikhane'de daha önce olmayan yabancılarla haberleşme bürosu kurdurarak, bu büroya Diksan Kelekyan ve Tilyan gibi komitecileri getirmişti. Galata Ermeni Okulu Müdürü Artin Mirselciyan'ı da yabancı elçiliklerle sözlü haberleşmelere memur etmiştir. Patrik bütün bunların yanında hükümet uygulamalarını açıktan açığa eleştirmeye başlamıştır. İzmirliyan İstanbul'da bu faaliyetleri yaparken Anadolu Ermenilerini de ihmal etmemiş, Sis Katolikosluğu'na da komiteci papaz Kirkos Aletcivan'ı atayarak orayı da emrine almıştır. Böylece patrikhane aracılığıyla Adana ve Halep civarlarını da karıştırmaya başlamıştır.; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 74; Güllü, *Ermeni Sorunu*, s. 385

değerlendirilmesinde aramak gerekir. Balkanlar'da istikrarsızlığın ve Osmanlı yönetimi üzerinde Almanya'nın etkisinin artması sonucunda Çarlık yönetimi Osmanlının zamanından önce çöküşünü ve parçalanmasını, bununla birlikte üçüncü bir devletin statükoyu bozacak şekilde Boğazlar üzerinde kontrolü ele geçirmesini önlemeye çalışır. Dışişleri Bakanı A.P İzvolsky gerekli olması halinde Rusya'nın Şark Meselesi'nde kararlı davranması gerektiğini düşünür. İran'daki (1906-1911) ve Osmanlı'da ki (1908-1909) politik devrimleri durumu daha da zorlaştırır ve Rusya'nın yurt dışındaki Ermeniler üzerindeki etkisi açık bir sorun olarak kalır. Bu bağlamda, Rus dış politikasını yürüten Çarlık yetkilileri Ermeni Kilisesi'nin haklarını yeniden ihlal ederek Ermenileri tahrik etmemeye çalışırlar[579]. İran ve Osmanlı Devletlerinde meşruti yönetime geçiş denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen gayrimüslim ve Müslüman tebaa için kısmi bir anayasal düzen getirmişti. Çünkü son söz yine de Osmanlı Padişahı ve İran Şahı'nda idi. Her iki devlette de azınlıklar milli meclislerde söz sahibi olup eşit yasal haklara sahip oldukları ya da Batı tarzında cumhuriyet rejimine geçildiği takdirde Rusya'nın Hıristiyan azınlıkları araç olarak kullanma imkânı kalmayacaktı.

1908 Bosna Krizi ve İzvolskiy'nin Ortadoğu'da aktif politika yürütme kararlılığı dışişleri bakanlığının Katolikosu aktif bir şekilde destekleme isteğinde etkili olan önemli faktörlerdir[580]. 1912 yılı sonuna doğru Petersburg yönetimi Ermeni meselesini tekrar devreye sokmaya çalışır, fakat bu Katolikosun desteği olmaksızın çok zor hatta imkânsızdır. Bütün bu etkilerin bir araya gelmesi[581] Petersburg yönetimini 20 yıllık çatışma politikasından vazgeçmeye zorlar. Bu durum hem Ermeni Kilisesi'nin hem de Taşnakların Rus siyasetinde eskisinden daha etkin olmasını sağlar[582].

1911 seçimlerinden önce Kilise Sinodu ve Eçmiyazin'deki 28 delegenin seçimleri boykot etmesi işi bir hayli zorlaştırır. Bu delegeler eski İstanbul Patriği'nin adaylar listesinden çıkartılması için Taşnaksutyun'un ve İstanbul'daki Ulusal Meclis'in kendilerine baskı yaptıklarını belirtirler. İçişleri bakanlığı buna dayanarak seçim sonuçlarını geçersiz ilan etmeyi bile önerir. Zaten Katolikosluk'a seçilen Kevork Efendi'nin Ermeni Devrimci Hareketi ile ilişkilerinin olmasından şüphelenilmektedir. Fakat İran ve Osmanlı meselelerinin kritik durumu Rus İmparatorluğu'nun kararını bir

---

579 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 56
580 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 61
581 Werth, "Kilise'nin Başı", s. 56
582 Güllü, *Ermeni Sorunu*, s. 352; Werth, "Kilise'nin Başı", s. 57

kez daha önemli ölçüde etkiler. Kafkas Genel Valisi ve dışişleri bakanlığı daha önce olduğu gibi Ermenilerin Rusya'ya sempati duymasının sağlanması gerektiği konusunda hem fikirdir. Nitekim her iki kurum tam da bu dönemde uluslararası politika alanında " *Ermeni Meselesini*" yeniden sahnelemeye hazırlanmaktadır[583].

Anadolu'daki Ermeni tehlikesi başta Taşnak ve Hınçak olmak üzere çeşitli komitelerden gelirken, asıl tehlike Eçmiyazin ve Rusya'dan gelmekteydi. Katolikosluk savaş sırasında Ermeni-Rus ittifakı yönünde açıktan faaliyetler sürdürmüştü. 1914 yılında Çar II.Nikolay'ın Tiflis'te huzuruna kabul ettiği Katolikos V. Kevork *" Ermenilerin kurtuluşunun Osmanlı Devletinden ayrılarak Rusya'nın himayesinde kurulacak bir Ermenistan Devletiyle mümkün olabileceğini"* belirtmişti. Böylece en yüksek ruhani makam Ermenilerin savaşta Rusya'nın yanında yer alması gerektiğini açıkça ifade etmişti. Katolikos'un ve savaş öncesinde hem Rusya Ermenileri hem de Osmanlı Ermenileri arasında Taşnaksutyun Partisi'nin teşvikiyle Çarlık ordusuna destek için gönüllü birlikleri oluşturulmuştu. Osmanlı yetkilileri Patrikhane'nin de açıktan olmasa dahi Katolikosluk ile temaslarını sürdürerek bölgedeki gelişmelere destek olduğunu düşünmekteydiler. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin incelemelerine göre Patrikhane İtalyan elçiliği aracılığıyla Eçmiyazin ile haberleşmekteydi. Ancak Patrik Zaven Efendi bu ithama karşılık savunmada bulunarak *"Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunanların Rus Ermenileri olduğunu, onların yaptığı faaliyetlerin sınırda yaşayan Osmanlı Ermenilerine faydadan çok zarar getirdiğini bildiği için bunu önlemek adına Tiflis ve Eçmiyazin'e temsilciler gönderdiğini"* belirtmişti[584].

Van Rus konsolos yardımcılarından gelen raporlarda Ermenilerin öncüleri arasında Rus yanlısı olan *Ararat Cemiyeti* tarafından güçlü bir Ermeni hareketinin başlatıldığı yazılmıştır. Bunu fark eden İstanbul Hükümeti Rus Ermenileri ile Osmanlı Ermenilerinin temasını engellemek için sıkı tedbirler almış ve Rusya'da yayımlanan Ermeni gazetelerinin Osmanlıya girişini yasaklamıştır[585]. Gelişmeler üzerine, İttihat ve Terakki Hükümeti Rusya'nın Ermeniler üzerindeki etkisini kırmak için Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından hazırlanıp 10 Ağustos 1916 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlanan *"Ermeni Katolikos ve Patrikliği Nizamnamesi*" ile Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin Katolikosluğu ile münasebetlerini kesmek istemiştir. Nizamname'de

---

[583] Werth, "Kilise'nin Başı", s. 62
[584] Güllü, "1863'ten Günümüze", s. 456-458
[585] Bournoutian, *Russia and the Armenians*, s. 445, *Report from the Russian Vice-Consul at Van (29 April 1880)*

“Katolikos ve Patrikliğin İdare-i ruhaniyesi Osmanlı ülkesi topraklarıdır ve Osmanlı Ermenilerinin umumi ruhani merkezide sadece bu Katolikosluktur” denilmiştir. Kararnameyle iki kilise arasındaki her türlü ilişki 1828-1829 Osmanlı Rus savaşı sonrasında olduğu gibi tekrar yasaklanmıştır. Sis ve Ahtamar Katolikoslukları birleştirilerek Kudüs’e nakledilmiş ve İstanbul Patrikhanesi de ruhani olarak buraya bağlanmıştır[586]. Birleşik Katolikosluk’un merkezi Kudüs’teki Mar Yakup Manastırı olmuştur. Buranın merkez seçilmesinde Kudüs’ün Hıristiyanlarca kutsal sayılması etkili olmuştur. Böylece Hıristiyanlığın bu kutsal mekânı merkez seçilerek siyasal niteliğe dönüşmüş olan Eçmiyazin’in etkisi ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bunda Ermenilerin büyük kısmının Kudüs’e yakın mahallere tehcir edilmesinin de etkisi olmuştur[587]. Kanımızca Kudüs’e Batılı devletlerden birinin tek başına nüfuz etmesinin imkânsız olması, buradaki Hıristiyan mezhepleri arasındaki dinsel mücadelenin devletlerarası siyasal mücadeleyle desteklenmesi İttihat ve Terakki Hükümeti’ni bu yönde bir karar almaya itmiş olabilir. Yani bir bakıma Katolikosluk İstanbul’un etkisinin giderek azaldığı ve ileride elinden çıkacak olan tarafsız bir bölgeye nakledilmekteydi.

1 Ekim’de Şam, 25 Ekim’de Halep düşmüş Osmanlı Devleti’nin kurduğu Birleşik Katolikosluk itilaf devletlerinin kontrolünde kalmıştır. I.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Birleşik Katolikosluk’un da sonunu hazırlamıştır. İngilizleri memnun etmek amacıyla Bâbıâli Ermenilerin yönetiminde eskiye dönüş hazırlıkları başlatmış ve 14 Kasım 1918 tarihli Ermeni Katolikosluk ve Patrikliği’nin Tevdine dair olan İrade-i Seniyye Ahkâmının ilgasına karar verilmiştir. 18 Mart 1918’de de 1863 tarihli eski Nizamname yeniden yürürlüğe konulmuştur[588].

Maget Attia, Kıpti Ortodoks Kilisesi ve Ekümenik Hareket *“The Coptic Orthodox Church and The Ecumenical Movement”* adlı kitabında,1917 Rus Devrimi’nin gerçekleştiği tarihte Eçmiyazin Kilisesi’nin unvanında “*Ortodoks*” kelimesi yerine “*Apostolik*” (*Ermeni Havariler Kilisesi-Armyanskaya Apostolskaya Tserkov*) kelimesinin kullanılmasının Bolşeviklerin bu milli kiliseyi Ukrayna Ortodoks

---

586 BOA, DH.EUM., 6/58

587 Güllü, *Ermeni Sorunu*, s. 471 Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’nın dördüncü ordu komutanı Cemal Paşa’ya yazdığı şifreli telgraflarda Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin Katolikosluğu ile ilişkilerinin kesildiğini belirtmiştir. Ülke içindeki tüm Ermeni dini kurumlarının Sis Katalikosluğu’na bağlanmasıyla Eçmiyazin’in Osmanlı Ermenilerine müdahalesine engel olunabilecekti. Ancak sonradan bu fikirden vazgeçilmiş, yeni örgütlenme için Kudüs’ün uygun olacağı düşünülmüştür. ; Arslan, *Kutsal Ermeni*, s. 113

588 Arslan, *Kutsal Ermeni*, s.116

Kilisesi ve diğer Ortodoks Kiliselerine yaptığı gibi Rus Ortodoks Kilisesine katılmaya zorlamasına engel olduğunu ileri sürmektedir[589].

[589] Maged Attia, *The Coptic Orthodox Church and The Ecumenical Movement*, Abasseya, Cairo, Egypt, 2001, s. 3

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. URMİYE RUS ORTODOKS MİSYONU VE RUSYA İLE OSMANLI SÜRYANİLERİ (NASTURİLER) ARASINDAKİ İLİŞKİLER

5.1. Asuri-Süryaniler(Nesturiler) Kimdir?

Mezopotamya Hıristiyanlığın ilk yayıldığı bölgelerden biri olmuştur. Bu bölgede yaşayan ve önce batılı seyyahlar sonrada Hıristiyan misyonerler tarafından keşfedilen "Aramiler" Tevrat'ta kayıp kabile olarak geçmişlerdir. Aramiler, havari Thomas'ın girişimiyle Hıristiyanlığı kabul etmişler ve bölge halkı onları diğer putperest Aramiler'den ayırmak için "*Suriyeli"* anlamına gelen "*Süryani*" ismini vermiştir[590]. Süryaniler; ırksal kökenleri belirsiz bir halk, en eski ve meşhur Hıristiyan topluluk, inançlarına kararlı bağlılıklarıyla yüzyıllar boyunca ayrı dini kimliklerini devam ettiren doğunun öncü misyonerlerinin soyundan gelenler gibi çeşitli şekillerde tanımlanmışlardır[591].

Süryanilerin kökeni oldukça gizemlidir. Bazı Süryaniler *"Süryani*" kelimesinin Pers Kralı Keyhüsrev'in adından, "*Kyris"* veya Süryanice de "*Syrus"* ve *Sirus*'dan türediğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bir iddiaya göre "*Süryani"* kelimesi Süryanicede *"Sur"* anlamına gelen ve İsa'ya vahyin geldiği Lübnan'ın Güney kıyılarındaki Tyre (Sur) Şehri'nin adından türemiştir. Başka bir görüş ise bu halkın yaşadığı Suriye bölgesinin ismini aldıklarını ileri sürmüştür. Kabul edilen en yaygın görüş *"Asur"* kelimesinden geldiğidir[592].

Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından çeşitli öğreti farklılıkları Süryaniler arasında sürekli birbirleriyle mücadele eden taraflar ortaya çıkarmıştır. Asur başkenti Ninova'nın düşüşünün (M.S. 612) ardından Bizans ve Sasanilerin siyasi entrikaları sonucu Süryani Kilisesi ve halkı bölünerek bir bölümü Urmiye ile Van Gölleri arasındaki dağlara, diğer bölümü ise Musul'a sürülmüştür. Bu bölgeleri kendilerine vatan edinerek geleneklerini, göreneklerini ve dillerini muhafaza etmişlerdir[593]. Bu muhafazanın ardında Süryani Kilisesi'nin de tıpkı Ermeni Kilisesi gibi milli bir kilise

---

590 Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü (1.Dünya savaşında Süryaniler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009, s.131

591 R. Salahi Sonyel, *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 2001, s. 1

592 Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 3

593 Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 7

olması bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Anadolu'sunda Müslüman Kürtler ve Türklerin hakim unsur oldukları bir bölgede yaşamaları, batılı misyonların bölgeye gelişine kadar bu azınlık topluluğun yabancı kültürlerin ve farklı Hıristiyan mezheplerine karşı kapalı olmasında etkili olmuştur. Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin yetki alanı içerisinde yer almaları bile Süryani Kilisesi'nin milli ve dini karakteri üzerinde etki etmemiştir.

5.2. Süryani-Nesturi Kilisesi'nin Ortaya Çıkışı ve Nesturilik'in Yayılışı

Süryani-Nesturi Kilisesi ismini İstanbul Patriği Nestorius'dan almıştır. Süryaniler 431 Efes Konsili kararlarını tanımadıklarından bu konsil de Nesturilik kınanmıştır. Sapkın olarak nitelendirilen öğreti Suriye ve İran'da yayılma alanı bulmuştur. 7. yüzyıl da Nesturizm taraftarları İslam diniyle tanışmışlardır. Nesturi-Süryaniler Arap fetihleri sırasında Müslümanlarla işbirliği yapmışlardır. Bizans'a yönelik düşmanlık bu iki dine mensup tarafları bir araya getirmiştir[594].

Süryaniler kültür ve uygarlık alanında küçümsenmeyecek derecede önemli bir rol oynamışlardır. Bu rol Hıristiyanlık dinini M.S.400 yılından 1200 yılına kadar tüm Asya´da yaymaları ile görülmüştür. Nesturi Kilisesi Hindistan ve Çin'e kadar nüfuz ederek Asya'daki misyoner faaliyetlerini genişletmiştir. Günümüzde Güney Hindistan Hıristiyanları Mezopotamyalı Süryanilerin yaptığı misyon faaliyetleri sonucu ortaya çıkmışlardır[595].

Sasani İmparatorları, Zerdüşt kâhinleri onların ülkeye girmelerine karşı olmalarına rağmen, siyasi çıkarları açısından Roma'ya isyan eden Nesturileri iyi karşılamış ve hoşgörülü davranmışlardır. Nesturiler Bizans'ın askeri ve siyasi arzularına karşı kendilerini bir araç olarak kullanan İran hükümdarlarının himayesi altında inançlarını muhafaza etmişlerdir[596].

---

[594] Edward L. Cutts, *The Assiyrian Christians*, Printed by R. Clay, Sons, and Taylor, London, 1877, s. 20; Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 7-9

[595] G.Yonan, "Tarihte Unutulmuş Bir Ulusal Azınlık", http://www.acsatv.com/fil/Qashisho.pdf, s. 1; Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 52 Nesturilik (Nasturilik); kurucusu Nestorius olan bir Hıristiyan mezhebidir. 428 yılında İstanbul Patriği olan Nestorius, İsa'nın, hem Tanrı hem de insan olarak nitelenmesine karşı çıkar. İsa'nın tanrısal ve insan olmak üzere iki yönü olduğunu söyler. Ancak bu iki ayrı niteliğin özle birleşmeyip manevi bir birleşme şeklinde ve görünüşte olduğunu anlatır. Meryem'in Tanrı'nın annesi (Theotekos) değil, İsa'nın annesi (Khistotokos) olduğunu savunur. Bu düşüncelerinden dolayı kısa sürede görevinden alınır ve sürgün edilir (431). Bizans'ta kendisine yer bulamayan Nesturilik doğuya kaymaya başlar. Nesturi Papazları Çin, Hindistan ve Moğolistan'a kadar bu mezhebi yaymak için dolaşırlar. İslâmiyet'in başlangıcında Hz. Muhammed Nesturilere dokunmaz ve onlarla iyi ilişkiler kurar. Bu davranış Nesturiliğin yayılmasının sürmesine yardımcı olur.

[596] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 8

Çin'e kadar nüfuz etmiş olmalarından olsa gerek Orta Asya'nın Süryanilerin anavatanı olduğu da ileri sürülmüştür. 13. ve 14. yüzyıllarda Moğolların istilası Nesturileri Güneydoğu Anadolu dağlarında mülteci olarak kalmaya ve Mezopotamya'da yaşamaya mecbur etmiştir. Ayrıca Hakkari'de ve Van'ın kuzeyine doğru uzanan köylerde de yerleşmişlerdir. Bu nedenle onların Turan Halkından olduğu da iddia edilmiştir.

Süryaniler, İsa'nın taraftarlarına vaaz verirken kullandığı Eski Aremice'nin modern şeklini konuşmaktadırlar. Eskisini ayinlerinde kullanırlar, fakat uzunca bir süre ayin dillerinin Rumca olduğu ileri sürülmüştür. Çoğu Süryani Rum dilini anlamadığı için tekrar Aramiceyi kullanmaya başlamışlardır.

5.3. Süryaniler Arasındaki Bölünme

Süryaniler ilk dinsel merkezlerini Patriklik olarak Antakya'da kurmuşlardır. Kendilerini ekonomik olarak sömüren ve siyasal baskı uygulayan Roma İmparatorunun hâkimiyetinde yaşamış, İmparatorluğun ikiye bölünmesiyle Patrikhane Piskoposları bağımsız harekât etmeye başlamışlardır. İmparator Kostantin'in 313 yılında Milano Fermanı ile Hıristiyanlığı İmparatorluğun resmi dini olarak kabul etmesiyle İsa'nın yaratılışıyla ilgili farklı görüşler 518'deki Büyük Kilise Ayrılığı'na "The Great Schism of The Church" yol açarak Nesturilik inancının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Süryaniler 1551yılındaki hizipleşmenin ardından başlıca üç temel mezhebi belirten dinsel isimlerle bilinmişlerdir: Nesturiler veya Doğu Süryanileri(Asuri ismini kullanmayı tercih etmektedirler), Keldaniler (Uniat Doğu Süryanileri, Roma Katolik Kilisesiyle aynı cemaat içindedirler), Yakubiler (Ortodoks Batı Süryanileri). Bu üç ana bölünmenin ardından Süryani Marunîler, İranlı, Rus ve Mısır Süryanileri, Süryani Melkitler ve Süryani Protestanlar bulunmaktaydı. Bölünme altı yüzyıl devam ederek birlikteliklerini tamamen yok etmiştir. Bugün ise Süryaniler başlıca iki kısma ayrılmışlardır. Nesturiler ve Keldaniler'in oluşturduğu Doğu Süryanileri, Yakubiler veya Aramiler olarak bilinen Batı Süryanileri[597]. Adı geçen kiliseler M.S.400 yılından itibaren Bizans devlet kilisesinden ayrılarak bağımsız olmuşlar, otonom merkezi bir yönetimle kendi patrikliklerini kurmuşlardır[598].

---

[597] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 2-7;Ahmet Dinç, "Tarihten Bugüne Emperyalizmin İstismarında Süryanilik", *21.Yüzyıl,* Ocak / Şubat / Mart 2008, s. 76

[598] Yonan, "Tarihte Unutulmuş", s. 1

5.3.1. Keldaniler

1551 yılında, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Süryaniler Katolikos ile ilgili bir tartışma sebebiyle bölünürler. Patrik seçilmiş olan Piskopos John Sulaka yandaşlarıyla birlikte Roma Patrikliği ile birleşerek Keldani olarak bilinen Birleşik Hıristiyan Kilisesi'ni kurar[599]. Sulaka Diyarbakır'a döndükten sonra tutuklanır ve hapiste ölür. Keldani Patrikliği 1672'de Diyarbakır'da yeniden kurulur. Aynı yıl Diyarbakır Nesturi Piskoposu Mutran Yusuf Süryani Nesturi Kilisesinden ayrıldığını açıklar ve Keldani Patriği olarak Papa tarafından kutsanır.

Uniat Nesturilerin sayısı Fransız misyonerlerin çabaları sonucu artmaya başlar. 17.yüzyılın sonunda ovalarda yaşayan Nesturilerin mensup oldukları Patrikhane Roma'ya bağlanırken, dağlık kesimde yaşayan Nesturilerin bağlı olduğu Patrikhane mensupları sapkın Nesturiler olarak adlandırıldılar. İlk Uniat Patrik 1760'da Katolikliğe dönen Ignatius Michael Jaroute olur.

1830'a kadar Uniat Süryaniler Rum Ortodoks ve Ermeni Gregoryen Patrikliklerinin kontrolü altında kalırlar. 1844'de İstanbul Fransız Elçiliği Babıâli'den Keldaniler'i ayrı bir cemaat olarak tanımasını ister. 1848 yılında Patrik Mar Ziya Keldani Kilisesi'nin Roma'dan bağımsız olduğunu ilan eden bir fermanı Osmanlı Sultanı'ndan almayı başarır. Özerk yönetim hakkı elde ederler ve İstanbul'da bir papaz tarafından temsil edilirler. Patrik böylelikle Papalık'ın Keldani Kilisesi üzerindeki etkisini ortadan kaldırır. Patrik genelde Halep'te ikamet eder ve unvanı Antakya Patriği olur. Bu küçük cemaatin hatırı sayılır çoğunluğu Mardin'e yerleşir. Şam, Bağdat ve Humus'da Piskoposlukları vardır[600].

1870 yılında Papalık'ın yayımladığı, bağımsızlıklarını daha fazla sınırlayan ve Papanın yanılmazlığı öğretisini zorla dayatan "*Bull Reversurus*" Keldaniler arasında bölünmeye sebep olur. Eski Keldaniler olarak bilinen cemaatin büyük çoğunluğu Nesturi Kilisesi'ne geri döner. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Keldani Kilisesi hala İstanbul'daki Papalık temsilcisine tabidir. Fakat 1884'den beri Patrik Piskoposlar tarafından seçilmektedir. Musul'da yaşamaya başlayan Patrik Babilli Havari St.Thomas Patrikliği'nin Katolikosu unvanıyla "Joseph" ismini alır. Misyonerlerin çabalarına

---

[599] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 9 Papa IV. Eugenius 1445 yılında Süryani Nesturileri Kıbrıslı Nesturileriden ayırmak ve Roma ile uyumunu sağlamak için Keldani sözcüğünü ilk kullanan olmuştur. Sözcük John Sulaka'nın Papa II. Julius'u Keldanilerin Patriği ilan etmesinin ardından popüler hale gelmiştir.

[600] Cutts, *The Assiyrian Christians*, s. 10-11; Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 11

rağmen Keldani Katolik Kilisesi Bağdat, Musul, Siirt ve Halep'e yayılmış küçük bir cemaat olarak kalır. Son olarak Ermeni Katolik Patrikliği'nin yönetimine girer.

5.3.2. Marunîler

Marunîler ise en eski dönemlerden beri Ortodoks Katolikler olduklarını ileri sürerler. Fakat Marunîlerin Monofizit inancın bir türü olan "*Monothelite"* inancında olduklarına inanılır.1180 tarihinde Katolik öğretisini kabul etmelerine rağmen 16.yüzyıla kadar Roma ile kesin olarak birleşemezler. Bu dönemde Marunî Kilisesi özerkliğini korur, ancak Katolikliğe daha fazla meyilli olduğundan ve sapkınlığın bastırılmasından dolayı birkaç papa tarafından övgüye layık görülürler. 1840 yılında Bâbıâli Marunîleri ayrı bir cemaat olarak tanır.

Büyük çoğunluğu Lübnan'da yerleşik olan Marunîler Bâbıâli ile iletişimlerini diğer kiliseler vasıtasıyla gerçekleşmekteydiler. Genelde "Peter" ismini alan Patrik Lübnan'da yaşardı, fakat Antakya Patriği unvanını kullanırdı. Piskoposların seçtiği Patriği Papalık onaylar[601].

5.4. Osmanlı Süryanileri

Osmanlı Süryanileri Hakkâri ve Türkiye'nin Güney Doğusundaki dağlık alanda dağınık küçük gruplar halindeydiler ve kentsel nüfusun birleşik bir parçasını oluşturmaktaydılar. Ataerkil bir aşiret yapısı hâkimdir, bu yapı Osmanlı yönetimince de tanınmıştır. G.Yonan'a göre 1915 yılına kadar, Mezopotamya´nın bir parçası olan, güneyde Musul, kuzeyde Van ve güneydoğuda Urmiye (Rezaiye) üçgeni arasındaki 250 kilometrekarelik toprak alanı içinde yarım milyonun üzerinde Süryani yaşamaktadır[602]. Hakkâri'de göreceli bir homojen yapılarının olmasının yanı sıra kısmi bir özerkliğe sahiptiler. Nesturiler olarak adlandırılmaktaydılar ve iki kategoriye ayrılmışlardır. Reaya olan veya aşirete mensup olmayan Nesturiler; ovada yaşayan, çiftçilikle uğraşan kişilerdi. Kürt ağaların yönetimindeki Müslüman aşiretlerin yaşadığı köyler arasında dağınık vaziyetteydiler. Diğer grup ise dağlı olarak bilen aşiret mensubu Süryaniler'dir[603]. Nesturi Süryaniler Hakkâri'nin Koçanes Köyü'nde Patriklik olmak

---

[601] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 10-11
[602] Yonan, "Tarihte Unutulmuş", s. 1
[603] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 20

üzere İran–Irak sınırıyla bitişik Güneydoğu Anadolu'nun dağlık kesimlerinde, Urmiye, Çölemerik, Gewer, Baz, Dez'de yaşamaktaydılar[604].

5.5. Süryani-Nesturi Patrikliği'nin Yapısı

İngiliz yazar George Young Osmanlı Süryanilerinin dinsel özerkliklerini sürdürdüklerini ve kendi sinod kanunlarıyla yönetildiklerini belirtmiştir. Bu kanun İmparatorluğun temel kanunlarıyla çatışmadığı sürece Osmanlı Devletince tanınmıştır. 1844'de Süryani cemaatine Patrikliğin haklarını, ayrıcalıklarını ve diğer cemaat reisleriyle aynı itibara sahip olduğunu belirten bir berat verimiştir. Osmanlı Devleti tebaası olan Süryanileri temsil eden Patrik, Süryani Milleti'nin hem manevi hem de dünyevi işleri üzerinde kesin yetki sahibi olmuştur.

Mar Şamun "*Efendi Simon"* adını alan Patrik önceleri Osmanlı Devleti tebaası olan başpiskoposlar ve piskoposlarca seçilmekte, seçimi bir beratla onaylanmaktaydı. Fakat zamanla patriklik görevi dayıdan yeğenine intikal etmek üzere veraset yoluyla geçmeye başladı[605]. Patrik her zaman Şamun hanedanlığından seçilir ve hiçbir zaman evlenmezdi. Patrik yüzyıllarca Kürtlerin çoğunlukta olduğu Çölemerik'e yakın Koçanes dağ köyünde ikamet etti. İkinci derecede dini reis her zaman Mar Hnanişo unvanını taşıyan ve bir sınır köyünde ikamet eden Şemdinli Metropoliti ya da Piskoposu idi ve nüfuzlu bir Kürt aşiret reisi olan Nehri Şeyhi'nin komşusuydu.

Geçmişte Van Vilayeti'ndeki Süryanilerin çoğunluğu Mar Şamun'un ruhani ve dünyevi reisliğindeki Nesturi kilisesine bağlıydı. Koçanes Köyü merkezli Doğu Süryani Kilisesi Patrikliği Mardin merkezli Süryani Kadim Patrikliği'ne bağlı olarak İstanbul Ermeni Patrikliği tarafından temsil edildi. Bu nedenle nüfus kayıtlarına Ortodoks Ermeniler olarak geçmişlerdi[606]. Osmanlı Devleti Süryanilerin Roma Patrikhanesi veya İran Süryani Patrikliği ile yakınlaşmalarını önlemek için bu cemaate itibar göstermişti. Bâbıâli Patrik'e yıllık maaş bağlamış ve cemaati bedelli askerlik hizmetinden faydalandırmıştı[607].

---

[604] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 11
[605] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 22
[606] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 52
[607] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 23

5.6. Batılı Misyonlar ve Osmanlı Süryanileri Üzerindeki Faaliyetleri

İngiliz ve Amerikalı Misyonerlerin Süryanilerle ilk temasları 19.yy'ın ilk yarısında gerçekleşmiştir. İngilizler ilk olarak *"Church Mission Society*" (1789) ve "*British and Foreign Bible Society"* (1804) aracılığıyla Osmanlı Süryanileri arasında faaliyete başlamışlardır. Amerikan misyoner cemiyeti *"American Board of Comissioneries for Foreign Office*"'de aynı tarihlerde çalışmalarına başlamıştır. Seyyah Ainswort'un bölgeyi dolaşarak yazdığı ayrıntılı raporun ardından İngiliz misyonerlik cemiyetleri bölgede etkili olmaya başlamıştır. Canterbury Başpiskoposluğu'ndan bazı misyonerler Nesturi Patriği'nin de başvurusu üzerine bölgede faaliyete başlamışlardır.

Anglikan Kilisesi'nin Süryaniler arasında misyonerlik faaliyetleri 1842 yılında Dr.Badger'in Canterbury Başpiskoposluğu ve Londra Piskoposluğu adına Nesturi Patriğine halkını eğitmede yardımcı olması ve Keldani Kilisesi ile de yakın ilişkiler kurması için gönderilmesiyle başlamıştır. Başpiskoposluk 1903 yılında İngiliz misyonunun merkezini Van'a taşımıştır. Bülent Özdemir Amerikan arşiv belgelerine dayanarak 1907'de İngilizlerin Van'da açtıkları erkek okuluna Patrik Benjamin Mar Şamun'un kardeşleri de dâhil olmak üzere bölgedeki Süryani çocuklarının devam ettiğini belirtmiştir[608]. Osmanlı arşiv belgelerine göre ise Urmiye Nesturilerinin Ortodoksluğu kabule başlamaları üzerine İngiliz Papazlar Amediye Kürdistan'ında yaşayan Osmanlı Nesturilerinin kendi kadim mezheplerinde sebat etmeleri için çaba göstermişlerdir. Böylelikle Irak üzerinde emelleri olan İngilizler Rusların bölgeye nüfuz etmesini engellemek istemişlerdir. Bu nedenle Canterbury Başpiskoposluğu Van Vilayeti'ne bağlı Sancak Karyesi'nde Nesturi çocuklarının eğitimine mahsus olmak üzere verilen müsaade ile açılacak olan okul ve kiliseye bölgedeki Müslüman ahalinin karşı çıkması üzerine Musul'a bağlı Amediye Kazası Bayad mevkiinde açılmasına karar vermiştir. Konu ile ilgili İngiltere'nin Musul Konsolosu Şeyh Abdüsselam ve Şeyh Barzani gibi önde gelen Kürt aşireti reislerinin desteğini almaya çalışmıştır. Ayrıca Çölemerik Nesturi Patriği ve Yarizan Şeyhi ile de görüşmüştür. Okulun inşasının

---

[608] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü,* s. 18-20 Dr. Badger 'in Musul'da kaldığı sürede Kürtlerin saldırıları sonucu Koçanis Köyü'nü terk etmek zorunda kalan Nesturi Patriğine ev sahipliği yapması Patrik ile Anglikan Kilisesi arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Süryaniler tarafından yapılan pek çok istek ve resmi başvuru dilekçeleri sonucu 1881 yılında bölgede misyonerlik faaliyetleri tekrar başlamıştır. Canon Maclean ve W.H Browne bölgeye gönderilmiştir. 1887'de Koçanis Köyü'ne yerleşen Browne 1910'da vefatına kadar burada kalmıştır. 1910 yılında alınan kararla Van erkek okulu, din adamı yetiştiren kolej ve matbaa İmadiye'ye (Amadia)'ya taşınmıştır. Bu değişikliğin nedeni olarak İmadiye'nin Van'a göre daha kolay ulaşılabilir konumda olması ve Dicle Vadisi'nde yaşayan Keldanilerle ilişki kurulmak istenmesiydi.

tamamlanması üzerine İngiliz hayır cemiyetince okulda faaliyet göstermeleri için eşi ve kızı ile birlikte bir İngiliz doktor görevlendirmiştir[609]. I. Dünya Savaşı başladığında İngilizler misyonlarını terk etmişlerdir. Fransız Katolik, Alman Protestan misyonerlerinin faaliyetleri ise daha çok Urmiye ve çevresinde yoğunlaşmıştır.

Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkışı, insani ve sağlıkla ilgili hizmetlerine rağmen, Süryani Kilisesi'nin de içinde bulunduğu Doğu Kilisesine felaket getirmiştir. Bu misyonerler başlangıçta Müslümanları dinlerinden döndürmek amacıyla gelmişler ancak zamanla Hıristiyan tebaayı Protestan ve Katolik mezheplerine döndürmeye çalışmışlardır. Dönmeler Osmanlı Hıristiyanları arasında geri dönülmez bir bölünmeye sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti'de misyonerlerin çalışmalarından memnun olmamış, onları rejimin düşmanları olarak görmüştür[610]. Misyonerler dinsel, sağlık ve kültürel çalışmalarının yanında mensubu oldukları devletin birer ajanı gibi görev yaparak Süryanilerinde içinde yer aldığı Hıristiyan tebaanın İstanbul'a karşı isyan etmelerinde etkili olmuşlardır. Böylece bu azınlık Hıristiyan cemaati hem yabancı devletlerin emperyalist emellerine hizmet etmiş hem de Ermeniler gibi tehcir edilmişlerdir.

5.7. Süryani Cemaati ve Kürt Aşiretleri Arasındaki İlişkiler

Devlet yetkililerinin Doğu Anadolu'daki kaos durumunu düzeltme çalışmalarına rağmen, çeşitli devletlerin entrikalarından kaynaklanan merkezi hükümetin zayıflığı ve yapılan reformları yürütmek için gerekli olan ekonomik kaynakların eksikliği durumu gittikçe kötüleştirmiştir. Bu durum azınlıkları sömürgeci devletlerin kucağına itmiştir. İkamet ettikleri yerlerin stratejik, ekonomik ve ticari önemi ise sömürgeci devletler için azınlıkları Osmanlıya yönelik politikaları bakımından vaz geçilmez kılmıştır.

1868 yılında Süryaniler, Kürtler ve çoğunluğu Kürt kökenli Osmanlı idarecileri arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir. 26 Nisan'da Mar Şamun Kafkas Genel Valisi Grand Duke Michael'e başvuruda bulunarak Güneydoğu Anadolu dağlarında yaşayan yaklaşık 16.000 Nesturi ailesi hakkında Grand Duke'e bilgi vermiştir. Kürtlerin kilise ve manastırlarını ellerinden aldıklarını, kızlarını, gelinlerini ve kadınlarını kaçırdıklarını, kendilerini İslam'ı kabul etmeye zorladıklarını anlatmıştır. Ayrıca Patrik'in Şeyh Ubeydullah ile olan ilişkileri de gerginleşmiştir. Mar Şamun Şeyhin

[609] BOA, DH.İD., 123/4
[610] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 25-26

planlarıyla ilgili Osmanlı yetkililerine bilgi sızdırdığı için bir an önce etkin ve hızlı bir korumaya ihtiyaç duymuştur. Patrik Osmanlı yetkililerinden de şikayet ederek, kendilerini Kürt ağalarından koruyamadıklarını buna karşılık sürekli vergi aldıklarını belirtmiştir. Devlete verdikleri vergilerin yanında Kürtler de ayrıca haraç istemişlerdir. Rus Valisine İsa'nın ve haçın hatırına kendilerini böyle bir devletin elinden kurtarması ve himaye etmesi için çağırıda bulunmuştur. Nesturi Patriği asıl himayeyi İngilizlerden beklerken kendilerine elçi gönderen Rusya'dan karşılık bulmuştur. Nesturiler Karadağ örneğinde olduğu gibi Rus desteğiyle küçük bir Nesturi prensliği kurmayı ümit etmişlerdir[611]. Devletin yüz yıllardır varlığını sürdüren Kürt feodal yapısını kırmasını ve Süryanileri Kürt saldırılarından korumasını beklemek o dönemde hayalperestlik olurdu. Çünkü İstanbul Hükümeti bölgede ayaklanan azınlıklara karşı otorite boşluğunu Kürt aşiretlerini kullanarak doldurma eğilimindeydi. Özellikle II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları'nı Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da başta Ermeniler ve Süryaniler olmak üzere Hıristiyanları kontrol altında tutmak hem de olası bir Kürt bağımsızlık mücadelesinin önüne geçmek için kurmuştur. İttihat ve Terakki'nin iktidar döneminde de bu otorite boşluğu devam etmiş, batılı devletlerin tahrikleri ile ayaklanan Süryanilerin isyanı tehcir edilmeleriyle sonuçlanmıştı.

5.7.1. 1843 Yılı Nesturi-Kürt Mücadelesi ve Batılı Misyonların Etkisi

Hakkâri'de faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikan misyonları arasındaki rekabet Amerikan Protestan misyonunun çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Anglikan Papazı George Percy Badger 1843'de Hakkâri Nesturi Patriği Mar Şamun XVII Auraham'ı ziyaret ederek Amerikan Protestanlarının bölücü yapısına dikkat çekip, Patrik'i Anglikan misyonunun sunacağı iyi fırsatlara ikna etmeye çalışmıştır. Badger, Patrik'e Amerikan Protestanları yerine Anglikan misyonunu tercih etmesinin İngiliz himayesini de beraberinde getireceğini belirtmiştir.

---

[611] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 29; Bilal Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians*, Vol. I (1856-1880), Türk Tarih Kurumu Printing Office, Ankara, 1989, s. 666, F.O 424/106,PP.93-94 *Captain Clayton to Sir. A.H. Layard* Konu ile ilgili Başkale Ermeni ruhani reisi Ohannes Vartabed Nesturi Patriği'ne izlediği siyasetle ilgili uyarıda bulunsa da Patrikten Nesturi aşiret reislerinin isteklerinin bu yönde olduğu cevabını almıştı. Vartebed, Kafkas Rus Hükümeti'nin bu bölgedeki Hıristiyan halklara yardım etmek ve himayesine almak için istekli olmadığını düşünmekteydi. Ancak Ermeniler de gittikçe yüzlerini Rus himayesine çevirmekteydiler. Bütün bunların Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak elde etmek için bir bahane olduğunu düşünmekteydi. ; Şimşir, *British Documents*, vol. II, s. 495; F.O.424/141,p.33. No. 24 *Lieutenant-Colonel Everett to the Earl of Duffering* Nitekim Başkale Ermenileri buradaki Nesturilerle birlikte Ortodoks mezhebine geçmek üzere başvuruda bulunmuş ancak daha sonra bu başvurularını geri çekmişlerdir.

Amerikan misyonunu büyük ölçüde etkileyen diğer bir olay da 1843 yılındaki Kürtlerin yaptığı Nesturi katliamıydı. Nesturi Süryanilerin yabancı misyonerlerle dostluk kurmaları hem Babıâli'yi hem de Kürt aşiretlerini alarma geçirmiştir.1843 yılı yazında Süryaniler ve Kürtler arasında sorun ortaya çıkmıştır. Tiari Nesturileri Hakkâri Emiri'ne yıllık haraçlarını ödemeyince, Emir Nesturileri cezalandırmak için Bedirhan Bey'den yardım istemiştir. Kürtler yaklaşık 10.000 Süryani'yi öldürerek, kadın ve çocukları köle almışlardır. İngiliz arkeolog Austen Henry Layard bu olayın kısmen Amerikan misyonerlerinin misyoner evi ve okul yapmalarının Kürtleri provoke etmesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Kürtlerin ilerlemeleri üzerine Mar Şamun Musul'a kaçmak zorunda kalmış ve İngiliz Konsolosundan sığınma hakkı talep etmiştir[612].

Bu saldırının diğer bir sebebi de Bedirhan Bey'in Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını almak istemesi ve bu süreçte Süryanilerin desteğine ihtiyaç duymasıydı. Ancak gereken desteği vermede hem Patrik kararsız kalmış hem de Süryani aşiretleri arasındaki rekabet engel olarak ortaya çıkmıştır. Anglikan ve Amerikan misyonerlerin dağlı Nesturilere yönelik misyon çalışmaları da Kürtler ve Süryaniler arasında şüpheyle karşılanmıştır[613]. Her iki sömürgeci güç Kürtler ve Süryanileri Osmanlıya karşı kışkırtmanın yanı sıra Rus emperyalizmine karşı kullanmak istemişlerdir. Bir yandan emperyalist Rusya'ya karşı tampon bölgeler oluşturulacak diğer yandan Osmanlı Devletinin yıkılışını hızlandırılacaktı. Bu durum Süryanilerin kurtarıcı olarak Çarlık Rusya'sına yönelmelerine sebep olmuştur.

Patrik'in ailesine mensup nüfuzlu kişiler 1844'de İran sınırları içindeki Urmiye'ye kaçarlar. Böylece Süryanilerin manevi ve dünyevi reisleri Amerikan ve Anglikan misyonerlerine eskiden olduğundan daha yakın olurlar. Musul'a kaçan Patrik bu iki Hıristiyan misyonunun yanı sıra Roma Katolik Misyonu ile de yakın ilişkide bulunurken, Urmiye'deki kardeşleri Amerikan misyonunun bu bölgede gittikçe güçlendiğine şahit olurlar.

Bedirhan Bey'in saldırılarının sebep olduğu isyanla birlikte Batılı ülkelerden gelen diğer misyonerler Amerikan Board'ın desteğindeki Protestan misyonu açısından mevcut şartları değiştirmiştir. Protestan misyonunun faaliyeti birkaç açıdan eleştirilmiş, kriz on yıllık göreceli bir barışın ardından misyonerleri çalışmalarının amaç ve araçları

---

612 Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 52

613 Murre-van den Berg, "The American Board and the Eastern Churches: The 'Nestorian Mission' (1844-1846)", *Orientalia Christiana Periodica*, Roma", 1999, s. 121

bakımından yeniden düşünmeye zorlamıştır[614]. Bu düşünce Doğu Süryani Kilisesi'nin mezhep değiştirmekten çok batılı devlet misyonlarının yardımıyla ayakta kalma mücadelesi vermek, ileriki aşamalarda bağımsızlıklarını kazanarak olası bir Süryani Devleti kurmak istediklerini göstermiştir. Aslında Süryaniler geniş bir coğrafyaya dağılmış olduklarından bölgede Ermeniler kadar etkin olamamışlardır. Bunda Doğu ve Batı Süryani Patrikliği olarak bölünmüş olmanın da etkisi olmuştur.

5.8. Osmanlı Nesturileri ve Rusya Arasındaki İlişkiler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından Gewer Bölgesi Nesturi Piskoposu Mar Slyva Rusların eline geçen Kars' a gider ve buradaki Rus yetkililerince kendisine yapılan Ortodoksluğa geçme teklifini kabul eder. 1880'den itibaren Tiflis St.Thomas Kilisesi'nde "Aysorkskiy Patriarch" unvanı ile görev yapar. Düzenli çalışmaları sonucu Süryanilerin çoğunun ortodoksluğa geçmelerinde etkili olur[615].

Van İngiliz Konsolosunun 1884 yılında yaptığı yazışmalarda Hakkâri Nesturileri'nin günden güne Rusya'nın etkisi altına düştüklerini belirtir. Mar Şamunun cemaatini Rus himayesi altına sokma niyetinde olduğunu yazar. İngiliz Konsolosu, Rus Konsolosu Kamsaragan'ın Nesturilerin Rusya'ya yönelik dostane duygularını arttırmaya çalıştığını, bölgede kalmaları halinde Çar'ın himayesini görecekleri telkininde bulunduğunu ifade eder [616]. Bu durum Rusya'nın kendi nüfuzunu arttırmak için Süryani-Nesturilerin bölgeden göç etmelerine kaşı olduğunu ortaya koymaktadır.

1898 yılında Rus uyruklu Nesturi Papazları Çölemerik'te ikamet eden Mar Şamun ile görüşmek üzere Urmiye'ye gelmişlerdir. Amaçları Nesturileri Ortodoks mezhebine döndürmektir. Osmanlı yetkilileri konuyla ilgili gerekli tedbirleri alması için Van Valisine emir vermiştir. Yetkililere göre her şahıs istediği din ve mezhebi seçme özgürlüğüne sahip olsa da yabancı papazların Osmanlı tebaasını mezheplerinden döndürmeye çalışmaları bozgunculuk yaratacak ve böyle bir durum siyasi dengeleri de bozacaktır. İlgili papazların amaçlarının öğrenilmesi ve buradaki Nesturilerin davranışlarının gizlice gözlemlenip kontrol altına alınması işinin yöre kaymakamına bildirilmesi istenmiştir[617]. Osmanlı Devleti Urmiye Nesturilerinin İngiliz, Amerikan ve

---

[614] Murre-van den Berg, "The American Board and", s. 122
[615] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 201; Hieromonk Stefan , "Rossiyskaya Pravoslavnaya Missiya V Urmii (1898-1918)", http://www.kurdist.ru/, 2011.
[616] Şimşir, *British Documents*, vol.II, s. 492-493, F.O.424/140,p.90 No.102 *Vice- Consul Eyres to Colonel Everett*
[617] BOA, DH.ŞFR., 210/71

Rus misyonerlerinin etkisi altında kalmalarından endişe duymuştur. Bu üç devlete mensup misyonerlerin Osmanlı Nesturileri hakkında Newyork'da Feristyan Herald Gazetesi'nde makale yayımlamaları üzerine Dahiliye Nezaretince bunların emellerine nail olmamaları için gerekli tedbirlerin alınması hususunda Bitlis Valiliği'ne tebligatta bulunulmuştur. Bitlis Valiliği'nden Nezarete verilen cevapta, Bitlis Vilayeti'nde sadece Amerikan misyonerlerinin bulunduğu ve bunların hareketlerinin de izlenmekte olduğu belirtilmiştir[618].

1903 yılında Van'ın Mahmudi Kazası Saray Köyü'nden üç Nesturi ileri geleni Rusya'ya giderek Ortodoks Mezhebine geçerler. Bu Nesturiler Rusya'dan döndükten sonra Van Rus Konsolosluğu'na başvurarak kendileriyle birlikte Ortodoksluğa eğilimi olan diğer Nesturilere ayin öğretmeleri için Rusya'dan Papaz getirilmesi isteğinde bulunurlar, Rus Konsolosu da isteklerini kabul eder[619]. Osmanlı yetkilileri başta Hakkâri olmak üzere Van ve Van'a bağlı diğer yerlerdeki Nesturilere gönderilerek Osmanlı Devleti aleyhine fesat çıkaran Rus Papazlarının sınırdan geçmemeleri için tedbirler alırlar[620].

1908'de İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesine rağmen, merkezi ve daha etkin bir yönetim sistemi kurulamadığı için Süryaniler Rus ajanlarıyla olan yoğun entrikalarını sürdürürler. 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında Osmanlının zafiyetinden yararlanan Rus ajanları Van Nesturileri arasındaki faaliyetlerini devam ettirdiler ve Mar Şamun'a Rusya'nın himayesini önerirler[621]. 1912 yılında Keldani Nesturi Patriği Der-Saadet Vekili Adliye ve Mezahip Nezaretine yazdığı tahriratta, Hakkari Nesturilerinin öteden beri gerek Rus gerekse İngiliz devlet görevlilerinin ve misyonerlerinin propagandasına maruz kalarak her iki devletin de Nesturi Patriği ve Milletini kendi tarafına çekmeye çalıştığını belirtir. Rus Devleti'nin Mar Şamun'u Ortodoks mezhebine davet edip aynı zamanda Rusya'nın himayesini önererek Nesturi Milleti'nin bölgedeki nüfusundan ve nüfuzundan faydalanmaya çalıştığını yazar. Patrik Vekili tahriratın devamında; kendisine yapılan teklif ve girişimlere Patriğin iltifat etmeyip Devleti Aliye'ye sadakatini devam ettirdiğini, ancak Rus Devlet'inin teşebbüslerini devam ettirerek Patriği ikna etmeleri halinde bu durumun Osmanlı Devletine yönelik bir tehlike

[618] BAO, DH.TMIK.M., 54/44; BOA, DH.MKT., 2087/7
[619] BOA, DH.ŞFR, 296/152
[620] BOA, BEO, 1408/105580
[621] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 82

oluşturacağını belirterek maruzatının dikkate alınmasını talep eder[622]. Buna karşılık Çölemerik Kaymakamlığınca Van Valiliğine yazılan telgrafname de Hakkâri'ye bağlı Çölemerik kazasında yapılan Ortodoksluk telkinlerinin önünün alınması için esaslı ve ciddi bazı ıslahatların yapılması gerekliliği üzerinde durulur. Böyle bir yol izlenmesi halinde bir sorun çıkmayacağı ve Ortodoks propagandanın etkisini göstermeyeceğini, aksi halde Nesturi Milleti'nin başıboş bırakılması halinde bu durumdan yabancı devletlerin istifade etmeye devam edecekleri kaymakamlıkça belirtilir[623].

1909-1914 yılları arasında birkaç Süryani cemaati daha Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşmek için başvuruda bulunurlar. İlk girişimi Doğubayazıt "*Bazid"* Süryani-Nesturi Piskoposu Mar Sargis yapar. Rusya'nın Urmiye'ye yönelik misyoner çabalarına rağmen Rus Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul Rus elçisi bu girişimi desteklemez ve Rus Ortodoks Kilisesi Sinodu Mar Sargis'e kilisesinin bağlı olduğu Antakya Patrikhanesi ile iletişime geçmesini önerir. Ancak bu girişim Antakya Patrikhanesi'nin Süryanileri Kürtler ve Türklerin yaptığı baskıya karşı desteklememesi nedeniyle sona erer. İstanbul elçisi Giers'a göre bunun gerçekleşmesi halinde Bâbıâli Rus-Nesturi Kiliseleri arasındaki ilişki hakkında hoş görülü davranmayacaktır[624]. Batılıların aksine Rusların yaptığı her girişim Bâbıâli tarafından Devleti Aliye'yi bölmek olarak değerlendirilmiştir.

Urmiye Rus Piskoposu Sergei Doğu Süryani "*Supurgan"* Piskoposu Mar Eliya'yı Ortodoksluğa geçmesi için ikna ederken, Rus Patriklik temsilcileri Hakkâri'nin Koçhanes Köyünde ikamet eden Katolikos Mar Şamun ile olan ilişkilerine de hiçbir şekilde kayıtsız kalmamışlardır. İran Azerbaycan'ının işgali sırasında Rusya'nın başarısına paralel olarak daha yakın ilişkiler kurma çabasına girmişlerdir. Piskopos Sergei 1913'de Rus Ortodoks Kilisesi Başvekili V.K Sabler'den Hakkâri'ye yapacağı seyahatle ilgili dışişleri bakanlığının güven mektubunu almıştır. Piskoposa göre, geniş bir kilise özerkliği sağlayarak Antakya Nesturi Patrikhanesi'nin Rus Kilisesi'ne katılımı sağlanmalı ve bu katılım resmileştirilmelidir. Nihayetinde Antakya Nesturi Patriği Gregory'nin Rus Kilisesi'ne bağlanması Rus misyonerlerin yaptığı ayinle kutsanır. 28 Mart 1913'te İngiltere Musul Konsolosunun İngiliz Büyükelçisine yazdığı raporda; " *Süryani Nesturilerin Ruslarla çok sıkı ilişkileri olduğunu ve Patrik Mar Şamun'un*

[622] BOA, BEO, 4145/310843
[623] BOA, DH.İD., 116/57
[624] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 215; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"

nüfuzunun Ruslar tarafından bölgede Rus etkisini arttırmak amacı ile kullanıldığını " belirtir[625].

1913 yılı sonbaharında Rus elçisi Süryani aşiretlerinin yaşadığı bölgeleri ziyaret eder. Ortodoksluğu kabul etmeleri şartıyla onlara modern silahlar verme vaadinde bulunur. İlerleyen aylarda Petersburg Kutsal Sinodu ile Koçanis Patriği arasında yazışmalar olur. Ancak iki taraf bir sonuca varamaz[626]. 1914'e kadar Piskopos Sergei Katolikos Mar Şamun ile birkaç kez toplantı düzenler. İki kilisenin birleşmesiyle ilgili görüşmelerde bulunulur. Süryani Katolikosu Piskopos Sergei'ye on maddelik bir öneride bulunur. Piskopos 8 Temmuz 1914'de Hakkâri'deki Süryani aşiretlerinin Ortodoksluğa geçeceğini rapor eder, ancak savaşın patlak vermesiyle hevesi kursağında kalır. Bu dönemde 20.000 Süryani'nin Ortodoks kilisesine geçtiği söylenmektedir[627]. Kanımızca Amerikan ve Anglikan. misyonlarının çalışmalarına şüpheyle bakan Süryani aşiretlerinin Sergei'nin Ortodoksluğa davetine ılımlı bakmalarında iki kilisenin öğreti olarak birbirine yakın olmaları etkili olabileceği gibi, aşiret reisleri Rus himayesini kullanarak kurulması muhtemel bir Süryani devletini düşünerek de Ortodoksluğa geçmeyi kabul etmiş olabilirler. Ayrıca Ortodoks Rumların eski Bizans İmparatorluğu'nu canlandırma hayalleri gibi Süryanilerin de Ninova merkezli Eski Asur Devleti'ni yeniden kurmayı düşüncesiyle hareket ettikleri akla gelmektedir.

Ruslar potansiyel bir askeri ve politik kaynak olarak Süryanilere büyük ilgi göstermişlerdir. Bu nedenle Rus askeri istihbaratı Süryani Milleti'nin gücünü değerlendirmek amacıyla bazı araştırmalar yapmıştır. Rus Genel Kurmaylığı Kürdistan uzmanı Tümgeneral P.I Averyanov 1912'de tüm Osmanlı topraklarında 100.000 Nesturi olduğunu ve bunun 75.000'inin nüfusun dörtte biri ile dörtte üçü arasında dağılım gösterdikleri Çölemerik, Albak (Yüksekova), Gewer(Başkale) ve Oremar (Dağlıca) Sancakları ile Hakkâri Sancağında yaşadıklarını tespit etmiştir. Mar Şamun ise Nesturilerin sayısını 1912'de toplam 150.000 olarak vermiştir. Savaşın başlamasından hemen önce 1914'de Laloyan adlı Rus Coğrafyacısı Osmanlı İmparatorluğu tebaası

[625] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 74
[626] Sonyel, *The Assyrians of Turkey*, s. 84
[627] Hieromonk Stefan , "Rossiyskaya Pravoslavnaya" ;Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s.197- 200,215-216 1-Kendi eski ibadet şekillerini devam ettirmek, 2-Süryani görevlilerine bağlı olma, 3-İran ve Rusya'da ki Asuri-Nesturiler üzerinde yetkili olma,4-Bütün meselelerde doğrudan Rus Ortodoks Kilisesi Sinodu ile temasa geçme, 5-Misyonerlerin uygun gördükleri yerlerde okul açabilmesi, 6-Misyonerler ve dini misyonların patrikhaneye bağlı olmaları, 7-Tapınakların yapılması ve tamir edilmesi işinin patrikhane tarafından yapılması, 8-Ardından hemen misyonerlerin gönderilmesi, 9-Süryanilere askeri kuvvet ve silah taşımaları için izin verilmesi, 10-Son olarak Ortodoks inananlar olarak Müslümanlara karşı korunma sözünün verilmesi.; Gaunt, *Katliamlar*, s. 46

Nesturilerin nüfuzunu 135.000 olarak tahmin etmiştir[628]. Rusya'nın Süryanileri askeri bir araç olarak görmeleri muhtemel bir Rus-Osmanlı, Rus-İran, Rus-İngiliz mücadelesinde onları silahlandırarak doğu cephesinde askeri güçlerinden faydalanmak isteğini göstermektedir. Kürtlere ve Türklere karşı düşmanlıklarından faydalanılarak kurulacak Rus destekli birleşik Ermeni-Süryani birlikleri hem Osmanlı askerlerine hem de 1890'da II. Abdülhamid'in kurdurduğu Hamidiye Alaylarına kaşı başarılı mücadele verebilirlerdi.

5.8.1. Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Süryani-Rus İlişkileri

Güneydoğu Anadolu'daki Süryani ve Ermeni yerleşimleri, Kürtlerin nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları ve Kürt reislerin yerel siyasi gücü ellerinde bulundurdukları bölgelerdi. Önceleri Süryaniler ve Kürtler birbirlerine yakın yerlerde yaşarlardı. Aynı zamanda Kürt kültürü Ermenilere karşı değil, Süryanilere karşı dostça tutumdan söz etmekteydi. Nesturiler hakkındaki bir Kürt atasözü şöyleydi: " *Onlarla bizim aramızda bir saç teli, ama Ermenilerle aramızda bir dağ var* !".

19.yüzyılda Osmanlı'nın doğu eyaletlerindeki kanlı etnik ve dini çatışmaları temelde Kürtler ile Doğu Hıristiyan Kiliselerinin mensupları arasındaydı. Hıristiyanlar şeytana taptıkları gerekçesiyle aforoz edilen gayrimüslim Yezidiler ve Türkçe de genelde *"Kızılbaş*" olarak adlandırılan Aleviler gibi heteredoks gruplarından destek bulmuşlardı[629].

Aynı yüzyılın sonlarından itibaren Rus misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Nesturiler arasında doğrudan bir faaliyeti söz konusu değildir. Bunun pek çok nedeni olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin komşusu Rusya'nın misyonerlerine batılı devlet misyonerlerine gösterdiği kadar müsamaha göstermemiş olmasının yanı sıra, bölgedeki batılı misyon kuruluşlarının Rus misyonerleri rakip olarak görmelerinin de etkisi olmuştur. Diğer taraftan Rus misyonerlerin kadim Süryanilerin yaşadığı bölgeler Mardin ve Midyat'ta faaliyetlerine rastlanmaktadır. Zaman zaman Van Rus Konsolosluğu'ndaki görevlilerin Süryanilerin yaşadığı Mardin, Midyat, Silvan, Lice gibi kazalarda değişik bahaneler ile gezi yaptıkları bilinmekte ise de Rusya bu bölgelerde misyonerlik faaliyetleri yürütmemiştir[630].

---

[628] Gaunt, *Katliamlar*, s. 50
[629] Gaunt, *Katliamlar*, s. 61-62
[630] İbrahim Özcoşar, *19.Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s.416; Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 22

1915 Temmuz ayında Mar Şamun XXI Benyamin Ruslara yeni bir umutsuz mektup yazıp, Zap Suyu Vadisi'nin yukarısındaki dağlarda savaşan Süryanilerin çaresiz durumunu açıklayarak yardım etmeleri için adeta yalvarmıştı. Davit Gaunt'a göre Süryanilerin yaşadıkları açısından Hakkâri birçok yönden benzersiz bir örnekti. Hakkâri sıradağları Van Vilayetinin Güneydoğu sancağında bulunmakta ve yüzyıllardır Nesturi Kilisesi ve Süryani aşiretlerinin yüreğini oluşturmaktaydı. Ancak aynı zamanda Doğu Anadolu'da bir çıbanbaşıydı. Ermeniler ve Süryanilerin kaderiyle Kürtler ve Türklerin kaderi iç içe girmişti. Süryani aşiretlerine küçük boyutlu Türk ve Kürt baskınlarının oldukça sıklaşması, onları giderek Rusları tek kurtarıcıları olarak görmeye zorlamıştı.

Ruslarla çoktan kurulmuş olan Süryani ilişkileri 1915 başlarında iyice yoğunlaştı[631]. Bölge uzun süredir Rus ve Osmanlı askerlerinin sivil nüfus üzerinde terör estirdiği cephe hattına yakındı. Tehcir kararnamesi Ekim 1915'te henüz savaş başlamadan hazırlanmıştı ve bölgedeki Süryaniler Ruslar ile iş birliği yaptıkları gerekçesiyle göç ettirilmek üzere kara listeye alınmıştı. Tekrarlanan saldırılar Süryanileri öylesine kışkırtmıştı ki aşiret meclisi Mayıs 1915'te Osmanlı Devleti'ne karşı bir çeşit savaş ilan etmişti. Osmanlı Devleti Süryanileri tehdit etmek amacıyla Patrik'in kardeşi Hürmüz'ü Musul'da idam etti[632]. Süryaniler I.Dünya Savaşı öncesi bölgede yaşanan kaos ortamında bertaraf olmamak için taraf tutmak zorunda kalmışlardır. Osmanlının yıkılacağını onlarda görmüşler ve kendilerine dinsel öğreti olarak en yakın olan Rusya'nın himayesini tercih etmişlerdir. Ancak Rusya'yı kurtarıcı olarak gören bütün Doğu Kilisesi mensupları gibi onlarda Petersburg'un içinde bulunduğu sosyal çalkantı ve ekonomik çöküntünün kendilerini de vuracağını tahmin etmemişlerdir.

Osmanlı Nesturilerine yönelik İngiliz Devleti'nin hassasiyeti söz konusuydu. Bu hassasiyet sadece Nesturilerin Hıristiyan olmalarından değil aynı zamanda Devleti Aliye'nin onlara yönelik politikalarından kaynaklanmaktaydı. 1914 yılında Lord Aberdeen'in İngiliz sefaretine gönderdiği talimatta Babıâli'den Nesturi Milletine yönelik ıslahat yapılmasının talep edilmesi istenmişti[633]. Rusların bölgeden çekilmesiyle adeta yüz üstü bırakılan Nesturilere yardımları karşılığında *İngiliz Savaş Kabinesi Doğu Komitesi* tarafından bağımsızlık sözü verilmişti. Himayesiz kalan Nesturiler, aynı bölgede yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Müslüman halktan ve tebaası

631 Gaunt, *Katliamlar*, s. 202
632 Gaunt, *Katliamlar*, s.181-184; Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 74
633 BOA, HR.SYS., 84/90

oldukları Osmanlı yönetiminden korkmaya başlamışlardı[634]. Bulundukları bölgede daha fazla direnemeyeceklerini anlayarak Patrik Şamun öncülüğünde Hakkâri'den Salmas ve Urmiye'ye doğru topluca göç etmişlerdi. Göç sırasında kimi çarpışmalarda kimi ise hastalıktan ölmüştür. Ruslara ajanlık yapanlar veya Osmanlı'ya karşı savaşanlar idam edilmiştir. Göç etmeyenler ise Katolik ve Amerikan Misyonun desteği sayesinde bir süreliğine Osmanlı yönetimi altında yaşamaya devam etmişlerdir[635].

Asurilerin Trajedisi adlı kitapta Süryanilerin savaşa girme sebebinin Rusların Türk-İran sınırında yaşayan Nesturiler arasında yaptığı dini propaganda olmadığını yazmaktadır. Kitabın yazarı bunun Süryanilerin İngiliz Kilisesinden çok Rus Kilisesinden uzak kalınması gerektiği şeklinde anlaşılmamasını söyler. Yine de Rusya İngilizlerin Küçük Müttefikimiz *"Our Smallest Ally*" dedikleri Süryanilerin Avrupa Devletlerinin yanında yer almasından endişe duyar. Bu nedenle de müttefik politikalarına karşı Süryani- Kürt-Türk kavgalarını memnuniyetle karşılar[636]. Bu Kadim Hıristiyan cemaati Batılı güçlerin siyasi hırslarının ve Kürtlerin bağımsızlık arzularının kurbanı olmuştur. Bölgede yaşayan Ermenilerle karşılaştırıldıklarında onlar gibi teşkilatlandıklarına, ya da bir Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni milliyetçiliğinin savunucusu olan cemiyetler kurduklarına ilişkin bir bilgiye okunan kaynaklarda rastlanmamıştır. Silahlanmalarının amacı Ermeniler gibi bölgede yaşayan Türk ve Kürt unsurlarla mücadeleye girerek katliamlar yapmak olmamıştır.

Ancak I.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı şartlar göz önünde bulundurulduğunda savaş öncesi ve sırasında azınlıkların birer birer ayaklanarak bağımsızlıklarını kazandıkları Osmanlı Devleti'nde Süryanilerin bağımsızlık girişiminden geri kalmaları düşünülemezdi. Coğrafi olarak dağınık bir alana yayılmaları, Doğu ve Batı Süryani Patrikliği şeklinde bölünmüş iki ruhani-siyasi merkezlerinin olması Sovyetler Birliği içerisinde kurulan Ermenistan benzeri bir özerk bir yapı kurmaları önünde önemli bir engeldi.

5.9. İran Süryanileri: Urmiye

19.yüzyıl başına kadar her ikisi de Doğu Hıristiyanlığının birer kolu olan ve ortaçağ döneminden kalan Süryanice konuşan Ortadoğulu Süryaniler Osmanlı ve İran

---

[634] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 78
[635] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü,* s. 74
[636] Mar Eshai Shimun XXIII Catholicos Patriarch, *The Assiyrian Tragedy*, Mar Shimun Memorial Foundation, 2010, s.4

sınırı boyunca dağılmış küçük bir toplum olarak bilinmektedir. Buradaki Süryani cemaati incelendiğinde İran Azerbaycan'ı ve Urmiye Şehri "*Rızaiyah*" çevresinde toplandıkları görülür. Atalarından kalma dağ köylerinde kabile şeklinde yaşayan Süryaniler olmakla birlikte, İran-Osmanlı sınırında bulunan Urmiyeli Süryaniler I.Dünya Savaşı'na kadar modern Nesturi toplumunun çekirdeğini oluşturmuşlardır. Modern Doğu Süryanicesi konuşmuşlar ve Patrik Mar Şamun 'un önderliğinde Doğu Kilisesine bağlanmışlardır.

19.yüzyıl ortalarında batılı bilim adamları ve arkeologlar tarafından keşfedilmelerinin ardından Süryani toplumunun dış ilişkileri ve iç birliği özelliklede Urmiye'deki cemaat açısından büyük bir değişim içine girmiştir. Yapılan birkaç katliam sonrası acı çekenlerin büyük çoğunluğu batıya göç etmek için vatanlarını terk etmiş, mülteci olarak Güney İran, Kafkaslar ve Irak'a kaçmışlardır. Bu gelişmeler sayılarını azaltmış coğrafi ve kültürel açıdan birleşik bir toplum olarak inançlarını gizlemişlerdir[637].

5.9.1. Urmiye Süryanileri ve Batılı Devletler

Doğu Süryani nüfusunun çoğunluğu başlıca merkezi Urmiye Kenti olan tarımsal bir yaylada yoğunlaşmıştır. Urmiye pek çok inançtan olan on binlerce insana ev sahipliği yapmıştır. Nesturilerin yaşadığı 100 haneli Mart-Maryam ve çoğunluğu Süryani olmakla birlikte 30-40 hane Ermeni ailenin de yaşadığı Faytlaşen Mahallesi olmak üzere iki Hıristiyan Mahallesi, 300-400 ailenin yaşadığı bir de Yahudi Mahallesi vardı[638].

Rus Genel Kurmay Başkanlığı kayıtlarına göre Urmiye Vilayeti'nin nüfusu yaklaşık 300.000'idi ve bunun %40'ı Hıristiyan'dı. Yaklaşık 50.000'i Ermeni, 75.000 Süryani'nin çoğunluğu Nesturi olmasına karşın aralarında 30.000 Rus Ortodoks, 3.000 Keldani ve 1.000 Lüteryen vardı. Kesin olmayan bu rakamlar belki de Rus Kilisesi'nin büyüklüğünü abartırken Katolik ve Protestanların varlığını küçümsemiştir.

Misyonerler bu bölgede 19.yüzyıl ortalarından beri faaliyette bulunmuşlardır ve binden fazla kişi Roma Katolikliğine, birkaç bin kişi ise Protestanlığın farklı kollarına geçmişlerdir. Presbiteryenler, Metodistler, Anglikanlar, Lüteryanlar hepsi bölgede etkin

---

[637] Eden Naby, " The Assyrians of Iran: Reunification of a "Millat" 1906-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.8, No.2 (Apr., 1977), s. 237
[638] Gaunt, *Katliamlar*, s. 143

olmuşlardır. Rus Ortodoks Kilisesi'de çoğunluğu Supurgan Piskoposluğundan olan 12.000-20.000 arasında kişinin Ortodoksluğa geçtiğini ileri sürmüştür[639].

Süryanileri Batılı devletlerin ve Rusya'nın ilgi odağı haline getiren unsur önemli ticaret yolları üzerinde ikamet etmeleriydi. Asur'un Kuzeyinde Akdeniz'den Anadolu'ya uzanan bir ticaret yolu bulunmaktaydı. Süryanilerin yaşadığı Kafkaslar ve Urmiye Gölü çevresinde de ticaret yolları vardı. Pek çok savaşın Süryanilerin yaşadığı yerlerde cereyan etmesi onlarda bu ticari yolları kontrol etme, koruma ve ele geçirme arzusu oluşturmuştu[640]. Bu nedenle Fransa, İngiltere gibi Avrupalı devletlerin sömürgeci bir anlayışla doğuya yönelmesinden ve Rusya'nın siyasî, stratejik ve ekonomik amaçlı yayılmacı tutumundan en olumsuz etkilenen halkların başında Süryanîler gelmekteydi. Mensup oldukları kiliselerin ismiyle anılan Süryanî toplulukları Batılı ülkelerin iki noktada ilgisini çekmişti. İlki, Katolik(Vatikan, Fransa), Ortodoks(Rusya) ve Protestan(ABD, İngiltere, Almanya) ülkelerin reddettikleri bir Hıristiyan inancına sahip bu halkı kendi dinlerine döndürmek için dinî misyon amaçlı ilgileri idi. Öteki de, Ortadoğu'da ekonomik ve siyasî nüfuz elde etmek isteyen güçlü Batılı ülkelerin bölgede *"güvenilir partner"* arama ve bu işbirlikleri üzerinden sömürmek için bol miktarda kaynağı bulunan Osmanlı, İran gibi ülkeleri zayıflatma amacından doğmuştu. Çoğu kez dinî, ekonomik, siyasî, stratejik amaçların iç içe geçtiği faaliyetler yürüten Batılılar, tıpkı Ermeniler de olduğu gibi Süryaniler ve bölgedeki Müslüman halk arasında husumet başlatıp, zaman zaman kanlı çatışmalara girmelerine neden olmuşlardı[641]. Bu durum Batılı güçlerin dindaşlarını kâfir Müslümanların! baskısına karşı himaye etmelerinden çok kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinin göstergesi idi.

5.9.2. İran'daki Batılı Misyonlar

5.9.2.1. Katolikler

Hıristiyanlık dini İran'a Periya "*Yeni Delhi"* üzerinden gelmiştir. Efsaneye göre İran Kilisesi'nin*"Doğu Süryani Kilisesi"* temelleri Havari Peter ve Thomas'ın

---

639 Řoutil, *Urmijská misie Ruské,* s. 198; Gaunt, *Katliamlar,* s.141

640 Bkz.Gökhan Bolat, "İngiltere Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre I.Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ve İran Arasındaki Ulaşım Yolları", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science,* Volume 6 Issue 3, March 2013

641 Dinç, "Tarihten Bugüne Emperyalizmin", s. 78

misyonerlik faaliyetleri sonucu bir araya gelen Yahudi-Hıristiyan cemaatine dayandırılmaktadır[642].

18. yüzyılın sonu 19.yüzyılın başlarında İran kapalı bir devletten açık bir devlet haline gelerek batılı misyonların bölgeye yerleşmesine izin vermiştir[643]. Katolik misyonerler Ortaçağdan beri aralıklarla Kuzey Mezopotamya'da faaliyet göstermişlerdir. Yukarıda bahsedildiği gibi Ortaçağda Diyarbakır Nesturîlikten dönmüş ve Katolik Süryani din adamları için bir merkez olmuştur. Urmiyeli Nesturiler de Katolikliğe veya Lazarist Fransız papazlarının temsil ettiği Uniatizme dönmüşlerdir. Urmiye Katolik Piskoposu Salmas'ın kuzeyinde Khosrov Köyü'nde ikamet etmiştir. Katolik misyonu çalışma ve eğitim yöntemleri sayesinde Urmiye 'de etkili, yerleşik ve derin köklere sahip bir güç olmuştur.

1838 yılında Fransız bilim adamı ve misyoner Eugène Bore Fransız misyonuna uygun bir yer aramak için İran'a gelir. 1839'da Urmiye'nin yaklaşık yirmi kilometre güneyindeki Ardishai'de okul açmak için Şah'tan izin koparır. Aynı dönemde Dominikan, Fransisken, Lazarist, Karmelit ve Cizvitler de bölgede kalıcı Katolik misyonlar açarlar, yerli Hıristiyan ve Yezidi nüfusu hedef alırlar. Ayrıca Aleviler gibi heterodoks Müslümanları! da gizlice etkilemeye çalışırlar. Ne var ki 19.yüzyılda misyonerlerin sayısı ve çalışma alanları genişlediğinden Katoliklerin artık güçlü rakipleri vardır.

5.9.2.2. Protestanlar

Protestan misyonerler 1830'da Musul ve Urmiye'de misyonlar açarak bölgede çalışmaya başlarlar. Özellikle de Nesturi aşiretleri üzerinde yoğunlaşırlar. Birçok ülkeden gelen Protestan misyonerler çok çeşitli tarikatları temsil etmekteydiler. Amerikan Protestanlarının etkisi altında olan Nesturiler eski Nesturi Kilisesinden ayrılarak Presbiteryen misyonerlerini örnek alırlar. Köy okullarına sahip olan Protestanlar, en iyi öğrencilerini eğitim görmeleri için Amerika'daki yüksekokullarına göndermekteydiler[644]. Ayrıca misyon Seer'de bir kolej, Fiske'de kadınlar için bir

---

642 Kurganskiy Arkhiyepiskop Shadrinskiy Konstantin, *Istoriya Pravoslavnoy Missii V Irane*, Vestnik, Yekaterinburgskoy Dukhovnoy seminarii. 2(4). 2012, s.18

643 Shadrinskiy, *Istoriya Pravoslavnoy*, s. 19

644 Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Gaunt, *Katliamlar*, s.42-43; Ol'ga Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny Dokumental'noye issledovaniye zhizni i trudov preosvyashchennogo Pimena yepiskopa Semirechenskogo i Vernenskogo, svyashchennomuchenika (1879-1918)*, Alma-Ata, 2012, s. 52; Murre-van den Berg, "The American Board and", s. 120; Shadrinskiy, "Istoriya

ilahiyat okulu açar. 1880 yılında Urmiye'de bir hastane, zengin Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan çocuklarının gittiği "*Sardari*" adında bir de kolej bulunmaktadır[645]. Ancak Amerikan Board Urmiye Nesturi Misyonu ayrı bir Protestan Kilisesi kurmak yerine daha çok bu kadim Doğu Kilisesinin yeniden canlandırılmasına yönelik çalışmalar yapar[646].

5.9.2.3. Lazaristler

Lazarist Papazlar 1840 tarihinde İran'da faaliyete başlarlar. İsfahan ve Tebriz'de çalıştıktan sonra Urmiye'ye gelirler. Lazarist misyonunun çalışması 1842'de Şah'ın ülkesindeki yerli Hıristiyanların mezhep değiştirmesini yasakladığı fermanla kısa süreli olur. Sonuçta misyonerlik faaliyetlerinde bulundukları düşünülen Lazaristler ülkeden sürülürler. Fransa'nın diplomatik müdahalesiyle Lazaristlere Keldani nüfusunun çoğunluğunun bulunduğu Urmiye'nin kuzeyindeki Khosrowa'da faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilir. Ancak dönmeliği yasaklayan ferman yürürlükte kalır[647]. Hem Osmanlı Devleti'nde hem de İran'da dönmeliği yasaklayan fermalar yayımlanması dikkat çekicidir. Bu durum dönmelerin tebaası oldukları devletleri Batılı devletlerle karşı karşıya getirdiğini, siyasi ve dini karmaşaya neden olduklarını göstermektedir.

5.9.2.4. Anglikanlar

Anglikan Kilisesi misyonerlik faaliyetlerine İngiliz din adamlarının Nesturi ve Keldani reisleriyle resmi temaslar kurduğu 1840'lar da başlar. 1886'da Cantenbury Başpiskoposu "*Asur Misyonu* "nu kurar. Başpiskopos A.C. Tait Doğu Hıristiyanları için "*Asurlar*" terimini 1870 yılında "*Asur Hıristiyanları Yardım Fonu*" için yardım toplama etkinlikleri sırasında kullanan ilk düşün adamlarından biridir. "*Asur*" teriminin kullanım nedeni öğreti olarak sapkınlık ima eden ve olumsuz çağrışımlar uyandıran "*Nesturi*"ye kıyasla daha tarafsız bir anlam verdiğinin düşünülmesindendir.

Anglikan misyonu kırsal kesimdeki okullarda düzenleme yaptı, din adamlarının eğitim ve öğretimi için okul açtı, Süryani Kilisesi dua kitaplarını bastı, genelde kilise ve din adamlarını maddi ve manevi olarak destekledi. Patrik Mar Şamun'un İngiliz misyonerlerinin bulunduğu dağlarda yaşadığı dönemde, bu misyon ve ilkeleri ilgiyle

---

Pravoslavnoy", s. 20; Naby, *The Assyrians of Iran,* s. 240; Arianne Ishaya, "From Contributions to Diaspora: Assyrians in the History of Urmia", Iran, http://www.nineveh.com/Assyrians
[645] Ishaya," From Contributions to Diaspora"
[646] Murre-van den Berg, "The American Board and", s. 117
[647] Murre-van den Berg, "The American Board and", s. 121

karşılandı. Rus misyonunun Urmiye'de açılmasından önce İngiliz misyonerleri Rus Kilisesi Sinodu Başvekili K.P Pobedonostsev ile Rusya'da Nesturi Kiliselerine yaptıkları ziyaret sırasında irtibata geçmiş, Pobedonostsev tarafından himaye edilerek Petersburg'da dostça karşılanmışlardı[648].

Urmiye'de ilk İngiliz misyonerlik okulu 1886'da açıldı. Erkekler için açılan bu misyon okulunun ardından papaz yetiştiren bir de kolej kuruldu. 1890'dan itibaren özellikle kadın ve çocuklar arasında *Bethany Kız Kardeşler* adında bir kuruluş faaliyet gösterdi. Rusların bölgeye gelmesiyle birlikte İngiliz misyonerler köy okullarının büyük kısmını Ruslara devretmişlerdi[649].

5.9.2.5. Alman Protestan Misyonu

Misyonerlik faaliyetlerinin 1896'dan sonra hız kazanmasıyla birlikte Johannes Lepsius Bulgaristan'ın Varna kentinde ve Urmiye'de şubeler açan Doğu Alman Misyonunu "*Deutsche Orient Mission*" kurmuştur[650].

5.10. Rusya'nın İran'daki Çıkarları

Rusya ve İran arasındaki ilişkiler II.Katerina'nın Büyük Petro'nun yayılmacı politikalarını devam ettirdiği18.yüzyılın sonuna kadar en düşük düzeyde kalmıştır. 19.yüzyıl İran ve Rusya'daki yeni iç siyasal durumla birlikte, uluslararası politikalarda emperyalizmin ve sömürgeciliğin yeni bir faktör olarak ortaya çıkmasıyla iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Rusya, 19.yüzyıla Avrupa siyasetindeki etkisi ve uluslararası alandaki prestijiyle güçlü bir Avrasya İmparatorluğu olarak girmiştir. Büyük Petro'nun başlattığı batılılaşma çabaları II.Katerina döneminde de devam etmiş, batı teknolojisinin ve askeri tekniklerinin benimsenmesi Rusya'yı büyük bir Avrupa gücü haline getirmiştir.

IV.Ivan döneminden beri Rus Çarlarının en önemli siyasi gündem maddelerinden biri yeni topraklar ele geçirmek olmuştur. Elena Andreeva'ya göre 19.yüzyıl fetihleri Rus tarihinde yeni bir safhayı yansıtmıştır. Sömürgelerin Rus İmparatorluğunu zenginleştirmesi karşılığında İmparatorluğun bu sömürgelerde yaşayanlara medeniyet götüreceği ve onları Hıristiyanlıkla tanıştıracağı inancıyla

---

[648] Gaunt, *Katliamlar*, s. 45; Hieromonk Stefan, Rossiyskaya Pravoslavnaya; Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 54; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 20

[649] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 19

[650] Gaunt, *Katliamlar*, s. 45; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 54; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 20

harekât ederek, fethettikleri yerlerdeki halklar üzerinde siyasi egemenlikleri ile topraklarını genişletme arzusu birleşmiştir. Batı Avrupa'nın aksine Rusya denizlerde değil karada genişlemiştir ve genişleme oranı da oldukça etkileyiciydi[651]. Andreeva'nın bu ifadeleri Rusya'nın emperyalist ve sömürgeci bir devlet olduğunun kanıtlamaktadır.

Rus Çarlığı I.Petro zamanından beri İran'a seyyahlar göndermekteydi. Çalışmamızın Ermeniler bölümünde de bahsedilen İsrail Ori ile başlayıp Aleksandr Volinsky ile devam eden seyyahlar zincirinde İran'ın ekonomik, kültürel, coğrafi, dini, sosyal yapısı gibi pek çok konuda bilgi toplanarak Rus devlet yetkililerine sunulmuştu. Çünkü Rusya'nın yayılmacı ve sıcak denizlere inme siyasetinde Kafkaslar, İran'ın Kuzeydoğusu, Hazar Denizi ve çevresi ile Basra Körfezi önemli bir yer tutmaktaydı. Bu amaçla Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi İran'da da dinsel çeşitlilikten yararlanmış, Tans-Kafkasya ve İran'da yaşayan Ermeniler ve Süryaniler dış politikasının birer araçları haline gelmişlerdi.

19.yüzyıl İran'ında ise etkin olmayan ve yozlaşmış bir yönetim vardı. Sağlık, eğitim ve askeri konularda zamanın gerisinde kalınmıştı. İran'a giden Rus seyyahlara göre bu geri kalmışlığın nedeni dini fanatizmden kaynaklanmaktaydı. Bu yetersizlikler Rusya'nın yayılma politikasında İran'ı kolay bir av yapmaktaydı. İranlılar devletlerini etkin yönetemediklerinden, İran'ın kalkınması ve gelişmesi Rusya gibi gelişmiş ve sözde hayırsever bir İmparatorluğun yardımıyla mümkündü. Ruslara göre bu görüş Rusya'ya İran üzerinde meşru hatta asil bir medenileştirme görevi yüklemekte, İmparatorluk ve sömürge hâkimiyetine bir gerekçe olarak hizmet etmekteydi.[652] Bu Osmanlı Devletinde olduğu gibi İran'da ki Hıristiyan azınlıkların da Rusya'ya kurtarıcı gözle baktığının kanıtıydı. Onlara göre Rusya kendilerini Ortodoksluğa geçirerek asimilasyon siyaseti izlese bile geri kalmış bu iki Müslüman devlete göre medeniydi ve Rusya onlar için Osmanlı ve İran karşısında kötünün iyisiydi.

Rusya'nın uluslararası statüsü 19.yüzyılın ortasına kadar değişmeye devam etmiştir. Bu tarihe kadar Rusya teknik ve askeri açıdan Batı Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. 1861'de köleliğin kaldırılmasıyla, özellikle19.yüzyılın ikinci yarısında ve 20.yüzyılın başında, Rus ekonomisi sermaye yetersizliği ve yurt dışı sermaye ithalatının artmasıyla kötü duruma düşmüştür. Ekonomik durum dış politikasını geliştirme yeteneği sınırlamıştır. Sosyal sınıf sisteminde modern bir gelişme Batı Avrupa ile

---

[651] Andreeva, *Russia and Iran,* s. 14
[652] Andreeva, *Russia and Iran*, s. 5

kıyaslanamayacak derecede zayıf kalmıştır. Endüstrileşme başladığında otokrasinin tekelci gücü azaltılmadan kalmış ve toplum çok az derecede örgütlenme ve katılımcı fırsatlar yakalamıştır[653].

Aynı tarihler arasında İran'da zayıf ve etkisi azalmış Kajar hükümeti yönetimdeydi. Güçlü Avrupa Devletlerinin emperyalizmi ve çabaları bu ülkede etkiliydi. Ülkenin gerçek yöneticileri 1907'de ülkeyi üç bölgeye bölmüş olan İngilizler ve Ruslar olmuşlardı. Kuzeyde (Tebriz, İsfahan, Mashad, Tahran)Ruslar, güneyde (İngiliz Hindistan'ının toprakları ile bitişik) İngilizler hüküm sürmeye başlamış, orta kısım ise tarafsız bölge haline getirilmiştir. İran ekonomisi tamamen Rus ekonomisine bağlı hale gelmiştir[654]. Rusya'nın dış çıkarları içerisinde İran'a yönelik politikası İngiltere'ye olan aşırı güvensizliğine bağlı olmuştur. İngiltere İran'da Rus etkisini zayıflatmaya yönelik çabasında misyoner faaliyetlerinin yanı sıra sadece anayasacı ve devrimcilerle flört etmekle kalmamış, aynı zamanda ayrılıkçı hareketlere ve Şii ruhani liderlere de güçlü maddi ve siyasi destek vermiştir[655]. İngiltere'nin bu politikası Süryanileri Müslüman İran yönetimine karşı misyoner çalışmalarıyla himaye etmesinde samimi olmadığının göstergesidir. Batılı devletlerin 19.yüzyılda Doğu Hıristiyan Kiliselerini himaye etme çabalarında samimi olmadıkları Sovyet yayılmacılığını önlemek amacıyla 20.yüzyılda uygulamaya konulan *Yeşil Kuşak Projesi* ortaya koymaktadır.

Almanya'da İran'ın kuzeyine yerleşmeyi planlarken, Rusya toprak mülkiyeti, ulaşım, ticaret ve sanayi şirketleri ile bu bölgede nüfuzunu arttırmıştır. 19.yüzyılın sonuna doğru Kuzey İran Rusya'nın hem siyasi hem de ekonomik hayati çıkarlarının olduğu bir bölge haline gelmiştir. Askeri lojmanlar, Kazakların nezaretindeki Rus konsoloslukları, Rus Kredi Bankası, dini misyon, ticari firmalar bu nüfuzun göstergesi olmuştur. Urmiye Gölü üzerinde buharlı gemisi olan *"Ading House Budagyantsa*" Rus ticari firmaları içinde en büyüğü idi[656]. 19.yüzyılın altmışlı ve yetmişli yıllarında Rusya'nın İran üzerindeki ekonomik etkisi; ortak ticaretin ve İran'dan Rusya'ya ihracatın artması, sanayi ile ilgili teşebbüslerin aktif olması şeklindeydi. İran'ın Rusya'da farklı merkezlerde konsolosluk şubeleri açmasıyla birlikte Rusya'dan pek çok doktor, mühendis, araştırmacı, tüccar farklı amaçlarla İran'a gönderildi. Tekrar

[653] Andreeva, *Russia and Iran*, s. 16
[654] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 198; Naby, *The Assyrians of Iran*, s. 241
[655] Andreeva, *Russia and Iran*, s. 6; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 17
[656] Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 55

Rusya'ya döndüklerinde yayınladıkları raporlar, hatıralar ve seyahatnameler çalışmalarının anahtar sonuçlarını göstermekteydi[657]. Rusya'nın İran içindeki nüfuzu coğrafi ve tarihi bağlar nedeniyle İngiltere'den daha fazla olmasına rağmen, siyasi, ekonomik ve askeri bakımdan güçlü İngiltere'yi daha sanayi inkılabını bile gerçekleştirememiş, toprağa bağlı köylülere dayalı bir ekonomik yapısı olan Rusya karşısında üstün kılmaktaydı.

5.11. Urmiye Rus Ortodoks Misyonu

Nesturi-Rus ilişkilerin başlangıç noktası 1804-1813 Rus-İran ve 1807-1812 Osmanlı- Rus Savaşları idi. Bu savaşlar Süryanilerin Rusya ile yakınlaşmalarında ve Süryani din adamlarının Rus Ortodoks Kilisesi ile temas kurmalarında etkili olmuştu[658]. 1827-1828 İran-Rus savaşında Erivan'ın Ruslara geçmesiyle birçok Nesturi ailesi Erivan'a kaçarak Ortodoks kilisesine katılmıştı. Devamında Nesturiler aralıklarla Ruslardan yardım ve himaye talep edip, karşılığında Ortodoksluğa geçmek istediklerini belirtmişlerdi. Katholikos-Patrik Mar Şamun'un ortak düşman Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelelerinde Gürcü hükümdarından ileri gelen Rus yetkilileriyle görüşmesinde arabuluculuk yapmasını istemesiyle ilk resmi görüşmeler başlamıştı.

Ruslar 1898'de Urmiye'de Rus Ortodoks Ruhani Misyonunu kurarlar. Misyon 20 yıl boyunca faaliyetlerini sürdürür. Misyon Rus Ortodoks Kilisesi'nin arzusuyla değil, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu İran'ın artan baskısı sonucu güçlü kuzey komşusunun himayesini isteyen Süryani-Nesturilerin önerisiyle kurulur. Urmiye Misyonu Rusya'nın bölgede Rus etkisini arttırmayı amaçlayan genel dış politika stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Propaganda özellikle İran-Türk sınırı üzerindeki Nesturiler üzerinde odaklanır. İstanbul elçisi M.N. Giers *"Nesturiler Kürdistanda'ki etkimizi yayabilmemiz için temel araçlar olarak görünüyor"* diye yazmaktadır[659]. Rusların Urmiye Gölü çevresindeki Nesturileri Ortodoks mezhebine döndürmeye çalışmalarını ve bölgeye papazlar göndermelerini Bâbıâli'nin gözden

---

[657] Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 16
[658] Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 22
[659]Hieromonk Stefan , "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 197-200; Gaunt, *Katliamlar*, s. 46; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 24;Edward Every, "Asuriler", (Çev:Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, s. 102-103; Fortescue, *The Orthodox*, s. 119

kaçırmadığı arşiv belgelerinde yer almaktadır[660]. Bu da Rusya'nın Osmanlı Kürdistan'ın da Ermenilerin yanında Süryani-Nesturilere alternatif ikinci bir Hıristiyan cemaat olarak baktığını göstermektedir.

Rusya ile dini ve siyasi bir birlik içine girmek için yapılan müteakip girişimler 1830,1840 ve 1850'lerde Nesturilerin önde gelen manevi reisleri tarafından yapılmıştır. Bunların bir kısmı Tahran Rus Elçiliği ve Tebriz Baş Konsolosluğu vasıtasıyla, diğer kısmı ise Kafkaslardaki Rus İmparatorluğu temsilciliği yoluyla, Rus Kilisesi Sinodu'na ve İmparatora mesaj göndererek gerçekleşmiştir. Fakat Sinod ve Dışişleri Bakanlığı Rusya'nın bu dönemde doğuda daha acil olan hedefleri için çaba sarf ettiklerinden girişim olumlu sonuçlanmamıştır. Çünkü 1827-1829 yılları arasında Rus-İran, Rus-Osmanlı savaşlarından yorgun çıkan, 1839 Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasıyla Osmanlının Hıristiyan tebaası üzerinde nüfuzunun azalmasından korkan ve 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı arifesinde olan bir Rusya söz konusuydu.

1859-1865 yılları arasında Rusya ile Urmiyeli Nesturiler arasındaki ilişkilerde bir sıçrama yaşanır. Bu sıçrayışta Kırım Savaşı'ndan çıkan Rusya'nın içte idari ve ekonomik reformlara girişmiş olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Urmiye Nesturi Papazı Mikhail Nesturi Kilisesi'nin Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşme arzusunu belirten bir mektubu Kafkas Rus Valisine sunar. Rus Kilisesi Sinodu Arşimandrite Zephaniah'yi durumu yerinde değerlendirmek üzere Urmiye'ye gönderir. Arşimandrite 1862-1865 yılları arasında gerçekleştirdiği iki seyahatte yerel yetkililerle yaptığı görüşmelerde iki kilisenin birleşmesinin tek seçenek olduğunu görür[661]. Seyahatin sonucunda Rus Ortodoks Kilisesi Sinodu durumu derinlemesine incelemesine rağmen 1860'ların ortasında Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve dini yönetimin yapısı gibi zorunlu sebeplerden dolayı bu birleşme yine gerçekleşmez. 1870 ve 1880'li yıllarda Urmiyeli Nesturiler ile Rus Kilisesi arasındaki temaslar devam eder. Bu yakınlaşma Kürtlerin Piskopos Mar Gabriel'i öldürmesi üzerine daha da artar. Gürcü Eksarhı Vladimir Nesturi Kilisesi ve halkının durumunu belirlemesi için Viktor Sinadskij'i görevlendirir. Sinadskij Urmiye ve Salmas Ovasında pek çok köyü ziyaret eder[662].

Sinadskij yerel din adamları ve sivillerle yaptığı görüşmeler sonucu Rus Kilisesi Sinoduna sunmak için hazırladığı raporda inananların sayısı, batılı misyonların

660 BOA, Y.PRK. ASK., 153/36

661 Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 51; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 200; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s.22-23

662 Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 201, Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"

çalışmaları, Nesturilerin ibadet şekli gibi konulara yer verir. Rus Ortodoks Kilisesi Sinadskij'in raporunun yanı sıra Mar Ionana'nın kiliselerin birleşmesi için yaptığı başvuruyu da inceler. Nihayet iki kilisenin birleşmesi 25 Mart 1898 tarihinde St.Petersburg Trinity Alexandro-Nevsky Manastırı'nda gerçekleşir ve Urmiye Rus Ortodoks Misyonu kurulmuş olur[663].

5.11.1. Misyonun İlk Dönemi (1898-1902)

Rus Misyonunun Urmiye' de ki ilk adımları sadece yerel Hıristiyanlar tarafından değil aynı zamanda Batılı misyonlar, Rus devlet görevlileri ve geniş bir Müslüman kesim tarafından da merakla izlenmiştir. Misyon faaliyetleri başlangıçta iç zorlukların yanı sıra Petersburg'dan kaynaklanan zorluklarla da karşılaşır. Petersburg papazları yerel Hıristiyanların karmaşık dini ve etnik yapısını ve on yıldır Urmiye'de faaliyet gösteren diğer misyonların siyasi bağlamdaki etkisini tahmin edememiştir. Öncelikle misyonun kendi üyeleri arasında çatışma vardır. 1900 yılına kadar süren çekişmelerde misyon mensupları iki gruba ayrılırlar ve birbirlerini servet biriktirmekle suçlarlar[664].

Misyonun çalışmasıyla kişisel olarak en fazla Katholikos-Patrik Mar Şamun Rowil (Reuben) ilgilenir. Misyonun ihtiyacı olan binaların şehir merkezinin dışında yapılması için Fars yetkililerince izin verilir. Avrupalı misyonların çoğu gayrı resmi olarak ruhani merkezler çevresinde yoğunlaşır. Ruslar İran Şahı'nın antik Marty Maryam diğer adıyla "*Virgin Mary*" tapınağının Rus misyonerlere vermesi için diplomatik baskı yaparlar[665]. Bu durum Rusların Batılı misyonlara karşı dini diplomasiyi kullanarak teopolitik üstünlük sağlamaya çalıştığı göstermektedir.

---

663 Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 202-204

664 Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s.205-206 Her iki grubun da destekçileri ve ileri gelenleri St. Petersburg'a yazdıkları şikâyetleriyle sadece Rus yetkilileri çatışmanın içine çekmekle kalmamışlar, yerel Hıristiyanları ve Batılı misyonları da çekmişlerdir. Bahsedilen tartışmalar Eylül 1901'de Tebriz Rus Konsolosunun şikâyetleri ile birlikte doruğa çıkmıştır. Urmiye'de meydana gelen bu olayların ardından Rus Kilisesi Sinodu gerçek durumu öğrenmek üzere K.P Pobedonotsev'i müfettiş olarak atamıştır. Pobedonotsev bütün iddiaları kesinlikle reddeden bir telgrafı St. Petersburg a göndermiştir . Tichon ve Anatoly hariç misyonun diğer mensuplarının geri dönmesinde ısrar etmiştir. Ancak bu istek Dışişleri Bakanı V.N. Lamsdorf tarafından kesinlikle reddedilmiştir

665 Hieromonk Stefan , "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 207 Mar Shamun Ruben XVIII' den önceki Nesturî Patriği Mar Shamun Abraham'da İngiliz ve Rus misyoner-ajanlarının oyunları sonucu patrikliğin merkezinin bulunduğu Hakkari Koçanes Köyünden İran'a sürgün olarak gönderilmiş, 10 yıl sonra geri döndüğünde Cilo, Gewer, Pervari ve Şemdinli'deki piskoposlarını, yabancı misyonlarla herhangi bir ortak çalışmaya girmemeleri konusunda kesin olarak uyarmıştır. Bu durum yabancı misyonların cemaati üzerindeki tahrip edici etkisini görmüş olmasından kaynaklanmaktaydı.

19. ve 20. yüzyıllarda Urmiye'de Büyük Britanya (*Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission*), Birleşik Amerika (*Presbyterian Board of Missions in Boston*), Alman (*Hermannsburger Mission*), Fransız (*Lazaris*), İsveç (*Svenska Missionsförbundets Orient Mission*) gibi birkaç Batılı misyon bulunmaktaydı. Bu misyoner gruplarının temsilcileri aynı zamanda Rus Ortodoks Kilisesi ile Nesturi cemaatinin birleşmesini engellemekle sorumluydular. Nesturiler üzerindeki en önemli etki Anglikan misyonuna aitti. Mirza Yusuf Han, destekçileri Ruslarla görüşmelerde bulunmasına rağmen uzun dönemde bölgedeki pek çok Nesturi okulunda İngiliz misyonerler çalıştırmıştı[666]. Anglikanlar Ortodoks Ruslardan daha önce Urmiye'ye gelmişlerdi ve gerek Hindistan'a olan yakınlığı gerekse 1907'de tarafsız bölgede petrol bulunması ticari ve stratejik açıdan Ruslar kadar İngilizler için de burayı değerli yapmaktaydı. Ayrıca İngiltere burayı Rus yayılmacılığına karşı tampon bir bölge olarak düşünmekte idi. Bu nedenle Müslüman İran yönetimiyle sıcak ilişkiler kurulması her iki sömürgeci güç açısından önemliydi.

Batılı misyonlar ve İran yönetiminden kaynaklanan olumsuz etkenlerin yanı sıra Rus misyonerlerin rakiplerinin gücünü algılayamamaları, görevlerine istek dışı atanmaları, yerel entrika ve çekişmelerin içinde yer almaları onları başarısız yapmıştır. Ruslar misyondaki iç istikrarsızlık durumunun yatışmasıyla birlikte özellikle Anglikan kilisesiyle iş birliği yapmışlardır. Aralarındaki iç çekişmeler devam ederken yaklaşık 60 kilise okulu Rusların elinden alınmış, Rusların talebi üzerine İngilizler okullarda eğitimi devam ettirmişlerdir[667]. Yaşanan iç kriz sonucu Ruslar İngilizlerle işbirliği yapmaları sayesinde faaliyetlerini yavaş yavaş Van Gölü çevresine kaydırmaya başlamışlardır. Anglikan misyonunun içinde yer aldığı Batılı misyonları başarılı yapan şey, Rus Ortodoks misyonu gibi devlet destekli olmalarının yanında dinsel amaçlı kurulan vakıf ve derneklerin desteğiyle faaliyet göstermeleri ve daha teşkilatlı olmalarıydı. Rus Ortodoks misyonları ise devlet desteğinde, yönetiminde genelde dini ve siyasi bürokratların etkin olduğu bu nedenle de aralarında sürekli bir çekişmenin hüküm sürdüğü bir yapıya sahip olmalarından rakipleri karşısında zorlanmışlardır.

[666] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 209
[667] Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 26; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 210

5.11.2. Misyonun İkinci Dönemi (1902-1904)

Ağustos 1902'de Urmiye'ye Rusya'dan yeni bir grup misyoner gelir. Bu defa Rus Kilisesi görevlilerin seçiminde oldukça ihtiyatlı davranır. Misyonun başına Konstantin Smirnov(Krill) ve Petrograt Metropolitanı Antonij (Vadkovskij) seçilir. İkisi arasındaki yakın ilişki misyonun örgütlenmesine yardımcı olur. Arşimandrite Krill'in göreve gelir gelmez en önemli işi misyonun iç işlerini yeniden organize etmek olur. Özellikle Rus misyonerler ve Süryani papazları arasındaki ilişkileri düzeltir. Yabancı misyonlarla da ilişkileri düzene sokmaya çalışır. Ortodoks misyonu açısından bir başka olumsuzluk Katolik ve Presbiteryen misyonlarından Rus misyonerlere yönelik basında yer alan suçlamaların, entrika ve düşmanlığın zaman zaman artması olmuştur. Anglikan misyonu Urmiye Nesturilerinin yaşadığı bölgede nüfuzunu arttırmak için her yolu denemeye ve desteklemeye çalışır. Mar Şamun Benjamin'in 1903'te Patriklik tahtına çıkmasıyla Anglikan misyonu Urmiye'de güçlenir. 1903 yılı sonunda Nesturilerin yardımıyla Şah hükümeti bütün resmi Nesturi- Ortodoks kiliselerini ortadan kaldırmaya başlar[668].

1905-1907 yılları arasında Rus misyonerlerle Nesturi papazlarının anlaşmazlıkları zaman içinde düşmanlığa dönüşür. Her iki tarafta Petersburg Sinoduna şikâyette bulunur. Eski Nesturilerin bir kısmı 1905'den itibaren Ortodoksluktan ayrılmaya, Amerikan, Alman ve İsveç misyonlarına katılmaya başlarlar. Bir yıl önce misyonla ilişkileri iyi olan Katolikos Mar Şamun Benjamin öncülüğündeki Urmiye Nesturi grubu aralarında Azize Maryam'in de bulunduğu Ortodoks tapınaklarından ayrılırlar. Arşimandrite Krill'in diplomatik girişimleri sayesinde Tebriz Rus Konsolosu ve Tahran Elçiliği müdahalede bulunur. Katolikos Mar Şamun 1910 yılına kadar misyonla olan ilişkilerini radikal şekilde değiştirir. Fakat bu tehlike 1904'de Krill, konsolosluk ve elçiliğin yoğun çabaları sonucu önlenir[669].

Krill ve diğer Ortodoksluk taraftarları 1903 yılı son baharında Petersburg'da aralarında Kutsal Sinod Prokuroru V.K Sabler ile diğer tanınmış ve nüfuzlu kişilerinde yer aldığı Bratsk GUST "*Krill ve St. Sergei Urmiye Kardeşliği-Cyrillic-sergijevského urmijského Bratstvo"*ni kurarlar. Bratsk GUST İmparatoriçe Maria Feodorovna'nın himayesi altındadır ve St.Petersburg Metropolitanı'nın vekilidir. Kardeşlik'in amacı;

---

[668]Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 211, Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 53-54; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 27-28

[669] Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 31

Urmiye Ortodoks Kilisesi'ne destek sağlamak, Ortodoksluğu Nesturilere cazip hale getirmek ve Rus halkının dikkatini misyona çekmektir. Gösterilen çabalar sonucu Urmiye Kardeşliği malzemeler ve kitaplar satın alır, bağışlar toplar. Kardeşliğin toplantılarında misyonun başarılarıyla ilgili raporlar ve Urmiye misyonunun ihtiyaçları hakkında konuşulur. Ancak Archimandrite Krill uzun süre İran'daki görevinde kalmaz ve Ağustos 1904'de Urmiye'den ayrılır[670].

Rus misyonerlerinin karşılaştığı bir başka ciddi problem ibadet dili ile ilgiliydi. Dini kitapların hızla çevirisini yapabilecek eğitimli kişilerin olmamasıydı. Urmiyeli Hıristiyanların konuşma dili eski ibadet dilinden oldukça farklıydı. Bu nedenle ayin kitaplarının kilise Slav diline çevrilmesine ya da ayin dilinin ne olacağına karar verilmeliydi. Temel metinler kilise Slav diline çevrilmiştir. *Birinci Urmiyeli Ortodoks Ruhbanlar Kongresi'nde* bu kararda değişiklik yapılmıştır. 13 Nisan 1906'da alınan kararla Süryani- Arami dili ibadet dili olarak kalmıştır. Oy birliğiyle dini kitapların bu dile çevrilmesine karar verilmiştir. Kararın gerekçesi ise İsa'nın Aramice konuştuğu için Aramice'nin Süryaniler arasında kutsal denecek kadar önemli olmasıydı. Aynı zamanda Rus yetkililer dil değişikliğine gitmeksizin orijinal kitapların yayınlanmasını vurgulayarak Anglikan misyoner matbaasında Süryanice kitaplar bastırıp öğretmenler vasıtasıyla onlarca okula dağıtmışlardır. Sabah ve akşam dualarının ilk kitabı Arami dilinde 2000 adet olarak yayınlanmıştır[671]. İleriki zamanlarda Misyonun işleyişini güvence altına almak ve Urmiyeli inananlara yardımcı olmak için Rus matbaası kurulmuştur. Çeviri çalışmaları Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar devam ettirilmiştir. Süryani-Aramice'ye çevrilen dini metinler ve İncillerle onlarca yayın ortaya çıkmıştır.

5.11.3. Urmiye'de Yayımlanan Misyon Gazeteleri

Zarira de Bara "*Işık Işını*" Urmiye'de yayımlanan ilk Süryanice gazeteydi ve İran'da yayınlanan bu dönemin modern çizgisinde ilk süreli yayındı. 1850'den 1914'e kadar yayınlanmıştır. Roma Katolik Dergisi Qala de Sharar "*Gerçeğin Sesi"* 1896'da yayına başlamıştır. 1904'de Ruslar Aurmih Artudiks Yita "*Ortodoks Urmiye Dergisi*"nin ilk sayısını yayımlamışlardır. 1906'ya kadar sekiz sayı yayımlandıktan

[670] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 211, Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 53-54; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 27-28

[671] Cutts, *The Assiyrian Christians*, s. 14; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 216-218

sonra dergiyle ilgili çalışmalar askıya alınmıştır. 1911 sonrası derginin çıkarılmasına devam edilmiştir. Başlangıçta hem Rusça hem de Yeni Süryanice yayımlanmıştır. 1906'da Süryanilerce çıkarılan Kukhwa "*Süryani Yıldızı"* yayın hayatına başlamıştır[672].

5.11.4. Misyonun Üçüncü Dönemi (1904-1916)

1904-1908 yılları arasında Urmiye Rus Ortodoks Misyonunun faaliyetleri istikrarsızlaşır. Rusların başarısızlığıyla sonuçlanan Rus-Japon Savaşı ve 1905 yılı devrim olayları Ortadoğu'yu da içeren küresel politikalarda Rusya'nın prestijini düşürür. Devrimin etkileri Trans-Kafkasya ve İran'a kadar uzanır. Özellikle Tebriz ve Azerbaycan'da yönetim uzun süre devrimcilerin eline düşer. Diğer taraftan Müslüman İran hanlarının ve mahalli yöneticilerinin gayretleri sonucu Rus misyonun çalışmaları da sekteye uğramaya başlamıştır. Azerbaycan'ın Rus işgaline uğradığı 1911 yılından 1914 yılı yazına kadar geçen sürede misyonun durumu göreceli olarak gelişir. Müslümanların, özellikle Kürtler ve yerel valilerin, Rus misyonu ve cemaati üzerindeki kararlı mücadelesi karşısında Rusların yetersiz kalması Urmiyeli Hıristiyanları hayal kırıklığına uğratır. Rusların Tebriz'deki Kazak müfrezelerini Urmiye' ye çağırmaları üzerine 1909 yılından itibaren bölgedeki Hıristiyanların durumu düzelmeye başlar. 1911 yılına gelindiğinde ise Rus ordusunun göreceli üstünlüğü kendini gösterir[673].

Üçüncü grubun bütün görev süresince Urmiye misyonunun en önemli papazı Salmas Piskoposu Sergei Lavrov olur. Aramice ve Nesturi dilinde uzman olan dini diplomat misyon işlerinde istikrarı sağlamak, yabancı misyonlar ve yerli Müslümanların ileri gelenleriyle ilişkileri geliştirmek için çaba harcar. Misyonun diğer üyeleri Kiev İlahiyat Akademisi'nden Arşimandrite Pimen, Hieromonach Sergeyev ve Papaz Vasily

---

[672] Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 30; Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 60; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 218; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Naby, "The Assyrians of Iran", s. 241-244 Kukhwa yeni ortaya çıkan Süryani öncülüğüne aktif olarak hizmet etti. Kuzey Amerika, Çarist Rusya, Osmanlı Türkiye'si ile Tahran, Salmas, Sennah gibi çeşitli İran şehirlerinde yaşayan Süryaniler arasında bir iletişim aracı oluşturmayı amaçlamıştı. *Novoe Vremia* ve diğer Rus gazetelerinden ve *London Mail* ile diğer İngiliz ve Fransız gazetelerinden alıntılar yayınlanmıştır. Mezhep tutmadan Süryani kültür mirasını misyon basınından gördüğü baskıya rağmen canlı tutmaya çalışmıştır. Yayınlandığı dokuz yıl boyunca Kukhwa batılı misyonların desteklediği bağımsız toplum fikrinin oluşturulmasına ve desteklenmesine yardım etmiştir. Misyonların sebep olduğu bölünmeye karşı çıkmıştır. Örneğin bir makalede "mezhep yılanı milliyetçilik tarafından yenilmiştir" demekteydi. Kukhwa, Urmiye dışındaki birleşim çabaları için destek verilmesini dile getirmiştir. Salmas ve Tahran 'da kültürel cemiyetlerin oluşumu, Tiflis Süryanileri için mezhepler arası bir kilisenin yapımını sürdürmek, Süryani ve Kürt üyelerinde arasında yer aldığı Hakkari'nin Tuğub Köyü'nde1910'da dostluk ve kültür cemiyetinin oluşturulması bu çabalar arasındaydı.; Ishaya, "From Contributions to Diaspora"; Bkz. Mushie Yohannan, "The star: The First Independent Assyrian Newspaper", Volume I,II,II

[673] Hieromonk Stefan , "Rossiyskaya Pravoslavnaya"; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 211; Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 32

Mamontov idi. I.Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan yıllarda Rus misyonerleri, içerisinde tapınak, yurtlar ve diğer olanakların yer aldığı bir gurabahane inşa ederler[674].

Misyon 1900 yılında bu başarısından dolayı ödül alır. Ancak bu misyon Osmanlı Devletinin sürdürdüğü kararlı mücadeleler sonucunda zarar görür (Aralık 1914 - Mayıs 1915)[675]. Diğer taraftan bu Misyonun sadece Hıristiyan Süryaniler üzerinde değil Müslümanlar üzerinde de etkili olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre on iki Müslüman aile ve iki molla vaftiz edilmiştir [676].

Sergei'nin Ruslar tarafından takdir gören diğer bir başarısı da Urmiyeli Hıristiyan kızların özellikle kırsal kesimlerde öğretmenlik yapmaları için mesleki eğitim aldıkları kız okulunu açmasıdır. Köy okulları kabul ettikleri 1500-2000 öğrenciye verdikleri temel eğitimle 60 günde en yüksek seviyeye ulaşmışlardır[677].

Rus misyonerleri başta yargı olmak üzere diğer alanlarda da önemli işlevleri yerine getirmişlerdi. Misyonun kuruluşuna kadar Urmiye'de ki Hıristiyanların haklarını İran mahkemelerine karşı piskopos savunmaktaydı. Misyon içerisinde piskopos ve birkaç papazdan oluşan ve haftada bir kez toplanan bir kurulun oluşturulmasıyla köylerin iç sorunları ve Müslüman mahkemeleriyle oluşan ihtilaflar görüşülmeye başlandı. Bu özelliğiyle Filistin misyonundan farklılık göstermekte idi.

İran anayasasının 7 Ekim 1907'de tamamlanmasıyla Ermeniler, Zerdüştler ve Yahudiler ile birlikte Süryanilere de İran Meclisine bir temsilci gönderme hakkı verilmişti. Urmiye ve çevresinde bulunan Süryani cemaati temsilcisinin seçimi cemaatin ileri gelenlerine bırakılmıştı. Dört ana mezhebin temsil edildiği Urmiyeli Süryaniler toplantısında (Presbiteryen, Roma Katolik, Rus Ortodoks, Nesturi) 40 kişiden oluşan bir komitenin seçimi için önce cemaatin belirleyeceği adaylar üzerinden karar verilmesi hususunda anlaşılmıştı. Rus Ortodoks Misyonu Başpiskoposu Sergei, Süryani Milletinin

---

[674] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 214; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya" Aziz Sergei 1902 'de Urmiye'ye varır varmaz Süryani dilinde uzmanlaşır ve Urmiye'nin önemli ve etkin bir şahsiyeti haline gelir. Dışişleri Bakanı Count Lamzdorf Kutsal Sinod Prokuror VK Sabler'e Aziz Sergei'nin misyona başkan olarak atanmasında hiçbir engelin olmadığını yazmışlardır. Temmuz 1904'de Sinodun kararı ile papaz Sergei Arşimandrite derecesine yükseltilir. Akıllı, iradeli, kararlı ve çalışkan biri olduğu söylenen Arşimandrite Sergei, misyonun elde ettiği başarıları kendisine mal eden bir kişiliktir. Sergei, İran da ki kaos sırasında misyonun tümden geri dönülmez bir şekilde başarısız olduğu çok zorlu bir dönemde göreve getirilmiştir. Onun enerjisi ve gücü sayesinde sonunda Ortodokslukla eski Nesturilerin sağlam bir zeminde buluştuğu bir anlaşma onaylanır ve 1913-1914 yılları arasındaki savaş öncesi dönem misyon için büyük beklentilere yol açar. Patrik Mar Benyamin Şhamun ve Dağlı Nesturiler Rus kilisesi ile birleşmek isterler. Sergei bu isteği dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde inceler, ancak Rus-Japon Savaşı ve devrim her şeyi karmakarışık eder. ; Bkz.Khodakovskaya, *Tamgde siyayut gornyye vershiny*, s. 54

[675] Gaunt, *Katliamlar*, s. 50

[676] Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 31

[677] Gaunt, *Katliamlar*, s. 46; Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 215

kendilerinden olduğu fikrinde ısrar ederek bu seçimi veto etmişti. Ona göre pek çok Süryani Ortodoksluğa dönmüştü. Bu nedenle temsilcinin Rus Ortodoks cemaatinden olması gerektiğini iddia etmişti. Sergei seçim komitesinin Rus Ortodoks çoğunluktan oluşmasında ve İran Meclisine gönderilecek temsilcinin seçimine cemaatin geri kalanlarının da katılması konusunda ısrar etmişti. Rusların durumu Süryani cemaatinin iç işlerine müdahaleyi engellemek ve bıraktırmak isteyen tarafsız basında yankı bulmasıyla zora girmişti. Basın seçimlere misyonların müdahale etmemesini ve onların denetime alınmasını önermişti. Böylece Süryani cemaati ve İran Hükümeti arasındaki ilişkilere yapılan Rus müdahalesi, Rus Ortodoks Misyonu sayesinde Süryanilerin İran Meclisine girmelerine engel olmuştu[678].

5.12. I.Dünya Savaşı Öncesi Rus Misyonu-Süryani İlişkileri

Urmiye'nin Trans-Kafkasya'nın canlanan ekonomisine yakınlığı birçok ekonomik fırsat yaratıp, gelecekte ekonomik refah vaat etmekteydi. 1903 yılında Amerikalı misyoner William A.Shedd Urmiye'deki Süryani erkeklerin iş bulmak amacıyla geçici işçi olarak Rusya'ya göç ettiklerini yazmıştı. Her yıl binlerce Süryani iş bulmak için Rusya'ya geçmekteydi. Trans-Kafkasya'nın gelişmesi, kalifiye ve kalifiye olmayan emekçilere bir talep yaratmıştı. Süryani marangozlar, duvar ustaları ve gündelikçi emekçilere bol ücretle iş imkânı sağlanmıştı. Müteahhit ve bazıları büyük ölçekli işveren olanların sayısı hiç de az değildi. Yeni tamamlanan Tiflis-Kafkas-Erivan demiryolu büyük ölçüde Süryani müteahhitler ve işçiler tarafından yapılmıştı. Bunlar hattın Aras Nehri'ne kadar hatta sınırı geçerek İran topraklarına da uzanmasını istemişlerdir. Trans-Kafkasya'ya olan bu yakınlık Rus Ortodoks Kilisesi'ne de özel bir çekicilik kazandırmıştır. Arşimandrite Sergei yönetimindeki Rus Misyonu savaş öncesi dönemde sınır köylerinde oldukça başarılı olmuştur. Öncelikli olarak Nesturiler üzerinde odaklanmış ve o kadar büyük bir başarı kazanmıştı ki Suriye'deki gibi Anglikan Misyonu kendi etkinliklerine son verme kararı almıştır. Sergei, Nesturi Patriği Mar Şamun ile yakın temasa geçmiştir ve I.Dünya Savaşı'ndan hemen önce Patriğin cemaatiyle birlikte Ortodoksluğa geçebileceğini düşünmüştür[679].

Eylül 1911'de Salmas'ın Keldani Katolik köylerinden dördünün yerel sakinlerden 100 hane Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşir. Ortodoks misyonu Katolik

---

678 Naby, "The Assyrians of Iran", s. 245-246
679 Gaunt, *Katliamlar,* s. 142-143

misyonların merkezinin bulunduğu Horasan'da bir şubesini açar. 1912 son baharında Osmanlı sınırındaki Tergever dağlık bölgesinden 500 Süryani, 1913 Kasımında da Sulduz bölgesinden Süryaniler Ortodoksluğu kabul ederler[680]. Yine 1912 yılında Urmiye'ye bağlı 300 haneli Göktepe ve 100 haneli Vazirabad Köyleri sakinlerinin Protestan Mezhebinden olanları Rusların Ortodoks olmaları için yaptıkları baskıya dayanamayarak Tebriz Alman Konsolosluğuna şikâyette bulunup Hıristiyanlık adına Alman İmparatorunun himayesini talep etmişlerdir. Olaydan haberdar olan Urmiye Rus Konsolosu gizlice araştırma yapması için Doktor İbşe adlı bir şahsı adı geçen köylere gönderir. Osmanlı yetkilileri köy sakinlerinin başvurusunu destekleyerek tutumlarında kararlı davranmalarını ister[681].

Arşimandrite Sergei Çar'ın huzuruna kabul olunarak Urmiye ve civarında bulunan Keldani ve Nesturilerden 15.000 kişiyi Ortodoksluğa geçirmesinden dolayı rütbesi Piskoposluğa yükseltir, Çar II.Nikolay Piskopos Sergei'ye Urmiye'de büyük bir kilisenin yapılması için Rusya'daki bütün kiliselerden yardım toplaması için izin verir[682]. Kasım 1913'de Çar II. Nikolay Arşimandrite Sergei'nin Salmas Piskoposu olarak atanmasını onaylar. Urmiye misyonunda bir piskoposluğun kurulması Rus Kilisesi özellikle de Süryani Kilisesi tarihinde özel bir öneme sahiptir. Böylece Rus misyonu Urmiye'deki diğer yabancı misyonlar arasında seçkin bir yere sahip olur[683].

I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve ölümlerin ardından, Piskopos Sergei misyonun bu duruma nasıl göz yumduğu sorusuyla farklı kesimlerce sorgulanmıştır. Kafkas Çarlık Valisi Vorontsov-Daşkov Dışişleri Bakanlığına savaşın zorluklarına katlanmaya karar veren diğer yabancı misyon örneklerine bağlı kalarak bölgedeki Rus misyonerlerin ve inananların hayatlarını savunmak için yeterli güce sahip oldukları garantisini vermiştir. Oysa 20-22 Aralık 1915 tarihleri arasında Osmanlı birliklerinin baskısı altında Rus birliklerine gizlice bölgeden çekilmeleri emri verilmiştir[684]. Tebriz Rus Başkonsolosu Orlov 24 Ocak/ 5 Şubat'ta şunları yazmıştır:

”*Rus askerlerinin Urmiye'den geri çekilmesinden sonra bir Türk Konsolosluğu açıldı. Türk kuvvetlerinden bir birlik 4 havan topu ve 1500 silahlı Kürt ile birlikte kente girdi. Kentin Hıristiyanları Katolik ve Protestan misyonlarına sığındılar. Köylerdeki*

[680] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 215; Hieromonk Stefan, "Rossiyskaya Pravoslavnaya"
[681] BOA, DH.EUM.EMN, 114/60; BOA, DH.ŞFR., 427/110
[682] BOA, DH.SYS, 108/39
[683] Shadrinskiy, "Istoriya Pravoslavnoy", s. 31
[684] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 220

Hıristiyanlar ise ya kaçtılar ya da öldürüldüler. Bölge tahrip edildi. Ruslar için hiçbir askeri değeri olmadığından Urmiye kenti 24 Mayıs 1915'de kurtarılmadı".

O sırada ABD Monroe Doktrini uyarınca tarafsız olduğundan Amerikalı misyonerlerin durumu diğerlerine göre daha iyi idi. Urmiye'deki Amerikan Kız Okulu'nun Müdiresi Mary E.Lewis günlüğünde Rus Ortodoks binasının terk edildiğini ve Osmanlı Konsolosunun burayı karargâh ve hapishane olarak kullandığını yazmıştı[685]. Şehir okulundaki çocuklar, rahipler ve diğer mültecilerle birlikte Urmiye ve çevresinden 15.000 kişi Erivan, Tiflis ve Kuzey Kafkasya'ya (Rostov, Arvamir) yerleşmiştir. Urmiye, Salmas, Dilman ve çevrelerinde ki diğer Hıristiyanlar ise bölgede kalmışlardır. Aralarında Piskopos Sergei'nin de bulunduğu Tiflis'deki misyon üyelerinin bir kısmı Şubat 1915'de yerel ilahiyat okullarındaki Hıristiyan Süryanilerle çalışmak üzere Tambov ve Tula'ya gitmişlerdir. Transkafkasya ve Rusya'da Urmiye'den gelen birkaç alt komite misyon personeli ve Krill ve St. Sergei Urmiye Kardeşliği bu mültecilerle uğraşmışlardır.

12 Mayıs 1915'de Rus ordusu Urmiye'deki Osmanlı kuvvetlerini püskürtür. Bu başarıda Savuçbulak Rus Konsolosu'nun bölge aşiretlerini para ve hediye vererek Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtması da etkenler arasındadır. Yaz boyunca misyonerler faaliyet alanlarına yavaş yavaş geri dönerler ve misyon tamamen yeniden kurulur. Kürt ve Türk birlikleri ile eşit şartlarda olmayan bir mücadeleden vazgeçen Hakkari dağlarından gelen Süryani göç dalgası karışıklık çıkmasına neden olur.

Müteakip yıllarda piskopos Sergei Katolikos Mar Şamun ile bir araya gelir. Gündeminde kiliselerin birleşmesi ve Süryani Hıristiyanların içinde bulundukları zor durumun çözümlenmesiyle ilgili konular vardır. Savaş esnasında misyonun dini faaliyetleri ve bütün eğitim faaliyetleri önemli derecede azalmıştır. Misyonerler inananların maddi ve manevi ihtiyacının karşılanmasında zorluklarla karşılaşırlar[686].

1Temmuz 1916 tarihli Rus Ortodoks Kilisesi emriyle misyon başkanı Piskopos Sergei görevden alınır. Yerine uzun süredir birlikte çalıştığı Arşimandrite Pimen getirilir. Ancak 1917'de Pimen Rusya'ya geri çağırılır, Piskopos Sergei Urmiyeli Hıristiyanların yaptığı çok sayıda itiraz başvurusuna rağmen görevine geri döner. Dışişleri Bakanlığı, Sinoda ve baskısına karşı koyarak Sergei'nin atanması hususunda kararlı davranır. 1917 Rus Devrimi sırasında cereyan eden olaylar Rus ordusunun

---

[685] Gaunt, *Katliamlar*, s.164; BOA, HR.SYS., 2338/76
[686] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 220

cesaretini kırmış, Kafkas Cephesi'nde çabaları boşa çıkan ve savaş alanından geri çekilen ordunun dağılmasına sebep olmuştur. 1918'de Osmanlı birliklerinin Urmiye bölgesine girişi yerli Hıristiyanları umutsuzluğa sürükleyerek 70.000 kişinin İran-Irak sınırında yeralan İngiliz yönetimindeki Hamedan'a doğru göç etmesine sebep olmuştur[687].

[687] Řoutil, "Urmijská misie Ruské", s. 221

SONUÇ

Uluslararası politikalarda din, milletler arası iş birliği ve ortaklık için meşru bir kaynak olabildiği gibi, savaşı veya barışı desteklemek için de kullanılmıştır.[688]Din devletlerin dış politikalarında hep var olan bir unsur olmuştur. 19.yüzyıla kadar bu unsur kendisini din uğruna askeri alanda yapılan savaşlarla göstermiştir. Haçlı seferleri veya Osmanlı Devletinin Avrupa'ya yönelik yayılmacı siyaseti bunun en iyi örnekleridir. 19. yüzyılda ise din siyasi arenada sürekli kullanılan bir araç haline gelmiştir. Bu yüzyıl Kırım Savaşı'nda yaşanan askeri mücadelenin dışında dini diplomasinin etkin olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. Ortaya çıkan etkileri askeri mücadelelerle karşılaştırıldığında daha uzun vadeli ve yıkıcıdır. Himaye amaçlı yapılan dini müdahaleler başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere çok uluslu imparatorlukların siyasal, ekonomik, sosyal yapısını ve coğrafi sınırlarını tümden etkilemiştir.

Burada çalışmamız açısından önemli olan Rusya'nın dini kullanarak sömürgeci hedeflerine ulaşmak ve Osmanlıyı parçalamak için uyguladığı politikalarında başarılı olup olmadığını ortaya koymaktır. Rusya'nın dini politikalarına baktığımızda istikrarlı bir politikadan söz edemeyiz. Zamanın gerektirdiği çıkarlarına, coğrafi bölgeye, araç olarak kullandığı Hıristiyan azınlıkların mensup oldukları mezhebe göre değişen bir politika söz konusudur.

Rus düşünür Aleksandr Dugin *"Ruslar, ilk olarak Ortodoks, ikinci olarak Rus, üçüncü olarak insan olduklarını idrak etmelidirler*"[689] demekle Ortodoksluğun Rus milli karakteriyle ne kadar özdeşleşmiş olduğunu göstermektedir. Birinci bölümde anlattığımız kutsal ve kurtarıcı Rusya, Üçüncü Roma, Grek Projesi gibi fikir ve tasarılara baktığımızda bu açıkça görülmektedir. Bunun dışında Rus Ortodoks Kilisesi ile Fener Patrikhanesi arasında Bizans İmparatorluğu'nun varisi ve ekümenik olma hususunda etkileri günümüzde de devam eden bir mücadele yaşanmıştır. Belki de 1917 Bolşevik İhtilali gerçekleşmemiş olsaydı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla dünyevi gücü kalmayan ve ruhani yetki alanı coğrafi olarak kısıtlanan Fener Patrikhanesi karşısında Rus Ortodoks Kilisesi ekümenik unvanını çoktan almış olacaktı. Ancak her iki kilise de kendisini ayakta kalma mücadelesi içerisinde bulmuş, Rus Kilisesi

---

688 Jonathan Fox and Shmuel Sandler, *Bringing Religion,* s.13
689 Dugin, *Rus Jeopolitiği,* s. 90

Bolşevizmin baskıcı ilkelerine, Ekümenik Patriklik ise Lozan Antlaşması ve Kemalist harekât tarafından konulan yeni şartlara karşı mücadeleye başlamıştır. Kremlin sarayı üzerindeki çift başlı kartalın yerini orak ve çekiç almış, Fener Patrikhanesi'ni ise korku ve belirsizlik sarmıştır. Sovyet rejimine karşı on yıllık zorlu bir direnişin ardından Rus Kilisesi Sovyet Hükümetiyle uzlaşmaya zorlanmıştır[690].

İç istikrarsızlık kaçınılmaz şekilde Rus İmparatorluğu'nun uluslararası statüsünü de etkilemiştir. Avrupa'daki diplomatik başarısızlıkları İngiltere, Fransa, Osmanlı 'ya karşı aldığı Kırım Savaşı yenilgisi takip etmiştir. Rusya'nın Avrupa'daki uluslararası prestiji, Avrupa politikalarında özellikle Balkanlar'da ve Osmanlı meselelerindeki rolü azalmıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Orta Asya'ya ve Uzakdoğu'ya yönelik politikaları daha fazla önem kazanmıştır. Rusya Batıyı yakalamaya ve Batı Avrupa güçleriyle daha kolay rekabet edeceği Orta ve Doğu Asya içlerine doğru sömürgeci genişlemesiyle psikolojik açlığını gidermeye çalışmıştır. Ancak Rus dini politikalarına en büyük darbeyi 1904 yılında Japonya ile Uzakdoğu'da girdiği savaşı kaybetmesi ve Rusya'nın içine düştüğü ekonomik ve sosyal istikrarsızlık sonucu patlak veren devrim vurmuştur.

1917 Bolşevik Devrimi ile milliyetçilik akımının ortaya çıkardığı bağımsızlık hareketlerindan kendisini korumaya çalışan Rusya batılı sosyalist fikirlerden etkilenmiştir. İhtilal Rusya'da bütün alt ve üst yapı kurumlarını yerinden oynatırken, siyasal ve ekonomik yapının değişmesi ile birlikte kilise başta komünizmin sonra da sosyalizmin pençesine düşmüştür. Alicja Curanovic, Bolşevik İhtilali'ni gerçekleştirenlerin insanlığın gelişim tarihini etkileyen komünizmin kurulması ile eski düzenin bütün kalıntılarının (kanunlar, gelenekler, kurumlar ve bunlarla bağlantılı insanlar) yok edilmesi gerektiğini düşündüklerini ileri sürmektedir. Lenin ve arkadaşları kendilerine karşı olan ve ilerleme karşıtı olan ruhbanları ve dini kurumları eski rejimin kurucu bloklarından biri olarak görmekteydiler. Üstelik bu kurumlar gericiliğin merkezini temsil etnekteydi. Bu sebeple Bolşevikler iktidarı ele aldıktan sonra kilisenin yapısını ve ruhbanların etkisini zayıflatacak adımlar atmışlardır[691]. Bolşevik Devrim Rusya'nın Kilise hayatında büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Eş zamanlı

[690]Harry J.Psomiades, "Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East, *Middle East Journal*, Vol. 11, No. 4 (Autumn, 1957), s.371-372
[691] Curanovic, *The Religious Factor*, s. 43

olarak Patriklik yeniden ihdas edilmiş, başkentin Moskova'ya taşınması "*Moskova Üçüncü Roma*" fikrine geri dönüşün başlangıcı olmuştur[692].

İç politikada kiliselerin çoğunun kapatılması, Çarlık yanlısı din adamlarının öldürülüp sürgüne gönderilmesi, Rus Ortodoks Kilisesi Patrikliği'ne rejim yanlısı ruhanilerin getirilerek *"Kızıl Rahip"* olarak nitelendirilen ruhbanların ortaya çıkması, Rus Ortodoks Kilisesi'nin eski öğretilerini savunan *Eski İnananlar Cemaati'nin* "*Old Belivers*" yer altına çekilmesi ile sonuçlanan bir kaos yaşanmıştır. Dış politikada ise kilise diplomatik bir araç olarak kullanılmaktan vazgeçilmemiş, komünist ve sosyalist rejim Ortadoğu ve Balkanlar'daki Ortodoks kiliselerine empoze edilmeye çalışılmıştır. 1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Rus Ortodoks Kilisesi yeniden önem kazanmış, Stalin Kilise'nin eski ayrıcalık ve haklarını yavaş yavaş geri vermeye başlamıştır.

Rusya'nın dini politikalarında başarısız olmasının nedenlerinden bir diğeri de Rus Kilisesi ve ruhbanlarının kendilerini Ortodoksluğun yegane mercii, bütün insanlığın dinen ve manen kurtarıcısı olarak görmeleriydi. Bu nedenle 1907 yılında düzenlenen Misyonerler Umumi Kongresi'nde Rus ruhbanlarının içinde bulunduğu durum şiddetli eleştirilere uğramıştır. Rus basınında Rus ruhbanları hakkında misyonerlik vazifelerini ifa edebilecek vasıflara malik olmadıkları yer almıştır. Ruhbanların Ortodoksluğun çeşitli kuvvetlerin saldırısına maruz kalması karşısında hazırlıksız oldukları, çare olarak da okullarda yeni düzenlemelerin yapılması gerektiği öne sürülmüştür. Prens Menşikof 1914'de yazdığı bir makalesinde Rus ruhbanının çığırından çıktığına, dünyevi işlere dalarak kendini manen öldürdüğüne dikkat çekmiş, çığırından çıkmış bu kilisenin insanlığı yenilemeye ve diriltmeye kalktığını belirtmiştir[693]. Tarihçiler Rus Ortodoks kilisesi'nin Bolşevik Rusya öncesi Çarlık yönetiminin baskı aracı olarak hizmet etmesi anlamında kültürel geçmişin can çekişen bir kalıntısı olarak nitelendirmişlerdir[694].

Çalışmamızın üçüncü bölümünde anlatılan Rusya'nın Filistin ve Suriye'de yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştiren Rus Dini Misyonu, Filistin Komitesi,

---

[692] Dugin, *Rus Jeopolitiği*, s. 230

[693] "Rus Kilisesi'nin Vaziyet ve Temayülatı", *Servet-i Fünun*, Sayı.1259, cilt.49, s. 152-153 Ruhbanların eğitiminin çok eksik olduğu, içlerinden derslere girmeden rahip olanların var olduğu belirtilmekteydi. Manastırlarda düzen casusluk, her türlü zor ve şiddet kullanarak temin edilmekteydi. Bu nedenle sık sık kanlı isyanlar çıkmaktaydı. Rus piskoposları ise hükümet memurundan başka bir şey değillerdi. Kendilerine verilen emre en ufak bir muhalefet azillerine veya Sibirya'ya sürülmelerine neden olmaktaydı. Kilise ıslahat yapmayı aklına bile getirmezdi. ; T.W.M. Marshall, *Christian Missions: Their Agents, And Their Results* vol.II, chapter VIII, D & J. Sadlier &Co, Newyork, 1865, s.69

[694] James W. Cunningam, "A Vanquished Hope: The Movement for Church Renewal in Russia 1905-1906", *St.Vladimir's Seminary Press Crestwood,* New York, 1981, s. 9

Filistin Komisyonu ve Arz-ı Filistin Cemiyeti devlet eliyle kurulan kurumlardı. Bu nedenle de hareket alanları kısıtlıydı. Rus hükümetinin emirlerinin dışına çıkamazlardı. Nitekim kutsal topraklara gönderilen Rus misyonerlerine verilen talimatlarla bölgedeki koşulların birbirine uymaması zamanla dini misyon reislerinin devletle çatışmaya girmesine neden olmuştur. Ayrıca devlet teşekkülü olmaları nedeni ile sınırlı bütçeleri olmuş, bu açıklarını Rusya genelinde açtıkları şubeleri vasıtasıyla topladıkları bağışlarla gidermeye çalışmışlardır. Ancak yabancı misyonların yaptıkları faaliyetler karşısında yeterli olmamıştır.

Rusların misyonerlik faaliyetleri karşısındaki en büyük engellerden biride Osmanlı Devlet idaresi olmuştur. Rusya'nın yayılmacı siyasetinden korkan Bâbıâli Avrupalı devletlere tanıdığı toleransı Ruslara göstermemiştir. Ruslara karşı Kudüs Rum Patrikhanesi yönetimini desteklemiş, Cemiyetin okullarla ilgili çalışmalarında güçlükler çıkartmıştır.

Rusya dini politikalarında hep başarısız mı olmuştur? Hasta adam olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'ni parçalamak açısından başarılı olmuştur. Ortodoksluk ve Slavizm ikilisini başarılı şekilde kullanan Rusya Balkanlarda bağımsız Hıristiyan devletlerinin kurulmasında etkili olmuştur.

19.yüzyıl Rusyası Ortodoksluğun desteklenmesi ve yayılması yönünde çaba gösteren bir devlet olarak Doğu kiliselerinin Ekümenik Patrikhanenin tahakkümünden ve Helen kültürünün etkisinden kurtulma mücadelelerinde etkili olmuştur. Rusların misyoner çalışmaları Rum Kilisesinin ve Osmanlı devlet idaresinin ihmaline uğramış olan Ortodoks Arapların milli bilincinin uyanmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ VESİKALARI

BOA, BEO: Dosya No: 890, Gömlek No: 66691, Dosya No: 1408, Gömlek No: 105580, Dosya No: 1795, Gömlek No: 134622, Dosya No: 2108, Gömlek No: 158058, Dosya No: 3492, Gömlek No: 261829, Dosya No: 3564, Gömlek No: 267227, Dosya No: 4145, Gömlek No: 310843,

BOA, **DH.EUM**: Dosya No: 6, Gömlek No: 58,

BOA, **DH.EUM.EMN**: Dosya No: 114, Gömlek No: 60,

BOA, **DH.İD**: Dosya No: 116, Gömlek No: 57, Dosya No: 116, Gömlek No: 89, Dosya No: 123, Gömlek No: 4,

BOA, **DH.KMS**: Dosya No: 28, Gömlek No: 14,

BOA, **DH.MKT**: Dosya No: 936, Gömlek No: 22, Dosya No: 1833, Gömlek No: 28, Dosya No: 2087, Gömlek No: 7, Dosya No:2529, Gömlek No: 75, Dosya No: 2186, Gömlek No: 71, Dosya No: 2190, Gömlek No: 55, Dosya No: 2531, Gömlek No: 115, Dosya No: 2591, Gömlek No: 121,

BOA, **DH.SYS**: Dosya No: 108, Gömlek No: 39,

BOA, DH.ŞFR: Dosya No: 210, Gömlek No: 71, Dosya No: 227, Gömlek No: 158, Dosya No: 234, Gömlek No: 68, Dosya No: 264, Gömlek No: 58, Dosya No: 296, Gömlek No: 152, Dosya No: 427, Gömlek No: 110,

BOA, DH.TMIK.M: Dosya No: 54, Gömlek No: 44,

BOA, **HAT**: Dosya No:119, Gömlek No: 4853, Dosya No: 237, Gömlek No: 13182, Dosya No: 1032, Gömlek No: 42881,

BOA, **HR.MKT**: Dosya No: 253, Gömlek No: 73,

BOA, **HRS:** Dosya No: 34, Gömlek No: 61,

BOA, **HR.SYS**: Dosya No: 84, Gömlek No: 90, Dosya No: 2338, Gömlek No: 76,

BOA, **HR.TO**: Dosya No: 533, Gömlek No: 37, Dosya No: 322, Gömlek No: 71,

BOA, İ.AZN: Dosya No: 83, Gömlek No: 1327,

BOA, **İ.DH:** Dosya No: 1210, Gömlek No: 94732, Dosya No: 1210, Gömlek No: 94781, Dosya No: 1295, Gömlek No: 101829,

BOA, İE.DH: Dosya No: 18, Gömlek No: 1641,

BOA, **İ.HUS**: Dosya No: 111, Gömlek No: 1321,

BOA, İ.MMS: Dosya No. 134, Gömlek No: 5737,

BOA, **İ.TAL**: Dosya No: 461, Gömlek No: 1327,

BOA, **MKT.MHM**: Dosya No: 699, Gömlek No: 5,

BOA, **Y.A.HUS:** Dosya No: 240, Gömlek No: 19, Dosya No:240, Gömlek No: 114, Dosya No: 241, Gömlek No: 3, Dosya No: 241, Gömlek No: 75, Dosya No: 242, Gömlek No: 61, Dosya No: 460, Gömlek No: 133,

BOA, **Y.MTV**: Dosya No: 174, Gömlek No: 22, Dosya No: 268, Gömlek No: 105,

BOA, Y.PRK.ASK: Dosya No: 153, Gömlek No: 36,

BOA, **Y.PRK.AZJ**: Dosya No: 11, Gömlek No: 89,

BOA, **Y.PRK.BŞK**: Dosya No: 5, Gömlek No: 68, Dosya No: 19, Gömlek No: 42

BOA, Y.PRK.TKM: Dosya No: 19, Gömlek No: 19, Dosya No: 20, Gömlek No: 33,

TETKİK ESERLER

Aboona, Hirmis; *Assyrians, Kurds and Ottomans*, Cambria Press, Amherst, New York, 2008.

Acar, Kezban; *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim, İstanbul, 2009.

Andreeva, Elena; *Russia and Iran in the Great Game*, Routledge Studies in Middle Eastern History, 2007.

Arberry, A.J; *Religion in the Middle East Three Religions in Concord and Conflict*, London: Cambridge U.P, 1969.

Armaoğlu, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980) Cilt. I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Arpee, Leon; *Ahistory of Armenian Christianity*, New Jersey, 1946.

__________; *The Armenian Awakening: A History of the Armenian Church, 1820-1860,* the University of Chicago Press, 1909.

Arslan, Ali; *Kutsal Ermeni Papalığı*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

Aslanova, Sevinç; *Kutsal Sinod'tan Rus Ortodoks Kilisesi'ne*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Ataç, A.Muhtar; *Rusya Tarihi*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay. Ankara, 1952.

Atay, Falih R.; *Zeytin Dağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2014.

Attia, Maged; *The Coptic Orthodox Church and The Ecumenical Movement*, Abasseya, Cairo, Egypt, 2001.

Badem, Candan; *The Ottoman Crimean War (1853-1856),* Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands, 2010.

Bayur, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt.I, Kısım.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Bournoutian, George A.; *Russia and the Armenians of Transcaucasia, 1797-1889*, Mazda Publishers,1998.

Bozkurt, Gülnihal; *Alman –İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),*Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

Cevdet Paşa; *Tezakir*, 21-39, Hazırlayan: Ord. Prof. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Czeslaw, Jesman; *The Russians in Ethiopia*, Chatto and Windus, London, 1958.

Curanovic, Alicja; *The Religious Factor in Russia's Foreign Policy*, Routledge, 2012.

Cutts, Edward L.; *The Assiyrian Christians*, Printed by R. Clay, Sons, and Taylor, London, 1877.

Dugin, Aleksandr; *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

Çark, Rh.Y.G.; *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler(1453-1953)*, İstanbul, 1953.

Ercan, Yavuz; *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Ertuğrul, Halit; *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010.

Fendoğlu, H.Tahsin; *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

Fortescue, Adrian; *The Orthodoks Eastern Church*, Ph.D.,D.D London Catholic Truth Society, 1911.

Fortna Benjamin C., Katsikas Stefanos, Kamouzis Dimitris and Konortas Paraskevas; *State-Nationalisms in The Ottoman Empire, Greece and Turkey: Orthodox and Muslims, 1830-1945*, Routledge, 2013.

Fox, Jonathan and Sandler, Shmuel; *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillian, 2004.

Gaunt, David; *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I.Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, (Çeviren: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 2007.

Gerd, Lora; *Russian Policy in The Orthodox East, The Partriarchate in Costantinople (1878-1914)*, Published by De Gruyter Open Ltd, Warsaw/Berlin.

Giacometti, G.; *Russia's Work in Turkey*, A revelation From The French "Les Responsabilities", Translated by Edgar Whitker, Effingham Wilson, Royal Exchange, London, E.C.1877.

Goryanof, Sergey; *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Güllü, R.Erhan; *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Gürün, Kamuran; *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Halaçoğlu, Yusuf; *Facts on the Relocation of Armenians*, Turkish Historical Society, Ankara, 2007.

Haydaroğlu Polat, İlknur; *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

Hodgetts, E. A. Brayley; *Round About Armenia*, Sampson Low, Marston and Company, London, 1876.

Hopkins, E.W., Moore, G.F., Ö.Ferruh; *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Örgün Yayın Evi, İstanbul, 2006.

Hopwood, Derek; *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914(Church and Politics in The Near East)*, Clarendon Press-Oxford, 1969.

Karabekir, Kazım; *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul,1995.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Islahat Fermanı Devri(1856-1861) VI.cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

________________; *Osmanlı Tarihi*, Islahat Fermanı Devri(1856-1861) VII.cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Kılıç, Davut; *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

___________; *Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.

Kieser, Hans-Lukas; *Iskalanmış Barış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Kocabaş, Süleyman; *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, Vatan Yay., 1985.

_________________; *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay., 1989.

Kohn, Hans; *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.Agah Oktay Güner), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Kolarz, Walter; *Russia and Her Colonies*, Archon Books, 1967.

Kozelsky, Mara; *Christianizing Crimea: Shaping Sacred Space in the Russian Empire and Beyond*, Northern Illionis University Press, 2010.

Kreutz, Andrej; *Russia in the Middle East: friend or foe*, Westport, Conn. : Praeger Security International, 2007.

Kurat, A.Nimet; *Türkiye ve Rusya*; Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

Kutay, Cemal; *47 Gün: Sultan Abdülaziz'in Avrupa Günlüğü*, abm Yayınları, İstanbul, 2012.

Longman, Brown; Green and Longmans, *Shrines of the Holy Land: cotested by the Russian and the Turk*, London, 1854.

Mar Eshai Shimun XXIII Catholicos Patriarch, *The Assiyrian Tragedy*, Mar Shimun Memorial Foundation, 2010.

Marshall, T.W.M.; *Christian Missions: Their Agents And Their Results*, vol.II, chapter VIII,D & J. Sadlier &Co, Newyork, 1865.

McCarthy, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.

______________; *Osmanlı'ya Veda*,(Çev.Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008.

Murre-van den Berg, Heleen; *New Faith in Ancient Lands: Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentienth Centuries*, Brill,2006

Mutlu, Şamil; *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005.

Ortaylı, İlber; *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Seçme Eserler III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I (1841-1898), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Öke, M. Kemal; *Ermeni Sorunu*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Özcoşar, İbrahim; *19.Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.

Özdemir, Bülent; *Süryanilerin Dünü Bugünü(1.Dünya savaşında Süryaniler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.

Pacini, Andrea; *Christian Communities in the Arab Middle East the Challenge of the Fucture*, Oxford University Press, New York, United Sates, 1998.

Rev. M. C. Gabrielian, M. D. ; *The Armenians or The People of Ararat*, Allen,Lane&Scott , 1892.

Robson, Laura; *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*, University of Texas Press, 2011.

Sofuoğlu, Adnan; *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Sonyel, Salahi R.; *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara,1993.

________________; *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 2001.

______________; *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Stanoyevich, Milivoy S.; *Russian Foreign Policy in the East*, Oakland Sanfrancisco Liberty Publishing Company,1916.

Stavrou, Theofanis George; *Russian Interests in Palestine 1882-1914*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

Surhone, Lambert M.-Tennoe, Mariam T.; Henssonow Susan F.; *Russian Orthodox Properties in Palestine*, Publishing House Ltd., 17 Rue Meldrum, Beau Bassin, 1713-01 Mauritius, 2010.

Şimşir, Bilal N.; *British Documents on Ottoman Armenians*, Volume I (1856-1880), Türk Tarih Kurumu Printing Office, Ankara, 1989.

______________; *British Documents on Ottoman Armenians*, Volume II (1880-1890), Türk Tarih Kurumu Printing Office, Ankara, 1989.

_____________;*Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.

Tolstoy, P.A; *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009.

Topsakal, İlyas; *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009.

Tozlu, Necmettin; *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

Turnerelli, Tracy; *The "sacred mission" of the Russian wolf among the Christian sheep of Turkey: ought we to oppose or promote it?*, Bristol Selected Pamphlets, (1870).

Türker, Orhan; *Fanari'den Fener'e*, Sel Yay. İstanbul, 2001.

Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Bilge Yayınları, İstanbul,1987.

Wayne, Dowler; *Classroom and Empire: The Politics of Schooling Russia's Eastern Nationalities, 1860-1917*, Montreal, QC, CAN:McGill-Queen's University Press, 2000.

Yamilinets, W.F; *Ocherki politicheskikh: i kul'turno-religioznykh otnosheniy (XIX - nachalo XX Veka)*, Moskva IV Ran – Letniy Sad, 2003.

TEZLER

Kane, Eileen M.; " Pilgrims, Holy Places and the Multi-Confessional Empire under Tsar Nicholas I, 1825-1855", *(A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy fort he Degree of Doctor of Philosophy)*, November, 2005.

Khodakovskaya, Ol'ga; Tamgde siyayut gornyye vershiny Dokumental'noye issledovaniye zhizni i trudov preosvyashchennogo Pimena yepiskopa Semirechenskogo i Vernenskogo, svyashchennomuchenika (1879-1918), Alma-Ata, 2012.

Satış, İhsan; XIX.yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hıristiyanlık, *(*Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi*)*, Sivas, 2015.

Stavrou, Theofanis George; The Russian Imperial Orthodox Palestine Society 1882-1914", (Indiana University, Ph.D.), 1961.

Tekkoyun, Ali; The Role of Religion in The Formation of Nationalism, Two Case Studies: Turkish and Armenian Nationalisms, (A thesis submitted to the faculty of The University of Utah in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts inMiddle East Studies / Political Science, Department of Languages and LiteratureThe University of Utah) , May, 2011.

Uğur, İnan; Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, (Doktora Tezi, Kayseri), 2013.

MAKALELER

Ahmed Şerif; "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiyye Tesirat ve Netayici", *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r Reşad),* cilt.VI, sayı.139, Yıl. 1327, sayfa.135-137.

Albayrak, Mustafa; “Osmanlı – Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, *OTAM*, Sayı: 6, 1995, Sayfa: 1-38.

Aydın, Mithat; “19. yy Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Ünv. Eğitim Fak. Dergisi*, Sayı:15, Denizli, 2004, s.109-124.

Badem, Candan; “Kars Vilayetine Ermeni Göçü (1878-1914)”, *Kebikeç Dergisi*, Sayı: 35, 2013, Sayfa: 151-168.

Bolat, Gökhan; “İngiltere Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre I.Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ve İran Arasındaki Ulaşım Yolları”, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 3, March 2013, s. 1067-1107.

Brower, Daniel; “Russian Roads to Mecca: Religious Tolerance and Muslim Pilgrimage in the Russian Empire”, *Slavic Review*, Vol. 55, No. 3 (Autumn, 1996), s. 567-584.

Buzpınar, Ş.Tufan; “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz misyonerleri (19.yüzyıl)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı.10, 2003, s.107-120.

Campbell, Elena I.; “The Pilgrim Question: Regulating the Hajj in Late Imperial Russia”, *Canadian Slavonic Papers*, 56:3-4, 2014, s. 239-268.

Cherniavsky, Michael; “Holy Russia: A Study in The History of an idea”, *The American Historical Review*, Vol.63, No.3(Apr.,1958), s.617-637.

Cunningam, James W.; “A Vanquished Hope: The Movement For Church Renewal in Russia 1905-1906”, *St.Vladimir’s Seminary Press Crestwood*, New York, pp. 1981.

Coleman, Heather J.; “Defining Heresy: The Fourth Missionary Congress and the Problem of Cultural Power after 1905 in Russia”. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd.52, H.1 (2004)”, s. 70-91.

Çetin, Atilla; “Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, 1981-1982, s. 189-219.

Davison, Roderic H.; "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered” *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, The Impact of the West”*, the University of Texas Press, 1990, s. 29-50.

Dinç, Ahmet; “Tarihten Bugüne Emperyalizmin İstismarında Süryanilik”, *21.Yüzyıl*, Ocak / Şubat / Mart 2008, s. 73-97

Duncan, Peter J.S.; “Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and after*”, Routledge*, 2000, s.

Every, Edward; *Asuriler*, (Çev:Sami Kılıç), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, s. 97-106

Fairey, Jack; “Discord and Confusion … under the Pretext of Religion’: European Diplomacy and the Limits of Orthodox Ecclesiastical Authority in the Eastern Mediterranean”, *The International History Review*, 34:1, 2012, s.19-44.

Frary, Lucien J.: “Russian Missions to the Orthodoks East: Antonin Kapustin (1817-1894) and his World”, *Russian History 40 (2013)*, s. 133–151.

Güllü, R. Erhan; “1863’ten Günümüze Türkiye Ermenilerinde Liderlik Sorunu: Ruhani-Sivil Çatışmaları, Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı”, *Kitabevi, 1. Baskı*, İstanbul, 2014, s. 77-95.

Hayrettin, Mehmet; “Rusya’nın Şarkta Kilise Siyaseti”, *Sebilürreşad Dergisi*, Ankara, (Hicri.1328)1912, s. 32-35

Kark, Ruth; “The impact of early missionary enterprises on landscape and identity formation in Palestine, 1820–1914”, *Islam and Christian–Muslim Relations*, 15:2, 2014, s.209-235.

Katz, Itamar & Kark, Ruth; “The church and landed property: The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem*”, Middle Eastern Studies*, 43:3, 13 Apr 2007, s. 383-408.

Knox, Zoe; “The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 4 (Jun., 2003), s. 575-596

Kohn Hans, “Permanent Mission”, *The Review of Politics*, Vol.10, No.3(Jul.,1948), s.267-289.

Shadrinskiy, Kurganskiy Arkhiyepiskop Konstantin: “Istoriya Pravoslavnoy Missii V Irane”, *Vestnik, Yekaterinburgskoy Dukhovnoy seminarii. 2(4)*, 2012.

M’Carty, W.F Mason; *“Russia’s Plans and Purposes”*, *The North American Review*, Vol. 164, No. 486 (May, 1897), s. 585-591.

Mazza, Roberto; “Churches at War: The Impact of the First World War on the Christian Institutions of Jerusalem, 1914–20”, *Middle Eastern Studies*, Vol.45, No.2, 2009, s. 207-227.

Mosse, W.E.; “Russia and the Levant, 1856-1862: Grand Duke Constantine Nicolaevich and the Russian Steam Navigation Company”, *The Journal of Modern History,* Vol. 26, No. 1 (Mar., 1954), s. 39-48.

Murre-van den Berg Heleen. L.; “The American Board and the Eastern Churches: The 'Nestorian Mission' (1844-1846)”, *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 1999, s. 117-138

Naby, Eden; “ The Assyrians of Iran: Reunification of a “Millat” 1906-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.8, No.2 (Apr., 1977), s. 237-249.

Onou, Alexander; “Reviewed work*”, The Slavonic and East European Review*, Vol.10, No.29(Dec.,1931), s. 386-407.

Öztürk, Mustafa; “Batılı Devletlerin Osmanlı üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi”, Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi, *Gökkubbe*, İstanbul, 2008, s. 347-358.

Psomiades, Harry J.; “Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East”, *Middle East Journal*, Vol. 11, No. 4 (Autumn, 1957), s. 371-381.

Ragsdale, Huge; “Russian projects of conquest in the eighteenth century”, *Imperial Russian Foreign Policy*, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, Washington D.C, 1993.s.75-102.

Roussos, Sotiris; “Eastern Orthodox Perspectives on Church–State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem*”, International journal for the Study of the Christian Church*, 2007,5:2, s. 103-122.

Řoutil, Michal; “Urmijská misie Ruské pravoslavné církve”, *PARRÉSIA 5*, 2011, s. 197-224

“Rus Kilisesi’nin Vaziyet ve Temayülatı”, *Servet-i Fünun*, Sayı.1259, Cilt.49.

Simirnova, I.YU.; , “Tserkovno-diplomatiçeskie otnoşeniya Rossii i ierusalimskogo patriarhata v pervoe desyatiletie posle krımskoy voynı”,*Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2009, No. 4(142), s.102

“Rusya’nın Suriye’deki nüfuzu”, *Tearüf-i Müslimin*, cilt: I, sayı: 16, sayfa: 266, İstanbul, 16 Eylül 1326.

Taki, Victor; “Orientalism on the Margins: The Ottoman Empire under Russian Eyes”, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History 12, 2 (Spring 2011):, s. 321-351

Tepekaya, Muzaffer; Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914), Yeni Türkiye Dergisi, Cilt.8, Sayı:44, 2002, Sayfa: 234-257.

Theophilus, C. Prousis;*"Testimonium"*, *Mediterranean Historical Review*, 2005, s.201-206.

Tibawi, A.L.; "Russian Cultural Penetration of Syria-Palestine in The nineteenth century", *Reprinted from The Royal Central Asian Journal*, Vol.LII, Parts II and III,1966, s. 1-32

Toumanoff, Cyril; "Moscov the Third Rome: Genesis and Significance of a Politico-Religious Idea", *The Catholic Historical Review*, Vol. 40. No.4 (Jan 1955), s. 411-447.

Türkmenoğlu, Erol; "Ortodoks Birliği ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2005, s.113-117.

Vatikiotis, P.J.; " The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem between Hellenism and Arabism", *Middle Eastern Studies*, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1994), s.916-929.

Vovchenko, Denis; "Gendering irredentism? Self and other in Russian Pan-Orthodoxy and Pan-Slavism (1856–85)", *Ethnic and Racial Studies*, 34:2, 2011, s.248-274.

_______________; "A Triumph of Orthodoxy in the Age of Nationalism: The Ecumenical Patriarchate, the Sublime Porte, Russia, and Grecee (1856–1890)", *Modern Greek Studies Yearbook, A Publication of Mediterranean, Slavic and Eastern Orthodox Studies, University of Minnesota*, Volume 28/29, 2012/2013, s. 255-266

_______________; "Creating Arab Nationalism? Russia and Greece in Ottoman Syria and Palestine (1840–1909)", *Middle Eastern Studies*, 49:6, 901-918, 2013.

Werth, Paul; "Kilise'nin Başı İmparator'un Kulu: Rus İmparatorluğu'nun iç ve dış politikalarının kesişme Noktasında Ermeni Katolikosu 1828-1914", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2012, s. 33-71.

Yıldız, Mehmet; "Türk Resmi Ziyafet Kültüründe Zirve: Fransa İmparatoriçesi Eugenie Onuruna Verilen Muhteşem Ziyafetler (1869)", *Millî Folklor*, 2014, Yıl 26, Sayı: 102, s.124-137.

Yohannan, Mushie; "The star: The First Independent Assyrian Newspaper", Volume I,II,II.

Zacek, Judith Cohen; "The Russian Bible Society and the Russian Orthodox Church", *Church History*, Vol. 35, No. 4 (Dec., 1966), s. 411-437

Zenkovsky, Vasily V.; “The Spirit of Russian Orthodoxy*”, Russian Review*, Vol.22, No.1 (Jan.., 1963), s. 38-55.

TEBLİĞLER

Abbasova, Aygün; “18.Yüzyılda Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Rusya’nın Rolü”, Erciyes Üniversitesi Yayını, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I*, s. 233-250, 2009.

Aksın, Ahmet-Aytekin Arzu; “19. Yüzyılda Rusya'nın Etiyopya’daki Siyasi ve Dini Faaliyetleri”, Türk Tarih Kurumu, *Afrika'da Türkler Sempozyumu*, Cibuti,15-16 Kasım 2014.

Arığ, Ayten Sezer; “Osmanlı Eğitim Sisteminin Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi”, Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler* I, s. 251-270, 2009.

Dedeyev, Bilal; ”19.Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya’nın Rolü”, Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I,* s. 335-350, 2009.

Hüseyinoğlu, Ali Şamil; “Ermeni Aydınları Sırasından Türk Aleyhtarı Kadrolarının Hazırlanması”, Erciyes Üniversitesi Yayını, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I,* s. 221-249, 2009.

Saydam, Abdullah; “Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Harekâtlara Olan Etkisi”, Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, s.61-97, 2009.

Oğuz, Ahmet; “Meşrutiyet’in Emeni Milliyetçiliğinin Doğmasına Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansıması”, Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, s. 165-178, 2009.

Ölmez, Adem; “Rusya ile Eçmiyazin Katogigosluğu’nun İlişkilerinin Osmanlı Ermenilerine Etkileri”, Erciyes Yayınları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I*, s. 113-128, 2009.

WEB

Deri, Mehmet; “19.yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Ermeni Okullarının Faaliyetleri”, netpano.com, 2008.

Hieromonk Stefan ; Rossiyskaya Pravoslavnaya Missiya V Urmii (1898-1918), http://www.kurdist.ru/, 2011.

Ishaya, Arianne; “From Contributions to Diaspora: Assyrians in the History of Urmia”, Iran, http://www.nineveh.com/Assyrians

Yonan, G.; Tarihte Unutulmuş Bir Ulusal Azınlık, http://www.acsatv.com/fil/Qashisho.pdf

http://www.risaleajans.com/gundem/fatih-sultan-mehmedin-kudus-ile-ilgili-fermani-ortaya-cikti

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Arzu Çetinkaya
Öğrenci Numarası	101211208
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Yakınçağ
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Ahmet Aksın
Tez Başlığı (Türkçe)	Rusya'nın 19. Yüzyılda Ortadoğu'ya Yönelik Dini, Sosyal ve Kültürel Emperyalist Politikaları

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 292 sayfalık kısmına ilişkin,26/04/ 2016 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %9 dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Ahmet AKSIN
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.

b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla **%10**, "alıntılar dâhil" **% 30'u** geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Arzu ÇETİNKAYA

Uyruğu : Türkiye (T.C.)

Doğum Tarihi ve Yeri : 7 Temmuz 1973, ELAZIĞ

e-mail: arzu_aytekin@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2010
Lisans	Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü	1997
Lise	Mehmet Akif Ersoy Lisesi, Elazığ	1990

İŞ DENEYİMLERİ

YIL	Kurum	Görev
2007-2013	Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Elazığ	Memur
2013-2016	Tunceli Üniv. İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	Öğretim Görevlisi

YABANCI DİL

İngilizce